

Микола Горбаль

ПРЕЗЕНТАЦІЯ
ЖИТТЯ

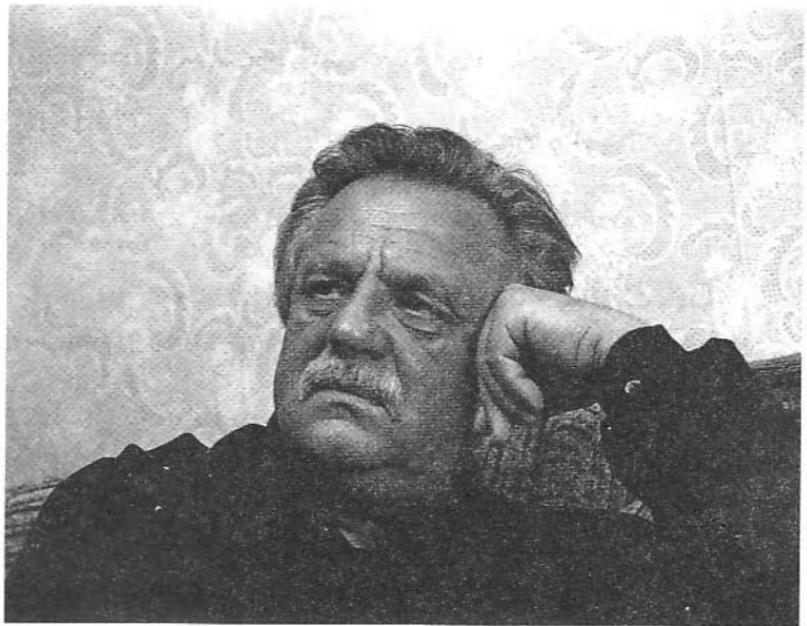

Микола Горбаль

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЯ
(версія роману)

*Світлій пам'яті Івана, Леоніди
та Надії Світличних присвячується*

Микола Горбаль

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЯ

Київ 2006

ББК 84.4УКР6-44

Г67

УДК 821.161.2-94

Микола Горбаль

Г67 Презентація життя (версія роману). – К., – 2006. –
400 с.: іл.

ISBN 966-631-851-2

Белетристика музиканта. У багатоплановому творі композитора-дисидента через хащі густої поліфонії подій пробивається світлий промінь Оди шістдесятництву.

У повстанні проти лукавого зіткнення сил проходить на лінії честі.

Персонажі роману – лише інструментальне підсилення глибини теми.

«Презентація життя» – яскравий приклад модерної мемуаристики.

ББК 84.4УКР6-44

Друкується в авторській редакції

ISBN 966-631-851-2

© Горбаль М.А., 2006

© Горбаль Б.А., малюнки, 2006

© Шкільний С.О., художнє оформлення, 2006

(Червоні серветки)

Полотно було біле, як сніг і пружне, як тятива лука. Василь кількома щиглями попробував, чи достатньо висохло ґрунтування – тugo натягнуте на раму полотно аж бриніло.

Усі світові шедеври живопису колись починалися з чистого білого полотна. Поки що це теж – *Tabula rasa*, символ народження, всього лише площа для матеріалізації думки.

Василь довго готувався до цього моменту. Усе, що він писав на полотні досі, видавалось не вартим уваги. «Все воно не те!» Він був не на стільки бездарним, щоб бути самозакоханим. А точніше: був достатньо обдарованим, щоб залишатись незадоволеним собою.

Один сюжет не давав йому спокою. «Саме в ньому альфа і омега всього. Саме з того моменту людина перетворюється в Бога», – думав Василь. «Спокуса Христа в пустелі» – так мала називатися нова робота. До цього він ніколи не писав сюжети на Біблійні теми.

Десятки разів перечитував у Біблії місця, що стосувалися цього моменту. (Цей епізод почав раптом видаватися йому визначальним як у житті кожної особистості, так і всього людства).

«І зараз повів Його Дух у пустиню. І він був сорок днів у пустині, випробуваний від сатани, і перебував зі звіриною. І служили йому Анголи». (Марко 1–12). «Знов диявол бере Його на височезну гору, і показує Йому всі царства на світі та їхню славу, та й каже до Нього: «Це все Тобі дам, якщо впадеш і мені Ти поклонишся!» Тоді каже до нього Ісус: «Відійди сатано! Бо ж написано: Господові Богові своєму вклоняйся і служи Одному Йому!» (від Матвія 4–8).

Для Василя було очевидним, що це був ключовий

момент у житті Ісуса: або ти отримуєш усі скарби світу і залишаєшся людиною, або ти відмовляєшся від них і стаєш Богом. Але колізія, виявляється, значно складніша: чи знов Ісус, відмовляючись від благ світу, яка страхітлива смерть Його чекає? О, – так! Він ішов на це свідомо. Тоді кому потрібен був цей екзамен в пустелі? Якщо для науки людям, то чому Дух повів Ісуса у відлюдну пустелю, а не декларував це перед народом? Якщо ж природа Ісуса Божественна, то які підстави для такої екзаменації?

Перед художником виникало десятки питань. Він уже усвідомив, що уся драма складного вибору між благами світу цього та фізичними муками задля захисту Божих істин відбувається на рівні душі. Ісус має сорок днів часу для вибору. Один, сам із собою.

Мука вибору має бути написана в очах Спасителя. Боріння в душі.

Він – Боголюдина. В Ньому є як одне, так і друге начало. Протистояння Божої гідності – плотському страху, Божого обов'язку – земним спокусам.

Пустельний пейзаж якнайкраще підходить для такого тла. І більше ніяких постатей: ні ангелів, ні сатани. Можливо, щось із звірів (він уже накидав декілька ескізів лежачого поруч лева). Якщо цим елементом вдасться доказати (переконати), що людські захланність, продажність, жорстокість – значно страшніший звір від лева, він використає цю деталь.

Після того, як Василь задумав це полотно, у нього все людство поділилося на дві категорії: тих, що зробили уже свій вибір на користь земних благ і тих, що ще прагнуть Божої істини. Часом знемагав від пошуків, кидав ескізи, олівець і вибігав на вулицю та годинами вдивлявся людям в обличчя. Таке враження, що читав,

написане на них.

Ось цей, здається, уже зробив свій вибір, бо іде з таким виглядом, ніби тільки-но сторгувався за ціну своїх утіх. А цей ще бореться з собою. А цей, а той...

Потім стомлений забігав у свою майстерню, падав на тапчан, закривав очі і шукав, шукав з посеред тисячі облич той єдиний образ муки вагань і пошуку. Десятки ескізів.

Сьогодні, здається, він готовий почати роботу.

Розмашистим рухом накидав вугликом перші контури. Потім з тюбиків натиснув на палітру фарб, вибрав із склянки одного пензлика, а решта усі пучком затис у жменю лівої руки і підняв їх уверх над головою. (Не зрозуміло, навіщо їх тримати усіх у жмені, коли малюєш тільки одним, але це – Василева звичка). Піднявши їх вгору, що, очевидно, мало би означати – починаємо, бо не буде ж він їх тримати так над головою увесь час. Так диригент привертає увагу оркестру, коли має змахнути паличкою вступ.

Рипнули двері. Василь здригнувся й опустив руку... Вступ не відбувся. Патлата голова, що висунулася з-за одвірка, запитала:

– Васьок, у тебе не найдеться щось пожувати?

– Тю!... Петре, таке враження, що в тебе тільки одна проблема. Ти що, не знаєш, що не хлібом єдиним...?

– А чи я заперечую? Певно, що не єдиним. Якщо маєш щось і до хліба, то чи я, Василечку, відмовлюсь?

– О, лишенко – яка проста житейська філософія в ромигаючих. Подивися в холодильник, може щось там і знайдеш, – сказав Василь щоб відкараскатися, – не думаю, що дуже там попасешся, бо обходжуся зараз без їжі.

Отримавши дозвіл, у кімнату ввалився досить зgrab-

ний парубок. Патлаті кучері були свідченням, що їхній власник тільки-но з просоння, а, оскільки, проблеми шлунку в нього є першочерговими, то, вочевидь, черга до гребінця ще не дійшла.

Петро Забарилло – так звати нежданого гостя – також художник. Його майстерня – через сінці навпроти. При тимчасовому парубоцькому статусі, майстерня служить Петрові ще й за житло. Хоч вони з Василем – два різних світосприйняття, але, в силу обставин, стосунки підтримують товариські.

Петро дістає з тумбочки кусень зачерствілого хліба, банку консерви і кілька яблук. Обтер велике зелене яблуко об майку і з таким хряскотом заганяє в нього зуби, що Василь вимушений зробити зауваження. А якщо Василь звертається до Петра офіційно на прізвище, в якому «ненавмисне» замінюює першу літеру, то це натяк, щоб вимітався.

– Слухай, Жаба-рило, чи не хотів би ти піти чавкати у свою барлогу. Забираї ці пожитки, і щоб я тебе нині тут не бачив. Домовились?!

– Васьок, поняв, без базара. Чи ж я не знаю, що таке творче натхнення, – гречно відповідає Забарилло і вицофується з майстерні.

«Творче натхнення» пропало. Це уже четвертий день, як Василь нічого не єсть (а цей зі своїм чавканням). Василь готовувався до цієї роботи по-справжньому – постився. Знав – щоб писати духовні речі, треба насамперед самому бути одухотвореним.

Це були тільки перші його кроки в царині вдосконалення духу... Поява Петра (приземлена) цілковито вибила Василя з колії (духовної). З годину сидів мовчики. Потім усе-таки встав, зашипнув двері на гачок, узяв пензель.

«Про нинішнього автора Василь мав дуже скупу інформацію. Знав: композитором він так і не став, політиком бути не хоче, але відсидів купу років у тюрмі. Саме останній штрих звабив прийти на нинішній захід. (Що ж воно таке?).

Всілися з Ляною в останній ряд.

Зараз – час, коли будь-кому можна писати про будь-що. Але, як і тисячу років тому, правда сприймається не однозначно. Та й до нині – в кожного своя правда.

Тепер народження нової книги супроводжується цілим ритуалом, і ці «хрестини» книг зараз називають іноземним словом – presentation. (В українській транскрипції – *презентація*). Презентацій у Києві багато. Кожен спішить засвідчити свою присутність в суспільстві (в житті, на планеті). Чи хтось колись ще буде читати цю книгу – справа друга...».

(із папки «Червоні серветки»)

Презентація – «Один із шестидесяти» має відбутися в столичному Будинку вчителя. Це про один прожитий рік із моїх шістдесят.

Якось Михайлина Коцюбинська¹ сказала, що презентації – жанр компліментарний. Якщо це правда, робиться ніяково. Відчуття, ніби маєш бути присутнім на власних поминках, втрачається апетит до дійства. Згадалося, що й справді

¹ Михайлина Коцюбинська – літературознавець, лауреат національної премії з літератури.

на поминальній трапезі ніколи не маю апетиту. Усвідомлюєш, що треба щось скоштувати, бо так годиться, але щоб за такої ситуації хотілося їсти...

Найприкріше – від цього нікуди дітися, це треба відбути.

Одягнув новий костюм: шістдесят – це достатньо поважний вік, щоб легковажити. Не люблю дивитися в дзеркало. Внутрішньо уявляю себе іншим – легшим, елегантнішим. Воно ж (зеркало) показує цілком іншого чоловіка. Часом здається, що якби на вулиці зустрів абсолютно подібну на мене людину, то реакція була б нульовою. Не вмію бачити себе ззовні, не знаю, який я. Це вада зорової пам'яті, а точніше – абсолютна її відсутність. Через цей недолік не раз наївся сорому. Буває, вітається людина, розказує і се і те, а в голові одна думка – хто ж це такий? Або: «Пане Горбаль, а ви вже й не вітаєтеся, а пригадуєте, як ми колись з вами...?» Після кожної такої сцени чуюся ніяково, а їх, таких сцен, десятки (а мо' й сотні). Чи не найприкріший випадок з такої серії стався на час балотування до Парламенту. За виборчим законом кожен кандидат має право на виступ по телебаченні зі своєю програмою. Стільки-то хвилин кожному. Всі ми, однадцять претендентів, чи не єдиний (і, очевидно, й останній) раз зібралися разом під дахом будинку обласного телебачення. І тут один із кандидатів, юнак від партії УНСО, абсолютно несподівано для всіх нас закінчує свій виступ такими словами: «На цьому я знімаю свою кандидатуру на користь (називає

моє ім'я). Це найдостойніший серед нас. Усіх своїх прихильників прошу проголосувати за нього». Ніяковію від несподіванки – такий джентльменський поступок від незнайомої людини. Десь згодом після виборів усі депутати від Тернопільської області мали зустріч із громадськістю в обласному палаці культури «Юність». Заля переповнена вщерьть. Потім мені хтось шепнув, що у вестибюлі стояв той хлопець із УНСО, а я пройшов повз нього і навіть не привітався. Можна собі лиш уявити, що подумав собі тоді цей юнак про мене. Бо й справді – якою ж треба бути невдячною і зарозумілою скотиною, щоб навіть руки не подати. Цей випадок муляє сумління донині. Прізвище цього хлопця Гандзюк (запам'яталося, бо з людиною на таке прізвище свого часу сидів у Мордовському концтаборі). Цей унсовець родом із села Торське Заліщицького району (також запам'яталося, бо свого часу вчився в училищі із хлопцем із Торського).

Йде 1961 рік. Чортівське муз.-пед. училище. Лекція з психології, щось про зорову пам'ять. Напевно, в той час я «вообразяв щось із себе», бо раптом викладач підняла мене: «Горбаль, якщо ви такий розумний, то скажіть, будь ласка, скільки сходинок при вході в училище?» – «А що, я їх рахував?» – «Ану, скажіть ви, Кадубець», – звернулася вона до іншого студента. Кадубець піднявся, примружив очі, ніби рахує в пам'яті, і назвав цифру.

«Може скажете, Горбаль, скільки димарів на нашему училищі?» – питає викладач. «...?» – мовчу.

«Скажіть ви, Кадубець». Кадубець знову задумався і назвав цифру. (Більше півроку ходжу в це приміщення й не підозрюю, що на ньому є комини).

«Кадубець також попередньо не рахував їх, але ж знає, можете перевірити», – вбивчо резюмувала викладач мою недолугість, мовляв, сиди й мовчи.

Дивним для мене у цій історії є інше: звідкіль викладач безпомилково здогадалась про мої дефекти у зоровій пам'яті і про такі здібності в іншого студента? Можливо, доброму психологу достатньо бачити непосидючість одного і зосередженість іншого, щоб зробити правильний висновок.

Кадубець був з Торського, з того ж села, що унсовець Гандзюк. Кадубець тільки рік провчився в училищі й кинув. Більше Кадубця я не зустрічав.

Тоді, під час перерви, я перерахував і сходинки і комини – все правильно. Чому із тисячі відсijдених за життя уроків так виразно запам'ятався саме цей? Це був докір моїй недосконалості.

1962 рік. У викладача класу скрипки Дмитра Яковича Байдужи нас четверо скрипалів другокурсників: Іван Легкий, Іван Ткачик, Михайло Некеруй і я (*1)¹. Усі ми селюки, поступили без попередньої спеціальної музичної підготовки. На другому курсі уже було видно, що хтось із нас здібніший, а комусь вдається важче. Вперед явно відривається Іван Ткачик. У невеличкому скрипковому класі позаурочно займаємося почергово.

¹ (*) – таким значком тут і надалі значиться, що до вказаного тексту в кінці книжки є ілюстрація; цифрою позначається номер ілюстрації в альбомі.

— На жаль, моя зорова пам'ять не має такої здатності фотографувати.

— Тоді пиляй, друже, пиляй.

Кладе скрипку. Дістає з кишені в'язку ключів (від клубу, від різних класів і шаф і ще бо' зна від чого), відмикає шухляду в столі учителя, дістає із пачки дві папіроски, одну закурює, а другу кладе за вухо і йде. А я продовжує «пиляти». На другий день на уроці я все ж таки декілька раз збиваюся. Учитель робить зауваження: «Менше треба байдики бити, а більше на скрипці грati. Якщо Ткачик наполегливо займається, то це й видно. Сьогодні він зіграв відмінно». Якось Дмитро Якович мене запитує: «Ви не знаєте, Миколо, хто тут відкриває мого стола і бере мої папіроски?» Я відчув як кров вдарила мені в обличчя, почервонів як буряк. Відповів, що не знаю. Думаю, що він

не лиш не повірив мені, але й залишився переконаним, що це моїх рук справа. Потім я Ткачику сказав, що учитель зауважив недостачу цигарок, і що він підозрює саме мене в цьому. Іван лиш посміхнувся. Від того мені не легше. Тут доречно сказати кілька слів про учителя. Це високий худий чоловік в окулярах з грубими скельцями, від чого його великі вимогливі очі стають ще більшими. Завжди у білосніжній сорочці і в акуратно випрасуваному костюмі. Педант. Мав дивовижно прекрасний почерк, таким би писати цісарські укази, а не виставляти оцінки недоукам. У шістдесяті совкові роки він і справді видавався мені пришельцем з австрійського Відня. Довгі худі пальці й без того підтверджували, що це руки класичного музиканта. При училищі був невеличкий струнний вчительський оркестр. Байдужа в ньому грав на віолончелі. Тут, в училищі, я вперше почув наживо божественну гру на цьому інструменті. О, як він прекрасно грав! Гадаю, що саме віолончель була його фаховим інструментом. Коли через багато років, у перерві між ув'язненнями я навідався до Чорткова, то знайомі сказали, що Байдужа повісився. (Витонченій натурі важко в брутальному світі). І ще згадалось, що, напевно, так і пішов у вічність з думкою, що це я крав у нього цигарки. А був би я здібнішим?... А все ота зорова пам'ять...

Намагаюся уникати усякої публічної діяльності. Це внутрішній спротив – реакція на рівні підсвідомості. Організм інстинктивно захищається від усього, що створює йому дискомфорт. Він,

організм, не хоче сцен, що потім роками «муля-
ють сумління» через якісь нікчемні випадковос-
ті в стосунках між людьми. Публічний політик
мусить мати добру зорову пам'ять. Кажуть, що
Олександр Македонський знов в обличчя і поімен-
но усіх своїх тисячі солдат. Такому вірять, і він
перемагає. Хто буде довіряти людині, яка вже
завтра забуде, хто ти такий. Чи не цей дефект є
причиною відмови повернутися в політику? Так! І
це також. Не завжди вдається від неї (політики)
відкараскатись. То з одного, то з іншого боку гро-
мадські справи засмоктують, світ ловить у свої
тенета. Два останніх роки (2 із 65) – це і є нама-
гання виплутатися із сітей.

А тоді, 12 вересня 2001 року, в Будинку вчите-
ля проходила презентація моєї книжки «1 із 60».
Подія приурочена моєму шістдесятиліттю.Хоча
дата народження – 10 вересня, але через якісь
там формальності з приміщенням, презентацію
перенесли на два дні пізніше. Зараз важко сказа-
ти, добре це чи погано, але це фатально змінило
тоді мій настрій і загалом тональність вечора –
між 10 і 12 було ще **11 вересня 2001 року**.

Вже через кілька годин, після того як два паса-
жирських лайнери врізалися у висотні будівлі Сві-
тового Торгового Центру в Нью-Йорку, більшість
політичних оглядачів найвідоміших інформаційних
агентств світу заявили, що після цієї події людсь-
ка цивілізація вступає в іншу фазу. Підозрюють,
що це справа рук мусульманських фундаменталіс-
тів. Хтось заявляв, що почалася війна цивілізацій.
Світ шокований. Планета в розгубленості.

Вечір веде Євген Сверстюк¹. Розпочав хвилиною мовчання – під руїнами Нью-Йоркських будинків загинули тисячі людей. Траурне мовчання зали аж ніяк не могло бути передбачено сценарієм вечора, але час вносить свої корективи.

По усіх каналах телебачення мовчки, без коментарів, показують кадр, як літак «м'яко» влітає в будівлю, і хмарочос починає осідати. Хто? Навіщо? Без відповіді. Щось макабричне в цьому. Атмосфера зневіри, що нависла над світом, ламає звичний хід думок. На цьому тлі презентація книжки видається нікчемним, непотрібним заходом.

У ювілейному вечорі також братиме участь вокальний гурт «Лемки Києва». Окрім лемківського фольклору (ювіляр родом з Лемківщини), заспівають ще кілька моїх пісень. «Сльози сетер» та «Осіння пісня», написані ще в ув'язненні, співатимуть сестри Тельнюк. Вони це роблять блискуче, але перед очима... інші «сестри» – отих два будинки-близнюки із Нью-Йорку? Задум, що кияни мають сьогодні побачити Горбала не політика, а митця (мовляв, дайте мені спокій зі своєю політикою! я музикант), видається недолугим – кому потрібен під цю пору такий доказ? Чи доречний загалом спів за такої ситуації?

Доказати, що ти інший, що КГБ, вкинувши за пісні в політичний концтабір, мимо твоєї волі змусило політикувати – аргумент сьогодні недійовий. Перед очима кадр, як з п'ятдесяного поверху з вікон палаючого будинку викидаються люди. Вони, напевно, теж не політики, їх також поза власною волею увергнуто в те пекло.

¹ Євген Сверстюк – доктор філософії, один із лідерів шістдесятництва.

Дарують квіти, вітають, бажають творчих успіхів – як уві сні, стан прострації. (Навіщо ця книжка? Коли не розумієш нічого у цьому світі, що можеш сказати нового людям?). Вже тут і зараз з'ясував для себе: це перша і остання моя презентація.

Виявляється, ті хлопці-араби, що захопили літаки, училися в Америці на пілотів, щоб зробити тільки цей один смертельний виліт. Потім хтось із американських спецслужб дізнався, що один із них загалом ігнорував заняття курсів з освоєння навиків посадки літака – «Мені це не знадобиться». Тоді цьому вислову ніхто не придав значення, сприйняли за жарт.

Багата країна, ти молодий і здоровий, навколо стільки розваг, а ти холоднокровно готуєш себе до смерті. Що це таке? Не знаю.

Переднє слово до «1 із 60» письменник Анатолій Дністровий почав з фрази: «Пропонована читачам перша частина щоденника (підкреслення мое – М.Г.) відомого українського поета, правозахисника...» і т. д.

Вимушений розчарувати Дністрового – другої частини не буде. Навіщо? «Відомий правозахисник» не знає, що таке життя.

Під тодішній настрій я справді так думав. Через кілька днів після презентації ми навіть зустрілися з Анатолієм «щоб поговорити». Це була його ініціатива. Думаю, робив це з надією розвіяти мій песимізм. На Майдані Незалежності зайшли у пивний намет «Оболонь». Узяли дві гальби пива. «Пане Миколо, якщо не хочете

писати спогади, як ви кажете «вертатися в своє осоружне минуле», то пишіть роман. Вам Бог дав таку насичену дорогу, у вас такий великий життєвий досвід, що не писати – злочинно. Хто ж тоді має писати?» І таке інше, і таке інше... Говорив Анатолій, я мовчав. «Не втрачайте часу, пишіть роман», – кудись спішив, потис руку, побіг. Я ще з півгодини-годину мовчки сидів за столом, досмоктував своє пиво. Узяв серветку (серветки були червоні), почав на ній писати. До дому приніс чотири списані серветки. Це були перші начерки персонажів майбутнього роману. Поклав у папку, зверху написав: **Червоні серветки**.

(Червоні серветки; персонажі)

Петро Забарилло – художник. Гарний із себе, в міру дотепний, через це – надміру балакучий. Родом з Галичини. Працював художником-оформлювачем в якомусь там райцентрі Львівської області: «октябрські», перше травня, плакати, транспаранти, художнє оформлення міста перед святами – роботи вистачало. З початком «перестройки» ситуація ставала щораз гіршою; потреба в плакатах вождів ставала щораз меншою; містечкове начальство розгублене – націоналістичну символіку замовляти вони ще не готові, а большовицьку – уже не зручно (який там парад на жовтневій, коли натовп, за рішенням мітингу (Чуєте? Мітингу!), перед вікнами райкому партії автокраном вирвав з постаменту пам'ятник Леніну). Колгоспи розвалювались – звідтіль також ніяких замовлень. Рабський труд на селі ставав не потрібним, а для вільної праці ще не було створено умов. Масове безробіття. Молодь (і не тільки) шукала

будь-якої можливості виїхати з України, в світ за очі на заробітки. Петро також намагався кудись чухнути, але дві спроби отримати візу виявились невдалими. Люди, що обіцяли допомогти в цьому, виявилися звичайними пройдисвітами – гроші взяли, а візи не зробили. (У час масового безробіття шахрайство, як ніколи, стало популярним промислом для всякого роду пройдисвітів). Втративши останні заощадження, Петро був на грані відчаю, але немає поганого, щоб на добре не вийшло: під час візовых митарств познайомився у столиці з одним «маляром», якого також обдурили на візі, і тут раптом лист від нього: «..приїжджай. У Києві є замовлення на реставрацію храму».

Перехід від писання лику вождів, до лику Святих для Петра виявився несподівано легким. А в час, коли ПТУ перетворювались на інститути, а інститути на університети – Петро, таким же чином, став членом Спілки художників (тут доречно натякнути, що десь у цей же час цивільний Медведчук з лейтенанта став полковником, а колишній урка Янукович, загалом, – професором). Це (членство в Спілці) давало можливість Петрові домагатися майстерні. Лев'яча доля заробленого від реставрації храму пішла на хабар, але кімнатку-майстерню він таки отримав. Це вирішувало не стільки творчі проблеми, як тимчасову проблему житла. Майстерня виявилась в центрі Київського монмарtru – на Андріївському узвозі. Через сінці працював інший художник – киянин Василь. Замкнутий, не балакучий. Але Петро, через свою компанійську вдачу, таки домігся Василевого товариського розташування. Загалом, галичанин Петро дуже легко входив у нове оточення, залюбки освоював місцеву розмовну «феню», а коли по суботах і неділях підторго-

вував на узвозі своїми натюрмортами, то «не прочь» був перейти на «общепонятний», лиш би купили його витвори. Він мав добру вдачу до мімікрії, і вже через півроку йому ні одна перекупка на базарі не могла дорікнути: «ви что, із западной?» – бил уже как все.

Якось йому тітка з Львівщини написала листа. «Що мені, Петруню, робити з тими твоїми головами? Може би ти їх десь собі забрав до псьої мами!?

У селі, недалеко від райцетру, Петро у своєї тітки винаймав комірчину для складування бюстів Леніна («голови» – як називає їх тітка). Свого часу він добре освоїв виливання з гіпсу цей витвір мистецтва. У коморі було їх закладено аж під стелю. Цей товар не погано йшов. Географія розповсюдження сягала також Хмельницької та Житомирської областей. Петро під'їдждав в будь-яку сільську установу (сільрада, контора, дитсадок, школа тощо), і якщо в поле зору не потрапляв такий витвір, він вступав у бесіду. (Тут доречно сказати, що він відрекомендовувався як працівник відділу пропаганди райкому партії. Чи був він таким насправді – не відомо, але це спрацьовувало). «Скажіть мені, дорогенькі, чим пояснити, що у вас, у *такій солідній установі*, ще й досі немає бюсту товариша Леніна?» Коли западала хвилина мовчання, Петро, рятуючи їх від відповідальності, діставав бланк-заяву, на ім'я своєї ж майстерні, з просьбою виготовити і доставити їм такий гіпсовий витвір. Петро хвастався, що не було випадку, щоб хтось відмовився у цій послузі, чи не заплатив.

А тепер на велиcodній листівці (з малюнком церкви, дзвонів, писанок) він, окрім побажань тітці веселого Великодня, дописав: «А ті голови, тето, повозіть тачками в Тунькову яму і викиньте до псьої мами».

Так «до псьої мами» закінчувалась у Галичині велика епоха Маркса, Леніна, Сталіна.

А художник Петро Забарило починав нове життя у столичному Києві.

Василь – художник. Більшість часу проводить у майстерні на Андріївському узвозі. Розлучений. Колишня дружина остаточно розчарувалася в ньому – «Може десь і є знамениті художники-мільйонери, але не Василь». Вдруге вийшла за якогось «бізнесмена» і має чистий спокій з «пошуками істини». Хтось із Василевих друзів довірливо доніс йому: «Бачив днями твою Оксану, і знаєш, як вона тебе охарактеризувала?... Каже: нікчемний мужчина і бездарний художник».

Не відомо, наскільки почуте вразило Василя, але постоявши хвильку, спокійно відповів: «Дуже точна характеристика. Лаконічна і точна. Ця Оксана мудріша, ніж я про неї думав».

Він залишив їй квартиру, а сам «тимчасово» перебивається то в майстерні, то в друзів, то в дідуся. «Ніхто не докоряє, ніхто не повчає».

Василеві батьки «розбіглися», коли він був ще школярем. Ріс із дідуsem.

Мама з якимось військовим (коханцем) виїхала до Білорусі, а батько (теж військовий) вже другий десяток років жив у Москві. Мами Василь так більше і не бачив, а батько, після розлучення, вперше навідався до Києва, коли Василь був уже на першому курсі художнього інституту. Подарував синові мольберт з великим набором олійних фарб, і все... через півроку «чорний тюльпан» (здається, так називали літак, що перевозив домовини з Афганістану) привіз у Москву останки майора. Дідусь

залишався його єдиним найближчим родичем і найбільшим ідеологічним антиподом. Василь приносив йому десятки книг, що свідчили про злочинність Сталінського режиму. Дід читав, але на виборах знову голосував за комуністичну партію. Вже на останньому курсі інституту Василь перестав з ним сперечатися, збагнувши, що діагноз «*homo sovietiko*» – хвороба невиліковна. Патологія психіки. «Це однаково, що горбатому весь час дорікати про його горб». Відвідує дідуся, помагає йому у хатніх справах, як хворій людині, й ніяких бесід про політику.

В його майстерню, що пропахла фарбами, оліфою, клеєм і давниною, від тоді, як до неї почала інколи вчащати одна акторка, привнісся тонкий запах парфумів і новизни. Так в пожовкому осінньому лісі може відчуватися присутність фіалки, що цвіте тільки ранньою весною. Поки що відомо, що звати її Ляна. Василь навіть запідозрив, що ті туристи, які почали навідуватися в мастерню – купити в нього якусь картину – це робота її рук. (Можливо – це не стільки з метою популяризації митця, як для матеріальної підтримки художника, така собі делікатна форма меценатства. Автор роману підозрює, що саме Ляна /вона ж Роксоляна/ у всякий ненав'язливий спосіб формувала громадянську позицію цього здібного митця, творила з нього особистість. Щось дуже незаплямоване і щире вона знайшла у цій душі).

На столі стояла ваза з букетом барвистого осіннього листя, і витав фіалковий дух весни. Тільки цей дух міг спричинитися до подолання в майстерні творчого хаосу: рами акуратно складено в куточку, тапчан накритий новою капою, усе виметено і помито. Стимул – велика справа. Василь за своєю натурою – акуратист (якщо для цього існує стимул).

Якби творча діяльність Василя випала не на середину дев'яностих, а на сімдесяті, то його теперішня громадянська позиція цілком класифікувалася б як український буржуазний націоналізм, з усіма витікаючими із цього наслідками.

В художньому інституті в кінці вісімдесятих серед студентства явно почав відчуватися творчий ренесанс. Став помітним вододіл між викладачами, зорієнтованими на українську національну художню школу та російськомовними викладачами з претензіями на космополітизм. Перші стали сміливішими, другі – агресивнішими.

Василь відкрив для себе цілу плеяду українських художників початку двадцятого століття. Зацікавився творчістю Петрицького, Бойчука.

Розстріл більшовиками Бойчука і його послідовників настільки не вкладалися в свідомість, що це спонукало душу до пошуку відповіді. Хтось дав йому прочитати Дзюбин «Інтернаціоналізм чи русифікація». Потім дізнався (здається, від Ляни) про трагічну долю Дзюбиної соратниці художниці – Алли Горської. Про неї Василь потім скаже: «Трагічна зірка шістдесятників»; про Стусові вірші: «Ця жорстка поезія правди писана на дошках тюремних нар скальпелем внутрішнього бунту».

Якщо в пересічного галичанина тотальний більшовицький прес виробляв здатність мімікрії до обставин, то пізнання правди тими, що народилися й вросли в змосковщеному середовищі, викликало внутрішній бунт. Потреба «нагально виправляти ситуацію» стає сенсом життя.

Семен Павлович – військовий пенсіонер. Народився десь на Кіровоградщині. Сталініст за переконанням. «Сталін меня спас от голодной смерті. Когда в трідцять третєм от голода умерлі мама, отець і сестрёнка, то меня, уже истощённого ребёнка, забрали в детдом. Помню, далі ботиночки и гаварят: это тебе лично от товарища Сталина. Такие красивые ботиночки были, помню как сегодня». Видоді він любить Сталіна.

Київ Семен Павлович знову як свої п'ять пальців. Починав службу водієм на спецмашині у військах НКВД. Переважно приходилось працювати ночами. Зараз губиться – «Понастраивали чорт знает что. Порядка нет! Ух, сволочи!». Губиться він і в часі: «А на уліцах? Ви посмотрите что творится на улицах. Ну, понятно, на первое мая, іде на октябрьское: идут все с цветами, с красными флагами, с оркестрами... красиво так. А теперь? Ух, сволочи!» Коли побачить, що по Києву ідуть із синьо-жовтими прапорами, втрачає дар мови, відвертається. «Уму не постежимо! Ух,...!» Останнім часом майже не виходить на вулицю – «пратівна!» Переконаний, що «во всьому вінавати бандеровци і чеченци. Ех, нет Сталіна». Часом у парку посидить на лавочці зі своїм «другом военных лет». (Семен Павлович, правда, не уточнює, що з другом Олексієм Парфіоновим війну вони вели «на внутреннем фронте»). Парфіонов вийшов на пенсію у чині підполковника, а Семен Павлович так і не дослужився до офіцерського звання – «старшина запаса». Але дружать, бо не так вже й багато їх залишилось. Зустрінуться, поговорить, позгадують.

– Ну, что тебе сказать, Льоха, сам відіш – в обществе нет порядка, а в организме здоровья. Печень мучает. Иногда внучок приходит, поможет по дому, но и он уже какой-

то не такий. Чо оні їх понаучивалі в етіх інститутах? І разгавариваєт он так, как на бандеровщине.

— Ето, Сьома, ані називають «на чистом українском», будто ми с тобой уже не чистіє українци. Чорт знаєт что тварітса. А ти счітаєш, что наш Пєтя¹ настоящій комуніст? Он тоже іногда гаваріт на іхнєм «чистом українском», а другой раз на нашем. Чорті шо — і вашим, і нашим.

— А где ты іх теперъ взмъюш, Лъоха, настоящихъ нашихъ? Гаварятъ, синъ єво учітса въ какой-то капиталистической стране, і за єво учьюбу онъ платітъ кучу долларов. Не пролетаріат же єму еті долари дайотъ.

— Да, Сьома, нетъ порядка.

— А что же дѣлать? Вибора-то, Лъоха, нетъ. Какъ ты думаешьъ, за каво тогда намъ галасавать? Вѣдь нетъ же вибора.

Літературний бік книжки на вечері-презентації ілюстрували акторка Галина Стефанова та диктор радіо Кирило Булкін. Аплодували, хоч я не зовсім усвідомлював чому...

Якби через якийсь час в тижневику «Книжник Review» не з'явилася рецензія Інни Чернявської на «1 із 60» (вона була на цьому вечорі), то він (вечір презентації) залишився б в моїй уяві вельми химерним. Здається, вона не зауважила моєї розгубленості. Назва рецензії — цитата з моого виступу: «Політиком мене зробило КГБ». З розумінням сприйняла й пісні, ба навіть вловила намір їхньої демонстрації. Про художню частину вечора напише: «На цій зустрічі лунали пісні, написані ним переважно в ув'язненні, й присутні справді переконалися, яким прекрасним музикантом і поетом був і є Микола Горбаль. Боляче

¹ Очевидно, йдеться про лідера комуністів України (ред.).

й прикро за ту країну, в якій митців карали за музику й вірші, поети гинули в тюрмах, а сотень тисяч людей позбавляли рідної домівки, а решту – елементарних прав... І соромно, що частково – вона (совєтська дійсність – М.Г.) й досі з нами, в нас, і ніяк не позбутися її тіні...»

Мала рацію Михайлина Коцюбинська, що презентація – жанр компліментарний. Гадаю, рецензія нічого не втратила б й без – «прекрасний», «митець» та ін. А мо' це приятельська дань друга по неволі – пані Інна, ще будучи цілком юною панною, також за свою «антирадянськість» попала за грати. Отже, знає проблему не з розповідей, а з власного досвіду. Їх, чотирьох молодих киян: Інну Чернявську, Ларису Лохвицьку, Сергія Набоку та Леоніда Мілявського заарештували 12 січня 1981 року за організацію «Київського демократичного клубу». Після арештів шістдесятників 1972 року та арештів членів Української Гельсінської групи в 1977–79 роках, це уже була нова порость української протестної інтелігенції. Вони вже з'явилися поза орбітою Івана Світличного, Івана Дзюби чи Миколи Руденка. З'ява на витолоченій катком репресій національній ниві цих юних «протестників» і справді нагадувала тендітний паросток, що розколював граніт, тягнувшись до сонця. Жадобу свободи й потреби людської гідності й справді не можливо зупинити нічим.

Щоб не зближувати між собою різні покоління української опозиційної інтелігенції, КГБ свідомо не везло їх в політичні табори, а звинувативши за 187 статтею КК УРСР (за т. зв. «наклеп

на радянську дійсність», що вважалося як кримінальний, а не державний злочин), утримувало їх в кримінальних таборах в Україні. Вони були «останнім знаком оклику свободи в підсоветській колоніальній Україні» (через рік після їхнього звільнення почнеться т. зв. «п'єрестройка»).

З'ясувалось, що ув'язнення не лише не зламало, а морально ще більше зблизило цих молодих людей – після звільнення Леонід Мілявський одружився з Ларисою Лохвицькою, а Сергій Набока з Інною Чернявською (*2) (*Ілюстрації скопійовані зі збірки поезій Сергія Набоки «Увага № 0»*).

Отака-от романтична історія. Потім усі вони будуть членами Українського культурологічного клубу (1987–1989), де Сергій Набока головуватиме (*3).

Згодом усі будуть активістами УГС, а Сергій Набока – першим редактором її друкованого органу – «Голос відродження». (Журналіст Вахтанг Кіпіані з цього приводу, вже через десять років, узяв у нього інтерв'ю: «Я почав довбати керівництво УГС, – каже Набока, – про потребу видавати «бойовий листок». Усі погоджувалися, але ніхто не воручився. I тоді ми з дружиною Інною сідаємо: я пишу тексти, вона вирізає, клейть, робимо макет. (Перші опозиційні газети випускалися з макетів на копіювальних машинах – М.Г.). Я тишком-нишком везу електричками, з пересадками через Мінськ, у Вільнюс. Даю, здається сто рублій – на тисячу примірників пробного накладу «Голосу відродження». Кілька номерів ми взагалі випустили з дружиною вдома.

Я ні кого не питав дозволу і робив ще за власні гроши. Я по житті, так би мовити, журналіст, редактор, видавець. Мені ще хотілось робити, мені ще цікаво».

Нижче про цю газету Кіпіані скаже: «Це була бомба! Газетку зі «сліпим» і, треба сказати, доволі незграбним текстом вихоплювали з рук. Десятисічний наклад розлітався за декілька днів навіть попри те, що ціна тієї газети в десятки разів перевищувала будь-який тодішній офіціоз. (...) Влада божеволіла від такого нахабства».

Весною 2003, як кореспондент радіо «Свобода», Сергій Набока поїде на Вінничину підготувати репортаж з колонії, у якій свого часу відбував покарання. Зранку його знайдуть в готелі мертвим. Несподівана смерть викликає оторопіння. Місце каторги таки виносить свій смертний вирок. Чому? Нахлинули важкі спогади й серденько не витримало? Чи щось інше? (Офіційно – серцева недостатність). Що його поманило туди?

Мене декілька раз запрошували відвідати концтабір, у якому я відбував свій останній термін, там зараз «Музей політичних репресій» – не йду, не хочу! І не тому, що далеко – Урал, але та країна викликає у мене гнітюче враження. Я вивчав її неосяжні простори у щілинку воронків¹ і «столипінів»², і мені вже досить того, що ті концтабори й досі переслідують мене в снах.

Сниться, що десь незабаром має бути кінець моого терміну, але я забув дату звільнення. Навіть не пам'ятаю, чи це має бути в осені, чи аж вес-

¹ Воронок – спец. автомобіль для перевезення арештантів.

² «Столипін» – тут вагон для перевезення арештантів.

ною наступного року? Натужуюся, щоб згадати. Нажаль, не можу згадати навіть чи це мій перший, другий чи третій термін. Ні, це не може бути перший, бо з першого я таки вийшов, це з другого ув'язнення мене не випустили. Отже це – третій термін, але коли ж він кінчается? Охоплює жах – можливо він уже давно закінчився, але я не домагаюся звільнення, то вони й не випускають. Може піти в «спецчасть», запитати, коли кінець моого терміну? Але тоді вони й справді побачать, що я не знаю (сумніваюся) і триматимуть стільки, скільки захочутъ. Спробуй доказати. Це ж може бути безкінечно... З жахом процидається. На другу ніч сниться те саме, на третю теж... Часом хочеться кричати: «Коли, нарешті, мене реабілітують від цих тюремних снів?!»

Десь у Карлоса Кастанеди прочитав: «Але існує ще велике пробудження, після якого дізнаєшся, що усе це – великий сон».

Ненавиджу тюрму, навіть якщо вона – музей. Зaproшуєть, щоб побути трохи в ролі експоната. Не хочу. Мав би показати, що ось з цієї карцерної камери винесли Олексу Тихого з крововиливом у шлунку, і більше живим його ніхто не бачив. А на цих ось верхніх нарах розпоров собі живіт Юрко Литвин і тихо стікав кров'ю, аж поки вона не просочилася через матрац і почала капати на нижні нари... А ось у цій карцерній камері пішов з життя Василь Стус... А з цієї камери забрали у вічність Валерія Марченка. Не їду. Нащо ворушити...

Набока поїхав у свій концтабір... за смертю.

Пішла з життя Людина. Він ніколи не прагнув бути першим, чи називатися лідером. З цього приводу він, в уже згаданому інтерв'ю Кіпіані, скаже: «Я ніколи не хотів бути у *перших лавах*. Інколи просто доводиться. Ось тоді (наприкінці 1980-х – В.К.) мені довелося, адже я знов, що коли не я, то все – гаплик – у лайні будемо сидіти. Я виступав на мітингах до того моменту, коли з'явилися нормальні політики, які хотіли займатися політикою, або просто знали, що це їм потрібно. А мені особисто воно не дуже треба».

Не виносив на показ свою долю, він просто був. Розхристаний і чутливий. Та заблуканий серед каштанів у своєму великому місті. Я розумів його, і ми, здається, були приятелями.

В осені вийшла збірка його поезій. Я й не підозрював, що Набока записує «зажурливі душі своєї плачі». Більшість його поезій написані в ув'язненні. Манерою чимось нагадують Євгена Плужника.

У Києві каштани розцвіли!
А я не бачу їх. А я – не бачу!
Уже і долю я свою клену ледачу,
Вже й нафікаю я на власну дику вдачу,
Вже й сумніваюся, чи є той світ гарячий,
Чи тільки сутінки коричневої мли...
А крізь зажурливі душі моєї плачі –
У Києві каштани розцвіли!
Конічну свічку в мозку запали!
Її франчастий безрух можновладний
Хай править нам за нитку Аріадни –
І не ковтне нас лабіринт безладний,
Як десь горітиме трикутник маєстатний.

*Не загублюсь я у житті цьому, коли
Весь час волатиме душа моя надсадно:
У Києві каштани розцвіли!*

*Травень 1982
Сергій Набока*

Вдруге розцвітають в Києві каштани без Сергія Набоки. Тільки десь у вранішньому тумані понад Дарницею надсадний голос поетової душі непомітно ляже на Дніпрове плесо смутком недописаного тексту, щоб назавжди пливти через Україну.

Коли хлопцям болить Україна, вони пишуть вірші. Десь тут у Києві Набока, десь там на Донеччині Стус, десь у Львові Калинець... (Якщо поезія – пісня душі, то що за сила приневолює зболілу душу до співу?). Ліна Костенко каже: «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі». Безсмертний дотик... Що це за такий дотик, що за нього десять років солдатчини на далекому Арагоні? Як же мав п'янити тебе, Євгене Плужнику, цей «безсмертний дотик», що за нього треба було вмирати від сухот на Соловках?

Я слухав поета Калинця в концтаборі на Уралі, у таборі в Мордовії слухав поета Івана Сокульського. А чому ви, хлопці, за колючим дротом, і що ви там робите, сини чоловічі?

Якось у книгарні побачив нову збірку поезій Миколи Воробйова. В його текстах, здається, промайнула відповідь, що це за дотик, що за голос каже: «*Кому волю дають, того у неволю беруть*».

Мусив з цього приводу щось написати. Статтю надруковано в газеті «Наша віра».

Воробйов із журавлем у небі

Останнім часом не вельми слідкую за процесами в українському світі поезій, бо десь на рівні підсвідомості маю глибоке переконання, що саме у цій сфері у нас, українців, все гаразд – ми народ співучий, поетичний, і що наша нива ніколи не збідніє на поетів. Дехто зараз навіть дорікає: «Краще б ми були більш прагматичними, ніж безмежно романтичними».

Ой, не знаю, не знаю... Тарас Шевченко, Василь Барка, Василь Стус, Євген Плужник, Євген Маланюк, гнані по світах і переслідувані за іскру Божу в собі; це вони, поети, на своїх плечах тримали небо України. Хто б ми сьогодні без них?

Он надираю в книгарні розкішно зроблену книжку «Олігарх» і ловлю себе на думці – не маю аж ніякого бажання ні купувати її, ні перечитувати. А у відділі поезії таки гортаю нові збірочки з новими іменами – всього не накупишся, але... I раптом...: *Микола Воробйов СЛУГА ПІВОНІЇ поезії*. Невже це той Микола Воробйов? Гортую, а таки той...

Йшов 1977 рік. Я тільки-но повернувся з першого ув'язнення. В Україні почалися нові перманентні арешти, на цей раз членів новітньої форми опозиції – Української Гельсінської групи. У колі моїх знайомих атмосфера пригніченості: постійне очікування нових обшуків та арештів; балакають пошепки, або переписуються кредитками на спеціальних дощечках, які тут же витирають – квартири та телефони прослуховувалися; слідом за кожним з нас, не приховуючись, ходять шпики, цинічно декларуючи нам безвихід і приреченість. По руках ходив вірш Миколи Холодного «Привид», пригадую, закінчувався він такою строфою: «*I я радію, піт утерши пополотнілою рукою:*

це у житті моєму перший, кого повів я за собою». Хоч поруч бігають галасливі діти, гуркотять трамваї, кінотеатри переповнені радянським глядачем. А мій Київ – це декілька родин, рідні яких ще там, у неволі; родин нових арештантів та кількох людей, що не відчуралися цих опальних сімей. Це жменька представників творчої інтелігенції, котрі офіційно ще не задекларували «розпачливого примирення з дійсністю». Це позбавляло їх будь-яких перспектив на майбутнє – виживали на підзаробітках вантажниками чи на іншій «чорній» роботі, перебивалися, як кажуть, з хліба на воду. Але і в цій площині життя продовжувалося. Ми таки зустрічалися і на таких «зборіщах врагов народу», де інколи була й пляшка вина, спромогалися навіть іронізувати над дійсністю.

На одному із таких здибань у музиканта, зануреного в український національний мелос, Вадима Смогителя я й запізнався з поетом Миколою Воробйовим (на початках російське прізвіще Дмитра Донцова мене також насторожувало). А потім Вадим з пожовклих аркушів (з пробитими друкарською машинкою наскрізь деякими літерами) читав Миколині вірші (він не приховував захоплення його поезією, віршами Воробйова він кульковою ручкою змережив свій широкий реміаний пояс, ними, як тотемами, була списана його майка, він прикрашив його віршами усе, що можна було скрасити у своєму побуті). А зараз Смогитель читав, читав... Воробйов опустив голову і якось відчужено слухав, ніби це не він Микола Воробйов. Сьогодні не пригадую змісту тих віршів, але, о Боже!, яка це була п'янка поезія: вмить у Києві не стало шпиків, світ став легким і добрым, ніби поруч літали ангели. Цей блаженний настрій зберігся у мені й понині.

А потім арештували Смогителя. Варто йому було подати заяву на виїзд до Канади, як уже на

другий день його скрутили на вулиці. (На суді «свідок-потерпілий» скаже, що Смогитель копнув його у ногу – 3 роки позбавлення волі за хуліганство)¹.

Згодом арешт не обминув і мене, і я більше нічого не чув про поета Миколу Воробйова. Думаю, що на побутовому рівні йому тут було не лішче. Бо він таки «слуга півоній», а не режимів, і поза сумнівом, що віддав перевагу мати журавля у небі, аніж синицю у жмені. Врешті, чи аж так важливо, з якого місця спілкуватися поетові з Богом: з холодної камери чи з голодної хибари. А він таки з Ним спілкується і чує Його голос. Ось лише кілька фрагментів, вихоплених із різних місць цієї нової збірки:

голос: і немає ока на все листя...

голос: видиме – лиши окраєць невидимого...

голос: деякі струни тільки в негоду дзвенять...

голос: поки ти – поти суд...

голос: кому волю дафують того у неволю беруть...

голос: смерті спис до життя приписаний...

Тут не уточнюється, чий це голос, але цей Хтось постійно присутній у «поетичних маренях» Воробйова, бо:

...віддавна волю перебувати у полі поетичних марень...

«Слуга півонії» – це збірка неримованих віршів. Верлібр, без єдиної коми і без єдиної великої літери в тексті. Автор навіть своє ім'я пише з малої літери:

– скоро осінь миколо

– ще й весни не було...

– а якщо ти не бачив весни то хіба це не осінь...

Бо й справді, поет і на себе дивиться якось збоку, як на дрібненький фрагмент у великому і не до кінця зображеному Промислі Творця.

Даруйте, під кінець збірки все-таки знайшов два

¹ Після звільнення Смогитель написав у газету якусь плюгавеньку статтю, і його випустили до Америки, де він був *ніким*. А яка ж це була колоритна постать серед київських шістдесятників.

слова написаних Миколою Воробйовим з великої літери: Бог і Україна. І десь окремо, ніби ненароком, він скаже:

*про молоді літа розповідатъ не буду...
сьогодні я несу хреста
в холодні узбережжя світу –
я світливий найманець
моя мета:
свобода замість миру...*

Збірка «Слуга півонії» – у твердій барвистій палітурці, оздобленій живописом самого автора. Видавництво «Просвіта». Київ. На форзаці – портрет поета(*4) – пересічного перехожого із сумкою через плече в суматосі гамірного міста. (Може ми, Миколо, десь і зустрічалися на цих Київських вулицях, але, даруй, не впізнав – стільки ж років минуло). Сьогодні, слуго півоній, я знову був цілий день з тобою у твоїх поезіях і дякую тобі за цю приємну зустріч. І знову бачив тебе із журавлем у небі.

Чи був тоді Сергій Набока (12 вересня 2001) на презентації? Не пригадую. Інна була – дізнався із «Книжника Review»¹. Потім ще в декількох

¹ Пізніше, при зустрічі з Інною, дізнався, що: «...на презентації «1 із 60» Сергій таки був, але, здається, як це з ним нерідко траплялося, запізнився». І ще: «Я прочитала ваші спогади ще до презентації, і коли ділилася враженнями з Сергієм, він сказав: «Напиши про це в «Книжник». Це була моя перша в житті рецензія, і «спровокував» її саме Набока». Щодо обставин смерті Сергія, Інна уточнила: «Він помер у ніч з 17 на 18 січня 2003 року у невеличкому відомчому готелі при Вінницькій «критці» – першій в Україні тюрмі для довічно ув'язнених. Фактично за гратаами, бо готель знаходиться на території тюрми і замикається ззовні, як табірні «готелі» для побачень. 15 січня разом зі ще двома журналістами радіо «Свобода» Сергій поїхав у відрядження по виправно-трудових закладах готовувати матеріали для передачі «Права людини: українська реальність», автором і ведучим якої він був впродовж кількох останніх років. Спочатку побували у колонії в Білій Церкві, а потім приїхали до Вінниці. Відвідали в'язницю і мали їхати далі, до колонії в селі Райківці Хмельницької області, де Сергій відбував свій термін. Позаяк уже був вечір, керівництво тюрми запропонувало журналістам переноочувати у їхньому готельчику. Біля третьої години ночі викликали «шивидку». Медики зафіксували смерть. Висновок судово-медичної експертизи: «гостра серцева недостатність». Збірка поезій «Увага №0» вийшла у вересні 2003. Її перша презентація відбулася в середині вересня на Форумі видавців у Львові, а на початку жовтня – у Києві» – сказала вдова Набоки.

виданнях бачив відгуки. Зателефонувала з Америки Надійка... З чиїхсь розповідей знала все чисто про вечір. Через тиждень отримав від неї запрошення.

TWENTIETH CENTURY HUMAN RIGHTS
Research Foundation, Inc.

29 Sanford Terrace * Irvington, New Jersey * 07111
Tel./Fax: (973) 371-6361 * E-Mail: nadja@dppl.com

12 листопада 2001 р.

Вельмишановний Миколо Андрійович!

Організація "Людські права в ХХ ст." влаштовує серію вечорів з презентацією Вашої останньої книги "Один із шістдесяти".

у п'ятницю 30 листопада ц. р. в м. Парма, шт. Огайо (мистецький центр "Світлиця");

у неділю 9 грудня - в м. Нью-Йорк (Наукове Товариство ім. Т. Шевченка);

у суботу 15 грудня - в м. Детройт, шт. Мічиган (у домінії СУА);

в неділю 16 грудня - в м. Чикаго (у Музеї модерного мистецтва).

У Вашингтоні, Філадельфії та інших містах дати і місце ще не визначені.

Ласкаво просимо приїхати до Сполучених Штатів Америки терміном на три місяці для участі в цих вечорах. Виграти на перебіди, прожиток і медичне забезпечення гарантуємо.

Про дату і місце приїзду (назву літогвищі) повідомте, будь-ласка, зашалегіть.

З найкращими побажаннями творчих і всіляких успіхів

Щиро Ваша *Nadia Svitsina*
Надія Світлична,
високаважливий дипломат

Була в конверті й фотографія з дивним написом: «*Тroe з тих, що тут є, вже на тім світі: «близнята» в Нью-Йорку i п. В. Сохан*».

Тоді (1989 р.) в Нью-Йорку була тепла осінь. Надія Світлична сфотографувала мене з Олею та паном Соханем на тлі «близнят» – двох хмарочосів Світового Торгового Центру. Але фотографію вислава тільки тепер – через 12 років, коли тих будинків і добродія Сахана не стало (*5).

Теперішня осінь (2001 р.) в Нью-Йорку була прохолодною. Я привіз Надійці велику ювілейну медаль «Amnesty International – в'язням сумління». Пам'ятна медаль авторської роботи скульптора Левка Синькевича виготовлена на честь

двадцятип'ятиріччя заснування Української Гельсінської Групи. (Медаль виготовлена накладом 41 штука – за кількістю членів Української Гельсінської Групи. Я теж таку отримав). Надійка багато років була закордонним представником нашої Групи. Саме вона знаходила час і кошти роздруковувати усі наші матеріали, що попадали на Захід і ознайомлювати з ними світ. А її подруга Ніна Самокіш розсылала ті конверти та пакунки по цілому світу. Зворушливою виглядає приязнь цих двох жінок: колишньої комсомолки з Луганщини Надії Світличної і членкині ОУН з Холмщини Ніни Самокіш, партизанки, як її називає чоловік Світличної Павло Стокотельний. Чи ж не яскравий приклад єдності і порозуміння двох жінок українок з віддалених у просторі і часі поколінь? Ця «партизанка» стала настільки близькою усій нашій Групі, що її приїзд в Україну був завжди для нас святом. Десь у мене була фотографія, як я її зустрічаю у Бориспільському аеропорті. Це було у залі для офіційних делегацій – тоді я ще був депутатом парламенту (*6).

Надійка по-справжньому зраділа цій важкій бронзовій нагороді (*7). Перед моїм від'їздом до Америки, у Будинку Центральної Ради (Будинок учителя) досить вроочисто було відзначено 25 років УГГ. Правда, це було зроблено зусиллями Харківської правозахисної організації, яку очолює дійовий і вартий похвали Євген Захаров (держава, взірця Кучми, не зауважила цього ювілею). Okрім медалі, організатори випустили до цієї дати ще пам'ятну листівку (*8). На цьому вечері були, здається, усі члени УГГ, що залишилися в

живих, тих, що відійшли у вічність пом'янули хвилиною мовчання (*9). Я не виступав. Охочих й без мене вистачало.

Пригадую, що виступав, коли відзначали 20 років УГГ. Тоді мав оповісти як Українська Гельсінська Група перетворилася в Українську Гельсінську Спілку. Цей виступ був надрукований у якомусь журналі. Текст зберігся у «літописця нашого часу» Василя Овсієнка. Передав його.

Українська Гельсінська Спілка

Хоча Михаїл Горбачов задекларував перед світом гласність і свободу слова, комуністична влада дуже неохоче випускала з тюрем своїх опонентів. І все-таки до кінця 1988 року більшість правозахисників уже була на Батьківщині. Але свободою це ще не можна було назвати. Тож було б дивно, якби ота утла плеяда українських патріотів, які пройшли через горнило репресій, вийшовши з тюрем, не шукала б можливості об'єднати свої зусилля в національно-визвольних змаганнях.

Очевидно, що перед нами постало питання: яка форма політичної діяльності могла б найкраще прислужитися українській державницькій ідеї у зденаціоналізованому, зруїсифікованому середовищі?

Оскільки український правозахисний рух на той час уже був широко відомий у себе на Батьківщині та за її межами, мав яскравих своїх лідерів і користувався підтримкою загалу, стихійно поширювався в областях, було б необачно знехтувати цим. Українських правозахисників знали, їх підтримували в світі. Гельсінський правозахисний рух поширився в Європі та в світі, тож поставити себе остоянъ загальноєвропейського правозахисного тиску на комунізм було б нерозумно. Отже, було вирішено: скориставшись

умовами гласності та використавши весь свій право-захисний досвід боротьби з тоталітарним режимом, об'єднати всі сили для захисту прав людини й нації в Україні в одну політичну керовану структуру і йти далі до визначеної мети.

З огляду на нинішній день, це було оптимальне рішення. 30 грудня 1987 року було оголошено про відновлення діяльності Української Гельсінкської Групи в Україні (до цього усі члени Групи були в ув'язненні). Okрім членів Групи, які вже були на волі, заявили про вступ до неї Богдан Горинь, Віталій Шевченко, Василь Барладяну, Павло Скочок, Микола Муратов, Степан Сапеляк.

Першим кроком на шляху до нової політичної формациї було зверенення до української та світової громадськості, датоване 11 березня 1988 року, яке від імені Української Гельсінкської Групи підписали Михайло Горинь, Вячеслав Чорновіл та Зиновій Красівський. Там, зокрема, йшлося про створення Виконавчого комітету Групи на час до скликання загальних зборів Групи. Було підтверджено, що журнал «Український вісник» є друкованим органом Групи. Головою Групи було оголошено Левка Лук'яненка, який тоді ще був на засланні в Сибіру. Представляти організацію у Міжнародній Гельсінкській Федерації було доручено Закордоному представництву УГГ у складі Миколи Руденка, Леоніда Плюща та Надії Світличної. У цьому документі також було визначено права й обов'язки члена Групи, умови вступу в організацію.

З цього одного документа видно дійове й конструктивне перегрупування сил для рішучого наступу. Вже через чотири місяці, а саме 7 липня 1988 року, було оприлюднено Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки (зауважте – уже Спілки, а не Групи), якою було задекларовано Україні й світові платформу

нової політичної формaciї вільнодумного українства.

Передостанній абзац її звучав так: «Декларацію принципів Української Гельсінкської Спілки, як і доданий Статут УГС, виробила існуюча з 1976 року Українська Гельсінкська Група, яка на цьому складає свої повноваження і повним складом входить до Української Гельсінкської Спілки». Цим було засвідчено неперервність і правонаступництво нашої організації. Другим же реченням у преамбулі було чітко визначено нашу мету: «Українська Гельсінкська Спілка вважає необхідним визначити основним напрямком своєї діяльності захист національних прав, насамперед права націй на самовизначення».

Упродовж двох наступних років ця коротка абревіатура «УГС» була тим кайлом, що руйнувало підмурки тоталітаризму. З дня на день ми змушували владу дотримуватися своїх же законів, оприлюднювали перед світом всі її безчинства й свавілля. Усіма можливими засобами висвітлювали громадськості правду про злочинність комуністичної ідеології. Нас усіляко переслідували, виганяли з роботи, розганяли наші зібрання, били, заарештовували на 15 діб, але це не були вже ув'язнення на багато років. За умов, коли всі засоби масової інформації були в руках комуністів, ми охоче послуговувалися іноземними радіостанціями. Україна мала можливість почути правду про себе із радіо «Свобода», «Голосу Америки». Застрашені люди на ділі побачили в нас своїх захисників і відважніші з них вступали в Спілку. Організація спромоглася мати професійно діючий виконавчий орган, де звільненими секретарями працювали Михайло Горинь, Вячеслав Чорновіл, Степан Хмара, Микола Горбаль, а з поверненням на початку 1989 року в Україну й голова організації Левко Лук'яненко.

УГС формувалася на індивідуальному й колективному членстві та будувалася за принципом вільних

самоврядних структур на місцях зі своїми статутами (з огляду на регіональну специфіку), підпорядковуючись тільки Декларації принципів.

Врешті ми стали першою в Україні легальною опозиційною до існуючого режиму структурою, яка мала всі параметри політичної партії, хоч такою себе ще не називала.

Ми також були перші, хто випустив в Україні опозиційну газету – «Голос відродження». Вона дійсно стала першою ластівкою вільного друкованого слова в Україні. Завдяки професійності Виконавчого комітету, Спілка мала досить добре налагоджену інформаційно-пресову службу. УГС стала тим дзвоном, що будив Україну до всенародного визвольного руху. Ми всіляко сприяли формуванню інших національно-патріотичних організацій: Товариства української мови імені Т.Шевченка, «Меморіалу», Народного руху України.

Сама ж УГС чисельно збільшувалася чи не найбільше. Менше як за рік із організації, яка не нараховувала і ста осіб, ми стали півторатисячною організацією. Щоправда, у наші структури прийшло багато тих, ким рухала не так ідея побудови правової держави, як потреба помсти над кривдниками, чим велика мета підмінялася особистими амбіціями. Тож очевидно, що наші дороги з часом мусіли розійтися.

Попри все, ми йшли уперед, наша структура вдосконалювалися. Назрівав час оголосити себе політичною партією, започаткувати розбудову громадянського суспільства. І весною 1990 року, 29-30 квітня, з першого, установчого з'їзду УГС ми вийшли як Українська Республіканська партія. Ми справді стали першою ластівкою¹ на українському небосхилі багатопартійності, як ознаки демократії і громадянського суспільства.

¹ Символ Української республіканської партії – ластівка.

Уже на другий день після моого приїзду до Америки поїхали з Надією до Нью-Йорку глянути на місце трагедії. У народі ці розвалини вже отримали нову адресу: ground zero.

«Нульова земля» з усіх боків, на кілька кварталів огорожена високими парканами, на яких порозівшувано речі загиблих, квіти, тексти співчуття, стояли полісмени. Так що ніяких розвалин не побачив – паркан. Дрібні торгівці тут же продають календарі та відкритки з видами неіснуючих уже будівель. Торг жвавий, туристи купують. Щось несмачного є в цьому торжищі на трагедії. Ходять чутки, що багато високопосадових чиновників з Торгового Центру в той трагічний день не вийшли на роботу. Мовляв, спецслужбам деяких країн було завчасно відомо про теракт, але комусь вигідний конфлікт Америки з арабським світом. В це важко повірити. Подібні чутки ходили, що підрив житлових будинків у Москві – справа рук власних спецслужб, щоб перед своїми співвітчизниками і світом виправдати агресію в Чечні. Якщо все це не плітки, то світ цей таки дочекається кари Господньої. Згадав свою розгубленість під час презентації в Будинку вчителя. Робиться ніяково... Я й справді нічого не розумію у цьому світі.

Не в усіх запланованих Надійкою містах вдалося побувати з «1 із 60» (у Вашінгтоні й Чікаго не був), власне, й потреби такої не мав. Зате Світлична хотіла, щоб я, «заки від'їдеш», конче відвідав поета Василя Барку – «Мусиш бути в нього!» І донині не знаю мотивації цього наполегливого «мусиш» – віddaє містикою. Я й справді ніколи

не бачив цієї людини. Удома в мене є грубезна книжка його поезій «Океан». І не те, щоб я лякався великої стихії (океан!), просто якось дрібнію (мізернію) перед нею. Мені важко навіть сформувати думку про явище – Барка і його поезія. Та й про самого Барку мало що знаю. Виявляється, «Барка» – це псевдонім, а його справжнє прізвище – Очерет. (Чому такий милозвучний «очерет» треба було міняти на незрозумілу «барку» (?). Якби прізвище було Барка, а псевдонім – Очерет, виглядало б логічнішим). В перші мої відвідини Америки (1989) зустрітись з Баркою не вдалося. Розказували: живе самітником в якісь дерев'яній «вежі» в горах, у лісі, на «Верховині». Тамтешня українська інтелігенція облюбувала собі лісисту місцину десь за сто кілометрів від Нью-Йорку для своїх дач, що гористим рельєфом і високими смереками й справді нагадує Карпати. Тут побудовано дві церкви: греко-католицьку і православну. Показали мені один кам'яний мур навколо церкви: «Його виклав Василь Барка. Післяожної прогулянки в лісі приносив зі собою камінь і так припасовував один до одного, поки не виросла ця огорожа». Не збагнув – це форма якоїсь спокути, дивацтво, чи якийсь символ? Десь, здається в Жулинського, прочитав, що Барка пройшов складну трансформацію від переконаного атеїста-комуніста, до філософа-містика. Не думаю, що таке означення його життєвого шляху є точним. Гадаю, якісі інші сили вели цю людину від самого його народження, і ця людина була свідома цього. Так, Василь Очерет служив у Червоній армії, але не думаю, що саме комуністичний атеїзм його

привів туди. Кілька штрихів з його життя дають підстави для таких сумнівів.

Барка в дитинстві упав з кручі, пережив клінічну смерть – лікар визнав мертвим. У Барки проті хвилини клінічної смерті на все життя залишилось відчуття дивної святковості, великої духовної радості й небаченої досі краси, ніби побував на іншій планеті. Такий образок, що залишився в пам'яті з дитячого віку, не може сприяти формуванню атеїстичного світогляду, а радше навпаки. І ще він любив згадувати, як в 1945 році в Берліні він, ніколи не ховаючись у бомбосховища, одного разу серед ночі прокинувся – хтось трусонув його ліжко – в кімнаті нікого. Ліг, але знову хтось трусонув ліжком. Став, увімкнув світло – нікого. Вирішив все таки спуститися у бомбосховище. І в ту ж мить на тому місці, де було ліжко, пробивши стелю, розірвалася бомба. Гадаю, що саме такі деталі бувають визначальними у виборі людиною життєвої дороги, коли починаєш відчувати, що хтось у цьому небезпечному світі веде тебе, що ти, напевно, потрібен для якоїсьвищої місії. Чи не тому вже 1946 року вийде його збірка «Апостоли». Про його роман «Свідок для Сонця Шестикрилих» професор Юрій Шевельов скаже, що це підсумок у світі матеріальному і в світі духовному, це його звіт. Це його свідчення перед людьми і перед Богом.

Врешті, самому Жулинському Барка зізнається: «Пророчно якось мені тоді явилося. Себе побачив я в образі апостола, який має нести духовне світло в затъмарену «культособівською» мертвотиною Україну. Тільки так я міг через приріднення

всією душевною і духовною істотою до істин Ісу-са Христа – зберегти найсвятіший зв’язок із українською людністю». У п’ятдесят років він свідомо обере біле чернецтво як спосіб життя – 1958 року він покине Нью-Йорк і усамітниться в лісі.

Надійчине «мусиш бути в нього» реалізувалося десь напочатку зими 2002. Барка на той час уже перебував у пансіонаті для інвалідів (чи у старечому домі). Везла нас туди автом близька Надійчина подруга Роксоляна Сіра. Барці на той час уже було за дев’яносто. Він переніс інсульт, і для ведення його справ було створено «опікунський комітет». Роксоляна щось не дуже схвально відгукнулася про тих «комітетчиків». З її бесіди зрозумів, що вони проти будь-яких відвідин хворого Барки – «Приїдуть, сфотографуються з ним і поїхали. Не треба йому цього». Виглядало, що «опікуни» дуже далекі від життєвих принципів самого Барки.

Забіжу наперед і скажу, що Роксоляна таки мала рацію: на провідну неділю 2006 року я мав нагоду бути на українському цвинтарі в США в Баунд-Бруку. На могилі Барки стоїть хрест із чорного граніту, де не написано ні одного слова українською мовою. Нагадаю, це єдиний український цвинтар в Америці, де свідомо ховають людей, що жили Україною і для України. Барка за усе життя не написав ні одного твору чужими мовами, окрім рідною, а написано ним двадцять томів – лірики, повістей, драматургії, романів, перекладів. На усіх хрестах тут написано рідною українською, тільки на Барчиному – чужою. Яким же ж треба бути цинічним опікуном, щоб не відчути цього нюансу.

А тоді, мерзлякуватого січня 2002, через Роксолянине попередження наші відвідини Барки набрали дещо конспіративного забарвлення – а раптом хтось з «олікунів» тут?

Окрема кімнатка. Він сидить в інвалідній коляці. Наша поява викликала несподіване пожвавлення у немічної людини. Очі заіскрилися, він протягнув до нас руки: «Показалися, показалися, показалися». Це було слово втіхи. Нажаль, це було єдине слово, яке я почув від нього того вечора. «Показалися, показалися», – повторяв десятки разів, і це був прояв якоїсь дитячої радості. Надійка гладила йому руки, а потім гребінцем розчесала його скуйовдану голову. Роксоляна обрізала йому ножичками на руках нігті. «Показалися, показалися», – повторяв Барка. Боляче, коли океан слів міліє до одним-однісенького. Зате тепло душі ніколи не міліє, він світився душевним теплом. Невже тільки тому Світлична наполягала – «мусиш!», щоб потиснути цьому великому чоловікові руку. На прощання я на якусь хвильку довше затримав ці руки у своїх долонях (*10).

Потім, у редактованій Є. Сверстюком газеті «Наша віра» (№ 4-5 2003 року), прочитав: 11 квітня Барка відійшов у вічність.

За таким же принципом – «мусиш» – Надійка привела мене в Нью-Йоркське помешкання Юрія Шевельова. Мотивація «подаруєш йому свою книжку», була аж надто непереконливою: маловірогідно, щоб цього відомого у світі науковця раптом зацікавили мої спогади. Надійка іншої думки. Помешкання Шевельова безпосередньо на тери-

торії Колумбійського університету. Він професор цього відомого у світі наукового закладу. Хвилюється як перед виходом на сцену.

Про Шевельова знаю рівно стільки, скільки він написав про себе у спогадах. Отже, знаю досить багато. У Надійки є два томи. Через кілька ночей «проковтнув» обидва. Оскільки проблеми мови – його фах, назва спогадів складається з одних займенників, здається «Я, ми, вони». Реакція на ці книжки в українській діаспорі неоднозначна. Багато постатей в тих спогадах хотіли б бачити себе привабливішими. На відміну від мене, він моїх спогадів не читав. Ще раз нагадую Надійці, що чуюся незручно, бо не знаю про що я маю балакати з цим мудрим чоловіком. «Заспокойся. Це справді розумний чоловік, і він сам знає, про що з тобою можна побалакати». І справді, усе вийшло дуже невимушено (*11). Насамперед Шевельов повідомив, що готується до відходу в світ потойбічний, чим зараз власне і займається. Про власну смерть ніби не прийнято говорити, то я не знав, як зреагувати на це повідомлення. Але для людини, котра відповідально ставиться до своїх справ, відхід із життя – це також дія, яку треба належним чином завершити. Упорядковує архіви. Показав на порожні книжкові полиці: «Дві третини моєї бібліотеки уже в Японії, а останні заберуть після моєї смерті. Така домовленість з Токійським університетом». «А чому, раптом, в Японію?» – питаю. «Бо в Україні, виявляється, вона нікому не потрібна, а японцям – потрібна». (?) Подарував Шевельову «1 із 60». Подякував. (Цікаво, чи вона також поїхала до Японії?) Через

кілька місяців великого українця Юрія Шевельова-Шереха не стало.

Вже вдома, у Києві, у книжці *Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок*. Видавництво «Час» 1988. побачив фотографію, яку назвав про себе – «відхід титанів». Їх п'ять і їх уже немає. Під фотографією підпис: *Сидять: Євген Маланюк, Юрій Шевельов. Стоять: Василь Бафка, Улас Самчук, Ігор Костецький. 1946 р. Авсібургзі, Німеччина (*12)*. І чого це ви, сини чоловічі, там, на чужині?

У Клівленді й Філадельфії презентація спогадів супроводжувалася ще й виставкою братових малюнків з колекції Надії Світличної. Оскільки в «1 із 60» цьому явищу – Феномену Богдана Горбала – присвячено цілий розділ, була нагода торкнутися теми ірраціонального. Не дуже впевнений, що надто раціональним (у більшості своїй) американцям було щось зрозуміле з того.

На Новий рік та Різдвяні свята (2002) приїхали до Надійки з Канади Раїса Мороз¹ та Григорій Герчак². Набалакалися, наколядувалися (*13), насміялися. Особливо було весело на Новий рік у сімействі Юрчуків. «Юркомедія»³ та й годі (*14).

Перед від'їздом з Америки я напросився сфотографуватись з цим мілим сімейством – Світличних-Стокотельних – на сходах їхнього будинку (*15). Подумалось, якби ця жінка (Надія Світли-

¹ Раїса Мороз – дружина колишнього дисидента Валентина Мороза.

² Григорій Герчак – відбув 25 років совєтських концтаборів за участь у збройному опорі.

³ «Юркомедія» – так традиційно називається веселій, дотепний фільм, який Іриней Юрчук компонує в продовж року, дійовими особами фільму є коло друзів та знайомих сімейства Юрчуків. Через мистецтво монтажу та комбінацію діалогів добродій Іриней створює надзвичайно веселі відеосюжети до кожного новорічного свята (М.Г.).

чна) нічого в житті більше не зробила, а лиш те, що за умов переслідування, арештів, вигнання виростила таких двох синів – Ярему та Івана, заслуговує на шану.

Вже в Києві дістав від Надійки листівочку.

Миколю, вже й газета вийшла, і ми з Тобою базікали по телефону, Тож посилаю все, як є. Додаю тільки вітання всім і вся. Передусім, прошу побажати Юлії Тимошенко вийти переможцем і з фізичних, і з моральних (а головне – аморальних) випробувань, які сплютуються на неї звідусіль¹. Дай Боже! Будьмо! Надія

В конверті була також вирізка моєї статті з тамтешньої газети «Свобода» – «Good-bye, America!»

До побачення, Америко!

Микола Горбаль у парку південного Нью Джерзі.

Америка змалечку була для мене країною казкового дива: десь на рівні дитячої підсвідомості відкладалося, що там живуть вільно і

заможно. Хлопчиком у селі чув, як перешіптувались між собою сусіди, що комусь там тітка чи вуйко прислали з Америки посилку, і це сприймалося як скарб із неба...

Вже підлітком припадав вухом до радіоприймача і слухав „Голос Америки” чи „Свободу”, де крізь глушіння часом пробивалася страшна правда про нас. Може, й недаремно мій перший судовий вирок згодом починатиметься словами: Під впливом прослуховування ворожих, буржуазних радіостанцій став на шлях боротьби з радянською владою”. Не зважуюся назвати свою позицію боротьбою, але що влада почала боротися зі мною – факт доконаний.

З Мордовії, Уралу і Сибіру Америка уявлялася ще більш

¹ Тут йдеться про арешт Юлії Тимошенко кучмівським режимом.

недосяжною. Здавалося, що скопіше зможу побувати на місяці, ніж на тому континенті. Та на все Божа воля.

В Америці я вже втретє (перший раз був наприкінці 1989 року – невдовзі після звільнення, вдруге – 1996 року – в службовому відрядженні від українського парламенту).

Приводом для теперішнього приїзду стала моя книжка „Один із шістдесяти”, на презентацію якої мене запросила правозахисна організація „Людські права в ХХ столітті”, за що я щиро вдячний її директорові Надії Світличній.

Сьогодні повертаюся в Україну. Везу з собою купу присмних вражень про зворушливі зустрічі з краянами в Клівленді, в Нью-Йорку, Ньюарку, Пасейку, Бавнд-Бруку, Філадельфії, Дітройті... Вдячний усім, хто займався організацією цих зустрічей, хто виявив зацікавлення долею України.

Сьогодні можна по-різному ставитися до країни, в якій ви живете, часом і я маю до неї певні претенсії. Але я постійно відчуваю вдячність до Америки, що свого часу підтримувала нас – українських дисидентів, що не побоялася назвати Московську, комуністичну імперію імперією зла. Дякую Америці, що прихистила наших людей і дала їм можливість не тільки вижити, а й реалізувати себе.

До української діяспори завжди ставлюся з певним пістетом і шаною. Опинившись далеко за океаном (і то здебільшого не з гараздів, а в силу різних історичних

катаклізмів), вона зуміла не лише згуртуватися на чужині, а й побудувати свої національні храми, школи, бібліотеки, музеї, створити художні колективи, молодіжні організації, наукові товариства. Це стало запорукою збереження власної ідентичності та збереження історичної пам'яті не лише для себе, а й для безпам'ятної України. Вже одне це свідчить про нас як про націю життєздатну. Навіть наші суперечки і закиди один одному підтверджують нашу небайдужість до рідного краю. Так, ми різні, але чи це не підтвердження тези про незвичайність нашого люду?

Дякую всім, з ким мав нагоду поділитися думками, – за гостинність, цікавість до книжки. Усвідомлюю, що декому не зовсім лягає на душу написане там: ламати усталені стереотипи – справа невдячна. Прошу не мати це за зухвалство чи злий намір, адже і я визнаю за кожним право лишатися собою, або й мінятись.

Будьмо!

P. S. У двадцятих роках мій батько поїхав з Лемківщини до Америки на заробітки, попрацював три роки і – „забанував за горами”, повернувся. А я думаю, чому мене завжди доводить до сліз наша лемківська пісня: „Хоц біда в нас – не поїду, хоц біда в нас – не поїду в Гамерицький край”? Тут добре, але вдома краще. До побачення, Америко!

Микола Горбаль
26 січня 2002 року

Ми справді добрий народ, але, часто, щоб сам народ це усвідомив, треба окремим представникам цієї людності попасті в чуже середовище.

Спостеріг дивне явище: приїздять до Канади на постійне місце проживання українці з Запоріжжя чи Херсону, очевидно – російськомовні. І

тільки тут їм стає соромно, що не знають рідної, починають учити (вдома не було соромно). Виявляється – у середовищі інородців значно краще виробляється імунітет до збереження власної ідентичності, появляється потреба єднатися з собі подібними, щоб вижити. Чужина виліковує від комплексу неповноцінності.

Як дасть Бог, що нарешті прокинеться «чуття єдиної родини» в усіх українців, розсіяних по світі, то ми навіть не народ, ми – раса.

З Америки привіз до папки «червоні серветки» ще кілька ескізів типажів до роману.

(Червоні серветки)

Роксоляна – акторка. Закінчення театрального інституту співпало з бурхливими подіями в Україні (розділ СРСР, крах тоталітарної ідеології, проголошення Україною незалежності, суспільна розгубленість заробітчан від мистецтва, втрата більшістю творчої інтелігенції усталених митецьких \совкових\ координат). Ляна (так ласково кличуть її батьки і друзі) сприйняла цей час з піднесенням, як весну. Можливо тому, що з самого початку росла в атмосфері критичного ставлення до існуючого тоталітарного ладу – в родині священика. Дід і прадід по батьковій лінії теж були священиками (греко-католицькими в Галичині). Дід і прадід з маминого боку – українська наукова інтелігенція зі Слобожанщини. Початок наукової кар'єри прадіда Арсентія, очевидно, співпав зі встановленням Української Народної Республіки. І хоч про нього розповідали тільки дідусь і бабуся, у домі завжди витав дух Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Михайла Грушевського. Є підстави вважати, що усі ці постаті входили до близького

оточення прадіда Арсентія. Чи не тому усякі творчі вечори на початку дев'яностох, що проводилися у Києві представниками репресованої інтелігенції (колишніми дисидентами), сприймала як нові віяння, що було їй близькі й зрозумілі. У театрі російської драми, куди влаштувалася на роботу з протекції чоловіка, як каже – «не вписалася» й покинула. Добре зіграла кілька ролей у Молодіжному театрі, але це також було «не мое». Потім був театр одного актора. Її вистава про репресованого поета Євгена Плужника отримала шалений успіх серед студентської молоді. Мала кілька запрошень за кордон, пропозиції вести майстер-класи в театральній студії Києво-Могилянської академії та ін. Сімейне життя не склалося. З чоловіком розлучилася через якісь там моральні розходження. Ляна – душа української столичної богеми, переповнена творчих задумів. На час суспільного протистояння злочинній промосковській владі (під час президентських виборів і Помаранчевої революції) обіїздила пів-України, з організованим нею молодіжним вуличним театром політичної сатири – «коце мое!». Назовні – розкута, хоч насправді дуже вимоглива до себе. Демократичність у поведінці, що декому з друзів видається як недостатня громадянська послідовність і творча сконцентрованість, є радше своєрідним акторським дійством.

Роксоляна – збірний образ, образ краю (співуча, чарівна, талановита, працьовита і, водночас, – беззатанна Україна). Окрім внутрішніх борінь двох ментальностей, що органічно поєднані в ній – Слобожанщини і Галичини (що сталися з вини віковічної розлуки ворожениками), через образ виносиється масу інших «цікавих складнощів» на дорозі до з'ясування свого Божого призначення України на Землі і ролі її у Всесвіті. Родичів на

Слобожанщині по маминій лінії Роксоляна уже не має, тому з приємністю навідується на Поділля, де є купа родини діда Андрія (по батьковій лінії). Зачарована тим краєм і щирою безпосередністю його людності.

За такої постановки питання ім'я Роксолана (слово тюрське), видається, є не випадковим. (Так за Османської імперії називали дівчат-бранок з України-Русі).

Найвідомішим у народі є переказ про таку одну бранку, дочку подільського священика, Настю Лісовську. Попавши у гарем турецького султана, ця красуня стала його найулюбленішою дружиною. Саме тут зватимуть її уже не Настя, а Роксоляна. Внутрішній конфлікт закладений у цей образ із самого початку: поневолення і розкіш, образа і кохання, розмова з Богом молитвами, що навчили батько і мама і офіційне визнання іншої релігії. Чи є це все позитивним, чи може бути схвальним примирення зі статусом розкішного полону?

Кажуть, що за час її перебування при троні султана, майже не було збоку Туреччини нападів на Україну; кажуть – сприяла визволенню козаків з турецької неволі. Це плата за солодке рабство, чи патріотизм? А чи був у неї інший вибір?

Який же насправді символ закладав батько-священик, даючи своїй донечці ім'я – Роксоляна?

Отець Валерій – православний священик, син колишнього греко-католицького священика. Батько Валерія – отець Андрій – після скасування Сталіним у 1946 році УГКЦ (Церква східного обряду підпорядкова на Ватикану) був позбавлений доступу до храму. Влаштувався в якусь установу бухгалтером. Найпоширеніший тоді одяг – куфайка – замінила рясу. Хоч для колишніх прочан він так і залишився *отцем* Андрієм. Вони тайком приходили до нього зі своїми духовними потребами. Після одного такого негласного вінчання його викликали в райком, і особа, яка представилася майором емгебе,

показала санкцію на арешт «за ворожу радянській владі діяльність». «Ми моглі арестувати вас єшо трі дні назад, но всюдо-такі речі речі вивезти вас сюда. Ілі ви се сейчас же пішете прошені Патріарху Московському о вашем желанні перейти, как священик, под єво юрісдікцію, ілі ви домой уже не возвращаєтесь». Зблідлий отець Андрій підписав «прошені».

Коли його син Валерій закінчив школу, хоч і був одним із найкращих учнів, медаль не отримав («сину попа» давати медаль було б не по-комуністичному). Відслужив ще три роки в «стройбаті» совєтського війська й поступив у Ленінградську духовну семінарію.

Валерій не заперечив батьковій тезі – «не варто, синку, переривати традицію»: прадід був священиком, дід, батько. Отже – й він повинен. Валерій бачив, що серед шкільних учителів, котрі давали йому знання, серед армійських офіцерів, що вчили його «заштати родину», батько був незрівнянно більш ерудованим від них усіх, отже, був для нього незаперечним авторитетом, то чому мав перечити його волі. (Батько свого часу отримував освіту у Відні та Римі).

Куди йти: в Одеську, Московську чи Ленінградську семінарію? Батько сказав: «Іди, сину, над Неву, там Тарас учився. Там ще можуть бути старі бібліотеки, де ще можна знайти мудру книжку. Та й серед викладачів там може трапитись духовна особа, а не лише глашатаї «третього Риму». Там кості українського козацтва, там витають неприкаяні їхні душі. Там молитимешся за них».

Своїм вибором Валерій здивував сільських ровесників: високий, стрункий, з хвилястим русявиом волоссям парубок, і от на тобі – «на попа».

Слово «Ленінград» і місто, де учився Тарас для Валерія ніяк не ліпилися в одне поняття, тому з самого початку сприйняв його не як «колибель більшовицької революції», а радше як місто, де учився молодий кріпак з України. Чи це тому, що батько його так наставив, чи ще чомусь, але саме так він його сприйняв з першого дня, бо й на Неву, і на Зимовий сад, на сірі і помпезні будівлі Невського проспекту, на пам'ятники «сєверної пальміри» російської імперії Валерій дивився чомусь очима Тараса: «Хто ж це такий? От собі читаю, що на скелі наковано: Первому – Вторая такое диво наставила. Теперь же я знаю: це той Первый, что разорил нашу Україну, а Вторая доконала вдову сиротину. Кати! Кати! Людоїди!...». Після такого авторитетного присуду українського пророка уже ніяка сов. пропаганда не змогла змінити ставлення цього галицького юнака до великих політичних постатей російської імперії – «кати, кати, людоїди».

Цікава пригода стала і в одній з Ленінградських бібліотек. (І тут його батько ніби у воду дивився). Саме в одній такій старій книгозбирні він зустрів свою долю. Директором книгозбирні був українець, батько якого ще у тридцятих роках переїхав сюди із Харкова. Чи то від голодомору, чи від репресій утікав професор, але в Ленінграді він уже не мав кафедри, а влаштувався на скромну роботу бібліотекарем. Зараз цю пристойну книгозбирню очолює його син Микола Арсентійович. Валерій частенько заходив у бібліотеку, а Микола Арсентійович завжди з радістю зустрічав молодого семінариста з України. Зацікавленість Валерія українськими виданнями 20-30 років зблизила їх. Саме тут Валерій відкрив для себе поезію Євгена Плужника, Миколи Зеро-

ва, прозу Григорія Косинки і десятки інших з плеяди українського розстріляного відродження. Микола Арсентійович не давав ці рідкісні книги додому, можна було читати лише тут. (В УРСР їх загалом не було в жодних бібліотеках). Валерій сидів годинами у читальному залі. Перечитавши, мовчки передавав їх у руки Миколі Арсентійовичу. Бібліотекар також мовчки забирає і запитально дивився в очі семінаристу. Одного разу Валерій не витримав цього мовчазного запитання, відвернувшись, і його плечі почали здригатися. Цей кремезний, сильний юнак плакав. «Вибачте, Миколо Арсентійовичу, ті негідники стріляли геніїв». Йому соромно було своїх сліз, але нічого не міг із собою вдіяти. Микола Арсентійович обняв юнака, а прощаючись, запросив на Великдень у гості. Через десять днів Валерій вперше переступив поріг дому, що назавжди йому стане рідним. Тут він познайомиться з дочкою Миколи Арсентійовича – Ксенією. В домі розмовляли українською. Це була вишукана літературна мова, що не зазнала ніяких трансформацій з часу прийняття в 20-х роках так званого харківського правопису, де вимовляли «кляса», «зала» на відміну від теперішніх «клас», «зал». Де усі іменники жіночого роду у родовому відмінку закінчувались на «и» – «радости», «щирости», «любови». Валерію це милувало слух, і він намагався реставрувати це також й у своєму мовлені. (Це ж треба, об'явити війну правопису задля уніфікації під російську, для «збліження язиков». Викинути з мови сотні слів, як «буржуазні». Виявляється, для більшовиків і слова можуть бути буржуазними).

Ксеня була студенткою університету. Молодша на два роки. Перед закінченням семінарії, Валерій попросив у неї руки. Церковним статутом передбачено, що

вінчання для майбутніх священиків можливе тільки до прийняття священичого сану. Ксеня погодилася. Вони підходили одне одному. Від єдності сердець їхні обличчя світилися радістю. Радів би за свого сина і отець Андрій, але ще два роки до того його не стало. Це була для Валерія велика втрата. Батько залишався для нього маяком на горизонті житейського моря.

Отець Андрій віддав себе людям, і у цьому було його служіння Богові. Священик у Галичині завжди був ще й носієм освіти і моралі. При більшовиках дотримуватись цього було нелегко, але він, як міг, старався бути чесним перед людьми й Богом. Окрім церковних повинностей, збирав народні пісні, легенди, всяко намагався оберігати народні традиції, що активно витіснялися радянськими нововведеннями, власним життєвим прикладом учив шанувати рідну мову. Зі своєї церковці, що колись була греко-католицькою, він так і не повиносив лавок (у московському православ'ї у церкві сидіти «нє прінято»), отже у нього під час літургії літні люди могли собі присісти. Не повиносив він і знамена з вишитими на них іконами – «фани». «Вони освячені, і це є людський дар Богові. Якщо не боїтесь Бога, можете викинути, але сам я цього не робитиму». Дивно, але дали йому з цим спокій. Таємно, через третіх осіб, підтримував зв'язок зі своїми друзями, священиками-греко-католиками, що несли свій хрест по сибірах, мордовіах. Отець Андрій спочив у Бозі.

Син свідомо обрав його дорогу. Після закінчення семінарії, уже *отця* Валерія направили у Калінінградську область. Тут у них народилася донечка. Назвали Роксоланою. Так хотів отець Валерій. Хрестили в Ленінграді. Оскільки і дідусь і бабуся ім'я внучки вимовляли

через «Я» (Ксеня теж), змусили у Загсі так і зареєструвати – Роксоляна. Потім уже доросла Роксоляна матиме з тим клопоти, бо у паспортністів комп’ютер вперто сприймав це як помилку. Молодята дуже хотіли в Україну, але – «закон послушання» сприйняли як місіонерський обов’язок. Через два роки вони таки домоглися свого. Перевели їх у невелике містечко на Слобожанщині. Душа раділа уже від того, що чують українську мову. Бувало, повиходять люди в неділю із церкви, особливо жінки із навколишніх сіл, ще-ебечу-уть. Слухали як музику.

Отець Валерій час т. зв. перебудови сприйняв як навернення Божої благодаті. У храмі людей побільшало. Задекларована зверху свобода совісті зробила людей сміливішими. У Москві на Арбаті стояли із плаштами люди із західної України з вимогою реабілітувати греко-католицьку Церкву. Народ пробуджувався. Якось отець Валерій вирішив і собі поїхати в Москву і підтримати гнаних. Стояв у рясі з хрестом і молився разом з людьми. Струнка висока постать отця Валерія світилася одухотвореністю. Акуратно підстрижена борода уже була припорошена памороззю сивини, хоч на довгому русявому волосі, що хвилями спадало на плечі, сивина пробивалась лиш де-не-де. Через тиждень його запросив до себе єпископ. «Что ето за демонстрації с католікамі, батюшка Валерій?» – «Вони ж наші брати во Христі». – «Вони не наші брати». – «?».

Вийшов пригнічений. Щось тут не те. Московське духовенство, що десятками років догоджало безбожній комуністичній владі – це наші брати, а переслідувані десятками років за віру, наші рідні українці, православні католики – це не наші брати (?). Згодом зауважив

за собою стеження. Перехрестився. «Скріпи, Боже, віру мою і визволи від лукавого».

1991 р. Заколот у Москві. Розпад СРСР. Приїзд з Америки до Києва Патріарха УАПЦ Мстислава. Ідея створення Української помісної Церкви. Ідею підтримує митрополит Київський і усієї України Філарет. Патріарх Московський відлучає Філарета від Церкви. Отець Валерій скликає церковну раду своєї парафії, оповідає про події в столиці, схиляє до думки про доцільність створення власного Українського Патріархату. «Да ето што, аддельно ад Москви?» – запитує один з братчиків. «Є така думка. А чому б і ні?». У неділю у церкві отець Валерій зауважує більше півсотні незнайомих чоловіків і групу нафарбовано-розфуфирених жінок, яких досі ніколи у храмі не бачив. «П'ята колона» – промайнула думка. Здогадується, чого вони тут, але однаково після літургії просить усіх залишитися. Переконує паству підтримати ідею про перехід під Київський Патріархат. Незнайомі чоловіки підбігають до священика і штовхають його. Знімається галас. Прихильники о. Валерія – здебільшого селяни – залякані збиваються у куток. Цієї ж ночі у помешканні о. Валерія хтось підпалає вхідні двері і вибиває вікна. Всю ніч священик не заснув ні на мить. Перед досвітком засвітив лампадку в домашньому кіоті, що у світлиці, клякнув на коліна, молиться. Молиться довго. З-під опущених вій одна за одною викочується сльоза. Раптом йому стає надзвичайно легко, аж ніби радісно. Відкриває очі і бачить, що світлиця виповнена дивним теплим сяйвом. Може підпалили помешкання? Але ж чому такий внутрішній спокій? Відслонює віконні штори. На дворі сірий, похмурий досвіток. Кімната виповнена сяйвом. (?) Клякає знову на коліна, піdnімає

вгору руки «Спасителю дорогий, тримай мене при доброму розсудку».

На вранішній літургії у церкву прийшло лише декілька людей – будний день. Отець Валерій зауважує навколо кожного з них дивне світіння. «Наслідок тривожної невиспаної ночі, чи може щось зі психікою?» Здається, ще ніколи, одягаючи фелон, так ревно не промовляв: «Священики Твої, Господи, зодягнутися в праведність, і преподобні Твої вельми радітимуть завжди, нині, і повсякчас, і на віки вічні. Амінь». Після літургії стан не змінився. Навіть ідучи вулицею, навколо кожного перехожого бачив світіння. Воно було різним: то із зеленуватим відтінком, а то з якимось темно-червоним аж до брунатного, чи з відтінком синього, часом траплялось тепло-оранжевого, а бувало загалом темне, як ото сіра мряка. Усвідомив, що отримав Божий дар бачити ауру кожної людини.

На другий день у містечко приїхав єпископ, «для вияснення і разборок»; звинувачує отця Валерія в «ініційованій дракі в храмі» (постать єпископа огортає брунатне свічення, що переходить у якийсь невиразний сірий колір. Отець Валерій згадав, що машини пофарбовані у такий колір називають – «колір мокрого асфальту»); забирає у о. Валерія ключі від храму; передає їх російськомовному юнаку в рясі, якого привіз із собою (юнак світиться тоненькою синюватою смужкою); відсторонює на місяць отця Валерія від виконання пастирських обов'язків; через місяць направляє в іншу парафію (село за 18 км).

«Там собігаються новий храм строїть. Вот і докажите, чо ви можете не только разобщать, но і созидать».

Голова тамтешньої сільради попередив ще з порогу:

«Деньги на церквовь – подарок от святейшего с Москви. Это для нас большая честь. Так чтобы здесь никакой самостоятельности, никакой України». Так і сказав – «Нікакої України». «Так може і Бога не треба буде споминати у тій церкві?» – поцікавився отець Валерій. «Ви, батюшка, нє шутіте. Я думаю ви мєня правільно понялі!». Отець Валерій більше не поїхав у те село. Згодом дізвався, що це село майже повністю у 1933 вимерло з голоду. Потім завезли туди переселенців десь із Росії. «І одні, і другі – жертви», – подумалось отцю. Клякнув перед кіотом, помолився за заморених голодом і за одурених – вічний електорат безбожного КПРС з іконами Сталіна – «каноніческих». Вирішив для себе остаточно: у церкву, яка є інструментом великороджавності, більше не ввійде. Зняв рясу. (Згадалось як свого часу батько, отець Андрій, був змушений зняти рясу, одягнути куфайку).

Біля його будиночку є невеликий город та садок, ним же колись посаджений. А ще обзавівся пасікою. Зміну свого життєвого статусу сприйняв втихомирено, як Боже провидіння. Може годинами спостерігати за цими мудрими комашками. І що більше спостерігає, то що раз більше дивується жертовності, працьовитості й мудрості цього творіння Божого. Молиться і радіє. Бджоли люблять його. Має уже більше двадцяти вуликів. З цього й живе. Дочка Роксолана вже закінчила театральний інститут. Мешкає у Києві. Отець-пасічник поволі вчиться розрізняти світло кожної людини. Усвідомлює: аура – світіння думки. Світло є таким, яким є хід думок людини, і людина є не те, що вона декларує про себе, а яким світлом світиться. Зауважив, що лукаві думки випромінюють специфічне сайво. Часом робилось моторошно – як мало праведників ходить посеред нас. У

такі хвилини його уста мимоволі шепчуть: «Визволи нас від лукавого, визволи нас від лукавого, визволи нас від лукавого...»

Володя

Роксолянин чоловік. (Уже колишній). Узяв її за вро-ду. Напористий, діловий, як зараз кажуть – «крутій». Він нічогенький із себе: вище середнього росту, спортивної статури, в міру дотепний. Йому потрібна була біля себе краля (бо решта він уже мав усе – віллу, мерседеси, заводи. Подейкували, що входить в двадцятку найбагатших людей України), і він її домігся. Вона мала бути додатковою втіхою, прикрасою, забавкою, річчю напоказ. Самоусвідомлення нею такої ролі (забавки) щедро винагороджувалося. Навіть здавалось, що він її таки кохає (таке гарне створіння, здається, не можливо не любити), бо обсипав її ласками, дозволяв їй будь-які примхи, що стосувалися її прикрас, уборів, розваг. Роксолані раптом стало так розкішно і безтурботно, що часом аж закрадався сумнів, що усе це якось не по-земному, що так не буває. І справді, варто було їй натякнути – «чи набуто усе це чесною працею?», як завжди теплий Володін погляд крижанів: «Мила Ляночко, нехай тебе це не обходить, і не пхай свого носика, куди тебе не просять. Чесною! Чесною! А якою ж?! Невже ти могла подумати, що я ходжу в ночі когось грабувати? – його голос набув неприхованого роздратування. – Ти хоч сама знаєш, що таке «чесно»? Покажи мені того, хто знає, як чесно!»

Вона його ще таким не бачила. Напевно зачепила щось надто недозволене. Не знайшлася, щоб вставити бодай словечко, ніби й справді не знала, «що таке чесно», не знала «хто знає, як чесно». Усередині похололо, втратила дар мови. Він зауважив її оторопілість. Зба-

гнув, що вийшов за рамки, а в його статусі це – «непозалітєльно». Підійшов, обійняв: «Заспокойся, люба, все буде добре». Але добре уже не було... Ілюзорний світ раптом хриснув об мармурову підлогу достатку, як розмальований глечик. Вона й раніше здогадувалась, що є його забавкою. Забавку гладили, ніжили. І де ж це бачено, щоб іграшка запитувала, в якій це грі нею грається. Усередині похололо. (Вона була не так вихована. Її учили мати власну гідність). «Що ж це таке?» Якийсь нудотний клубок підкотився до горла, і вона вибігла у свою кімнату.

Поволі дім із фонтанами, внутрішнім зимовим садом з банановими деревами перестав тішити. Ще недавно вона тут могла підскакувати як дівчисько і невгамовно сміялася. Одним махом кудись вивітрилась по-дитячому наївна безпечність.

Чоловік робив вигляд, що не надає ніякого значення таким перемінам, хоч знов – так раптово не дорослішають. Щось вариться у тому серденьку. Не доскіпувався, був даліше лагідним і добрим. Раптом вона навідріз відмовилася, щоб її возили його «Мерседесом», воліла їздити тролейбусом. Він і тут спокійно поставився до приххи: «Хочеш бути близче з народом? Це похвально».

А через півроку, одного погожого ранку, вона йому також дуже спокійно сказала: «Я піду від тебе». Цих півроку пішло на пошуки не лиш остаточних переконань, що вона є всього лише гарною річчю в маєтності багатого чоловіка, але й на з'ясування середовища, в якому опинилася.

Чоловік за цих півроку вдаваного внутрішнього спокою, здається, також усвідомив, що попереднього уже не вернеш.

- І куди ж ти підеш?
- Ще не знаю. Може до батька.
- Шкода... Значить не судьба.
- Значить не судьба, - повторила.

Він підійшов до вмонтованого в стіні сейфу, набрав тільки йому відомий шифр, дістав звідтіль целофановий кульок, висипав з нього на стіл цілу купу ключів. На кожній в'язочці, окрім брелока, ще була картонна бірка з адресою. Порився, знайшов потрібну.

- Візьми. Це мій тобі дарунок.
- Дякую, не треба.
- Візьми – це не дорожче від останнього кольє, яке подарував тобі на день народження.

Якусь мить Роксоляна стояла розгубленою, а потім усе-таки підійшла і взяла.

- Дякую.
- Ордер і всі решта папери на власність надішли завтра поштою.
- Дякую.

Через якусь мить вона вийшла зі своїх покоїв з туристичною сумкою (напевно, зладувала найнеобхідніше до «зачитання вердикту»).

- Оце й усе?
- Так. Будь здоровим!

За дверима дихнуло весною. Сонечко розколупувало бруньки на деревах. Галасували діти. Повернула за ріг. Пішла на тролейбусну зупинку. Вагон був напівпорожнім, сіла біля вікна. Тролейбус поплив широкою вулицею у якусь далеку пристань. Мерехтливі промінчики грайливо то ховались, то знову лоскотали обличчя. Тротуарами повільно ходили гарно одягнені, статечні люди. Так буває лише у сні. Оглянулася у салон. Усі пасажири

були утихомирені й просвітлені. Відчула, що вирвалася із чогось холодного і моторошного. Згадалася батькова пересторога: «Не буде, донечко, у вас злагоди – надто різним світлом ви світитеся». Пере хрестилася. Бабуся з цікавістю глянула на неї. Роксоляна посміхнулася їй і, кивнувши головою, привіталася. Бабуся також посміхнулась і кивнула їй головою у відповідь.

Роксоляна за цих півроку багато чого з'ясувала для себе. Виявляється, Володя після закінчення університету спочатку працював у КГБ. У період т. зв. перебудови, коли було дозволено приватну власність, а також дозволено приватизацію державних підприємств, багатьох з них було направлено в ті середовища інженерами, начальниками цехів, у банкові структури і таке інше. Всюди сущє КГБ мусило знати, що робиться в усіх тих новоутвореннях. Коли ж розвалився СРСР, вони в СБУ уже не пішли на роботу – клондайк, який відкрився перед ними, не йшов у ніяке порівняння. Есбеушниками вони уже не стали, але з КГБ їх так ніхто і не звільняв. Власне, усі вони автоматично стали агентами Москви. Протестувати проти такого статусу, здається, поки що ніхто з них не відважився. По-перше, заявити офіційно, що ти колишній кафебіст і нічого зараз з ним (КГБ) не хочеш мати, це створити собі лишній дискомфорт у середовищі, в якому тебе уже мають за успішного бізнесмена. Тим паче, що старий хозяїн (Москва), здається, аж ніяк не зацікавлений засвічувати їхнє минуле. По-друге, хозяїн не дуже часто про себе нагадує і не лиш не заважає їм збагачуватись, а бува й сприяє цьому. (Тоді це ще не називалося розкраданням громадських маєтностей). Україна прагнула бути незалежною і розвал економіки амбіційної республіки цілком влаштовував колишнього «старшого

брата». Мовляв, «увідім, как ви беъз нас спрапитеъсъ». Саме ось такими володяями потужні підприємства дово-дилися до повного краху (банкрутства), а потім за без-цінь ними ж скуповувались. Саме через них сотні тисяч людей опинялися без роботи. І по-третє, саме через таких володь Кремль якнайкраще міг реалізувати свої економічні інтереси на цьому «економіческом простран-ствѣ». Часто для реалізації якогось стратегічного заду-му перераховувалися сотні мільйонів доларів. Кажуть, якогось великого дефіциту на зелені папірці для таких оборуток Москва не мала – їх масово виготовляла КНДР (фальшивка була настільки досконало виготовлена, що тільки в окремих банках США розпізнавалась). Північна Корея у такий спосіб намагалася підривати економіку США (як вічний її ворог), а Росія (як друг Кім-Ір-Сена) за безцінь залатати свої діри. Якось Роксоланін батько сказав, що у сусідньому селищі у них на Слобожанщині громада отримала цілу валізку доларів «от святейшого» для будівництва нового храму. Саме через таких володь застовблювалася імперська ідеологія в Україні. Роксо-ланна згадала, що якось на Великдень – а було по-весня-ному тепло – попросила Володю піти з нею до церкви: «Так же ж гарно дзвони дзвонять у Володимирському соборі». – «У якому Володимирському, Ляночко, якщо й підемо, то тільки у Печерську лавру». (Як дань моді, усі володі ходили часом у церкву, але як і президент Куч-ма, Медведчук – в Печерську лавру)¹. Якось Роксоляна серед паперів знайшла дивну візитну картку, де була назва чи то фірми, чи то якоєсь установи, латинською – RIMIDALW. Щось подібне на назву ліків. Електронна адреса: rimidalw@ru.Com.Ru Це їй також нічого не гово-

¹ Володимирський собор у Києві належить Київському Патріархату, а в Печерській лаврі окопався Московський Патріархат.

рило, і уже хотіла покласти папірець на місце, якби не зауважила, що телефони, які там подані – телефони її Володі. Як мобільний, так і стаціонарний його кабінету. Що б це значило? Напевно, це не була візитка, бо надто вузька смужка паперу. Крутила і так, і сяк і раптом зауважила, що цей же РІМІДАЛВ – ніщо інше, як ВЛАДІМІР навпаки. Ще потратила трохи часу, щоб з'ясувати, що одне RU означає «розв'єдовательное управлениe», а друге RU – просто Росія. «Ах же ж ти, мій дорогенький Рімідалв, мій любий перевертню». Водночасі стали зrozумілими і його багатства і його бізнес.

Помешкання взяла. «У нього їх десятки». Трьохкімнатна квартира у багатоповерховому будинку була уже обмебльована. Не розкішно, але досить пристойно. І справді, через кілька днів рекомендованою поштою надійшов виписаний на неї ордер. Потім тут вечорами збирались на посиденьки її друзі (це називалось – на каву), така собі Київська богемна молодь – актори, музиканти, поети, художники. І усе було б нічого, якби одного разу хтось із них, чисто випадково, не зауважив на стелі біля лüstри провідок. Хто б на нього звертав увагу, але, видно, хлопець мав уже певний досвід і попросив на вушко у Роксолани дозволу розколупати там. Усі спостерігали, як він витягнув звідтіль якусь маленьку детальку. Приклав вказівного пальця до губ, що мало означати – «про це ні слова». На другий день він привів із собою чоловіка, котрий спеціальним приладом виявив ще три таких же штучки в інших кімнатах і на кухні. Роксолана узяла телефон, набрала номер. Чомусь по-російськи: «Ето рімідалв?» – «Да. А кто ета?» – «Це я, Ляна, дорогенький рімідалвику, чи не хотів би ти прийти і позабирати усі свої підслухавки?» – «Ах ти

ж, ...лядь!» – «О-о, – Роксолана розсміялася, – отепер ти, Володику, справжнісенький, без прикрас». Поклала трубку.

Від автора

Автор так і не з'ясував ще для себе, чи Володя зблишився з Роксоляною також за завданням: щоб мати контакт зі середовищем україномовної інтелігенції, а також бути близчим до проблем церкви, оскільки батько Роксоляни священик. Думаю, ні. Роксоляна вродлива молода акторка, чому б і не полюбити. Щодо десятків квартир, власником яких він був, це також міг бути бізнес. Адже кожен киянин знає, якщо в 1992–1994 роках за 5 тисяч доларів можна було купити трьохкімнатну квартиру у центрі Києва, то в 2001–2002 ця ж квартира уже коштувала 100 тисяч. Але саме вмонтовування підслухавок дає підстави вважати, що це не зовсім бізнес, тобто не тільки бізнес нерухомістю, квартири призначались для клієнтури, якими цікавляться спецслужби. Те, що КГБ завжди мав у Києві десятки, якщо не сотні, квартир, що були явочними точками для зустрічей оперпрацівників зі своєю агентурою (стукачами), загально відомо. Але ж Володя є агентом іноземної розвідки. Це підводить до думки, що усі «його квартири» напхані таким обладнанням. Дуже сумнівно, щоб Володя, як бізнесмен, оздоблював їх цим добром з власної ініціативи. Врешті, це може робитися і за сприяння сьогоднішнього СБУ, бо ще ніхто не вирахував, скільки агентів ГРУ (главное разведывательное управлениe) ходять сьогодні з тризубами на кашкетах.

Треба остаточно сідати за роман, але... Уже на третій день по прильоту з Америки зателефонували українці з Варшави, просять бодай на десять днів приїхати зі своєю книжкою до українців Польщі. «Зустрінемо, відшкодуємо, будемо

супроводжувати» і т. ін. «Та скільки ж та презентація має продовжуватися?! Ще Америку не видихав з себе», – дратуюся.

Уночі сниться: ніби стою на схилах Дністра, десь біля Летячого (село, у якому я виріс). Знайомі схили, буйнотрав'я, внизу Дністер. Хочу лягти в трави. Я любив так у дитинстві лежати серед цих трав і дивитися в небо. Стежкою понад левади йде людина у темному балахоні, підперезаному мотузкою, з капюшоном на голові. Згадав – так зодягається католикос усіх вірмен. За руку веде дівчинку (а може, це хлопчик) з кучерявим білим волоссям і у довгій (по саму землю) білій сорочині. Лягати зараз у траву якось непристойно – нехай пройдуть. Йдуть у напрямку Діброви. Там над крутым Дністровим схилом є печера. Розказували, що там колись жив якийсь пустельник, чи монах. Хлопчаками ми лазили туди. Йдуть мовчки. Якщо й не зауважать мене, однаково привітатися треба. У Летячому не прийнято, щоб при зустрічі один з одним люди не віталися, а із зайшлими, тим паче. Кажу: «Слава Ісусу Христу!» (бо саме так в Летячому вітаються). «Слава навіки Богу!» – нахиляючи голови у мій бік відповідають в один голос. І йдуть собі далі. Потім дівчинка (чи хлопчик) повертає до мене кучеряву білу голівку і каже: «А вас там чекають на презентації життя». Обоє повертають стежкою вверх до села. Прокидаюся. «Презентація життя...» Презентація життя.

Ввечері дістаю з поштової скриньки «Наше слово» (українська газета в Польщі) з розлогим відгуком на «1 із 60».

ЛЕМКІВСКА СТОРІНКА

Одна лемківська доля

(Про нашого лемка з Києва)

Перед українцями Польщі інколи постає серйозна проблема ототожнювання себе з сучасною Україною. Довголітнє життя в інших суспільних, політичних і культурних умовах, інше ставлення до основних питань сучасного українства: території, патріотизму, держави – спричиняються до того, що в контактах з громадянами незалежної України інколи важко віднайти нам взаєморозуміння. Проте є серед сучасного, навіть київського українства, люди, життя яких є доказом постійного поєднування у собі досвіду різних гілок українства та старої і нової моделі вірності принципам. Ці люди є також наочним прикладом заангажування в теперішнє суспільно-політичне життя незалежної України. Такою постаттю безсумнівно можна вважати лемка, народженого у Волівці біля Горлиць, в минулому дисидента, в'язня совєтських таборів, а на кінець депутата Верховної Ради України, лідера лемківської громади Миколу Горбала.

Приводом до написання цих – місцями може надто пафосних – слів стала поява в київському видавництві АртЕк книги спогадів Миколи Горбала «Один із шістдесяти». Цю книгу однаке сміло можна назвати незвичайною і водночас потрясаючою. Так міцних окреслень на адресу книжки можна вжити з кількох причин.

По-перше, тому, що Микола Горбаль детально, а водночас лірично, крізь призму долі своєї сім'ї, показує ті явища, свідками-учасниками яких у 40-ві – 50-ті

роки нашого століття були сотні тисяч українців (в тому числі й ті з Лемківщини, Надсяння, Холмщини). В підтексті книжки Горбала весь час відчувається присутність правди про депортaciї, втрату малої батьківщини, терор, конечність пристосування до нових умов життя. Ці трагічні моменти історії стали спільним досвідом й прокляттям багатьох родин. За допомогою цікаво побудованої розповіді Горбаль привертає українцям з України та українцям з Польщі елементи невідомої історії, неначе почергово показує фотографії з минулого. До того фрагменти книжки, в яких автор згадує дитинство, родинні святочні звичаї, силуети батьків, можуть зворушити кожного. Це просто не лише читається, зазначені фрагменти вміють пригадати читачам власні спогади з рідної хати, особисту лірику.

По-друге, книжка Миколи Горбала цікава з приводу нелегкої долі, яка зустріла автора. Він – видатний, активний учасник т. зв. гелсінського правозахисного руху, його кількаразово арештовували, засилали, і тому його спогади – це пряме свідоцтво боротьби за право на власні погляди у важкі часи брежnevського свавілля.

Окрім того, у книжці «Один із шістдесяти» автор подає безліч цікавих інформацій про способи поборювання КГБ у 60-ті і 70-ті роки інакомислячих. Горбаль показує читачам щось, що надалі тяжко зрозуміти, те, як серед людей, що не знають іншої дійсності, створювався рух опору, які були його форми, ідейне підґрунтя.

По-третє, Горбаль показує не лише ці вже історичні для нас подiї, показує також те, як сьогодні бувші дисиденти – Левко Лук'яненко, брати Горині, Семен Глузман, Юрій Бадзьо – віднаходять себе в незалежній Україні. Автор не промовчує конфліктів

у середовищі давніх дисидентів. Ідейні та політичні розходження серед них, наприклад в час президентських виборів, зводились, між іншим, до дилеми «за» чи «проти» Кучми. Горбаль засуджує на сторінках книжки, між іншим, факт підтримки давніми політв'язнями канадидатури у президенти генерала кегебе Євгена Марчука.

Після такої рецензії деякі читачі жахнуться, мовляв, знову мартирологія, табори, в'язниці, політика і таке інше. Нічого подібного. Попри те, що автор провів у совєтських таборах та засланнях шістнадцять років (підкреслення – П. Т.), в його книзі можна знайти різне – чудові описи сімейних свят та взаємовідносин між ріднею, роздуми на тему релігійного життя в часи СРСР та в сучасній українській державі.

Попри весь свій досвід Микола Горбаль не приголомшує читача фразеологією боротьби, він виступає радше як спостерігач – спокійний, врівноважений, подає читачеві чудові описи любові до Лемківщини, історичну довідку про лемківські внутрішні історичні спори – московофільство та в який спосіб вилікувано лемків з цієї «хвороби» в СРСР. Варто в тому місці згадати, що сім'ю Гораблів було переселено в 1945 році на Радянську Україну, в Харківську область. Після ознайомлення з усіма «благами» радянського раю – голодом, злодійством, Горбалі разом з іншими лемками, депортованими з Польщі, переїжджають у Тернопільську область.

Унікальність книги Миколи Горбала створюють також описи активності лемків (а також інших депортованих українців) в сучасній Україні, їх заходів навколо відновлення пам'яті про втрачені Бескиди (вислів з заголовка репортажу українського телебачення, який допомагав створити М. Г.), а також їхні спроби будування присутності в українському суспільстві

(автор подає, між іншим, приклад з заходами навколо названня станції метро у Києві «Лемківська»), активізації лемків, які проживають у східних областях України (Полтавській, Луганській).

У своїй книжці автор не втікає також від сучасності, ставлення гострих питань про біжучі політичні події – як, наприклад, оцінки періоду президентства Леоніда Кучми, подій навколо зникнення журналіста Георгія Гонгадзе, ролі олігархів й давніх прислужників системи в політичному житті України. Його нариси показують також активність героїв минулого, людей ідейно споріднених з шестидесятниками.

Книжка Горбала – це знамените чтиво як для українців в Україні, так і тих, які проживають поза її межами. Горбаль уособлює-бо взірець вірності своєму родові, його продовження – попри війни,sovєтську систему та сучасне розмиття критеріїв показує, що є речі, які не підлягають девальвації, в які можна й треба вірити, щоб вистояти. Для нас, людей емоційно зв'язаних з Лемківщиною, Надсянням, Холмщиною, особливо важливим є те, що ця книжка представляє запис також нашого минулого і водночас дозволяє краще зрозуміти проблеми української сучасності.

Петро Тима.

Отже якийсь примірник «1 із 60» попав й до Польщі. Резонанс несподіваний. Напевно треба їхати. Якщо моя там присутність хоч на йому додасть тамтешнім українцям впевненості в собі – треба їхати. І ще цей сон... А може й справді – після шістдесяти це уже не продукування, а радше презентація попередніх набутків?

Зустрічі відбулися у Варшаві, Броцлаві, Лігниці, Кракові, Горлицях.

Весна 2002. Друга половина квітня, на дворі досить тепло. «Наша Україна»¹ виграла парламентські вибори, тобто набрала найбільше голосів. Надто багато було задіяно владних механізмів, щоб цього не допустити. Але у суспільстві (на глибинному рівні) мусило статися якесь позитивне зрушення.

Всі «соціологічні дослідження» були поставленні на службу морально деградованому режиму Кучми де з дня в день з усіх екранів телевізорів та хвиль радіо вбивали в голови, що найбільше голосів отримає «За єду»², потім комуністи Петра Симоненка, далі СДПУ(о)³ і тільки після неї «Наша Україна». (Для «БЮТ»⁴ та СПУ⁵ глашатаями Кучми місця у Парламенті загалом не передбачалось). І ось на тобі... не спрацювало⁶. Якби не т. зв. «адмінресурс», то СДПУ(о) загалом не вскочила б у парламентський поїзд, а «За єду» набрала б і того менше. Україна прийшла до тями. Нарешті!

¹ «Наша Україна» – блок політичних партій, очолений опальним прем'єром В. Ющенком – опонував провладним Кучмівським структурам.

² «За єду» – так у народі називали виборчий блок партій «За єдину Україну», що виступав за збереження існуючого режиму Кучми і був очолюваний головою Адміністрації Президента Володимиром Литвином.

³ СДПУ(о) – партія, очолювана колишнім кадебіським адвокатом В. Медведчуком. Політична структура, що найбільш виразно поєднана зі злочинним капіталом і кримінальним світом. За останні роки найбільш цинічно намагалася узурпувати владу в областях.

⁴ «БЮТ» – блок Юлії Тимошенко. Ю. Тимошенко – Голова партії «Батьківщина» та колишній віце-прем'єр у Кабінеті Міністрів при Прем'єрі Ющенку. Соратниця В. Ющенка. Це її зусиллями вдалося призупинити грабунок України та віднайти кошти для виплати заборгованості зарплат.

⁵ СПУ – Соціалістична партія України, очолювана Олександром Морозом.

⁶ Результати виборів: «Наша Україна» – Ющенко 23,57%; Комуністична партія – Симоненко 19,98%; Виборчий блок «За єду» – Кучма 11,77%; Виборчий блок Юлії Тимошенко 7,26%; Соц. Партія України – Мороз 6,87%; СДПУ(о) – Медведчук 6,27%. Резюме: вперше національна ідея перемогла промосковських комуністів; вперше народ висловився проти багатовекторного Кучми; і, нарешті, – легалізований бандитизм Медведчука набрав найменше.

У підземному переході на Хрещатику прибиральниця шкребком обдирає зі стін залишки передвиборчої кампанії. Її чистильний інструмент (шкребок) зараз – як символ часу: очищення України, *нашої України!*

Очевидно, скрегіт шкребка далеко не гра на скрипці, але у теплому передчутті оновлення – як музика.

І хто би міг подумати, що симфонія радості рівно через місяць обірветься непередбаченим дисонансом (так, ніби перемоги й не було): Ющенко, як переможець, не тільки не очолить парламент, але навіть не стане першим чи другим заступником Голови Верховної Ради. Як так могло статися? Не знаю!

Головою Парламенту оберуть лідера провладного об'єднання «За єду» Володимира Литвина¹ (третє місце на виборах), першим заступником стане представник комуністичної партії (друге місце), другим заступником – лідер СДПУ(о) (останнє, шосте місце).

Фракція «Наша Україна» маліє на очах – частина депутатів (кон'юнктурних) «перекинуться» до провладних фракцій. Ющенко розводить (безпорядно, розгублено) руками.

Виявляється, банду не лиш не переможено, а вона остаточно узурпує й законодавчу владу (судову і виконавчу вони з рук і не випускали). Цинізм кучмізму кріпшає. Ім цілковито наплювати на волевиявлення народу.

¹ Володимир Литвин – на той момент Голова Адміністрації Президента Кучми, колишній викладач історії КПРС в Нац. Університеті ім. Шевченка. І, як з'ясувалось недавно, – полковник КГБ-СБУ (хоч, офіційно, ні дня не працював у цих органах (?)).

Народ, що не пройшов очищення люстрацією, отримує владу в суміші стукачів, провокаторів, бандитів і авантюристів міжнародного рівня. Ці чотири категорії цілком знаходять порозуміння між собою. Усі три гілки влади в Україні достаточно в їхніх руках. Кучма бере собі в помічники Медведчука. Це та людина, про яку він ще недавно висловлювався (із магнітофонних записів Мельниченка): «Когда есть пара мілліардеров, самое главное у них желание – перебрать на себя и всю власть. Вот это самое страшное. Я к Суркису и Медведчуку неплохо отношусь, но дело они сегодня стараются всем скопить, но нигде ничего не вкладывают. В разытіе же они не вкладывают ни х...». (Засцитований текст переписано з брошури «Кто есть кто На диване президента Кучмы». Там усі слова написані без крапок. Можливо, так і треба – це ж пряма мова нашої влади).

Кучма добре знає, що кілька злодіїв-мільярдерів намагаються захопити не лише усі маєтності в Україні, але й усю владу в державі. «Ну, моя супруга, когда Медведчука первый раз увидела, говорит, ты посмотрі на одні только губи ево. У него же губ нет, ніточки. Это, говорит она, очень жестокий человек».

І все-таки він свідомо назначає цього «очень жестокого человека» Медведчука, що нічого в державу не вкладає, тільки її грабує, Головою своєї Президентської адміністрації. Медведчук, що на додаток ще й лідер СДПУ(о) (про яку в книзі «Кто есть кто На диване президента Кучмы» сказано: «Украинскую соціал-демократію обе-

діняють судімис грабітєлі і агенти КГБ»), отримує усі важелі влади. Про Кучму починають говорити: «Работает президентом в администрации Медведчука». Медведчукова СДПУ(о), використовуючи державний статус свого лідера – Глава адміністрації президента, – проводить повну узурпацію влади в регіонах. Там, де це отримує спротив, включається податкова інспекція. Податкова інспекція в руках Медведчука стає інструментом розправи з неугодними. У Львівській області головою податкової інспекції призначено рідного брата Медведчука. Все це робиться цинічно, на очах в усього суспільства. Суспільству дають зрозуміти: кому це не подобається – буде розтоптаний. Варто нагадати, що усе це відбувається як апофеоз після невдалих акцій «Повстань Україно» та «Україна без Кучми» (2000–2001). Нав'язування думки про безвихід перед свавіллям кримінального світу – «протів лома – нет прійома» – ввергло громадянське суспільство в депресію. І все-таки небайдужа частина національної інтелігенції то тут, то там продовжує демонструвати свою незгоду. Саме на цьому ґрунті виникає і громадське об'єднання «Громадянська позиція». Цим об'єднанням (яке, у великий мірі, ініціювало і очолив президент Асоціації українських банків Олександер Сугоняко), було проведено низку заходів:

– 7 грудня 2000 в «Українському слові» (ч. 49. 7-13.12.2000) від імені «Громадянської позиції» надруковано звернення до громадян України – «За інтереси народу»;

– 26 грудня 2000 проведено зібрання колишніх політв'язнів та правозахисників (що не заплямувалися

новітнім конформізмом). Це зібрання(*16), як совість нації (вислів О. Сугоняко), виступило зі своїм зверненням до народу;

– 2 лютого 2001 у Будинку вчителя проведено зібрання представників творчої інтелігенції, де оприлюднено і схвалено задум про потребу у створені Всеукраїнського громадського об'єднання «Громадянська позиція»;

– 8 лютого в «Українському слові» ч. 6 від «Громадянської позиції» надруковано звернення «Леоніде Даниловичу, Ви повинні піти»;

– 7 лютого 2001 у «Дзеркалі тижня» № 7 від імені «Громадянської позиції» («ГП») надруковано статтю Олександра Сугоняко «Поклик часу»;

– впродовж лютого 2001 – заходи з наміру проведення установчих зборів «ГП» (планується в палаці «Україна». «Мусимо знайти на це кошти, це має бути загальнонаціональний форум. Палац «Україна» мусить стати місцем національних форумів, а не естрадною площадкою для російської попси», – скаже Сугоняко. Мені доручено організувати художню частину цього форума. Це мають бути яскраві речники національного духу. Щось подібне, що потім стихійно виникло на Майдані Незалежності під час Помаранчевої революції. Видно, «кожному овочу свій час», з форумом «ГП» тоді не вийшло – «ГП» так і залишилась на рівні оргкомітету);

– у березні 2001 Оргкомітет «ГП» надсилає в газети «Дзеркало тижня», «Сільські вісті», «Українське слово» статтю «Час справжнього вибору» з орієнтацією суспільства на парламентські вибори у березні 2002;

– 18 березня організовно Всеукраїнську громадську науково-практичну конференцію «Референдум і ми: від громадянської позиції – до громадянської дії».

Вироблено маніфест до співвітчизників;

– 23–24 березня 2001 оргкомітетом «ГП» проведено Науково-практичну конференцію «Національна ідея – відгук на виклик часу». Матеріали конференції видані окремим збірником; початок квітня – низка заходів з роз'ясненням, нашо потріben Кучмі референдум. З цього приводу колишні політв'язні та активісти «ГП» звернулися до інтелігенції:

Звернення до інтелігенції України

Леонід Кучма публічно заявив, що в 2001 році головною метою для нього як Президента України є імплементація результатів всенародного референдуму.

Не утвердження в Україні правди, конституційності та законності є головною метою для Президента, не забезпечення нормального функціонування економіки і створення сприятливих умов для роботи і життя людей, що потрібна народу, а прагнення за будь-яку ціну утриматися при владі. І це навіть не приховується.

Ми знаємо, що справжньою метою проведення цього референдуму і впровадження його результатів є узурпація влади Л.Кучмою і його оточенням. Щоб ії узаконити, вони прагнуть внести потрібні їм зміни до Конституції.

При проведенні референдуму були порушені найелементарніші процедури проведення таких заходів, що авторитетно довели вітчизняні експерти і експерти Парламентської Асамблеї Ради Європи. Насправді це було не волевиявлення народу, а перевірка нової виборчої технології – проведення всенародного референдуму без участі народу. Але не можна без кінця принижувати

людів, тримати їх у чорному тілі і годувати брехнею з телевізора. Правда завжди проростає крізь нашафування лжі.

Оскільки земля під ногами у нинішніх можновладців захитається, то вони відкрито йдуть на придушення демократії, розраховуючи на нашу громадянську пасивність і прийняття неправди.

Проведення «всенародної підтримки» Президента за ініціативою і силами тієї ж влади, її метушня з «імплементацією» результатів референдуму є очевидним викликом всьому чесному люду України.

Ми приймаємо цей виклик Президента і його оточення.

Ми звертаємося до інтелігенції, всіх громадян, чутливих до правди, – організовуйтесь по всій Україні на принципах моральності, законності та неспівпраці з брудною владою. Творіть групи громадянської ініціативи з порядних людей, яких ви знаєте, для захисту своїх прав. Роз'яснюйте людям правду. Народу не потрібна імплементація абсурду, як і він сам.

Протиставмо аморальній владі чесну громадянську позицію.

Бабич Сергій, Горбаль Микола, Гординь Михайло, Гриньків Дмитро, Заливаха Опанас, Концевич Євген, Коц Микола, Лісовий Василь, Мащенко Ніна, Овсієнко Василь, Панченко Володимир, Приходько Григорій, Русин Іван, Сверстюк Євген, Стремович Володимир, Сугоняко Олександр, Ткачук Анатолій.

Весь березень і перша половина квітня 2001 «ГП»

присвячує підтримці Уряду Ющенка (виготовлено 200 тисяч листівок /170 000 розповсюджено у Києві, 30 000 – у регіонах/, на право проведення 10 квітня «ГП» акції біля Верховної Ради отримано дозвіл Київської влади, виготовлено плакати, гасла).

Усі ми розуміли, що цими заходами навряд чи вдасться щось змінити, але бодай декларували, що частина спільноти таки бачить, що король голий.

Після відставки Уряду Ющенка наступило гнітуче політичне затишня спекотного літа. Життя пожавиться лиш напочатку осені, але тон у ньому задаватимуть виключно медведчуки.

12 вересня 2001 оргкомітет «ГП» під керівництвом Олександра Сугоняка організував у Будинку вчителя презентацію книжки Миколи Горбала «Один із шестидесяти». На мої віднекування отримав відповідь: «Чому вважаєте, що Ваш життєвий досвід належить тільки Вам, чи не є egoїстичним не поділитися цим з іншими?»

Врешті погодився. Захопився «підступним» задумом перетворити вечір на концерт: про політику ні слова – Горбаль не політик, Горбаль – митець. Гурт «Лемки Києва» окрім «Моя лемківно» та «Цвінтари» мав ще заспівати «Дніпро» та «Білий камінь» – спеціально розучені на моє прохання. Сестрам Тельнюк дав «Сльози сестер» та «Осінню пісню»; студентка Віденської консерваторії (прізвіще забув) сама виявила бажання заспівати «А поле те чорне». Усі ці пісні написані мною ще у першому ув'язненні. «Цвінтари» на волю переслав Іван Світличний. Першим її

виконавцем у Києві в сімдесятіх була Михайлина Коцюбинська. Зараз цю пісню не менш чудово виконує професійна співачка Ганна Солонична. Сестрички Тельнюк просто блискуче заспівали тих дві пісні. Скрипку в руки не брав – боюся: після мордовій, каменоломень, карцерів і етапів це було б наругою над інструментом. «ГП» за два тижні до презентації викупила 100 примірників «1 із 60» і розіслала за своїм адресаром тим, у кого, за їх переконанням, є громадянська позиція. «ГП» також за свій кошт виготовила розкішні запрошення на презентацію і ювілей. Розіслали усім відомим політикам. Був великий букет троянд від Юлії Тимошенко. Решта безсмертних політиків цієї дати не зауважили. Орден Архістратига Михаїла від Патріарха Філарета вручив Богдан Тернопільський. Гадаю, це більше з подачі того ж таки Богдана Тернопільського, аніж Патріарха. Бо саме Богдан, як член республіканської партії (яку я довший час очолював у Києві і області), знає, скільки ми находилися по селах, переконуючи людей переходити під Київський патріархат. «ГП» також узяла на себе витрати за оренду зали.

Ця подія (презентація) на політичні процеси в Україні не мала аж ніякого впливу. Так мені здається.

Згодом на Інтернет-сайті Харківської правозахисної групи надибав щось подібне на стенограму того вечора, з подачі Василя Овсієнка. (Це ж треба – сидів і занотовував).

Не можу Василя звинуватити в «комплімента-

рності жанру», він просто лаконічно фіксує час і настрій («літописець він наш усердний»), місцями це ніби тексти для телеграфу.

Думки світлі і вдячні.

Горбаль М. А. Один із шістдесяти. Спогади на тлі ювілейного року. – К.: АртЕк, 2001. – 400 с.: фот.

З презентації в Київському міському будинку вчителя 12 вересня 2001 року.

Євген Сверстюк. Отже, перед нами книжка двох Горбалів – Миколи і його брата Богдана. Одного люди називали блаженним, бо він не дивився на те, на що дивляться люди, але бачив щось глибинніше і суттєвіше. Він був вічно в собі. Молодший брат Микола Горбаль, якому в батьковому сні довелося перейти по сухому Червоне море («Яко по суху пройдоша море червоне»).

Батько Вольтера жартував, що в нього два сини і обидва дурні: один у поезії, а другий у прозі. У тому жарті була та правда, як Вольтер грішив проти віри. Обидва ж сини сільського інтелігента Андрія Горбаля (сільський інтелігент – це завжди краще, ніж добре вишколений інтелігент) нітрохи не схібила супроти традиції і віри батьків, пройшовши пекло ХХ століття.

Про цю книжку я би сказав, що вона дуже важлива. Кожен, хто її прочитає чи прогляне – не забуде. Дві її визначальні прикмети: 1) правдивість – про що і про кого б автор не писав. Усе забезпечене сумлінням; 2) автор постійно думає про важливе. У наш час думати про важливе і бачити головне – це дар, який треба цінувати.

Це своєрідна мемуаристика: спроба написати щоденник одного року життя на тлі спогадів про минуле. Це свого роду палімпсест: на тлі попередніх тек-

тів автор пише те, що зараз на душі в нього.

З цієї книжки вимальовується дивний чоловік. Він був тричі репресований, витерпів пекло політичних і побутових таборів, а повернувшись звідти просвітленим. Повернувшись людиною, яка сповнена любові й довіри до світу і бажання говорити з тим світом. Він не з тих людей, які народилися, щоб сидіти в окопах. Навпаки: він готовий розшукати свого слідчого Бідьовку, який за ненадрукований і навіть недописаний вірш «Дума» намотав йому термін, і запропонувати: а чому б нам не написати спільну книжку? – «Я не вмію писати, Миколо Андрійовичу». – «Не лукавте, Григорію Петровичу, у мене зберігся протокол обшуку в Летячому, написаний Вами, – близкуче написаний. Отаким стилем і пишіть, а я напишу, що робилося в моїй застрашенні душі, коли я сидів у вас у підвалах КГБ. А потім усе це разом з'єднаємо в один твір. Ми не маємо права зараз дивитися один на одного вовком. Україна потребує консолідувати націю, і якщо це буде вдіверта книжка, з неї випливе, хто був зацікавлений, щоб ми були розсварені, щоб убивав брат брата» (с. 131).

Горбаль може розговорити капітана міліції, до якого в День прав людини 1978 року його привезли, – і вони розлучаються як друзі. Горбаль готовий по-дружньому поговорити з колишнім інспектором відділення міліції Кравченком, з колишнім інженером ракетного заводу Кучмою, з колишнім юрконсультантом заводу «Ленінська кузня» Потебеньком. Але їх позаносило так високо, що вони вже самі себе не пам'ятають і вже не вміють говорити.

Є багато людей, які черпають снагу й моральну силу з того, що вони колись зробили. Для в'язня дуже важливо, щоб за ним щось числилося: якщо за ним ходили, то було чому. Якщо про нього говорили західні радіостанції – то було про що. Але якщо чоловік

сів нізащо, як Микола, – то він мусив мати опору в якихось святынях минулого. Небагато з нас мали ці святыні. Микола Горбаль – з Лемківщини, краю, який був відірваний від України, упосліджений і репресований.

Кирило Булкін читає фрагмент про зустріч батька і матері.

Є. Сверстюк. Потім, коли батька вже не стане, Микола просив розказати про батька. «Твій батько був святий чоловік», – скаже йому мама.

Богдан Тернопільський вручив Орден святого архістратига Михаїла – від Патріярха Київського і всієї України-Руси Філарета.

Є. Сверстюк. У нас мав би бути міжконфесійний конфлікт... (Сміх у залі). Я не знав, що Микола Горбаль такий завзятий греко-католик. Він зібрав надзвичайно важливі матеріали, які свідчать, як мудра КПСС мала намір у самому зародку задушити відродження УГКЦ. Мені приємний той факт, що він нагороджений не як прихильник конфесії, а як християнин.

Михайлина Коцюбинська. Уперше ім'я М. Г. прийшло до мене з піснею «Цвінтари»... Вона мені страшенно сподобалася... Чи прозвучить вона зараз?... Це ім'я з визначенням правзахисник, в'язень сумління у мене поєднане зі ще одним визначенням – митець... Збірка поезій «Деталі піщаного годинника» – там не було гасел, декларацій, був роздум, сумнів, зітхання – це те, що я дуже ціную в поезії... Естетична домінанта. Це дуже оригінальна книга: мемуари і щоденник. Помежові жанри бувають надзвичайно сильні, бо в них є почуття моменту. Вони дають багато простору для думки... Відчуття правди моменту... Все це дуже суб'єктивно, не з усім я згодна (характеристика Домановича як стукача). Плин часу. Назва. Велика правда про кожного з нас складається з правди конкретних

моментів. Ця книга займе своє місце в літописі нашого життя. Богдан Горбаль – геніальний примітивізм.

Є. Сверстюк. Домонтович таки був стукачем, але був ще й дуже талановитим письменником. Микола ніколи правди не омине. Ну, скажімо, навіщо йому писати про Гелія Снегірьова? Він дуже коректно і психологічно точно проаналізував всю передісторію покаянної заяви від 1 квітня 1978 року. Відрізнити продажність від гречності...

М. Горбаль: писав пісні лише в першому ув'язненні.

Гана Солонична, співає «Цвінтари».

Олександр Сугоняко. Читаючи книжку, потрапляєш у потужне силове поле, наповнене любов'ю до батька, матері, брата, довкілля. Дочка, читаючи відкрила для себе інший світ; люди, пропущені через серце. Так ми стаємо народом, нацією.

Степан Зіньо. Я уявив собі, як густо червонітимуть юристи, які судили таких людей, як Микола, як читатиме християнин, пам'ятаючи «І остави нам довги наша, яко же і ми остаємо довжникам нашим». Зворушливі спогади про батька-матір і братчика. Найбільше буде зворушений читач-лемко, бо заново пройде дорогу депортаций.

Товариство «Лемківщина», дарують квіти.

М. Горбаль. У тюрмі важливо було, щоб тебе не забули.

Галина Спефанова читає фрагменти з книжки про батька, матір, Богдана.

Богдан Горинь. Чимало з тут присутніх знайомі між собою і вважають, що знають одни одного. Я також був упевнений, що знаю Миколу Горбала. Але тільки прочитавши цю книжку, я по-справжньому відчув, що знаю Миколу Горбала. Образ людини вимальовується з кількох складових: із того, що людина каже

про себе, що каже про інших, що кажуть про неї і що вона зробила в житті. Бо ж сказано, що воздається кожному за труди його. Усі ці складові не суперечать одна одній, а складають цілісний образ. З тривогою читав про знайомих людей (як виписаний Антоненко-Давидович!), навіть про людей, які не заслуговують – він наче дотягує їх до того рівня, щоб вони були кращими. Любить Україну недекларативною любов'ю.

Є. Сверстюк цитує Горбала: «Безкарність і масштаби цих злочинств паралізують людську свідомість. Незрозуміло, як система, що сповідує матеріалізм і безбожництво, має такий містичний страх перед своєю мертвою жертвою».

Пісня: «Сльози сестер на землю не падуть...»

Надія Світлична. Телеграма.

Є. Сверстюк. Про звільнення від страху.

«Лемки Києва» – «Пісня про Дніпро».

Квіти від Юлії Тимошенко.

М. Горбаль. Передне слово Анатолія Дністрового (виступив), (Іван Андрусяк – післямова). Я вважаю, що це книга для друзів. Сверстюк каже, що не тільки. Я зі страхом виходив з нею на люди. Світлична каже, що це для загалу. Я не був політиком – мене ним зробило КГБ. Я був музикантом, але в гранітному кар'єрі мені покорчило пальці...

Зараз книжок не читають. Пан Осип Зінкевич каже: «Погано, що не зробили іменного покажчика». Я кажу: «Погано зробив, що дав зміст». Бо людина гортає книжку: отут про мене. І більше не читає. А якби був покажчик, то й того не читали б. Тому цього надалі не буде: ні змісту, ні покажчика. Я до цього ставлюся з розумінням, бо й сам мало тепер читаю... Для того й презентації, щоб зацікавити...

Що послали мене в ув'язнення – це була благодать Божа. Бо в Борщеві ніколи не знов би Світлич-

ного, Стуса, Сверстюка – це тепер визначальні для України постаті.

Про Лемківщину – перший Чорнобиль (що стала пусткою).

Пісня «Анцю, не дрімай».

До виступу В. Овсієнка (якщо доречно буде) на презентації книжки Миколи Горбала «Один із шістдесяті», 12 вересня р. Б. 2001, в Київському будинку вчителя:

Добірне товариство, я часом у розмовах з українцями цитую Тараса Шевченка, а вони його... не впізнають. Не то що не знають того чи того вірша Шевченка – вони просто не впізнають Шевченкового духу! Але тут зібралося таке товариство, що знає «Подражаніє 11 псалму», ба, намагається й жити за Словом Божим і так само, як Тарас, сокрушається серцем:

Мій Боже мілий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на одного кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілуються і часу ждуть,
Чи скоро брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А Ти, о Господи Єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язык отой велеречивий,
Мовлявши: «Ми не суєта!
І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язык...
Та й де той пан, що нам закаже
І думати так, і говорити?»
«Воскресну Я! – Той Пан вам скаже. –
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих рабів отих німих!

Я на сторожі коло їх
Поставлю Слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова».
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, — слова
Твої, о Господи, такій.
Розкинь же їх, Твої свяtie,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірюють на світі
Твої малі убогі діти!

1859, 15 фeвраля
(С.-Петербург).

Отже, Тарас сокрушався серцем, що «мало людей святих на світі стало». Їх завжди було замало, а в наш час необмежених спокус жити за Законом Божим особливо складно. А все ж таки й наш час не найгірший, і вочевидь в Україні була та хоч мінімальна кількість тих святих праведників, щоб Господь зглянувся на ней та задля них дав Україні волю. Але воля — вона як є, то для всіх. Свободою слова найперше скористалися найпроворніші. А праведника не завши й почуєш за бурхливим потоком сучасного самвидаву, за велеречивими моралізаторами рівня Долганова і Лапікурви, за буйною Бузиною та за Вєркою Смердючкою. Бо праведник мовить тихо і лише до тих, хто здатний його почути.

Будьмо певні, що книжка праведника Миколи Горбала не буде почута «руссказничним»

...читателем
Газетних тонн глотателем,
Доильцем сплетен.
(Це — Марина Цветаєва).

Її знатимуть хіба завсідники Дому цього та ще з тисяча українців — за тиражем її. Мене вже попе-

редив Володимир Королюк у «Голосі України» за 6 вересня: «Для багатьох сучасників це прізвище (Микола Горбаль. – В. О.), на жаль, не скаже нічого, хоча він завжди був поряд з такими визначними діячами українського визвольного руху, як Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Михайло Горинь та інші шістдесятники». Що ж, коли сучасники живуть в іншій, паралельній до нашої культурі, ніби в паралельному світі, що ніяк не дотикається до українського світу, – то так воно і є: не почують. Але від цього слова праведне не маліє, не минає і не скасовується. І стосується воно всіх на цій землі живущих, незалежно від того, чують вони його чи ні. Покійний Олексій Братко-Кутинський (хай царствує) спостеріг, що слова правда, праведний, право, радість, окраєць (хліба), краяти, край, Україна, рай – це слова одного кореня, основоположні слова, і тому в цьому краю, раю, в цій Україні перспективу мають тільки ті, хто живе по правді. А приблуди, зайди, окупанти і «примкнувші к ним» колабораціоністи, «приобщившися к великой русской культуре» хохли – вони не лишать тут коріння і насіння.

Ця істина доходить навіть до тих, хто ще недавно вважав, що на цій землі можна побудувати державу «населення», а не державу української нації, і вони вже зволили декого визнавати і навіть канонізувати. Щойно 23 вересня пан Президент назвав прізвища кількох осіб, яких віднині належить вшановувати як батьків незалежності – а вже 1 вересня директори шкіл повторюють ці імена по всіх школах. Певно, що серед них нема прізвища Миколи Горбала, не ходить він і в «Героях України» (це погана пародія на «Героя Совєцького Союзу»), та й як ту нагороду одержувати з нечесних рук? Список справжніх подвижників українського національного духа нечестивці з самого

початку зумисне розбавляють іменами людей, далеких від національної ідеї, колишніх трубадурів комунізму та дисидентів-покаянців. Себто звання «Герой України» з самого початку зумисне скомпрометоване, щоб воно сприймалося суспільством усерйоз. Щоб і сама Україна не сприймалася всерйоз.

Роман Коваль недавно поставив у цій залі на голосування інше звання – «Борець за волю України». І, певно, в нього є кандидати й на таке звання. Але хто борець за волю України? Вояк УПА – безперечно. Їх героїчною смертю погинуло сотні тисяч. А в наш час, коли Україну було вже поневолено, коли Український континент було вже опущено нижче нуля і, щоб фізично вижити, звичним стало прикидатися «совєтським чоловеком» – тоді лише окремі особи ще намагалися поводитися нормально, як українці. Чи це героїзм – поводитися нормально, коли майже всі поводяться ненормально? Українцеві залишатися українцем – хіба це геройство? Хіба це боротьба? Та це просто нормальна природня поведінка – українцеві залишатися українцем. Говорити правду, коли майже всі брешуть – хіба це героїзм? Та це норма. Тебе не захопили в бою пораненим чи непрітомним, як вояка УПА, – ти лише написав щирий вірш чи правдиву статтю і дав комусь прочитати, а тебе за це живосилом потягли до тюрми. Це геройство? Це боротьба? Та це нормальна поведінка нормальної людини. У тюрмі ми рабською працею заробляли і брали з рук ворога пайку хліба, щоб вижити. А дехто під тиском чи зі страху написав покаянну заяву – то який ти герой? Я не схильний героїзувати сам факт ув'язнення. А от якщо ти з ризиком пишеш інформацію про становище в'язнів і передаєш її на волю – тут уже ти переступаєш межу, де починається геройство і боротьба, що варте поціновування. Микола на це зважувався. А вийшовши на

волю – свідомо поїхав до Києва, щоб вступити в уже майже розгромлену Українську Гельсінкську Групу. Витикається одному з мільйона (справді-бо, членів УГГ було 41 – якраз по одній людині на мільйон українців) – це вже щось.

Я зараз працюю над томом матеріалів УГГ – до її 25-річчя, що минає 9 листопада цього року. Бо книги, які вийшли за кордоном у видавництві «Смолоскип» Осипа Зінкевича, малодоступні студентам, учителям, старшокласникам. Приходьте сюди на вечір 25-річчя УГГ 9 листопада. Може, купите. До речі, наш пан Президент перед Форумом українців сердився на діаспору: а що вона зробила? Та коли пан Кучма озброював ракети історичного ворога України – Росію, пан Зінкевич видавав документи самвидаву, які з великом ризиком писав на Уралі Микола Горбаль. Це Горбаль і Зінкевич руйнували Російську імперію, яку пан Кучма зміцнював. Волею випадку пан Кучма очолив Україну, якої не сподівався і не хотів, яка впала на нього як нещастя, як стихійне лихо. І він визначає, хто герой України, а хто не герой.

Та ну їх з їхнім офіційним геройством.

Ми твердо знаємо, що Україна є. І свідчення тому – наявність у ній нескомпрометованої національної еліти, подвижників духа типу Миколи Горбала, що він засвідчив своєю книжкою. Я її прочитав. Прочитайте й ви. Я чув, що Микола готове цю книжку – гадав, то будуть спогади про неволю. Аж ні – книжка дуже сьогоденна.

Раджу вам, панове, віднині ходити попри Миколу обережно, а то, чого доброго, залетите в його наступну книжку. А вже він як пропише – то навіки.

(Червоні серветки)

Це був чи не найвищий будинок в місті – 26-поверховий, наш національний хмародер. У Європі, правда, він був би 25-поверховим, і це є цілком логічно, бо перший поверх має бути *поверх* чогось, а не на фундаменті. А тут поверхом називають і те, що, власне, не є поверх чогось. Українці це дурне числення перейняли у московитів, бо у них «одноетажний дом» – це загалом будинок без поверхів. Отже, «етаж» і «поверх» – два різних поняття. «І, загалом, ми два різних народи, дві різні ментальності, і нема чого у них мавпувати», – щось подібне думав Василь, заходячи у ліфт. За численням московитів цей будинок і справді – 26-етажний, але нашо нам їхня арифметика.

Роксоляні дісталась у цьому будинку квартира на 16 поверсі. Але вона каже і всі кажуть, і так написано в документах, що **сімнадцять**, і на це нема ради. Натискає 17. Хоч оте її «какая разніца» Василя бісить, бо для поляків, німців, чехів, французів є «разніца», а для нас, бачте, чомусь нема «разніци». То куди ж ми врешті-решт йдемо?... До Європи, чи назад до Москви?

На всякі-такі Василеві роздратування вона, мило посміхаючись, повторяла: «Васильку, какая разніца». Василь знов, що це своєрідне Роксолянине кокетування, але однаково... Її «багатовекторність»¹ його дратувала, навіть якщо це манера подражнити. Вона ж, знаючи його загострене відчуття «окремішності» від «старшого брата», любила навмисно підлити оливи до вогню. Роксоляна – акторка, навіть у побуті цілком природньо може грати когось іншого, наприклад – обивательку-

¹ «Багатовекторність» – термін, що за часів президентства в Україні Леоніда Кучми означав зовнішньополітичну орієнтацію держави, за якою одночасно декларувався «європейський вибір» і інтеграція з Росією.

хахлячку. Набирає примітивно-байдужої міни, ставить у програвач пісенний диск якогось там московського Пилипа і робить вигляд, що уважно слухає, бо він «klassnij pevets».

«То що, в Україні немає «klassnih» співаків? Та ми ж одна з найспівучіших націй світу? – запалюється Василь. Роксоляна відчувши, що гра пішла: «Какая разница? Росіянє тоже слов'яне». «Ax-ах, виявляється ти даєш перевагу тільки музикі слов'ян. Цікаво, чому ти не слухаєш польських співаків, чеських, сербських, словацьких? Чи може вони не слов'яни? Що, там нема «klassnih pevцов»? А я тобі скажу, чому ти їх не слухаєш – бо ти їх просто не знаєш! Бо наше дурацьке телебачення тільки Москву і крутить. Палац «Україна» завжди відкритий для твого Пилипа з Москви, але чи хоч раз Міністерство культури України запросило сюди на гастролі співаків Польщі, Словаччини? Що, не пригадуєш? Я теж не пригадую. Бо нас хохлів століттями вчили «рівності і братерства», де найрівнішим завжди мав бути тільки один брат – московський. Та що там казати щодо інших братів-слов'ян – нам десятиліттями було заборонено навіть знати про своїх однокровних українців, розселених по Канадах, Австралія, Америках, бо їх було зачислено в ранг ворогів за вперту наполегливість зберегти свою національну ідентичність, за те, що вони відчували «разницу». І чи не тому, коли нещодавно представники української діаспори світу (Світовий Конгрес Українців) з'їхалися у рідний Київ на своє зібрання, то провели його в Будинку вчителя, бо не удостоїлися честі провести його в палаці «Україна», оскільки теперішня українська постколоніальна адмістрація радше воліє його орендувати своїм (і твоїм!) пилипам з Москви».

Роксоляна, відчувши, що розіграш вдався, знімає з обличчя дурнувату маску і, сміючись, обнімає Василя: «Та не моїм, не моїм пилипам. Чого ж ти так, Василечку, як той сірничок спалахуєш?» – і виймає диск з програвача.

А Василя вже годі вгамувати: «А щодо твого – «росіяни також слов'яни», то я тобі скажу, що вони такі слов'яни, як я турок, – і починає цитувати їй Володю Леніна, де той каже, що якщо добре пошкребти великороса, то побачимо там татарина. І що московити насправді угро-фінська народність, котрі свого часу через духовних просвітителів з Київської Руси успадкували писемне церковно-слов'янське наріччя, що згодом витворилося в «язик русскій». Що і саме слово «Москва» – топонім мордовський¹, що, здається, з мордовської означає – «смердюча вода». Очевидно, що з різних причин помосковилося і багато українців. Запитай нині пересічного росіянина Ковальова, що означає слово «коваль», то він і знати не знає. Питається, а звідкіль у нього таке прізвище?» Роксоляна вже не рада за свій розіграш, Василя прорвало: «Бо як можна бути таким безпринципним?!» Оповідав, що за Савецького Союзу міжнаціональні шлюби, як правило, народжували «руsskіх» (мама естонка, батько калмик, а син «руsskій»). Осідлі греки на донеччині навіть мали такий жарт: «Папа грек, мама грек, а я – русскій чelавeк». Отак і формувалася ця велика імперія з безліких і продажних інородців та всесвітніх пройдисвітів. «Насправді, Ляночко, мені байдуже, яку музику ти слухаєш, мені лише було б образливо, якщо б ти і справді, як митець, залишилась духовною рабиною Московії».

Тут уже Роксоляну кольнуло, знову набирає бундючу позу, примружує очі і починає рекламиувати:

¹ Мордва – народність угро-фінської групи.

«Тебе б конем татарським гнати,
Поки аркан не засвистав
Бо ти коханка, а не мати,
Зрадлива бранка степова...»¹

(Василь не міг не вловлювати в її інтонації іронії).

«То вшквар, Василечку, нагайкою цю духовну рабиню! Видушуй з неї раба по краплі!» – й у вельми награній позі схиляє голову, бо чогось її у тому інституті Карпенка-Карого таки навчили. Зігравши сцену, розсміялась.

Василь враз зніяковів, збагнувши, що якраз Ляні ця тирада до нічого. «Вибач, Ляночко».

Здається, Ляна свідомо провокує його на такі спалахи (у цьому вогні має щось виплавитися), бо після кожної з таких сцен розсміється, обніме... і «вистава закінчена».

Його нетерпимість до усього малоросійського – типова реакція усіх новонавернених. Виборсавшись з совкового болота духовної безпринципності, такі неофіти особливо боляче реагують на усе, що тхне колишнім багном. Василя завжди пригнічував спогад про своїх батьків, що десь так і розчинилися в «топях постсоветського пространства», боліло серце за втрачену душу діда – «ну як так можна було прожити життя рабом визискувачів?! Каліцтво розуму». Часом йому здавалось, що від совковості діда можна вилікувати, і брався до виховної роботи, але що більше пояснював очевидне, тим більше опускалися руки: «Манкурство якесь, та й годі!» – резюмував розчарований Василь. Якось з цього приводу висловився: «Дідусь не є інвалідом серця, він є

¹ Уривок з вірша Євгена Маланюка. Є. Маланюк – визначний український поет, що більшість свого життя, не з доброю волі, провів по американах. Цей вірш – своєрідне звернення Маланюка до України, де називає Вітчизну рабинею. Право так різко дорікати Батьківщині – ним вистраждане.

інвалідом розуму». Оскільки вжив для порівняння метафору «манкуртство», очевидно запозичив його у Чингіза Айтматова. Бо саме у його романі «І дольше века длится день»¹ вперше прозвучав цей термін. Там окалічливих на розум вірних слуг окупаційної системи Айтматов називає манкуртами². Василь вважав, що у його дідуся є усі ознаки манкурства. Виправляти, переконувати, апелювати до совісті таких – справа безнадійна. Їх треба сприймати як інвалідів. «Сталін понатягав їм шірі³ на голови, і на це нема ради».

Від автора

Роздобув книжку Чингіза Айтматова через «Книга – поштою» під час свого другого ув'язнення у кримінальному таборі. Зачитали до дірок. На прохання «Кольок, дай што-небудь почітать» давав усім. Хоч з прохачів було й немало стукачів. Нехай читають.

У романі чи не вперше в союзській літературі образ кагебіста – «кречетоглазого» було виведено як негативний тип, що відкрито порівнювався з фашистом. Книгу десь по етапах «зачитали», але збереглися деякі мої виписки з неї. Пожовклі аркуші зошита в клітинку.

Фрагмент сценки на допиті головного героя роману, простого киргизького селянина Едігея (цитати мовою оригіналу): «Едигей умолк, чувствуя униженность, жгучую опустошенность. Одновременно росло, как волна на Аральском море, возмущение, негодование, несогласие с происходящим. Ему вдруг захотелось придушить этого кречетоглазого, как бешенную собаку, и он знал, что смог бы это сделать. Уж какая

¹ Книга вийшла російською мовою у 1981 р. (ще до т. зв. «перестройки») у видавництві «Кыргызстан» м. Фрунзе і зразу ж отримала шалену популярність у вільнодумної інтелігенції в усіх підневільних республіках СРСР.

² Манкурт – людина, тортурами позбавлена пам'яті про своє минуле з повною втратою відчуття власного «Я».

³ Шірі – кусень свіжообілованої шкіри верблюда, яку надівали «шапочкою» на поголену голову звязаного невільника. Висихання шірі завдавало пекельних мук і позбавляло людину розсудку.

жилистая и крепкая была шея у того фашиста, которую ему пришлось удавить собственными руками. Другого выхода не было. Они столкнулись с ним неожиданно лицом к лицу в траншее, когда выбивали с позиции оборону противника. (...) Пока тот писал, Едигей пытался найти слабину в доводах кречетоглазого. Из сказанного кречетоглазым одна мысль поразила Едигея своей алогичностью, каким-то дьявольским несоответствием: как это можно обвинять кого-либо во «враждебных воспоминаниях»? Разве могут быть воспоминания человека враждебными или не враждебными, ведь воспоминания – это то, что было когда-то в прошлом, это то, чего уже нет, что было в минувшем времени. Значит, человек вспоминает о том, как то было в действительности. (...) – Вот ты какой! Хм, черт возьми! – подивился кречетоглазый. – Порассуждать любишь, поспорить захотел. Ты тут никак местный философ. Что ж, давай, – он сделал паузу. И как бы примирялся, изготоился и изрек: «В жизни всякое может быть в смысле исторических событий. Но мало ли что было и как было! Важно вспомнить, нарисовать прошлое устно или тем более письменно так, как требуется сейчас, как нужно сейчас для нас. А все, что нам не на пользу, того не следует вспоминать. А если не придерживаешься этого, значит, вступаешь во враждебное действие».

Чи не яскравий взірець діянь лукавого? «Как нужно нам, а не как было на само деле» иначе – «вступаеш во враждебные действия» – чи не відверта сутність Російсько-совєтського імперіалізму в дії? Другий мій тюремний термін – це була цинічна катебістська розправа наді мною і чи не тому повиписував ці шматки, що усе це було мені до болю зрозумілим. Чесний і щирий селянин з далекого Аральського краю (місця заслання Тараса Шевченка) Едігей раптом став по-братьському близьким і, думаю, багатьом таким як я в «неб'ятній родіні». Киргиз Чингіз Айтматов виявився на той час чи не найкращим інтернаціоналістом у тоталітарному раї. Кожен відчував, що це оповідь про долю самого його народу.

Слово «манкурт» стало найбільш вживаним епітетом в

СРСР щодо тих, хто втратив свою національну пам'ять і був задоволений роллю безсловесного раба. Айтматов, обравши певні історичні паралелі, відкрито критикує колоніальний режим. Горе тим полоненим киргизьким воїнам, яких жуаньшувані (колонізатори) залишають собі у рабство. Пропоную ще одну зі своїх виписок із того роману: «Они уничтожали память раба страшной пыткой – надевая на голову жертвы шири. Обычно эта участь постигала молодых парней, захваченных в бою. Сначала им начисто обривали головы, тщательно выскабливая каждую волосинку под корень. К тому времени, когда заканчивалось бритье головы, опытные убийщики-жуаньшувани забивали поблизости матерого верблюда. Освежевывая верблюжью шкуру, первым долгом отделяли ее наиболее тяжелую, плотную выйную часть. Поделив выю на куски, ее тут же в парном виде напяливали на бритые головы пленных вмиг прилипающими пластырями – на подобие современных плавательных шапочек. После надевания шири каждого обреченного заковывали деревянной шейной колодой, чтобы испытуемый не мог прикоснуться головой к земле (...) и бросали там в открытом поле, со связанными руками и ногами, на солнцепеке, без воды и без пищи. Пытка длилась несколько суток. (...) Тот, кто подвергался такой процедуре, либо умерал, не выдержав пытки, либо лишался на всю жизнь памяти, превращался в манкурта – раба, не помнящего своего прошлого. (...) Брошенные в поле на мучительную пытку в большинстве своем погибали под сарозекским солнцем. (...) Погибали они не от голода и даже не от жажды, а от невыносимых, нечеловеческих мук, причиняемых усыхающей, сжимающейся на голове сырой маттой верблюжьей кожей. Неумолимо сокращаясь под лучами палящего солнца, шири стискивало, зжимало бритую голову раба подобно железному обручу. Уже на вторые сутки начинали проростать обрившие волосы мучеников. Жесткие и прямые азиатские волосы иной раз вросстали в сырой маттой кожу, в большинстве случаев, не находя выхода, волосы загибались и снова уходили концами в кожу головы, причиняя еще большие страдания. Последние испы-

тания сопровождались полным помутнением рассудка. Лишь на пятые сутки жуаньшуаны приходили проверить, выжил ли кто из пленных. Если заставали в живых хотя бы одного из замученных, то считалось, что цель достигнута. Такого поили водой, освобождали от оков и со временем возвращали ему силу, поднимали на ноги. Это и был раб-манкуорт, насилию лишенный памяти и потому весьма ценный, стоивший десяти здоровых невольников. (...) Манкуорт не знал, кто он, откуда родом-племенем, не ведал своего имени, не помнил детства, отца и матери – одним словом, манкуорт не осознавал себя человеческим существом. Лишенный понимания собственно-го «я», манкуорт с хозяйственной точки зрения обладал целым рядом преимуществ. Он был равнозначен безсловесной твари и потому абсолютно покорен и безопасен».

Я працював тоді в каменоломнях. Ми були невільники, рabi тієї системи. Але те, що заховавшись за брилою граніту тайком переписував оці шматочки із «Больше века длится день» хіба не свідчення – я ще не манкуорт. **Так – я раб, що завжди готовий до втечі й до повстання.**

Консьєржка мило посміхнулася Василеві і те, що не прозвучало звичного «А ви до кого?» означало – він тут не рідкий гість. В одній руці він тримав великий, обв'язаний стрічкою пакунок, що за формою нагадував картину, у другій – букет троянд.

Заходячи у тутошній ліфт Василь завжди якось ніякозвив: килимова підлога, дзеркало, абсолютно безшумний рух, при кожній зупинці тиха музика, – відчуття, ніби вступив на невидиму грань двох різних світів. Це так шалено контрастувало з отими смиканими, скрипучими, захарканими ліфтами совєтських комуналок, що він не знов – ображатись на це чи захоплюватись. Стояв мовчки. Якщо з ним ще хотісь піднімався, то Василь просто опускав голову вниз, мовчки вступивши у підлогу, не

буде ж він себе у дзеркалі розглядати. Будинок вважався елітним і ліфти для нього, очевидно, було закуплено десь на Заході. Написи на пульті управління латинкою. Тутешні електрики, щоправда, попідключали його уже на «рашенлад», і напис ground floor аж ніяк не відповідав своєму первісному значенню: якщо його натиснеш, то тебе ніжно з музикою опустить там, де under ground. Василь якось спеціально з цього приводу заглянув у англо-російський словник, як же ж там це росіянин тлумачить, і ось що вичитав: first floor – второй этаж. Чорним по білому так і написано, що first, тобто перший, означає у москалів другий, і все тут. Дивний народ. Василь сьогодні не мав наміру з Ляною зачіпати цю тему «та ну їх...» – у неї сьогодні свято, а, отже – і в нього також. Зазвучав м'який і ніжний акорд, ніби на арфі, і ліфт плавно зупинився на 17 поверхі (котрий насправді 16-й).

Цих два роки (2002–2004) по суспільній депресії створювало відчуття де жев'ю – усе це уже колись було. А й справді, згадаймо 1992–1994: розвал СРСР (а з ним і єдиного економічного циклу) спричинився до краху потужних підприємств, особливо мілітарного штибу. Сотні тисяч людей, що працювали на військово-промисловий комплекс (ВПК), залишились без роботи. Уже через півроку ощадбанк СРСР вилучив з України майже усю грошову масу. Через девальвацію рубля в Росії грошові збереження громадян в банках миттєво знецінились. Терміновий випуск Україною замінника національної грошової одиниці – купоно-карбованців – ситуації мало зарядив: купон девальвував не по днях, а по годинах. Полиці магазинів катастрофічно порожніли.

Недруги української держави (а цієї нечисті не бракує й донині) почали провокувати масове незадоволення. Настирливі вимоги відновлення КПУ (ліквідованої після заколоту ГКЧП), набирали щораз більших обертів. Десь уже в січні 1992 у атмосфері Києва запахло неокомуністичним заколотом. На той час я був головою республіканців Києва й області. Одного вечора відчуття критичності моменту змусило мене перетелефонувати лідерам усіх столичних громадських та політичних організацій національно-демократичного та ліберального спрямування. Дуже відрадно, що на ранок майже усі вони прийшли до нас у приміщення УРП.

Ось деякі архівні документи того часу

З Я Я В А

Останнім часом прокомунистичні проімперські сили антивизували свої дії в Україні. Наслідуючи своїх "старших братів" у російському парламенті, вони пішли в наступ на зародки демократичних перетворень в нашій молодій державі. Належані зустрічі керівників держав - засновників СНГ, прокомунистична більшість у Верховній Раді посилює тиск на Президента України, державне керівництво, вимагаючи поставити підпис під статутом СНГ. З цією метою вони ініціюють скликання позачергової сесії. Неважаючи на те, що на зустрічі членів Президії ВР було відхилено що пропозицію, вони незаконно скликають депутатів, розіславши їм запрошення на позачергову сесію.

Якщо врахувати той факт, що вони одночасно проводять збір підписів у ВР за спасування рішення Президії ВР про заборону діяльності КПУ - філії КПСС, то це сиреально загрозою державності України і відновлення комуністичної динатури. Спекулюючи на економічних труднощах, які переживає наша держава саме завдяки партгоспацтву КПУ, прокомунистична більшість у Верховній Раді хоче перевісті свою відповідальність за розвал економіки на демократичні сили.

Ми, представники політичних партій і громадських організацій Києва і області заявляємо, про підтримку позиції Президента України про недопустимість підписання будь-яких статутів чи інших документів, які б загрожували державній, економічній і духовній незалежності України. Заявляємо про свою готовність використати всі можливості для подальшої розвбудови незалежної демократичної Української держави, що будуватиме свої відносини з іншими країнами на основі взаємної вигоди, поваги і нейтречання у внутрішні справи один одного.

Важливе спробами узаконити комуністичну партію як у колишньому Союзі так і в Україні, щоб не допустити більшовицького перевороту в Україні, заявляємо про створення на теренах Київщини антикомуністичного, антиімперського фронту. Не дамо повторити 1917 рік в наступнimi терором, громадянською війною і голodomорами. Звертаємося до громадян України.

Іні із залином підтримати ідею громадського суду над КПСС.
Настав час дати громадську оцінку цій злочинній організації.

16 січня 1993 року.

1. Київська Крайова організація № 3009
Української федерації підприємств та промисловості
Горбаль М. Горбаль
2. Конгресу Національно-демократичних сил України
Гришко / Гришко А./
3. Київська організація Спілки офіцерів України
Костянтин Р. Костянтин
4. Всеукраїнське товариство патріотичної
ресурсності
Левицький Л. Костянтин
5. Київська організація Всесоюзної
6. Київське братство УПА
Василь К. Василь
7. Київський координаційний
центр Партиї Зелених України - *Чабадж* Наталя А. Чабадж
8. Київська регіональна організація
Світ-Богданівської партії
Віктор В. Тимошук В. Тимошук
9. Партія демократичного
об'єднання України (ПДОУ)
Київські місця
Савченко / А.М. Савченко/
10. Київське міжнародно-згі-
лядовче товариство
Савченко / О. Савченко/
11. Київська гілка ІСС
Липчук К. (Липчук К.)
12. Президія ВО СТУ
Григорій Григорій
13. Коозаче товариство
Київщини
Васильєв (Васильєв С.)
14. Укроборонресурси
Надзвичайне підприємство (НУПНіс)
Осьмої лінії
15. Всеукраїнське Товариство Святого Антонія
Благовісія Первоєписаників, конфіденційну
українську православ'я
Савчук (А. Савчук), signatig.
Савчук (А. Савчук)
16. Київська асоціація користувачів
Савчук / Савчук
17. Київська краївська орг. РУХу
Віктор Г. Віктор
18. Укр. Селянська демократична партія
Савчук (В. Савчук - член)

Заява
щодо скликання наради представників місцевих
Рад народних депутатів України

Як відомо, 15 вересня 1992 року на зборах голів районних Рад народних депутатів, що перебували на навчанні в Центрі підвищення кваліфікації кадрів Інституту державного управління і самоврядування при Кабінеті міністрів України, було прийнято рішення провести в січні 1993 року Всеукраїнський з'їзд Рад, що за наполяганням Президії Верховної Ради України, яка підключилась до його організації, трансформувався в нараду представників місцевих Рад народних депутатів України.

Ми, повноважні представники Київських регіональних організацій політичних партій і громадських організацій, визнаючи право депутатів всіх рівнів, як і інших категорій громадян України, на збори і наради, заявляємо, що вважаємо проведення цієї наради дестабілізуючим фантомом, намаганням повернутись до ленінської ідеї всевладдя Рад.

Цей захід має стати важливою ланкою в зусиллях колишніх компартійних функціонерів, які в свій час змінили місця секретарів обкомів, райкомів, міськкомів на крісла голів Рад народних депутатів, повернути собі монополію на владу, втрачену з введенням у дію Закону України про представника Президента України, і скординувати дії в досягненні цієї мети.

Вважаємо, що головна загроза демократичним перетворенням в Україні виходить від прокомунистичних за своєю суттю Рад, що непріховано намагаються залишити за собою більшовицький стиль керівництва. Ми виступаємо за якнайшвидше впровадження в Україні демократичної влади з реальним її розподілом на законодавчу, виконавчу і судову.

Незворотність процесів державотворення і розбудови демократії в Україні може забезпечити, на нашу думку, тільки якнайшвидче прийняття нових законів про вибори до Верховної Ради і органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування на багатопартійній основі та проведення виборів до кінця 1993 року.

16 січня 1993 року.

1. Всеукраїнське братство Святого Ярослава
Української Первоозваної, кояїтє даємо зустріч
українського підсобочого Спілку (А. Каспер)
2. Всеукраїнсько-європейська
могадицька сім'я (І. Борисов)
3. ККО УРП (М. Горбаті)
4. Партія демократичного
відродження України (ПДВУ) (Б. Беджема)
5. Київський координаційний
центр Першої Зеленої України Р.І.Ісаєв /В. Галініті/
6. Київська організація
Союзу - Українського народу (А. Кобасі)
7. Конгрес національно-демократичних
 сил України (А. Шидлько)
8. Київська організація Ван Р. (К. Ванес)

9. Чуг. Селиська демократична Рада (В. Савчук)
 10. Градоначальник (ВОСТ) Рада (В. Савчук)
 11. Київська обласна ВОСТ Рада (Місцев.)
 12. Київське братство УПА Рада = Р. Костюк
 13. Всеукраїнське товариство політзаключних та репресованих Рада А. Чабан
 14. Київська асоціація корейців Рада (Сір. діаспора)
 15. Союз Українок в Києві Рада (Захарчук І.)
 16. ККО УКРП Рада /Городовсько В.Н./
 17. ККО Т-ва Градоначальник /Місцев. Р.А./
 18. організації селянських курінів України - місцевих Рад /Фроловщина/
 19. Діяльна громада
 20. Підприємство Рада (Іванова І.)

Протокольна заява

Круглого столу представників політичних та громадських організацій Києва та області, в якому взяли участь київські організації УРП, ДемПУ, КНДС, Спілки офіцерів України, Партиї Зелених України, СДПУ, Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих, ПДВУ, Ліберально-демократичної спілки, УСС, ВОСТ, Козацького товариства Київщини, УНЯ, Братства Андрія Первозванного, Асоціації корейців, Руху, УСДП, Нової України, Єврейського товариства ім. Шолом-Алейхема, УНСО, Братства УПА, Зеленого Світу, КУН, Союзу Українок на засіданні якого була прийнята заява про загрозу комуністичного перевороту, та заява щодо скликання Наради представників місцевих Рад народних депутатів (тексти додаються).

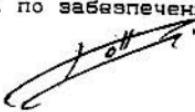
На круглому столі створено Антимоністичний антиімперський Фронт (ААФ).

Круглий стіл ухвалив:

1. Закликати киян на 18 січня до Верховної Ради з метою недопущення спроби комуністичного перевороту.
2. Оприлюднити позицію Антимоністичного антиімперського Фронту під час прийняття присяги військовослужбовцями на майдані Незалежності 17 січня о 14 годині.
3. Звернутися до керівників своїх організацій з пропозицією провести аналогічний круглий стіл на республіканському рівні для створення Антимоністичного антиімперського Фронту України.
4. Звернутися до Президента з проханням надати можливість представникам ААФ виступити у засобах масової інформації.
5. Звернутися до Президента Л. Кравчука з вимогою негайно розслідувати антидержавну діяльність представників Президента на місцях.
6. Підтримати ухвалу Ради КНДС про створення депутатської комісії для спільного в керівництвом СБУ, МВС та Генеральної Прокуратури України розгляду питання ефективної протидії проявам щовінізму з боку проімперських сил.

7. Прийняти текст звернення до мешканців Києва і київщини (текст додається).
8. Повести 18 січня 1993 року о 19 годині нараду повноважних представників всіх політичних партій і організацій що увійшли до ААФ.
9. Просити ККО УРП тимчасово візяти на себе координаційно-інформаційні функції по забезпеченню діяльності ААФ.

Головуючий

М. Горбаль.

16.01.93

А вже 21 лютого 1993 р. в палаці «Україна», за ініціативи і лідерства НРУ, відбулося всеукраїнське зібрання ААФ, що закінчилося заявою:

Декларація Антикомуністичного антиімперського фронту

Україна вступила в етап найбільших випробувань на шляху становлення своєї державної незалежності. Він характеризується посиленням як всередині країни, так і ззовні наступу проімперських політичних сил, які прагнуть відновити комуністичний режим, знищити державну самостійність України, повернути наш народ у колоніяльну залежність від Москви.

Ці сили відкрито виступають проти незалежності України, загрожують теритріальній цілісності держави, роздмухують міжнаціональні конфлікти, грубо зневажають державні символи України, підбурюють трудові колективи до страйків.

Натхненником і організатором антидержавних виступів є шовіністи і та частина вчорашньої компартійної номенклатури, яка опинилася перед загрозою втрати свого панівного становища.

Маючи реальну владу на місцях, в усіх державних структурах, вони свідомо дезорганізують виробництво, розкрадають народне добро, блокують проведення економічних реформ.

Головним вогнищем дестабілізації суспільства сьогодні виступає реакційна Верховна Рада та місце-

ві Ради всіх рівнів, сформовані за часів повновладдя КПСС-КПУ та колоніального становища України.

Саме в Радах, прикриваючись депутатським мандатом, як і в багатьох державних адміністраціях, зосередилася найреактивніша частина колишньої компартійної номенклатури всіх рівнів і рангів. Сьогодні – це чисельна організована державно-політична антиукраїнська сила, партія влади, яка мріє про проведення старих порядків і активно діє в цьому напрямку. Яскравим прикладом цьому є спроба компартійної більшості у Верховній Раді утворити свій Конституційний Суд, а також підготовка до наради (а по суті – з'їзду) депутатів всіх рівнів. Насправді мова йде про антидержавний переворот з метою відновлення тоталіраного комуністичного режиму під гаслом «Вся влада – Радам!»

У такій ситуації ми, представники політичних партій та громадських організацій демократичного спрямування, що зібралися 21 лютого 1993 року у м. Києві на Форум антикомуністичних антиімперських сил, заявляємо про спільні дії, спрямовані на:

Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України і Рад усіх рівнів. Складання Установчих Зборів для прийняття нової Конституції України і нового виборчого закону.

Недопущення перегляду постанови Президії Верховної Ради України про заборону діяльності КПУ, проведення громадського процесу з метою розкрити злочини КПСС-КПУ проти українського народу.

Активне сприяння становленню структур державної влади, проведення економічних реформ, боротьбу з корупцією, злочинністю, з розкраданням державного майна.

Протидію будь-яким спробам втягнути Україну в наддержавні структури та вихід з СНД.

Протидію номенклатурній «прихватизації» держа-

вної власності.

Припинення одностороннього роззброєння України.

Консолідацію українського народу, згуртування національних сил у боротьбі проти сепаратизму, федерації, за збереження територіальної цілісності України.

Ми заявляємо, що коаліція ААФ відкрита для всіх політичних партій, громадських організацій, національно-культурних товариств, творчих спілок, просто активних громадян. Кожен учасник коаліції може приєднатися до всіх, чи до окремих напрямків роботи, розробляючи відповідний план заходів та акцій задля майбутнього України.

Правда, дехто з лідерів організацій, що ініціювали цю ідею ще місяць тому, звернулися з заявами:

Заява
УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ АСАМБЛЕЄЮ

УНА з задоволенням констатує остаточне визнання п.Чорноволом своєї поразки в боротьбі за президентство і перехід від так званої опозиційності до так званої підтримки президентської влади.

Враховуючи гірший досвід участі п.Чорновола в усіх справах, до яких він був причетний, ми, звичайно, усвідомлюємо, які загрози для державної влади виникають в зв'язку з переходом п.Чорновола до її підтримки. Проте позитивним є все те, що тим самим до певної міри зменшується загроза використання залишків структур РУХу в боротьбі проти Української державності.

28 січня 1993 року

м.КИЇВ

Заява підтримана на спільному засіданні об'єднань, партій та організацій - учасників Антікомуністичного Антиімперського Фронту.

29 січня 1993 року

(Текст підготував генеральний секретар УНА Анатолій Рудницький)

**ВІДКРИТЕ ЗВЕРНЕННЯ
ПАРТІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ, об'єднаних в АНТИІМПЕРСЬКИЙ
АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ ФРОНТ, до членів і керівництва НРУ**

Ми вітаємо участь НРУ в роботі ААФ і сподіваємось на тісну політичну співдію, проте вважаємо необхідним в усіх справах чітко розрізняти момент політичний і момент етичний.

Вважаємо не припустимим з етичної точки зору брутальний демарш п.Чорновола проти представника національно-демократичних сил в апараті Президента п.Б. Тернопільського. Транслюмо це як зведення політичними засобами особистих порахунків.

Неприйнятною є практика п.Чорновола привласнювати заслуги багатьох організацій з метою самореклами, як це стало після подій 18 лютого, привласненні ініціативи створення ААФ, тощо.

Ні в якому разі не переносячи враження про неетичну поведінку п.Чорновола на весь РУХ, ми заявляємо про неможливість для себе конферувати в присутності цього пана і тому просимо, щоб НРУ був представлений в ААФ іншою людиною.

Не дозволяючи собі втручатися в справи НРУ, просимо розглянути поведінку п.Чорновола на Проводі Вашої організації.

29 січня 1993 р. Підпис: організації-засновники ААФ

Тоді я не звертав уваги на чиєсь амбіції (хто що собі присвоює) головне: перед суспільством і світом задекларовано – Необільшовизм в Україні не пройде!

На початку 1994 року Борщівська районна (на Тернопільщині) організація УРП висунула мене кандидатом у депутати Верховної Ради (359 виборчий округу – Борщівський і Заліщицький райони). Тут, у Борщеві, до арешту я прцював учителем музики.

В атмосфері суспільної розгубленості й розчарування виборчу кампанію проводив під гаслом «Підтвердити довіру до Української держави». Зазначу наперед – я виграв ті вибори уже в першому турі.

Минуло десять років, і знову душевна тривога. Ніякої певності, що Україна відбудеться як держава вільних громадян. Повна змічка кримінальних злочинців з корумпованою владою. Суд – інструмент в руках злочинців, а не Закону (Із плівок

Мельниченка. Розмова Міністра внутрішніх справ з Президентом. Кравченко: «Кажде діло ми сопровождаємо в розгляненні, і якщо не беремо судью в клешті, іні не пугаємо, то він ламається»).

Міліція – озброєна банда для убивства неугодних журналістів і політиків (Із плівок Мельниченка. Кравченко /міністр МВС/ президенту Кучмі: «Значить, позавчера один очутіся аж в Сумській області, тоді, який активно розпространяє листовки. Ми єго украді. Значить там єго так оттолмачілі». Кучма/сміється/: «Ну, треба за ним слідити». Кравченко: «У мене є такі орли, і методи їх – у них же немає ні моралі, нічого немає». Кучма: «Я тебе привітую. Чим я не забив. Гонгадзе продовжує». Кравченко: «А я, ми працюємо по нему. Значить...» Кучма: «Я гаварю: вивезти, викінуть, отдать чеченцам, пускай викуп». Кравченко: «Ми продумали. Ми зробимо так, як положено...»).

(Червоні серветки)

Олексій Парфіонов – підполковник КГБ на пенсії. Друзі, з якими він у дворі «забиває козла» (гра в доміно), кличуть його просто – дядь Льоха.

Починав службу у тридцятих роках лейтенантом НКВД на Далекому Сході, а через півроку переведений в Україну. Тут дослужився до пенсії. Розвал СРСР настільки пригнітив підполковника у відставці, що серйозно подумував організувати своїх підстаркуватих друзів чекістів «у последній решітальній» з походом на «самостійний» Київ. Не вийшло – «какая-то сука залажила». «Благородну затягу відродіть СССР» «засранці з СБУ» (вислів дядь Льохи) перетворили в блеф. Нікого зі змов-

ників не арештували (не судити ж колишніх своїх наставників), а подали це для преси як комічне непорозуміння – мовляв, «просто пенсіонери радилися як разом на гриби піти». Присобачений йому насмішкуватий ярлик «Чекіст-грибник» – лиш посилив депресію – «дослужилася!», «пратівно жити!» Були хвилини, коли хотілося накласти на себе руки. Благо, дядь Льоха тут у значно кращій ситуації від інших – має нагана, і коли йому усе це остаточно осточортіє, зможе шмальнути у скроню... і капець.

І не те щоб зволікає, просто «чекісти так просто не уходять» – патронів у нього шість, і він зможе «двох-трьох мерзавцев прихватіть с собой», ще не з'ясував для себе кого саме, а по-друге – його все ж таки з'їдає цікавість, «чем етот бардак кончится», «інтересно», а так, хто зна, може й справді уже давно був би вище названий капець.

Дядь Льохє свого часу «шмайсера» подарував міністр еНКаВeДe, (!) сам міністр. Чим дядь Льоха часто хизувався перед «сослуживцамі»: «Сам міністр!». Це, власне, навіть не подарунок, а нагорода: «іменноє табельное оружіє за заслугі перед отечеством». А любив дядь Льоха отечество не то що б усім серцем, а кожною клітиною своєю, чи ще точніше – усіма фібрами душі. Не зовсім відомо, що таке «фібри душі», але у дядь Льохи вони, фібри, точно були, у нього було усе для того, щоб любіть отечество – про це подбало само отечество. Він ніколи не ставив під сумнів рішення «Тройок», був абсолютно переконаний, що навколо кишить ворогами народу і їх, «гадов нада нічожжать». І робив він це з повною віддачею, ба навіть з насолодою. «Інтелігенткамі прікідиваються, мерзавци!» – любив повторяті після викона-

ного чергового «задання». Не існувало аргументів, щоб переконати його в протилежному. Він «нужен отчєству», отечество його працю цінує, а всі решта поступки витікають із цього.

Останнім часом думки про будь-який капець загалом відпали – їм, «ветеранам труда», «самостійна Україна» настільки збільшила пенсію, що у нього знову з'явився потяг до життя і боротьби. Зараз підполковник у відставці проводить активну роботу, щоб «не допустіть реабілітації ОУН-УПА». «Ето же нада, чого мерзавци захателі!» Часом дістане наган, розбере, почистить («ішо пригадітса»), і в такі хвилини йому робиться соромно за свою колишню думку про капець – «дурак старий, расслабілся. Весь не всю так плохо!» Він і не підозрював (бо працював в іншому відділі), що КГБ свого часу навербував таку армію «секретних сотрудників». «Сейчас главное етих ребят умно расставить и задействовать. И президент, оказывается, не такой уж дурак – делает ставку на сваено человека, а не на етаво бандеровца Ющенка». И тихо радіє. «В СБУ, оказывается, тоже не все засранцы». Дядь Льоха правда цю організацію з трьох букв зараз дражнить лише на дві букви – БУ («ребята с беу»), в побуті, як знаємо, так називають речі, якими вже користувалися – *«Бывшие в употреблении»* – БУ.

P.S. Коли після перемоги Помаранчевої революції зі страху відповідальності перед законом покінчили самоубіством два міністри (міністр транспорту та міністр внутрішніх справ Кравченко), дядь Льоха навіть висловився: «Патарапілісь ребята, патарапілісь. Весь нікаво же не содют». Отже, думку про капець дядь Льоха відкинув остаточно і безповоротно.

Із щоденникового запису:

Сьогодні 7 листопада 2002. (Колишнє свято жовтнево-октябрської революції). «Українське слово», нарешті, надрукувало мою статтю «Полювання на людську гідність». Заніс ще місяць тому, надіявся, що вийде до 14 жовтня – Дня Української повстанської армії. Зверху навіть натякнув: «Приурочено 60 роковинам УПА». Надрукували на три тижні пізніше – краще пізно, як ніколи. Вкортали на третину, хоча і так читається. Стаття й справді для такої газети задовгага, це радше журнальний варіант. Ілюстрації доль шістдесятників випали повністю, як й інші деякі пікантні місця, як от докір кагебісту: «Ваше щоденне «под козирьок» – «Служу Соєтському Сюзу!» – виявилось псу під хвіст – розвалився ваш Советський Союз, «за ненадобностю». Очевидно, цнотлива газета не може собі позволити навіть воріженськів відсилати «псу під хвіст». Може й справді моя словесна розперезаність тут недоречна.

Ходив на головпошту, відіслав Надійці листа з вітаннями до дня народження та вклав туди і «Псів імперії». Два тижні тому, зневірившись, що «Українське слово» надрукує «Полювання на людську гідність», вислав їй, з надією, що тамтешня «Свобода» опублікує. Обіцяв надіслати продовження, що нині й зробив.

Одночасно домовився зустрітись біля пошти з пані Іреною Козак. Вона приїхала з Мюнхена на запрошення взяти участь у круглому столі, приуроченому 60-річчю УПА. Був і я на тому зібранні, навіть виступав, але там не випало нагоди побесідувати з нею. Телефонувала, що хоче зустрітись. Зустрілись. Вона – колишній особистий референт командира УПА Романа Шухевича (керувала структурою «Червоний хрест» при УПА), підпільна кличка «Бистра». Незважаючи на

вік – жвава ще й сьогодні. Цілковито обізнана в нинішньому політикумі України. Мала кілька запитань до мене. Було б необачним не скористатися й мені дещо уточнити у живого свідка тодішніх подій.

«Червоно-чорний прапор, з яким зараз носиться Слава Стецько, що це таке? Враження, що деким із «ще рівніших» це знамено якщо й не ставиться вище державного, то, в крайньому випадку, завжди поруч. Знаю, що ворожим для більшовиків завжди вважалось саме синьо-жовте знамено. Зі мною відбували ув'язнення багато хлопців за вивішення саме цього прапора. Не пригадую, щоб хтось із в'язнів-упістів споминав про червоно-чорні кольори. Говорилося про жовто-блакитні пов'язки. І нібито «мельниківці» носили жовтим доверху, а синім донизу, а «бандерівці» – навпаки, чим і різнились. Звідки ж червоно-чорне?»

«Справді, на якомусь із великих зборів ОУН, здається це було в Krakovі, було прийнято за партійний прапор ОУН червоно-чорне полотнище, але коли згодом зясувалось, що ці самі кольори є символами нацистської партії Німеччини, ми відмовилися від цих кольорів і ніколи їх не вживали», – була відповідь Ірени Козак. Ще натякнула, що з цього приводу мала також непорозуміння з пані Стецьковою. Пані Ірена подякувала мені за виступ на круглому столі, де я, зокрема, натякнув про недоречність писання двох абревіатур ОУН і УПА через рисочку, як одне поняття. Між іншим, пані Ірена ще сказала, що має фотографію, де нинішній голова «Братства ОУН-УПА» у веселій компанії з енкаведистами провакативного загону. Попрощалися. Залишила мені відчуття врівноваженого достойнства.

На Хрещатику умиротворено тихо. А що тут робилося у цей день ще п'ятнадцять років тому: оркестри, музика, паради, ура!... Кажуть, сьогодні зранку кілька

десятків літніх людей з червоними бантами на грудях на чолі з Петром Симоненком понесли квіти до пам'ятника Лєніну. Десь серед них, очевидно, були й прототипи майбутнього роману – Олексій Парфйонов з «фронтовим» другом Сьомою.

Пані Ірена заквартирувала в помешкані, що вікнами виходить просто на Майдан Незалежності (колишня «Площадь Октябрской революції»). Дав їй один примірник «Українського слова» з статтею

Полювання на людську гідність

Серед моря російськомовних видань, що останнім часом заполонили український книжковий ринок, привернули увагу спогади колишнього кагебіста Георгія Саннікова, що вийшли цього року у Московському видавництві «Олма-Пресс» окремою книжкою під заголовком «Большая охота», з роз'яснювальним тут же на обкладинці підтекстом: «Розгром вооруженного подполья в Западной Украине».

Подумалось: не може бути, щоб це була книга хизувань геройськими вчинками КГБ, адже усе, що вони робили, виявилося не лише історично не віправданим, але й злочинним. Мільйони закатованих цим карним органом більшовицької імперії уже визнано як невинно убієнних. Мало за яких обставин опинився серед цих карателів автор книги, але він не може не відчувати своєї причетності до чогось жахливо ганебного. І є цілком логічним висповідатися перед світом. Так підказує логіка. Але...

Щоб не залишати ніякої надії, що історичні переміни у світі за останній час внесли докорінні корективи і у свідомість автора (колишнього кагебіста) щодо української боротьби за незалежність, він зразу ж розставляє крапки над «І», де уже на сторінці 11 пише: «Можу запевнити будь-кого, що не Сталін і керована ним держава в особі армії і радянських каральних

органів знищували українців, а саме Бандера винен у геноциді українського народу. Саме він посилав у бій цвіт української нації, це з його наказів безглуздо гинули у боях з радянськими військами і спецзагонами держбезпеки країні українські хлопці, генофонд України. Саме Бандера розв'язав громадянську війну на території Західної України. Саме він змусив Радянську державу застосувати суворі заходи до бандпідсобників, щоб скоріше і з малими жертвами завершити кроваву епопею. Ні, Сталін гуманно повівся з українським народом».

Отака-от чесна і відверта логіка завойовника. Мовляв, не чини опору, здавайся, підкорися і тобі буде даровано життя. І такий-от гуманний Сталін, бо: «На той час він міг просто виселити більшу частину населення за межі республіки, як це було зроблено з Чечнею у 1944 р.», – продовжує свої аргументи Санніков.

Міг, чи не міг Сталін переселити Україну і чи хотів цього, чи ні, це уже інше питання. Але дивує логіка автора. В такому випадку Сталін добрий ще й тим, що виморив сім мільйонів українців голодом, бо міг же і усіх тридцять. Так, ніби Георгій Санніков не чув, що і депортацию чеченців демократична Росія визнала злочинною, та дозволила депортованим повернутися на свою Батьківщину. Це уже справа інша, що коли ці знедолені чеченці заявили, що досить з нас вашого російського братерства, ми хочемо жити самі (на що кожен народ має законне право) і задекларували про свій вихід з Російської Федерації, як тут же їхній сепаратизм буде визнано ворожим і у столицю Чечні введено танки. Варто нагадати, що саме російські війська напали на Чечню, а не навпаки. А коли чеченці почали робити спротив, захищатися, то це – «бандформіровання». Ось і ввесь демократизм імперської Росії. Я не

даремно наводжу цей приклад, бо збройний опір в Україні за свою незалежність також був визнаний бандитизмом. На сторінці 510 «Большой охоты» є довідка, видана авторові книжки сьогоднішньою Службою безпеки України (текст довідки російською мовою, переклад мій – М. Г.). Довідка скріплена печатковю з державним гербом – тризубом. Уточнюю цю деталь, щоб підкреслити парадоксальність ситуації.

ДОВІДКА

Видана Саннікову Георгію Захаровичу про те, що згідно приказу Міністра внутрішніх справ Української РСР № 00179 від 15.09.1953 року «Про направлення у західні області Української РСР оперативних працівників для посилення боротьби з бандитизмом» він був направлений у Дрогобицьку область «...для ліквідації залишків збройного бандитизму, для організації роботи, контролю та допомозі оперативно-чекістським групам УМВС західних областей УРСР», зокрема, в оперативно-чекістську групу з розшуку банди «Ігоря».

Так і хочеться запитати: Георгіє Захаровичу, як Ви брали у руки довідку з такою печаткою? Адже це той самий геральдичний знак, що носив його на кашкеті вродливий юнак під псевдонімом «Ігор», «бандит», котрого ви були зобов'язані вбити. І це було вами виконано. Ви ж знаєте, якщо в когось у хаті ваші оперативно-чекістські групи знаходили такий знак, то уся родина оголошувалась «бандпособнікамі» і вивозилася до Сибіру.

Це ж саме очікувало сім'ю, якби хтось доніс, що, припустимо, на День Злуки тихенъко у себе вдома співали «Ще не вмерли України ні слава, ні воля». Сьогодні усі урочистості офіційно, на державному рівні починаються з цієї мелодії. Тризуб, як державний герб, встановлено на Верховній Раді України.

Ви не відчуваєте, що той «бандит» Ігор був правим, а не Ви? Адже діяльність, якій Ви присвятили своє життя, виявилася не лише даремною, історично не виправданою, але й злочинною. Ваше щоденне «под козирьок» – «Служу Советському Союзу!» – виявилося псу під хвіст – розвалився ваш Советський Союз, «за ненадобностю». На жаль, Ви прийшли не з повинною. Хоча у тексті книжки не одноразово зустрічаються слова на кшталт: «ми тогда іскріннє в ето вірілі», «ми виполнялі указанія», але ні в одному місці Ви не вибачилися за свою жорстоку «наївність», навпаки – Ви намагаєтесь героїзувати свої вчинки, а усіх, кого ви (репресивний апарат) знищували і дальше вважаєте за тих, хто заслужив цього. З контексту книжки виглядає саме так. На сторінці 20 Ви пишете: «Якщо людина вболіває і бореться за інтереси своєї нації, своєї держави, це не націоналізм, а вияв патріотизму». А що ті тисячі українських юнаків вмирали за інтереси чужої нації, інтереси іншої держави? Але Ви категорично нічим не заперечили, що вони для Вас перестали бути недругами. На сторінці 10 Ви згадуєте: «Зі свого боку за цей же період оунівці втратили 60 тисяч вбитими». І Вас не насторожила цифра – 60 тисяч – щось надто багато «бандитів»? А ще десь стільки ж було посаджено у тюрми і концтабори і десятки тисяч сімей вивезених до Казахстану та Сибіру. І це за любов до свого краю.

На сторінці 184 Ви пишете: «Переважна більшість населення помагала оунівцям. І не лиш зі страху, переживаючи за своє життя і життя своїх близьких». І Ви знаєте, що ніхто з них і не думав нападати на Государство Московське, вони були у себе вдома. Ви надто багато маєте аргументів, щоб сказати: пробачте! Ви мали б звернутися до колишньої своєї (кагебістської) агентури в Україні із закликом до примирення. А

їх, за Вашими ж твердженнями, ви (КГБ) навербували «величезне множество», і усі вони нинішні громадяни незалежної України. І тільки вам відомо, чим вони сьогодні усі дихають і що виношують у помислах своїх.

Складається враження, що книжка написана на замовлення тих ретроградних сил в незалежній Україні, котрі вперто проти реабілітації борців за цю незалежність. Напевно, недаремно, закінчуячи книжку, в післямові до неї, Ви, Георгіє Захаровичу, цитуєте заяву ветеранів служби безпеки України з організації «Щит», у якій, зокрема йдеться: «Ветерани Військової Отчественної війни требуют от властей України (...) прекратить реабілітацію ОУН-УПА...» Як кажуть – коментарі зайді.

Так, у Георгія Саникова дійсно залишилось в Україні багато друзів, але вони, як виявилося, із тих, хто ревно виконував волю Москви, а не ті, що боролися за свою незалежність від неї. І цим все сказано. Оце і все...

І все ж, було б несправедливо і дещо суб'єктивно закінчити враження від прочитаного саме на цьому. Мушу відзначити, що автор, як колишній працівник карних органів, виявився не без письменницького хисту. У нього добре розвинута художня уява, твір привертає читача до себе, не викликає внутрішнього спротиву, читається як роман. У книзі надзвичайно багато фактажу про методи роботи совєтських спецслужб, підступність дій яких ми усі добре відчували на собі, відрадно почuti про це не лише від жертв, а й з уст посвяченого у таємниці злочинного ремесла.

Автор дійсно залюбований Україною, її піснею, але все це споглянуто очима великороса. А на це нема ради. Та найважливіше, на чому варто наголосити, – це чи не вперше чекіст описує своїх ідейних противників не як якихось недолюдків, як це десяти-

літтями робилаsovєтська пропаганда, а як відважних і відданих своїй справі людей. Хоч і не завжди автору залишається зрозумілою їхні відданість справі та жертовність. «Що змушувало оунівців практично ніколи не здаватися? Що заставляло їх гинути з піснею «Ще не вмерла Україна», «Ой ти, Галю»? Які пружини спрацьовували, коли останньою думкою смертельно раненого, уже помираючого оунівця було рішення підірвати себе гранатою і при цьому притиснути її рукою до лиця і в останні секунди ще живої думки вирвати кільце – так понівечити обличчя, щоби ніхто не зміг упізнати і використати це у своїй роботі проти підпілля», – пише автор на сторінці 29.

В іншому місці Санніков з непідробною ширістю вболіває за молодого, розумного, вродливого юнака, що пішов у збройне підпілля – «убить же ж!» – бо й справді виглядало алогічним іти на смерть, коли Червоною армією уже було розгромлено Берлін, пів-Європи поставлено на коліна, а тут українські хлопці ще десять років зі зброєю в руках відстоювали свободу. Він і справді волів би, щоб ці хлопці вчилися у радянських університетах і спокійно собі жили. Автор лише сказав (бо це само собою зрозуміле), що при цьому кожен із них повинен буде ревно служити московській владі і навіть думки не мати про державну самостійність.

Я, Георгіє Захарович, не був у збройному підпіллі (народився пізно), але варто мені було у 60-х роках, молодому вчителю музики, зацікавитися долею української мови та культури, як мною зацікавилось ваше відомство. Потім при арешті мені дорікнуть: «Что тебе ёшо нада било? Тебе саветска власть абра-зованиє дала».

Це ви зробили з мене ворога, антисьовєтчика, дисидента. Та тут не про мене, «со мной всю ясно», –

я із «Западной» (бо куди вже «западніше», родом з самої Лемківщини), можна припустити – «наслухався, начитався, попав під вплив», а от за що ви арештували Івана Дзюбу, родом з Донеччини, вихованого комсомолом? Варто було молодому, чесному науковцеві засумніватися (вже у шістдесятіх роках) у широті радянської інтернаціональної політики, як його працю «Інтернаціоналізм, чи русифікація» визнано ворожою, автора арештовано.

А молодий літературний критик Іван Світличний, уродженець Луганщини? Тюрми, табори, заслання таки доконали цю виняткову постать в українській культурі, і не важко здогадатися, на чий це совісті. І усе тільки за те, що цікавився і творчістю письменників розстріляного відродження, що в силу своєї людської привабливості опинився у центрі «шістдесятництва». Це у ваших кагебістських колах його почали іменувати «отцом українського буржуазного націоналізма». І вам було байдуже, що цей «буржуа» скромний і часто напівголодний інтилігент, з бідної, аж синьої сім'ї колгоспників. А долі поетів Василя Стуса, Івана Сокульського... Алла Горська з родини радянських партійних чиновників, уже зрусифікована (за вашими кагебістськими мірками – «очень правильная»), – та варто цій молодій, здібній художниці глибше зацікавитися українською національною культурою, творчістю розстріляних художників, почати вивчати українську мову і активно демонструвати це, як її одного дня «за нез'ясованих обставин» знаходять зарубаною сокирою.

А доля композитора Володимира Іvasюка, знайденого повіщеним зі слідами катувань? Не може бути, щоб найкомpetентніші органи, котрі на той час знали, хто кому який анекдот розказав, нічого не могли сказати з цього приводу.

Це хлопцям зі збройного опору ви пропонували припиняти боротьбу, кидати зброю, здаватися, але самі ви ніколи не кидали зброю і не припиняли боротьби. І зброя ЧеКа не обмежувалася лише пістолетом. До честі автора книги, він оповідає про масу підступних методів, якими користувалися чекісти у ліквідації своїх ідейних противників.

Та навіть вихід підпільників з покаянням не давав їм гарантії вижити, що офіційно, начебто, було їм гарантовано (Москва слезам не верить), для цього треба було прислужитися чимось значно більшим. На сторінці 215 автор пише: «Серед тих, що вийшли з покаянням, було декілька крупних керівників. Декотрі з них виступили перед населенням, закликаючи оунівців до виходу із підпілля. Згодом ці колишні керівники несподівано зникли. Ніхто із родичів так і не довідався про подальшу їхню долю. Як розказували мені, всі вони були розстріляні за розпорядженням з Москви».

Усі ми смертні, але хто його знає, якою краще смертю було померти тим, що розкаялися. А Ви кажете, що Бандера гнав цвіт української нації на загибель.

І даремно, Георгіє Захаровичу, Ви пишете, що Бандера розв'язав громадянську війну в Україні. Вважаю, що на рівні нації в Україні ніколи не було збройного протистояння українських комуністів і українських націоналістів. У Березі Картузькій (де була польська політична тюрма) в одних камерах сиділи як українські комуністи, так і українські націоналісти. Ви чомусь лише забули уточнити, що усіх комуністів з приходом у 1939 році в Галичину радянської влади було винищено фізично відомими Вами структурами. Вам не завадило б прочитати книгу спогадів Данила Шумука, українського комуніста із Західної України, який, як і Ви, вірив у комунізм, чекав своїх ідейних друзів зі

сходу. А з їхнім приходом побачив, як один за одним таємниче зникають його друзі-однопартійці. Одного дня Шумука пошепки попередили (світ не без добрих людей), що цієї ночі повинні прийти енкаведисти арештувати і його. Шумук утік. І це врятувало його від розстрілу. Москви виявилися однаково небезпечними як українські комуністи, так і українські націоналісти. Москви не потрібна українська Україна. В силу обставин Шумук опинився у націоналістичному підпіллі і уже потім як «український буржуазний націоналіст» більше тридцяти років поневірявся у совєтських концтаборах.

А щодо двох партизанських рухів на Україні, УПА і просоветських загонів, то Ви самі у своїй книзі на сторінці 504 наводите цікаву статистику: «Із усього складу радянських партизанів росіян було 52,9 процента, білорусів – 33,9 процента, українців – 5,9 процента». «Навіть у легендарного Ковпака українців було тільки 30 процентів». І це з огляду на те, що театр воєнних дій проходив у переважній більшості на теренах України і Білорусії. І дивується: «Чому ж у радянських партизанських з'єднаннях було більше росіян, ніж українців?». А чи не тому, що росіяни воювали за свою імперію, а за що ж було умирати українцям? Це тільки вам, чекістам, здавалось що Сталінський режим є кращим для українців від Гітлерівського. А УПА боролась як проти одного поневолювача, так і проти іншого.

І не варто аж так ділити Україну на Західну і Східну, де на сході – добрі комуністи, а на заході – злі та погані націоналісти. Де Захід люто ненавидить Російську колоніальну імперію, а Схід, мовляв, без неї жити не може. Бо Ви і тут забули уточнити, що українських комуністів Сходу було винищено ще у тридцятих роках карними органами імперії. Власне, уся українсь-

ка інтелігенція була винищена. Ця жахлива сторінка потім увійде в історію як «розстріляне відродження». Це була надто «більшавська охота» на усе українське, де оскаженілими хортами були органи, започатковані Дзержинським. Масштаби терору, скоєні ними, нормальна людська свідомість відмовляється сприймати.

Український письменник-комуніст із Харкова Микола Хвильовий, дізnavшись, як більшовицькі військові загони вигрібають в українських селян усе до останньої зернини, і що цілі села вимирають з голоду, із закликом відчаю «Геть від Москви!» пустив собі кулю у скроню. Це ж саме зробив високий партійний чиновник Микола Скрипник, вжахнувшись масштабів трагедії українського села, де у той же час Косіор та Каганович рапортували Сталіну про торжество советської влади на Україні.

Ті останні фатальні кулі комуністів Хвильового та Скрипника повинні б пекти сумління нинішніх комуністів України, якщо вони комуністи України, а не п'ята колона імперії. Бо скільки ж вам, шановні, наступати на одні й ті ж граблі?

Можна б поставити питання авторові книги, як комуністу (бо чекіст не міг не бути комуністом), на чиєму він боці – на боці комуністів Скрипника і Хвильового, чи на боці Косіора і Кагановича? Але питання залишиться риторичним, бо як чесний слуга імперії, йому «по долгу служби» належить бути на боці останніх.

Автор написав цікаву книжку, яка по-своєму чесна, але це чесність слуги Російської імперії. Я ж – антиімперіаліст. Ми залишаємося по різних боках барикади. Я міг би запитати ще: якби, припустимо, з веління Божого Ви народилися не росіянином, а якутом. Отим «чукчей», що є об'єктом насмішок, і про якого у Москві складають принизливі анекdotи. Хоч

ви і «недоумкуватий чукча», але вам вистачить кепели збагнути, який блаженний край подарував вам Бог, що у надрах Якутії багатющі поклади золота і алмазів, незміренні поклади кам'яного вугілля. Тут думка може прийти і у «слабу» голову: а нашо нам той хазяїн із Москви за 10 тисяч кілометрів. Адже ні мова, ні культура нас не єднає, ба й антрапологічно ми різні. А за такі багатства, як ми маємо, ми можемо жити як арабські шейхи. І чого ми мусимо коритися «братькій» Москві, а чом не дружити нам з іншими, і чим гірші наші сусіди японці, корейці, китайці? І тут вас, за ваші думки, вирахують спецслужби з Москви. А якщо ви знайдете однодумців і почнете захищатися, то це уже будуть «бандформіровані» і вас ліквідують. Тобто, уб'ють. А таке лише у страшному сні може приснитися. На щастя – ви народилися росіянином і, як справжній руський, будете підтримувати боротьбу проти усіх там... Бачите, і тут ми різні, я залишаю за собою право на іншу думку.

Може тому Ви підтримуєте ветеранов воїни у їх клопотаннях, щоб не реабілітувати членів ОУН та вояків УПА, бо тисячі листівок, які вони розповсюджували за підписом Українського визвольного підпілля, були звернені не лише до українців, а закінчувались, як правило,: «Хай живуть незалежні національні держави усіх підсвітських народів! Воля народам! Воля людині!»

На усіх пропагандистів таких гасел було об'явлено смертельне полювання, «большую охоту». Наприкінці книжки (сторінка 505) Ви скрушно констатуєте: «Ми виграли цю війну в Західній Україні, але не перемогли». Ви усвідомлюєте, що навіть винищивши увесь народ, ще не означає перемогти. Маючи такий досвід, може Ви підкажете своєму молодшому колегі, а тепер президенту Росії, щоб дав нарешті спокій чеченцям.

Але ні, Ви і цього не скажете.

І, усе-таки, я Вам дякую за книжку. Добре, що Ви з певним пієтетом відгукнулися на адресу полковника УПА Василя Кука, бо й справді – коли рядові вояки УПА сиділи по 25 років у Мордовських концтаборах, полковник на той час легально жив у Києві. І це сприяло усякого роду домислам.

Нешодавно пішов із життя один із чільних керівників ОУН, фотографії котрого Ви помістили у книзі, керівник Тернопільської округи ОУН Василь Галаса (Орлан). Його теж обминула доля мордовських концтаборів, і як було би добре, як би він залишив таку ж книгу спогадів як Ви, Георгіє Захаровичу, але уже зі свого боку відверту і чесну. І прикро, якщо нерозгадану тайну він поніс із собою в могилу. Дякую за неупереджені і добрі слова на адресу Митрополита Шептицького, за інтонації співчуття до убитого енкаведистами греко-католицького єпископа Ромжі із Закарпаття, але про це уже у наступній статті, яку я умовно назвав «Пси імперії». Не ображайтесь за порівняння. Та й, врешті, російська приказка каже, що собака друг «человека». Це уже справа інша, хто цей чоловік – Сталін, Гітлер, Берія чи ще там хтось, якому по собачому віддані пси імперії.

Микола Горбаль. «Громадянська позиція»

Отримав листа від Надійки. Пише, що у «Свободі» (український тижневик у США) також надрукували цю статтю. Правда, делікатно натякнула, що у тамтешньому політичному середовищі відгуки на неї не однозначні. Гадаю, їм контроверзійною видалася фраза – «І усе-таки, я Вам дякую за книжку. Добре, що Ви з певним пієтетом відгукнулися на адресу полковника УПА Василя Кука,

бо й справді – коли рядові вояки УПА сиділи по 25 років у концтаборах, їхній полковник на той час легально жив у Києві. І це сприяло усілякого роду домислам».

Думаю, що дехто там волів би, щоб я сказав прямо: «Кук – зрадник!» Надійці ж з цього при-воду натякнув, що не маю права так судити про покоління збройного опору, бо я не був його учасником. Можу собі позволити на категоричні-ші судження про шістдесятників, правозахисний рух, як учасник цих процесів. (Здавалося б, сам натяк: генерал КГБ по-дружньому ставиться до полковника УПА, говорить сам за себе).

У тому листі оповів Надійці про випадок: коли з другого ув'язнення мене не випустили – аре-штували за день до звільнення (бо я залишився членом Української гельсінської групи, не розкая-вся), то слідчий у камеру приніс мені (як взірець) покаяльну заяву Олеся Бердника (Олесь Бердник один із засновників УГГ – *ред.*). Хоч заява була надрукована в «Літературній Україні», слідчий приніс цей текст видрукуваний на великому арку-ші, як плакат, мовляв – читай, вивчай, наслідуй. Варто уточнити – перед цим мене вкинули у тюремний корпус для засуджених до смертної кари (стогін, крики відчаю, самогубства). Гадаю, трюк для більшого психологічного тиску. За їхніми розрахунками ефект жаху мав спрацювати: відбуто уже другий термін (12 років), за ворітми тюрми чекає дружина і свобода; Бердник у своїй заяві пише, що насправді ніякого порушення прав людини в СРСР немає, і що все це вигадки зако-

рдонах спецслужб. І що про це добре знають інші засновники Групи Микола Руденко та Левко Лук'яненко, але їм просто не вистачає сміливості про це зіznатися і т. ін. За такої ситуації навіть не треба придумувати якусь покаяльну заяву, просто послатися на заяву одного з лідерів, сказати: «Ах так! А я їм повірив, а я і не підозрював, виба-чте». І я за ворітами тюрми в обіймах рідних.

Гадаю, моя реакція на заяву Бердника дослів-ніше запротокольована слідчим, але в загальних рисах виглядала десь так: «Я ніколи з ніякими спецслужбами не співпрацював. Якщо Бердник щось з ними мав, то це його проблеми. Але думаю – він просто бреше. Ця брехня – ціна його «свободи». А після того, як останніх п'ять років я нізащо відбув у каменоломнях, і ви, громадянине слідчий, самі це добре знаєте, підтвердити сьогодні, що в СРСР немає порушень прав людини було б смертним гріхом перед Богом. Я на це не піду».– «Дивіться, як знаєте, я хотів для вас як краще», – скаже слідчий.

Потім, уже в камері особливо суворого режи-му на Уралі, в'язням показуватимуть фільм, приве-зений катебістами з України: Бердник з бандурою в руках, у вишиванці іде понад Дніпром, вітер розвіває його пишну бороду «пророка». Свобода! «А ви тут, дурні, сидите», – очевидно, таким мав бути усім нам докір, задуманий гебнею. І Бердник не міг цього не усвідомлювати. Він свідомо зра-див і друзів, й ідею. Так – це зрада. (Потім, на початках незалежності, Бердник сформує рух за «Духовну Україну». Дуже сумнівно, що будуван-

ня такої України духовно зламаними прилучиться до Божих істин).

Сказати це про Бердника я маю право, про Кука нехай скаже його покоління.

Не знаю, чи це в результаті моого докору, але через якийсь час в газеті «Українське слово» появиться заява.

9 – 15 жовтня 2003 р.

Держава і нація

«УС» ч. 41

Уповноважені заявити!

Останнім часом виникають численні запитання у справі полк. Василя Кука. У зв'язку з цим пояснююмо:

1. 5 березня 1950 р. в бою з советськими органами безпеки, не піддавшись ворогові, загинув у Білогоріці неподалік Льєвова сл. п. генерал-хорунжий Роман Шухевич (псевдо: Т. Чупрінка, Р. Лозовський), Голова Генерального Секретаріату УГВР, Головний Командир УПА і Голова Проводу ОУН в Україні. Його наступник полк. Василь Кук (псевдо: В. Коваль, Ю. Леміш) був сколпленний советськими органами безпеки в 1954 р., ув'язнений в ізоляторах КГБ в Києві і Москві (на Луб'янці) та опісля, в липні 1960 р., звільнений (помилуваний Указом Президії Верховної Ради СРСР).

Після звільнення одержав у Києві по-мешкання та можливість студій і науково-дослідної праці. Працював у Центральному, Державному історичному архіві (ЦДІА) і в Інституті історії Академії наук.

2. В 1960 р. советська преса опублікувала його (В. Кука) «Відкритий лист до Ярослава Стецька, Миколи Лебедя, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Івана Гріньоха та до всіх українців, що живуть за кордоном». У тому листі він закликав їх припинити спроби підпільної боротьби в Україні. Серед іншого, він писав, що «тепер, в час, коли так бурхливо розвивається життя українського народу.., мусить бути очевидним, що при сучасному розвитку суспільного життя і міжна-

родних політичних відносинах, ідеї і діяльність українських націоналістів не відповідають цілям українського народу і його держави — Української Радянської Соціалістичної Республіки».

3. Учасники визвольної боротьби — ті, які вже опинилися з довготерміновими засудами в тюрях і концтаборах, і ті, що продовжували визвольну боротьбу у різних формах, — сприйняли факт звільнення В. Кука з ув'язнення як наслідок його домовленості і співпраці з КГБ, як відступництво від визвольної боротьби, як особисту й політичну капітуляцію В. Кука, як зраду самої державної ідеї самостійності та ідеалів Української Народної Республіки, що він Москва нищила всіма можливими засобами.

З огляду на викладене вище, незалежно від видатної праці і заслуг В. Кука у революційному визвольному русі до його арешту советськими органами безпеки, Президія Середовища Української Головної Визвольної Ради (УГВР) вважає посилання В. Кука на УГВР і його діяльність після липня 1960 р. від імені УГВР, УПА і ОУН безправними і шкідливими.

За Президію Середовища УГВР:

Сергій СТАХІВ, голова;

Ніна САМОКІШ, секретар;

Миррослав ПРОКОП, член-основник Української Головної

Визвольної Ради (УГВР),

Почесний Голова Середовища УГВР

Якось зателефонував зі Львова Ігор Калинець: «Пане Миколо, якось у місті зустрів дочку Євгена Пришляка, хоче писати спогади про батька, просить усіх, хто його знав, щоб також написали. У Києві вас там, здається, четверо, що сиділи з ним у 35 Уральській зоні. Чи не узяли б на себе зателефонувати, попросити, зібрати». Погодився. Зателефонував Зиновію Антонюку, Семену Глузману, Євгену Пронюку. Через два тижні нагадав, а ще через тиждень отримав тексти. Написав і я куценький спогад. Переслав Калинцю.

Молодість як стан душі

Коли роки летять над тобою як птахи у вирій, а ти й далі залишаєшся у своїй юності, такий стан душі створює відчуття позачасовості, його ще називають синдромом «вічної молодості».

Тисячі хлопців Повстанської Армії лягли на полі бою скошені кулею, чи – щоб не здатись живими до рук ворога – підривались гранатою, пішли молодими у вічність. Тисячі інших, хто в силу різних обставин (підступ, зрада) таки потрапили до лабет НКВД, і якщо після катувань їх не розстріляли – отримували 25 років неволі. Їх також було багато – тисячі. (Імперія потребувала рабської праці).

На чверть століття молодих людей вирвано із життя. З роками сивіли їхні стрижени голови, появлялися на обличчях зморшки, а вони дальше жили своєю юністю... Десь там, за колючими дротами пливло життя, а вони поза ним, у своїй молодості, у спогадах про борню, про кохання, про рідний край.

В 1971 році, коли мене привезли в Мордовський концтабір, я познайомився з десятками цих «літніх юнаків» – спокійних, добрих, мудрих. Це потім саме

про таких Михаїл Хейфиц, вже будучи в Ізраїлі, напише спогад – «Святые старики».

Один з них – Євген Пришляк. Я не даремно зачепив тему «вічної молодості», бо без цього я не зміг би охарактеризувати цю постать.

Запізналися з ним у 35 Пермському концтаборі. Ми – «атисовєтчики» (на Заході звані дисидентами), вже були новим поколінням політв'язнів, але Євген Пришляк якось органічно вписався в наше коло. Не пригадую, з якого він року народження, очевидно, десь майже на тридцять років старший від мене, але його поведінка не давала підстав відчувати цю різницю: він більше разів відтискався від землі на руках як я, він краще грав у волейбол від мене. (На подвір'ї концтабору була волейбольна площа, і в'язням у неділю дозволялося грати в м'яч). Він просто елегантно грав у волейбол.

Не пригадую його обличчя похмурим, але й ніколи не чув від нього голосного сміху. Бувало, коли в гурті в'язнів розказували анекdoti, я міг реготати до сліз, а в Пришляка лише очі іскряться і тиха посмішка.

До ув'язнення я не досить уважно ставився до своєї мови, і місцями вона була засмічена русизмами (Ігор Калинець часто з цього приводу робив мені зауваження, за що йому вдячний), у Пришляка ж – літературне мовлення. Не пригадую, яка в нього була освіта на час, коли пішов у збройний опір поневолювачам, але сумніваюсь, що він мав саме філологічну освіту. Інтелігентність настільки була йому органічною, що це виглядало вродженим. Отже, нічого дивного, що у Євгена Пришляка були такі приятельські стосунки з молодими українськими інтелігентами Іваном Світличним, Ігорем Калинцем, Валерієм Марченком.

Очевидно, що добродій Євген розказував і мені щось про свої партизанські походи, але ж якби-то в

мене була на це пам'ять. Фрагментами залишилось, що на час арешту він керував СБ (служба безпеки при УПА) чи то Львівської області, чи загалом Західного регіону. З отриманих 25 років, здається, 15 відсидів на «критці» (Володимирська тюрма). Десять з яких, здається, його загалом тримали в одиночній камері (можу помилитися в датах). Запам'яталось, що на прогулянку його чомусь виводили з мішком на голові. Ніхто (чомусь) не мав знати прізвище та бачити в обличчя цього в'язня.

І ще, пригадую, під час одного протестного голодування в 35 концтаборі, Євген Пришляк брав участь в цій акції разом з нами – «антисоветчиками».

Ми намагались не втягувати старше покоління в наші табірні акції, але Пришляк сам цього захотів.

На четвертий день учасників голодування ізоляють від решти в'язнів. Нас усіх вкинули у велику камеру штрафного ізолятора, видали матраци, і ми покотом лежали на долівці, притуливши один до одного – щоб тепліше. Добродій Пришляк – посередині.

Чому він з нами? Чи він мало надивився смерті в очі? Чи аж так потрібна була йому і ця «атака»?

Очевидно – потреба бути серед молоді. Молодий душою залишався бійцем й надалі.

Ми одного року звільнілись з ув'язнення (1977) – я після семи років, а він після 25. Коли дізнався, що він уже вдома, не міг не відвідати його.

Була погідна, лагідна осінь. З теплого Київського надвечір'я за ніч потяг привіз мене у прохолодний Львівський ранок. Потім ще з годину автобусом. (Миколаїв, невелике містечко на Львівщині).

Обнялися. У нього на очах чомусь забриніла сльоза (у мене, мабуть, також). Півдня пробалакали, позгадували, помріяли. Відчувалися побратимами з одної борні.

Надвечір я подався на поїзд. На згадку про цю зустріч залишились дві фотографії (*17). Не дуже, пра-вда, якісні, якимось совєтським «ФЕД»-ом зроблені, але це дорога мені пам'ять.

Отримав від Надійки листа, хвалить, що я добре описав феномен зради. Обіцяє переслати «Псів імперії» до газети. Але вона уже надрукова-вана в «Українському слові» (ч. 48. 28 листопада 2002).

Пси імперії

Нещодавно у видавництві «Смолоскип» було перевидано книгу-антологію, упорядковану Юрієм Лавріненком, «Розстріляне відродження», що вийшла на Заході ще 1959 року. Книга «про закатованих і стероризованих, взятих у комуністичний полон» українських письменників.

У передньому слові до антології упорядник цитує телеграму українських письменників в еміграції, послану 20 грудня 1945 р. з Нью-Йорку до Москви Другому Всесоюзному з'їздові письменників, де, зокрема, поставлено питання: «1930 року друкувалося 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалося тільки 36. Просимо вияснити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники?»

Ці «де?» і «коли?» так і залишилися би без відпо-віді, покриті зловісною тайною ЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, якби не випадковість. У післямові до вищезгаданого перевидання Євген Сверстюк пише: «Тайна прояснила-ся несподівано: Санкт-Перебурзький меморіал вийшов на виконавця смертних вироків капітана Матвєєва, який «виконав завдання» до 20-х роковин Жовтневої соціалістичної революції. Загалом убивці від НКВД ніколи не сподівалися, за винятком таких випадків, коли самі були поставлені перед судом і давали дока-

зи своєї вірної служби. Згаданий капітан (...) прозвітував про свої заслуги. Ось вони.

Дата приговора	№ протокола	Дата расстрела	Расстряно
9 октября	81	27 октября	208
9 октября	82	2 ноября	180
9 октября	83	3 ноября	265
10 октября	84	4 ноября	248
14 октября	85	1 ноября	210
			1111

Щемким залишається запитання, яке нам вчувається там, у засвітах: «Расскажи, Матвеев, как ты за один день Божий погасив усі великі зорі на культурному небі України, навіть не помітивши цього?»

Щось незбагненно диявольське є у вчинку людини, котра, ставлячи на коліна собі подібних, розстрілювала їх у потилицю сотнями в день.

І рапортую про це з гідністю виконаного обов'язку, натякає на перевантаженість «роботою», домагається винагороди.

Хто вони, служителі репресивного органу більшовиків? Що приводило їх служити у цьому осоружному органі? Чи можливо злагнути їхню мораль, і чи це поняття – мораль – загалом придатне для такої теми?

Ще в 1975 році у концтаборі «Дубровлаг» Василь Стус написав своє «Я звинувачую», що закінчувалось: «Я певний того, що рано чи пізно КГБ будуть судити як злочинну, відкрито ворожу народові поліційну організацію». Не сталося, Василю! Вони навіть не вибачилися. У незалежній Україні вони воліють бути президентами, а в інших країнах – уже стали такими. Вчинки КГБ не лише не піддаються сумніву чи осуду офіційною владою, а є намаганням то у пресі, то на телебаченні героїзувати їх.

Юрій Богомолов у одній з російськомовних газет у статті «Нові пісні про старе» з цього приводу скаже: «То нам нагадають про те, як їхні люди спритно штурмували президентський палац суверенної держави – повбивали охорону президента, а потім і його самого із сім'єю, почавши відлік несчиленим жертвам афганської війни.

(У ведучого програми «Как это было», автора Школовського, на обличчі підлабузницьке захоплення і ні крапельки сумніву в моральній справедливості як самої акції, так і її виконавців. Йому, напевно, здається, що високе ремесло вбивства собі подібних – окремо, а загальнолюдська мораль – окремо. А може, і не здається. Мабуть, нічого йому не здається. Для цього ведучого тут загалом не існує ніякої проблеми, як не було її і для самих геройв штурму. Вони ковтають варення з мухами, і їх не нудить».

То нам розкажуть сагу про найлюдянішого із людяних чекістів – Юрія Андропова... А з іншого боку, все так зрозуміло. Зацікавленість до цього антиринкового відомства останнім часом набула сuto ринкового характеру. КГБ і його подвиги стали ходовим товаром. Гроші, зрозуміло, не пахнуть. Та сам товар вже надто смердючий».

Я вдячний Юрію Богомолову за цікаві спостереження, бо хтось же мусить казати правду навіть тоді, коли за неї «орли» продовжують вбивати журналістів. Не всім же працівникам пера облесливо заглядати в очі виконавцям «мокрих дел». Коли суспільство мовить, терплячи неправду, – це страшно.

Московський правозахисник священик Глеб Якунін дав розгорнуте інтерв'ю українському тижневику в Америці «Свобода», де доказово, на документах, виявлених в архівах колишнього естонського КГБ, представив, що теперішній Патріарх Московський його святість Алексій II був агентом КГБ (коли був

єпископом православної церкви в Естонії). І, як кожен стукач, мав свою агентурну кличку. Але це не завадило йому стати «Його святістю» і очолити православну церкву «всєя» Росії та більшість православних церков в Україні. Пів-України стоїть під його омофором, чи, пак – клянчать. Людська безпринципність – це страшно.

«Пси імперії» – продовження роздумів над книгою Георгія Саннікова «Большая охота». Попередній аналіз твору називався «Полювання на людську гідність». Тут я не вдаватимуся до аналізу написаного колишнім кагебістом та роздумів над цим, а радше заситую деякі уривки з тексту – хай говорять самі за себе:

(стор. 73) «Відроджена Сталіним православна церква виконувала, та й сьогодні виконує виняткову роль генератора ідей, у цьому плані її можна порівняти з райкомом партії. Ми, зокрема наш відділ (йдеться про відділ КГБ роботи з релігійними об'єднаннями – М. Г.), формуємо потрібну нашій державі ідеологічну спрямованість. У нас достатньо агентури, щоб негайно отримати інформацію про відхилення в проповідях священика, про небезпечні висловлювання навіть не перед парафіянами, а у своєму колі. Ми контролюємо церкву зверху донизу. Знаємо все», – так роз'яснював автору книги, тоді молодому чекісту Георгію Саннікову, його наставник, чекіст із досвідом, функції відділу, до якого його направили на роботу.

(стор. 64) «Релігійний дурман у будь-якому його прояві радянському народові не потрібен. Такі підпільні церковні формування, як ІПЦ (істинно православна Церква – М. Г.), що закликають до скинення влади антихриста, тобто нашої з тобою влади, небезпечні», – пояснював молодому чекістові наставник. Характерно, що ні учень, ні наставник не ставили під

сумнів, що вони є влада антихриста. Може саме у цьому ключ до розгадки моральних зasad діяльності цієї структури.

(стор. 69) «Місцеві органи держбезпеки в комплексі заходів активно використовують жіночу агентуру, в тому числі й проституток...»

(стор. 105) «На жаль, найчастіше нам приходиться вербувати людину на підставі наявних компроментуючих матеріалів. Ми змушені «заганяти» її в кут, здійснювати тиск, силувати до співпраці».

(стор. 60) «Я бачив у декотрих оперпрацівників графіки, на яких було по 30 – 40 агентів із зазначенням їхніх кличок».

(стор. 63) «У нас найрезультативніший відділ на усе міністерство, найбільше арештів».

(стор. 52) «Саме у цьому відділі ви зможете отримати справжню чекістську підготовку».

(стор. 58) «от, що ти знаєш про уніятів? А саме вони, уніати, є найлютишими ворогами радянської влади, на них опираються бандерівці».

(стор. 65) «...починаючи з 1939 року і зразу ж після визволення західних областей від німців було арештовано і вислано до Сибіру, більше як тисячу уніятських священиків на чолі з Йосифом Сліпим».

(стор. 67) «Мало арештували, треба було більше, не церемонитися з ними, подумаєш, нема доказів – доказів будь-скільки можна знайти. Відвідав заборонену владою церкву чи монастир – от тобі й доказ, а задокументувати це – раз плюнути, було б бажання і вказівка начальства».

А я не міг збегнути, що це в Алексія II за така ненависть до українських греко-католиків. Он воно звідкіль.

(стор. 97) «Я з відчуттям затаєної заздрості, що не мені було доручено цю акцію, слухав розповіді

бувалих чекістів про ліквідацію архієпископа уніяцької церкви у Закарпатті Ромжі. Ще б пак! Знишили заклятого ворога радянської влади, комунізму, що підтримував таємні зв'язки з Ватиканом...»

(стор. 98) «Операція з ліквідації Ромжі здійснювалась за наказом М. С. Хрущова, з санкції самого Сталіна у 1947 році. Цю роботу виконали чекісти України. Акція готувалась старанно. Безпосередні виконавці – лейтенант М. і старшина К., водій вантажівки. Їх спеціально готували, тренували, інструктували на вищому керівному рівні. Взяли у них спеціальні підписи про нерозголошення тайни виняткової державної ваги...

На бампер громіздкої армійської вантажівки «студебеккер» для збільшення тягаря приварили кусень залізничної рейки і металеву шпульку-барабан з намотаним важким металевим тросом.

Ромжа майже щоденно в один і той же час виїжджав з Ужгорода до своєї пастви у приналежній йому парафії і монастирі.

Досвітком у неділю архієпископ з їздовим монахом у бричці, запряженій парою коней, їхали курною сільською дорогою, що пролягала між лісочком і великим та безлюдним у цю пору року колгоспним полем. Вони чули гул вантажівки, що наближалася.

На максимальній швидкості, на яку був здатний на такій дорозі «студебеккер», вантажівка вдарила бричку. Від страшного удару ззаду коні, обірвавши посторонки, підлетіли вгору і замертво рухнули на землю. Розколота на декілька частин коляска розлетілась у різні боки. Людей – Рамжу і монаха – підкинуло в повітря як пір'ячко, і вони, окресливши дугу, упали далеко збоку від дороги на полі.

Колишній старшина-фронтовик, виконуючи дану йому інструкцію, підбіг до лежачих на землі ще живих

чоловіків. І декілька раз ударив кожного залізною монтувальною по голові.

Багато місяців місцева міліція і держбезпека укупі з військовою прокуратурою округу марно розшукували по всьому Союзу загадкову військову вантажівку.

Свідків не було. Монах мертвий. Ромжу добили у місцевій лікарні смертельним уколом за допомогою медсестри – агента держбезпеки. Укол для вбивства було доставлено з Москви.

За не зовсім вдалу операцію лейтенанта М. було відправлено для проходження подальшої служби в оперативно-чекістський пункт одного з північних таборів, щоб начальство і товариші пошвидше могли його забути. Від більш сурового покарання лейтенанта врятував важкий перелом руки, отриманий при виконанні завдання. З невідомих причин урядової нагороди не отримав і водій старшина К. Його вирішили відзначити грошовою премією, правда, у величезному розмірі як на той час – десять тисяч рублів».

«Укол для вбивства доставлено з Москви». Ця ж рука з Москви, що нині кидає кістку вірним пасам імперії за вірну службу, завтра даватиме отруту для вбивства когось іншого.

Уже кілька недільних літургій у церкві Святого Миколая Чудотворця на Аскольдовій Могилі священик споминає невинноубієнного Архієпископа Закарпаття Ромжу та Патріарха Йосипа Сліпого. До речі, десь улітку (2002) вийшов на екран документальний фільм про Йосипа Сліпого – «Патріарх». Я написав на цей фільм рецензію «Прем'єра «Патріарха»». Була надрукована в «Українському слові». Мушу визнати, що ця газета час від часу таки друкує мене.

ПРЕМ'ЄРА «ПАТРІАРХА»

Днями у Києві відбулася прем'єра документального фільму «Патріарх». Документальна повість про життя Йосифа Сліпого побачила світ за старань продюсера цього фільму пані Марти Коломиєць та студії «Контакт». Поза сумнівом, створення такого сюжету – подія у духовному житті України.

Минулого року вийшла книжка доктора історичних наук Володимира Сергійчука «Нескорена церква» з підзаголовком – подвигництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Йосиф Сліпий – найвизначніша постать у ряду подвижників, постать епохальна. Іти на страждання за віру Христову і за свій народ не потребує якихось додаткових доказів у праведності вибраного шляху. Працювати кіномитцям з таким фактажом мало б бути захоплююче, але й надзвичайно відповідально.

Фільм складається з двох частин і йде під епіграфом крилатого латинського вислову PER ASPERA AD ASTRA – «через терни до зірок», де перша частина – через терни, друга – до зірок. Перша частина – життя і діяльність Йосифа Сліпого у підневільній Україні та у советських концтаборах, друга – в еміграції. Попри загальне добре враження від фільму, не думаю, що режисер Олександр Фролов вдало назвав другу частину – «до зірок». Людина, що віддала себе служінню Богові і узяла на себе хрест нести у світ Його істину, то і там, на Заході, ішла шляхом PER ASPERA. Його земний шлях завжди тернистий. Кращі чи гірші побутові умови для такої особи не є визначальними. І там постійно приходилося свідчити і переконувати, а самозадоволений Захід не завжди був готовий пройнятися істиною цього правдолюбця. Цікаві спостереження з цього приводу знаходимо в книзі д-р Вім Роода «Рим і Москва», де виразно спостерігається,

що Українська греко-католицька Церква була завжди каменем спотикання у стосунках між Римом і Москвою. Часто Рим волів не зауважувати проблем, що існують у репресованій Церкві в Україні, щоб цим змінити раз не дратувати Москву. А для Москви Українська греко-католицька Церква завжди була «націоналістическою», через що 1946 р. й була ліквідована, та визнана поза законом. Очевидно, що Йосиф Сліпий не міг прийняти стандартів такої подвійної гри. Вім Роод у своїй книзі згадує, що коли 13 грудня 1971 р. шість українських єпископів в еміграції та митрополит Йосиф Сліпий прийшли до Папи Павла VI з проханням направити вітальне послання усім віруючим чадам Української Церкви, котрі уже більше як 30 років піддаються гонінням за Христа і Його Церкву, то Папа висловив співчуття переслідуваній Церкві, але ухилився офіційно висловитися у запропонованому дусі: «Ви, мої високоповажні браття-єпископи, добре знаєте, що існують обставини, котрі поза компетенцією Святого Престолу, котрі не позволяють зараз піти на зустріч Вашим, так часто висловлюваним, побажанням». Політична кон'юнктура та істина – речі не завжди сумісні, і це було продовженням тернистого шляху Йосифа Сліпого. Можна здогадуватись, що на клопотання Ватикану про звільнення свого єпископа зі совєтських концтаборів, Москва могла домагатись гарантії, що останнього буде представлено не як лідера неіснуючої для Москви Церкви і воліли б щоб він тихенько доживав віку у якомусь з монастирів. Але Сліпим була обрана інша дорога на свою Голгофу. Це часто не влаштовувало і тих, і інших. 22 жовтня 1971 р. на Синоді єпископів, що проходив у Ватикані, митрополит Сліпий попросив слова, щоб вкотре привернути увагу до становища українського духовенства, про яке постійно замовчується: «Нікому захистити україн-

ських католиків... З огляду на дипломатичний такт, їх відсувають на задній план, ніби вони лише свідки тієї несправедливості, котра відійшла в минуле...» І зацитував біблійне: «Але нехай буде справедливість, якщо навіть загине світ». На жаль, у фільмі мало розказано про саме такий аспект діяльності цієї духовної постаті. Хоч матеріалів зараз про це предостатньо.

У своїй книзі Вім Роод цитує виступи митрополита Сліпого на сесіях Собору, де він рішуче виступає проти спроб латинізувати Українську Католицьку Церкву. Щодо такої практики в минулому він, зокрема, скаже: «Відповідальні за такий стан справ у минулому зіграли злу роль для Церкви, проявивши цілковите нерозуміння вселенської місії Церкви, що покликана зберегти єдність у проявах різноманітності. Ті люди не задумувались, що Церкві загрожує духовне малокрів'я, якщо її залишити лиш в одній латинській формі, позбавивши її багатих традицій, літургійного різноманіття, багатючого святоістцівського і агіографічного спадку Східних Церков». Митрополит наголошував, що попри заборони Риму і сьогодні трапляються охочі продовжувати таку практику: «Якщо це зло не присікти, воно відстрашуватиме православних віруючих від визнання Вселенської Церкви, що називається католицькою, від повернення до неї. Стверджуватиме їхню впевненість, що об'єднання з Римо-Католицькою Церквою поставить під загрозу не лише їхні обряди і традиції, що передаються з покоління в покоління, але й зашкодить їхнім національним та патріотичним почуттям. Їм важко уявити собі, як можна називатись українцем, росіянином, греком і разом з тим відмовитись від успадкованої привичної для них східної Літургії».

Це постійне вболівання про єдність Христової Церкви мало б бути наскрізним мотивом фільму, і шкода,

що такі фрази не прозвучали, адже кіносюжет розрахований для цілої України, а не лише для Галичини.

Фільм називається «Патріарх», та це звучить радше як символ, а не як духовний сан, бо з цього приводу, на уже згаданій аудіенції українського духовенства, Папа Павло VI відповів: «З приводу очікуваного проголошення Патріархії, Ми вимушенні сказати, що за обставин, які склалися на даний момент, Святий Римський Престол не бачить можливим дати схвальну відповідь». Лиш через десять років, 7 грудня 1981, у своєму заповіті Йосиф Сліпий відкриє, яку відповідь він тоді дав: «Зі синівським смиренням і терпінням, але твердо, заявив спочившому у Бозі Папі Павлу VI: «Якщо Ви не вирішите цього питання (йдеться про повищення статусу Української Церкви шляхом надання Патріархії), то це зробить Ваш наступник... Уже тільки на тій основі, що ми існуємо як Українська Церква, ми ніколи не відмовимося від отримання статусу Патріархату... І тому мое останнє бажання, щоб Ви, як і раніше, молилися за Патріарха Київського, Галицького і всія Руси, навіть якщо Ви при цьому не називатимете його імені. Прийде час, і Всемогутній Бог пошле нашій церкві Патріарха, — ми його уже маємо!» Ідея митрополита Андрея Шептицького про Українську Помісну Христову Церкву зі своїм Патріархатом була високо піднята Йосифом Сліпим і засвічена для світу.

Поза сумнівом, фільм про цього великого подвижника за волю свого народу і за віру Христову — ще один крок до пізнання істини. Я лиш шкодую, що цей фільм не з'явився шість років тому, до чотирьохсотої річниці Берестейської Унії. Прийде час, і Україна та її духовенство пишатиметься, що вони ще 400 років тому, чи не першими у світі, спромоглися на єднання Церкви Христової.

Москва й надалі не покидає надії стати «третім Римом» і задля цього готова розсварити цілий світ. Саме тому в фільмі варто б зафіксувати кілька дат, щоб зламати стереотипи, нав'язані імперською пропагандою:

1) Хрещення Київської Русі відбулося 988 року, а офіційний розкол церкви на східну і західну (на так звані «православний» Схід і «католицький» Захід) стався 1054. (Це до питання: хто ми, православні, чи католики? На час хрещення Київської Русі таких роз'єднуючих понять «православні чи католики» взагалі не існувало).

При цій нагоді варто б ще згадати, що 1051 київська княжна Анна Ярославна обвінчалася з французьким королем Генріхом I. Дуже сумнівно, що такий шлюб міг би відбутися, якби цих двох царственні особи вважали себе приналежними до двох різних віросповідань.

2) 1588 р. Московський цар Борис Годунов посадив у тюрму візантійського патріарха Єремію II за небажання заснувати Московський Патріархат. Д-р. істор. наук Володимир Сергійчук з цього приводу пише: «Зломлений Єремія, відсидівши у в'язниці, погодився на заснування Московського Патріархату, що мав стати «знаряддям затягування усіх східних церков, а насамперед української, в московське ярмо» (це щодо канонічності Московського патріархату).

3) А уже «1596 р. український єпископат спробував вивести з-під її впливу (Московської патріархії) уже весь український народ». (Йдеться про Берестейську Унію). Союз з Римом – явище загальноукраїнське (включаючи Брянщину та Смоленщину) проіснував 200 років і 1795 р. – ліквідований царизмом. Львівська митрополія до Берестейської Унії приєдналася лише 1808 р. більше як на 200 років пізніше від усієї України (це щодо питання, що, мовляв, «греко-католицизм – явище сугубо галицьке»).

Кіноповість про Йосифа Сліпого – це і розповідь про страдницьку дорогу всіх українських греко-католиків до єдності Христової Церкви.

(Червоні серветки)

Василь подарував свою нову роботу Роксоляні. Йому важило, що про цей твір скаже її батько. Картину вивісили у вітальні й вона справді надала цьому куточку помешкання утихомирення. Художнику таки вдалося схопити щось позасуєтнє. Враження: в присутності цього полотна будь-які пустопорожні балачки – не пристойні.

Її батько – колишній священик. Через якісь там внутрішньо-конфесійні конфлікти чи то позбавили його сану, чи він сам від нього відмовився. Проживає і далі в тому ж містечку на Слобожанщині, де й була його парафія, обзавівся пасікою. Василь такою переміною в долі священика був вражений. Що отець Валерій – чоловік Божий, він не мав ніякого сумніву, завжди був у захваті ерудицією отця, і раптом – пасічник. І це у той час, коли нові церкви будується, зруйновані відновлюють, конфесії за них чубляться, священиків не вистачає, а він – у пасічники. Тут у дворі Василевої майстерні постійно вештався один чоловік, якісь там ящики викидав, з кимось завжди сварився – вантажником у магазині працював. Якось, глядь – вже у рясі йде... (?) священик. А цей – у пасічники.

Сьогодні він приїхав до своєї донечки в гості, привіз свіжого меду. Роксоляна з цієї нагоди запросила на каву все своє «славне товариство». Напекла до меду пампушок. Товариство й дальше продовжувало звертатися до її батька – «отче Валерію».

Василь прийшов у новому джинсовому костюмі і це мало б робити його роскутішим (джинс – це ж демократично), якби він не ніяковів і від цього. Забарило як звикле – при краватці, самовпевнений і без ніяких тобі

комплексів. Поета (саме поета, а не поет називає його Забарилло) прийшов як завжди розхристаним і неохайним. Ніби розхристаність – найбільша ознака таланту. Архітект (як скорочено кличе його цей же Забарилло) виглядав би зі своєю різьбленою паличкою геть піжоном, якби його не видавала кульгавість. Була ще співачка Даруся і з нею якийсь молодий актор – цибатий і кучерявий.

Отець Валерій з усіма вітався за руку, балакав тихо. Великі карі очі (ну, геть як у Роксоляни) і акуратно підстрижена сива борода й справді надавали йому вигляду персонажу із священнописань.

Розсілися у вітальні. На якусь мить запала тиша. Здається, у центрі уваги стала подарована Василем нова картина. Усі бачили полотно ще раніше, і кожен уже встиг щось на цю тему «зумнічати» (вислів Роксоляни). Зараз у якомусь очікуванні усі мовчки дивилися то на твір, то на отця Валерія. Василь опустив голову вниз і обсмикував та поправляв свій новий джинсовий костюм. («Та дай ти йому спокій», – подумала Роксоляна). Отець Валерій зрозумів, що за такої ситуації щось належиться сказати.

– Ти добре зробив це, Василю.

Василь щось мугикнув, стенув раменами, чи то запечечуючи, чи від задоволення, й усе. Довгоочікувана мить відбулася. Овацій не було.

Запалу тиші порушив поета:

– Писати Христа, це завжди надто відповідально. Усе-таки – володар Всесвіту. Ти, молодець, Василю, відважився. Відчувши, що його глибокодумна ремарка не отримала очікуваного резонансу, поета вирішив поглибити тему:

— А скажіть, отче, чи й справді я ще бачитиму Христа?

— Бога ніхто не може бачити. Він і зараз тут присутній, він усюди. А якщо ти маєш на увазі бачити візуально, як бачиш мене, думаю, без уміння користуватися внутрішнім, духовним зором — це не можливо. Його бачать ангели, але це, знову ж таки, — зір духовний. Надіюсь, зможеш так колись іти. Але це уже виключно залежатиме від тебе, в що ти за життя одягнешся, синку.

Поета зніяковіло глянув на свою пом'яту сорочину. Отець схопив його розгублений погляд.

— Не про це йдеться, козаче. Мається на увазі, чи зможеш одягнути на себе Його мораль, тобто настроїти душу на Божий лад. Не визначальним є, що кожен з нас назовні декларує, які теорії висуває, в що одягається, а яку енергію випромінює, яким світлом світиться (фразу «яким світлом світиться» усі сприйняли як своєрідну образну метафору, якими так полюбляє висловлюватися духовенство, бо нікому і в голову не прийшло б, що о. Валерій і справді бачить, чим кожен із них світиться). Пригадуєш притчу, що закінчується: «Бо багато покликаних, та вибраних мало». Господар запрошує до себе усіх на гостину. На жаль, через різні земні клопоти не багато находять час прийти до Нього. Але є там і така сценка, що серед тих, хто таки знайшов час, прийшов, був один чоловік, якого Господар звелів слугам своїм зв'язати і викинути його туди, де плач і скрігіт зубів. Причина? — він не був святково зодягненим. Здавалось б — це не зовсім коректно, прийшов як зміг, он інші загалом відмовили Господареві. Врешті, може й не мав кращої одежини, а тут взяли і викинули. І виглядає це не дуже етично. А мораль тут цілком інша: усе земне життя

має бути підпорядковане одній меті – належно підготуватися до зустрічі з Богом. У Церкві це називається «У Христа зодягнутися». Для Неба твій одяг – це свічення твоїх помислів.

– Але чи посильно це простому смертному, чи не надто це великі вимоги до цього ж таки простого смертного, ми ж не боги?

– Хто тобі сказав, що ти простий смертний? А я кажу тобі, що ти безсмертний! І зовсім не простий. І ти маєш у це вірити. Бо кожному буде дано по вірі його. Не забувай про це! Бо у Вселенній є сили, що зацікавлені, щоб ти був ніким, але Творець, що створив тебе по Своєму образу, не зацікавлений у цьому, Він створив тебе для високого призначення. Той, хто хотів би тебе бачити ніким, переслідує іншу ціль. І для цього він насамперед сіє усякого роду сумніви і страхи, оточує людину тисячами дріб'язкових клопотів і проблем, за якими й справді можна й неоглядітись, як уже запрошуєть нас на велику гостину, а ми про душу – це той святковий одяг – і часу не знайшли подумати, бо клопоти, клопоти... Страх смерті – один із з наймерзенніших страхів. Пригадуєш, у Василя Стуса: «Як добре те, що смерті не боюсь я...», а звідси і його високе і Богодостойне життя. Як поету, надіюсь, тобі це ім'я знайоме. І чи не для того прийшов на Землю посланець Неба, щоб продемонструвати нам, як ти кажеш, «смертним», як це треба робити, продемонструвавши, насамперед, що ми безсмертні, і що можна осягнути неба і бути з Отцем небесним одно. Кожному з нас! То чи ж не варто задля цього скористатися Його прикладом, одягнутися в Його моральні одежі?

– Що? Кожен має іти на хрест?

– Нести свій хрест, як каже Церква, не означає кож-

ному обов'язково бути розп'ятим.

— А як по-інакшому?

Отець Валерій узяв у жменю свою сиву борідку, що мало означати — збирається з думками.

— Постараюся розтлумачити, але будьте уважні. (*Саме такими словами — «Будьте уважні!» священик починає читати тексти Євангелія під час літургії*). З самого початку в людині Богом закладено два начала: розум і волю. Повторюю, у кожній людині присутні цих два начала. Розумом пізнаємо істину, яка формує нашу віру. Запускання віри у дію (реалізація віри) здійснюється отим другим компонентом, волею. Воля ж формує таке явище, як любов (Любов — це благо у дії). Уловлюєте послідовність розвитку двох начал? Перше — розум → істина → віра; друге — воля → любов → благо у дії. Мовою фізики: наскільки дієво поєднані знання істини і воля їх реалізувати, настільки ми настроюємося на частоту небес. Усі радіо-телевилі присутні зараз тут, їх тисячі тисяч, але приймач чи телефонний апарат ловить лише ту єдину, на яку настроєний. Мовою тих же фізики це означає, що людське життя — це постійне настроювання власної душі на певну частоту. Отже, наскільки людина прагне істини, а потім застосовує її в дії — настільки вона в небі і небо у ній. Віра — це внутрішнє признання правди, якою ніхто не може володіти, якщо не сповнений милосердя. Щось аналогічне є й з тими, що виповнені злобою: наскільки лукавство розуму співвідноситься зі злом волі, настільки людина носить у собі пекло.

Запала тиша, кожен по своєму переварював почуте.

— Тату, молитва це також настроювання на частоту неба, — раптово втрутилася у дискусію Роксоляна.

— Я б сказав — це намір, спроба настроюватися на небо, і це уже добре. Якщо ви підняли руки до неба чи упали молитовно на коліна — це уже ознака, що ви хочете цього контакту. Для більшості з нас молитва — зв'язок односторонній. Не думаю, що хтось із вас може похвастатися, що сказавши молитовно: «Отче наш, що на Небі...» почув звідтіль «Альо, я вас слухаю...». Але будьте певні — вас почуто, науково уже доведено, що енергія думки — матеріальна, вона фіксується у вселенній. (Хіба розуміння цього не спонукає нас думати чисто, думати гарно, думати любв'ю? Не думаю, що хтось — усвідомивши цю істину — хотів би, щоб у вселенній назавжди була зафіксована скверна його думок). З вами зараз легко говорити на ці теми, бо ви уже знаєте, скільки інформації може тримати у собі комп'ютер і не вважаєте це нереальним, у скільки ж мільйонів раз має бути досконалішою пам'ять Творця вселенної. Двісті років назад якби чоловік дістав з кишені невеличкий прилад, прикладав до вуха і сказав, що він зараз розмовляє з другом, який знаходиться з іншого боку планети, в Америці — сприйняли б як чаклунство, у кращому випадку — як чудо. Але ще тисячу років тому святий Агустин щодо чудес висловився: «Чудеса не протирічатъ законамъ природы, они противоречатъ нашимъ уявленіямъ про закони природы». Якщо слова вашої віри в молитві співпадають з амплітудою вашої любові (воля в дії) — вас чує Небо. Якщо слова молитви і справжній задум розбігаються, тобто ви лукавите — це також буде почуто, але не Небом.

— Боженьку, якщо для того, щоб молитва була почутою потрібна така потужна концентрація віри і любові, то сумнівно, що аж так багато молитов будуть почути, — висловив свій сумнів архітект, — коли кажуть: «люби

Бога усім серцем своїм, усю душою, усіма помислами», завжди бере сумнів чи це можливо, а як же ж з любов'ю до матері, дітей, батьківщини?

– На перший погляд це справді важко, якщо ми Бога маємо за окремий об'єкт між мамою, дітьми і Батьківчиною, такого собі дідуся на хмарах. Але для цього і прийшов Спаситель між людьми, щоб розтлумачити цю істину: «Кажу вам: усе, що зробите для менших братів оцих, ви робите для мене». Чи аж так потрібен Богу той, що не любить дітей своїх, матері, батьківщини? Бог – це любов, Богу потрібні лагідні і добре серцем. Тим паче, словесне освідчення в любові ще не означає любити. Як уже казав, любов – це благо у дії. Любіть близького, як самого себе, і Бог знайде вас.

– Виходить, що молитва не обовязкова, достатньо любити близького, але ж сказано: просіть і буде вам дано, – вставила співачка Дануся.

– Справді, буде дано, за умови, що прошене не суперечить Божому промислу.

– Але ж молитва – це не тільки просити, але й хвалити Бога, – уточнює Ляна.

– Думаю, що не так хвалити, як дякувати. Дякувати за дар життя, за можливість тішитися світом і любити творіння Його. Можна й хвалити, це добре, якщо за цим не криється ніякої користі. На жаль, часто це витлумачується надто по-земному: похвалити, може щось з того буду мати. Щоденно хвалити, хвалити, хвалити, і це мені має зарахуватися на потім. Бог не потребує наших похвал. Гадаю, що ти здогадуєшся, що Він самодостатній. Краще стати, піднявши руки до неба: «Ось я, Господи, перед Тобою! Дай мені розуміння чинити волю Твою». І в цьому буде найбільша хвала. Але щоденне звертання до

Бога – чи це буде прохання, подяка чи хвала – і справді, це значно краще, ніж ігнорування будь-якого контакту з Богом. Молитовно підняті руки є підтвердженням нашої потреби настроїтися на небесний лад, і тут ти, Ляночко, маєш рацію.

– Ляно, – несподівано втрутився Василь, – ми тобі вдячні за порушення надзвичайно важливих тем, але ти зараз чимось нагадуєш отого журналіста з телебачення, що ставить запитання, наперед знаючи яка буде відповідь. Ти ж не вперше з батьком говориш на ці теми. Ми оцінили, що «журналіст» старається для нас, глядачів-неофітів. Так от – глядачі-неофіти хотіли б також задати питання.

(«Ой-йо, Василечку. Мовчав, мовчав... прорвало, – подумала Роксоляна, – цікаво, що він скаже?»)

– Будь ласка, будь ласка, Василю.

– Отче Валерію, а чи можете сказати, як ви кажете, «мовою фізиків», хто з нас, тут присутніх, на яку хвилю настроєний?

Запитання дещо насторожило священика, бо він і справді бачив, яким світлом світиться, але не брався судити, що кожен відтінок означає. (Якби Василь знав про такий дар священика, то, очевидно, такого питання не задав би. Навіть Ляна цього не знала. Це була батькова тайна). Ще трохи подумав і промовив:

– Я не є таким детектором, що визначає безпомилково стан душі кожного. Користуючись звичним методом дедукції, гадаю, що більшість із тут присутніх знаходяться у так званому серединному стані. По-перше, той, у кого вже вселилося небо, шукатиме собі спокійнішого товариства від вашого, його тут немає. Він живе в інших параметрах. Ви шукаючі, а він уже знайшов. По-друге,

той, хто став надбанням пекла, априорі не може бути у вашому колі – він отримує радість в спілкуванні в іншому оточенні. Ви серединні між одними і другими. Це той стан, коли інтелектуально й науково домагаєшся пізнання істину, а от реалізувати надбане... не завжди включається воля. В кращому разі імпульсивно, час від часу. В кого більше, в кого менше. Наскільки істина розуму і благо волі ще не цілісні, настільки людина знаходиться в серединному стані. Гадаю, більшість із вас саме на такій стадії. Це не найгірший стан, якщо надалі спрямовувати енергію на об'єднання віри й любові в єдине ціле. Буває гірше – багато загалом не прагнуть цього, а то й навпаки: переймаються довір'ям до неправди і облюбовують зло. Варто знати: носити людині у собі небо, а чи пекло – залежить тільки від неї самої.

– Дякую, отче. – Василь піднявся зі стільця, узяв із журнального столика Біблію. Чомусь відкрив її, ніби шукаючи підтвердження сказаному, збагнувши недоречність жесту – закрив, поставив знову на стіл. Сів. (Роксоляна подумала – «Глядач-неофіт засумнівався»). Поёт щось занотовував у книжечку, як завжди – «ловив мислю». Забарило сидів незворушно, тримаючи скрещені пальці рук на грудях. Так прочани слухають проповідь свого панотця. Оскільки «Амінь» ще не було промовлено, він продовжував сидіти у позі, гейби щось придавило його.

Архітектор, відчувши незручність моменту, – пауза затягнулася – запитав:

– Отче, а якщо людина так і помре у такому «серединному стані», то куди вона попаде, до пекла чи до неба?

– Різні Церкви по-різному трактують те середовище, у якому буває душа після того, як покидає тіло, або зага-

лом відкидають існування такого місця, мовляв, є тільки пекло і небо, і все тут. Я пошлюся на докази одного ясновидця, який отримав Божий дар бачити той світ і розмовляти з душами померлих. Він називає те місце – «Світ духів». Воно також є серединним, бо розташовано посередині між небом і пеклом; де пекло внизу, а небо зверху. Оскільки душа не може попасті ані в рай, ані в пекло, будучи роздвоєною, тобто: знати і розуміти одне, а робити інше, то душі перебувають тут до того часу, поки остаточно не об'єднаються благодать з істиною чи зло із лукавством, і лиш настроївшись на «певний діапазон», душа отримує здатність піднятися уверх, чи опуститися вниз. До речі, ясновидець стверджує, що душі ідуть на той світ з усіма своїми звичками, вподобаннями, переконаннями, придбаними за життя на Землі.

– Чи не хочете ви, отче, сказати, якщо людина за життя мала насолоду від того, що принижує когось, чи у корисливих цілях обдурює, то прагнутиме це робити і там? – запитав поет, покусуючи кінчик своєї ручки.

– Саме так. Такі душі будуть неприкаянними до тих пір, поки їхні життєві істини не об'єднаються з їхньою зажиттєвою волею.

– Але ж, для людей з такими зажиттєвими принципами – це дорога униз.

– Що ж зробиш. Деяким з таких душ було дозволено наблизитися до неба, але вони там дуже незатишно себе почувавуть – то не їхній діапазон. Ясновидець стверджував, що діапазон душі формується саме за життя на Землі, а не там.

– Невже така душа і дійсно думає, що у пеклі їй буде краще, – не вгамовувався поет. («Ну, як не догризе, то поламає бідолаха ручку», – подумала Роксоляна).

— Така душа має один клопіт, будучи у світі духів — збалансуватися, поєднати воєдино збагнену за життя істину з її волею, тобто любов'ю (любити зло — це також любов, тільки з від'ємною ознакою). Збалансувавшись, душа опускається чи піднімається, в міру своєї наповненості. Пекло — не в казанах зі смолою, пекло — у стосунках з собі подібними. Шахрувати, дубасити, красти, приижувати там вони будуть один одного. Якщо душа, що прагнула істини і через любов до близького реалізувала цю істину, то опинившись серед собі подібних — їхня любов стає мільйонократ більшою. Цю радість не можливо описати земними мірками. Це — небо. У пеклі, за таким же принципом, зло відповідно також помножується у кратні розміри. Звідсіль робімо висновки, — отець зупинив свій погляд на Василевій картині «Спокуса Христа у пустелі» (й справді, це полотно спонукає до роздумів на теми вічності). — Пізнаваймо досвід Христа, і він допоможе нам осягнути Божі істини і радій буде зустрічі з нами. Це відповідь на ваше питання, юний друге, — звернувся до поета. — Та досить на сьогодні. Ляночко, де ж ті пампушки до меду?

Для Забарила це прозвучало як «Амінь», стрепенувся, вирівнявся.

То ходімо ж,— Роксоляна рвучко піднялася і всі пішли за нею.

Стіл був накритий білим вишиваним обрусом (за висловом Роксолани — «матусина робота»). Отець знаменням хреста осінив напої і їжу. Тарілки і серветки уже були розставлені. Мед у скляному жбанку, як винуватець зібрання, стояв посередині столу. Ця велика бурштикова капля літа виповнила кімнату запахом липового цвіту. Гора пампушок у великій кришталевій

вазі примішувала до цього аромату щось таке, що кадик на горлі у Петра Забарилу раптом різко пішов вгору, а потім поволі опустився вниз – проковтнув слину. «Ну, то що ж, сідаймо. Чого ж ми стоїмо?» – сказав він і по-діловому перший всівся за стіл. Тут же узяв пляшку з вином. «Кому – що?» – запитав він. (Окрім вина, на столі ще стояла пляшка коньяку, широка плитка тарілка з нарізаним скибками сиром і так майстерно розкладеним, що нагадував квітку соняха – Роксоляна любить такі штучки – та ще дві вази: одна з вишнями, інша з прянощами). «Ляно, а чому не прийшов сьогодні Олежек?» – запитав батько. Йшлося про Олега Петрусяка. «Не знаю, тату. Щось не могла до нього дотелефонуватися», – відповіла Роксоляна. Отець Валерій надзвичайно полюбляв дискутувати з цим чоловіком.

Якось уже так складається, що у всіляких застіллях Забарило стихійно бере ініціативу в свої руки. Це робиться так несподівано, що ніхто не встигає заперечити. У крайньому випадку, не пригадується, щоб хтось колись здогадався порушити цю традицію.

«А й справді, чомусь нема нині пана рухівця?» – тільки тепер зауважив Забарило. (Рухівцем Забарило називає Олега Петрусяка. Олег – вічний шукач істини. У середині вісімдесятих йому ще й 15 не було, як він прилучився до «Культурологічного клубу». В Україні тоді на противагу комуністичній затхlosti виникали різні неформальні об'єднання. У газеті «Вечірній Київ» некий Швець і ще некійший Кичигін розносili в пух і прах це «зборище націоналістів». Олег подумав: якщо комуністи так не люблять цих хлопців, то щось тут є, треба обов'язково їх знайти. Потім він був у «Меморіалі», «Просвіті», УГС, в Русі, УРП. Зараз – ніде, вийшов з усіх. З'ясував для

себе, що усе це хоч і було свого часу дорогою пізнання, зараз тільки обмежувало його пошук. Але печать «вічного рухівця» на ньому зосталася, тому Забарилу охрестив його так. Олег (він же рухівець) вважає, що на даний час для України проблеми економічні, соціальні є другорядними – «вони вирішуватимуться самі по собі. І не у цьому призначення України. Україна має вийти в іншу площину, в інший духовний вимір. Зараз період народження на планеті нової цивілізації, об'єднаної на духовній спільноті». Не усі до кінця розуміють, що це таке, але він має з цього приводу цілу космологічну теорію. Передумовою цьому має стати планетарне духовне очищення суспільства. Останнім часом захоплений проблемою люстрації в Україні.

Мед по колу почали розливати просто зі жбанка в таріочки. Кожен брав собі вилкою пампушку, макав у мед. «Смакотіща, – зрезюмував Забарилу, – так за що ж ми вип’ємо, браття?» (здається, тільки за накритим столом Забарилу вживав звертання «браття», щось не зауважено, щоб у решта побуті він ним послуговувався. Очевидно це було в нього фольклорне – «пиймо, браття, пиймо аж до dna», бо чого б це ні з того, ні з сього у нього «браття»).

«За Василя, – запропонував архітект, тримаючи тарілку з медом аж під бородою, щоб не накапати на «матусину роботу» і продовжив, – за його творчість, що змушує людину дивитись не лише під ноги, але й на небо і задуматись...».

«О, чого це раптом за Василя, а чому не за усе наше славне товариство, – запротестував автор картини (вислів «наше славне товариство раз, два, три...» – також здається фольклорне за походженням. Сьогодні

«раз, два, три» тут не дораховуються ще одного «брата», лікаря Івана Кучера, котрого, з легкої руки Забарилы, усі називають «доктором». Зараз важко сказати, як підбиралося «славне товариство», за яким принципом, але воно є сталим. Окрім того, що співачка Даруся час від часу приходить з новим приятелем, але це зауважується і сприймається усіма на рівні зміни нею жіночого наряду. А решта усе стало. Очевидно, що усі ці люди мали пристрасті чимось до душі господині дому і не інакше. Вони різні, як бачимо, і за фахом, і за темпераментом, але усі вони мусили б бути трохи дивакуваті, не від світа цього. Очевидно, це єдиний критерій, за яким підібралась компанія. Може виникнути питання, як тут втесався аж надто раціональний Забарило. Відгадка проста – він сусід Василя по художній майстерні, і на це нема ради. Виглядає так, що художник Василь на особливому рахунку в акторки Роксоляни, і Петро Забарило сприймається нею радше як певне доповнення до Василя. Роксоляна зараз самотня, розлучилася з чоловіком, з котрим не прожила і року. Чи жили вони разом у цьому помешканні, ніхто не знає. Знають, що це залишилось їй від чоловіка).

«Давайте, Василю, і справді за ваше здоров'я, – сказав тихим голосом отець Валерій, – за митця, що духовно доріс до теми писати речі, причетні до Божих тайн, Всесвіту і вічності. Ви стали, друже, на шлях творення чуда. Сьогодні ще ніхто не може розгадати, чому деякі ікони плачуть, інші мироточать, ще інші оновлюються чи зціляють. Хай буде благословенним і цей ваш твір, Василю. Уже те, що сьогодні під написаним Вами ликом Христа молоді люди захотіли пізнати свою дорогу у вічність, і ми провели таку милу бесіду – це уже маленьке чудо, – отець підніс бокал, до половини наповнений чер-

воним вином, – Благодаті Божої вам, Василю».

Усі мовчки піднялися. Василь також встав. І лише лице, що раптом зашарілося рум'янцем, видало хвилювання. (Роксоляна, з ледь зволоженими очима, подумала – «ах, ти ж моя квіточко, бач як розцвів»).

Вийшла збірочка «Українська Повстанська Армія» – матеріали «круглого столу» Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УПА.

Надруковано там і мій виступ. Коли ж це було?

Знайшов у щоденнику запис: «31 жовтня 2002 взяв участь у «круглому столі» зорганізованому УВКР...» (Повністю цей щоденниковий запис буде подано після публікації виступу).

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ УПА ВОЮЮЧОЮ СТОРОНОЮ

Найбільшим аргументом для ретроградів, які не хочуть визнавати УПА, є те, що в Україні існували ще й просовєтські партизанські загони. Очевидно, таке явище було, але нещодавно довелося відкрити для себе досить цікаву статистику. Не знаю, чи відома вона навіть історикам.

У Москві вийшла книжка одного кадебіста, Георгія Саннікова, який служив тут, у Києві. Книжка називається «Большая охота». Це – про розгром нашого підпілля, там навіть підзаголовок такий – «Розгром вооруженного подполья в Западной Украине». Мушу сказати, що це вперше кагебіст ставиться з певним пітетом до своїх противників. Вперше не пише про УПА, як про бузувірів, а називає це *дивним явищем*. Зважмо – це говорить ворог! У своїй книзі Санніков наводить

цікаву статистику: у *радянських партизанських загонах*, які здебільшого діяли на території України і Білорусії, 52,9% становили росіяни, 33,9% – білоруси, і лише 5,9% – українці.

Чому ж українці масово не йшли у ті партизанські загони? Всього шість відсотків українських партизан було у лавахsovетського руху, чисельно це якраз ота комуністична партійна верхівка, наказовим порядком відряджена туди. Тоді як УПА дійсно була масовим явищем. Незважаючи на те, що советські партизанські загони формувалися з Москви через обкоми партії, мали фінансування, отримували все необхідне, УПА ж формувалася з власної народної ініціативи, і це був потужний вияв загальнонаціонального геройзму. Люди повинні знати про те, що в Україні на той час не було іншого опору поневолювачам, окрім УПА. Хоч просоветські партизанські загони й діяли на території України, у сутності своїй цей рух представляв російську імперію і колоніальну систему в Україні, отже, не міг бути виявом національного опору. Цим, власне, й хотів з вами поділитися.

І ще одне. Я цілком поділяю тривогу пані Ірини Козак, щодо певних легенд, які можуть сьогодні творитися навколо повстанської армії. УПА не потребує легенд. Сам факт, що таке явище було, вже є легендарним. Хотів би, щоб ми обережніше ставилися до цього. Якось був у Тернополі й бачив, як на якесь там свято ідуть колоною ветерани УПА, всі у військових одностроях з портупеями. Виходить, усі в колоні – колишні упівці. На запитання: «Ви були судженими?» «Ні». Другого питаютъ. «Три роки». Або це дитяча гра літніх людей, або щось тут не так. Коли в 1971-му році я прибув у мордовський концтабір, то половина всіх в'язнів були українці, прості стрільці УПА і ніхто з них не отримав менше 25, чи 15 років. А що, коли у

тій колоні купа колишніх провокаторів? Зараз легко бути в УПА.

Не секрет, що у ті роки були десятки провакативних енкаведистських загонів, що діяли під маркою УПА для її дискредитації. Чи хтось знає хоч один випадок, щоб сьогодні хтось із тих провокаторів вийшов із покаянням? Тому, вважаю, треба у цих питаннях сьогодні бути обережнішими.

І ще одне. Я дякую Михайлові Гориню, що в установчих документах нинішньої конференції пишете «ОУН *та* УПА». А не через рисочку ОУН-УПА, як колись писали КПРС-КПУ. Це, очевидно, кадебістський штамп – «банди ОУН-УПА», бо для них і стрілець армії, і член націоналістичної організації розглядались як бандити, тому й ототожнювали їх і писали через риску. І прикро, що до цієї абревіатури, писаної свого часу кагебістами через рисочку, ми так швидко звикли. Шкода, що навіть газета «Шлях перемоги» постійно вживає «ОУН-УПА». Більшість членів УПА загалом не були членами будь-яких партій. УПА була загальнонародна військова організація, а не суто партійна структура, тим паче структура однієї партії. На щастя, в Україні не було на той час однопартійної системи, як у більшовиків КПРС. ОУН, очевидно, домінувала, була найчисельнішою та найвпливовішою у суспільних процесах України, але існували й інші політичні організації національного толку. Вважаю недоречним писати ОУН-УПА через рисочку.

Газета «Шлях перемоги» вживає також поняття – «воїн ОУН-УПА» і не бачать в тому нонсенсу, бо Організація Українських Националістів мала членів, а не воїнів (воїнів мала УПА). Отже, потрібно: член ОУН, воїн УПА. УПА ж у масі своїй була в більшості позапартійною.

І це також варто не забувати.

З щоденникового запису

31 жовтня 2002 взяв участь у «круглому столі», зорганізованому УВКР (Українською Всесвітньою Координаційною Радою) з нагоди відзначення 60-ї річниці утворення Української Повстанської Армії. Із розданих документів зауважую, що на цей захід запрошено більше сорока відомих науковців і політиків, але велика кількість, із зазначених у списку, не прийшли. Бачу, що мав би бути і Мирослав Прокоп та Євген Стаків із США. Щоправда, є Ірина Козак із Мюнхена. У списку вона значиться як – «учасник визвольних змагань», хоча в той час вона, здається, керувала Українським Червоним Хрестом та була особистою зв'язковою генерала Шухевича. Напевно, цього цілком достатньо, щоб вважати її навіть активним учасником визвольних змагань. До речі, на Захід переправлена за розпорядженням проводу ОУН. Знаємося з нею ще з початку девяностих. Її неупередженість в історичних аналізах мені імпонують. Привіталися. Запропонувала після засідання знайти можливість побесідувати тет-а-тет. Вибачився, що сьогодні не зможу: напевно не добуду до кінця, маю бути на певну годину дома. Навіть попросив Горіння, щоб надав мені слово якнайскоріше, бо маю бігти (текст виступу вище). Домовилися з нею зустрітись іншим разом, вона мені зателефонує. Її запросили в президію. Туди ж запросили Славу Стецько. (Здається, вони між собою не дуже ладять). У президію також запрошено Мирослава Симчича. Він колишній сотник УПА.

У сімдесятіх зустрілися з ним у концтаборі на Уралі. Днями у цьому ж будинку була презентація книжки Михайла Андrusяка «Брати грому», про УПА на основі спогадів Мирослава Симчича. В об'ємній, добре проілюстрованій фотографіями книжці головною постаттю оповіді виступає сотник «Кривоніс» – Мирослав Симчич. Він був на презентації. Василь Овсієнко тоді про нього висловився, що це тип справжнього українця: воював за Україну, карався за неї і попри усі випробування устиг ще й одружитися і народити двох синів. (Обидва стрункі, гарні хлопці були тут присутні). Думаю, останнє найбільш вражало Василя, бо він теж і «карався» і «боровся», але не одружений і досі синів не народив. Симчич зумів. Він і зараз виглядає кремезним і здоровим. «Мені вісімдесятъ, але я ще працюю!» – похвастався під час презентації сотник Кривоніс громовим голосом «братьів грому», яким мікрофон протипоказаний. Здається, він і справді не зовсім змінився з тих часів, коли бачилися з ним на Уралі, хоча відтоді минуло вже біля тридцять років. Я в ув'язненні мав досить дружні стосунки з багатьма колишніми повстанцями – це і Василь Якубяк, і Дмитро Басараб, Василь Підгородецький, Євген Пришляк, Степан Мамчур та багато інших, але не пригадую, щоб колись мав якусь бесіду з Мирославом Симчичом. Я сам не мав звички приставати з балачками до старших, а йому, напевно, я видавався нецікавим. Ми були різні характери. Можливо, я виглядав наївним, а там переважав досвід і рацію. Ось одна сцен-

ка зі спогадів Симчича в книзі «Брати грому»: «Мене з повною торбою хафчів «воронк» за кілька хвилин привіз із в'язниці на вокзал. Звідти «столипіном» до Львова. Ледве пересадив мішок через поріг пересильної камери, у якій я виявився єдиним політичним у натовпі жуліків. Повз стіну приволік своє «добро» до нафів. Урки роздивлялися і на мене, і на торбу, про щось жваво перешептувалися. Підсилають до мене «шістьо-рок». Підходять, обидва такі миришавеньки, шморгають брудними носами. «Дяд, што там у тебя?» — «Та є дещо» — «Ну, ти понімаєш, што надо делітся?» — «З ким?» — «Как с кем? С ворам!» Повитягували коротенькі блискучі «фінки». «Як ділитися, — кажу злодійським післанцям, — я знаю, бо старий «мандрівник». Але я ніколи ні з ким не ділився і не ділимуся з примусу. Запам'ятайте, шакали!» Вони зробили якісь рухи до торби з хафчами. Не довго думаючи, тисну одному і другому в щелепу. Лиши ногами накрилися. Той, що дістав з правої руки, полетів аж під «пафашу».

Пригадую, свого часу мені матуся також передала торбину з хафчами у далеку дорогу, але в аналогічній ситуації в перший же вечір нею повечеряла уся камера. Очевидно, що серед них були жуліки, злодії та розбійники. Мені, правда, ніхто «фінокою» не загрожував, бо я зразу ж сказав, що у торбі, а як «прайнято ділитись», ну то що ж — сідайте. Мені страшенно хотілось щось із цих ласощів довезти до політичного табору, щоб поділитися з тамтешнimi невільниками, але звідкіль мені знати, яка доля цих

людей, і як вони опинилися тут. Врешті, якщо ув'язнення – життєва Голгофа, то поруч мають каратися й розбійники.

Не пригадую, щоб Симчич, за час мого спільногоперебування з ним у таборі, брав участь у якихось наших акціях протесту, він був «пахар», тобто трудяга на табірному підприємстві. Він міг по дві зміни стояти за своїм фрезерувальним верстатом. Власне, він про це згадує і сам: «Мені випало працювати на фрезерному верстаті. Виготовляв різці, якими пропочують дула до гармат і ракетних установок, з вуглецевої сталі, так званого самокалу. (...) Фрезую траклятий метал у дві зміни, бо хочеться вислати дружині й дітям якусь копійчину, щоб не почувалися цілковитими жебраками». (Працювати дві зміни поспіль у сов. концтаборі не заставляли, але за власною волею це не заборонялося. – ред.).

Невиконання норми вважалося порушенням режиму і каралося. Більшість з нас стафалися уникати лишніх непорозумінь з кафелями і виконували норму, але не більше того. Надіє стафання могло розцінюватися як прояв «ставшого на путь ісправлення», а більшість з молодшого покоління такими не мали потреби себе представляти, та ще побутувала думка – «якщо там (на свободі) не доробився, то тут не доробишся». Я часом також висилав матусі «якусь копійчину» з цього невеликого табірного дорібку, але це радше як прояв шани.

Тут важко зазначити, що половина зароблених на табірному підприємстві грошей автома-

тично перераховувалася у бюджет МВД, тобто твоєму конвою. Більше заробив сам, більше перепаде і їм.

Перечитуючи «Братів грому», зауважив декілька неточностей і якось з цього приводу написав авторові, Михайлові Андрусяку.

Друже Михайлі! Още повернувся зі свого Летячого – іздив на Великодні свята. Летяче – це десь недалеко від Ваших Вербівець, через Дністер. У Летячому ще живе сестра та могили рідних. Сестричка випросила в одного односельчанина для мене книгу Нестора Мизака «За тебе, свята Україно» – хроніка збройного опору на Заліщанщині. Дуже похвальна робота молодого історика з Борщівщини. Маю до твору деякі несуттєві зауваження і уже збирався йому написати, як пригадав, що кілька неточностей свого часу зауважив також при прочитанні Ваших «Братів грому». Твір Мизака більше побудований на архівних матеріалах, а менше на розповідях учасників подій, і у нього (історика) легше завданя – намагатися відсепафувати історичну правду від можливих пропагандистських кліше архівного документу. Ваша ж героїчна повість здебільшого побудована на розповідях одного з активних учасників того руху і вже тим приречена бути окрашену суб'єтивістськими емоціями автора розповіді. Не беруся судити добре че, чи зло і, врешті, не Ваша (писемника) це справа – полемізувати з оповідачем, чи піддавати оповідь сумніву. Але оскільки твір усе-таки

документальний, то конче бажано, щоб дати, топонімічні назви прив'язані до подій, присутність у них осіб були непомильними. Пригадую, як свого часу в книзі солідного автора про рух шістдесятників вкрадлося кілька похібок, що пішли гуляти по світу з посиланням на першоджерело.

Мушу зізнатися, що мене присміно здивувала пам'ять головного героя Вашого твору сотенногоКривоноса: сотні людей, псевдонімів, прізвищ суддів, слідчих, прокурорів, тюремного начальства, ситуацій...

Мене тричі судили, але вбий мене, не згадаю прізвища ні одного судді. Мені зараз це і самому дивно – адже вони вирішували мою долю. Напевно, не було бажання їх запоминати.

Знаю Симчича з 1971 року, саме тоді (17 червня) привезли мене у 19-й мордовський політтабір. Отже, можу говорити лише за той період, висвітлений у книзі, коли ми були разом. Надіюсь, що не матимете мені за зло, якщо зроблю деякі уточнення. Думаю, що Ваша книжка удастоїться ще й третього видання, і тоді (якщо вважатимете за потрібне) можна було б внести поправки.

Сторінка 655 – «З пересилки потрапляю на «двадцятий» «лагункт»; стор. 656 – «Двадцята» налічувала близько тисячі в'язнів».

На той час не було в Мордовії 20-ї політичної зони. Були 17 велика і мала зони, 19 зона – посёлок Лесной біля станції Потъма, 3-тя зона в селі Барабашово та у посёлку Сосновка табір

особливого режиму для політичних «рецидивістів» №1 (чи 10, не пригадую). Отже, Симчич був у 19 мордовському таборі, а не у «двадцятці», як твердить він. Оскільки автор посилається, що зустрів у таборі знайомого Опанаса Заливаху, зателефонуйте йому й уточніть, в якому таборі вони зустрілися. Може, це й не так важливо, але нашою майбутні дослідники мають спотикатися об такі неточності.

Сторінка 659 – «У 1973 році нас перевезли з Мордовії до Пермської області».

Я мав нещастя іхати тим етапом, і це було в 1972 році, а не у 73. А от місяць не пригадую – липень чи серпень.

Сторінка 660 – «З нашим етапом на Урал прибули Іван Світличний, Валерій Мащенко, Ігор Калинець, Тафас Мельничук, Іван Коваленко».

Запевняю Вас, що ці люди ніколи не були в Мордовських таборах і цим етапом з нами з Мордовії не іхали. Усіх їх після суду зразу привезли в Уральські табори.

Сторінка 667 – «Чимало допоміг у вихованні дітей Валерій Мащенко. Звільнивши сімдесят восьмого року, він навідував мою родину в Запоріжжі. (...) Після семи років таборів і висилки повернувся до Києва, а через кілька років радянська влада «потурбувалася» про новий термін для дисидента, цього разу значно більшого. В скорому часі захворів у таборі на нирки. Лікували його в Ленінграді, де й помер». (Усі підкреслення неточностей – мої – М.Г.)

Валерій Марченко звільнився тільки 1981 року, а не 78. Валерій отримав 6 років таборів і два роки заслання, а не сім років таборів і висилку, як згадує Симчич.

Коли якийсь американець каже, що когось там за літературну творчість совєтська влада вислала до Сибіру (маючи на увазі, що його за це покарали), то іноземцю й справді годі збагнути всю ієпархію карної системи совєтів – де тільки концтабори були чотирьох режимів: загального, посиленого, суворого і особливого. Окрім ще був тюремний режим та додаткові міри покарання: заслання, висилка і поселення. І усі вони різні за змістом. Марченко був на засланні, а не на висилці, як про це говорить Симчич, а він мусив би усі ці поняття відрізняти. До речі, за статею 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) присуджували зразу табори суворого режиму, а якщо хтось був засуджений по цій статті повторно, то отримував термін тюремного режиму чи табору особливо суворого режиму з присвоєнням «звання» рецидивіст (такий табір для політичних рецидивістів був один-єдиний в СРСР), часто присуджували одне і друге – і тюремний режим, і табірний для одного терміну. Отже, Марченко за другим разом отримав 10 років «особого» – таборів особливо суворого режиму і п'ять років заслання, що для людини, важко хворої на нирки, було рівнозначно смертному вироку. І судді знали про його важкий стан здоров'я. Власне, у цьому і полягає увесь трагізм цього присуду. Уточнюю це, бо за Симчичом

виходить, що Марченка засудили здоровим і лиши «В скорому часі захворів у таборі... й помер».

На стор. 660 Симчичом згадується прізвище Дмитра Демидова, інженера родом з Печеніжини Коломийського району. Коли його привезли в табір, то на перекличках наглядачі його справді викликали як «Демідов». Ми підійшли якось до нього і запиталися, чи справді його прізвище Демідов, а він каже: «Ta, ni – Демидів» – з наголосом на останній склад. «А чому ж ви не виправляєте наглядачів, а відгукуєтесь на чуже прізвище?» Він домігся виправлення і потім його уже постійно викликали Демидів. На усіх документах табірної хроніки і навіть у російській транскрипції, де це прізвище буде згадано, подальше писатиметься Дэмидив. I дивно, що Симчич про це не знав.

Сторінка 677 – «Вдома очікувала сестра священика Ярослава Лесіва з доњкою. Її чоловік, дніпропетровчанин, сидів у Володимирському централі. Ми раніше перебували в одному таборі, то вона розпитувала за чоловіка».

Уточню, що «дніпропетровчанин» (слово ж таке неоковирне) – це відомий український поет Іван Сокульський. Симчич міг бачитися востаннє з Сокульським тільки влітку 1972 року в 19 Мордовському таборі. З тексту ж видно, що зустріч з Орисею Сокульською відбулася в Симчиців у квітні 1985 року, і може виникнути питання, що Орися могла нового довідатися про свого чоловіка, коли вона його сама бачила значно пізніше (1974 року Сокульський звільнився з пер-

шого ув'язнення, і цього ж року вони побралися з Орицею Лесів). 1978 Іван вступає в Українську Гельсінську групу. 1980 його арештують вдруге. Отримує 10 років позбавлення волі і 5 заслання з відбуттям покарання у таборі особливо суворо-режиму, з якого частину терміну мусив відбути на тюремному режимі. У 1985 році Сокульський і справді карався на тюремному режимі, але це не був «Володимирський централ», як про це говорить Симчич, а Чистопольська тюрма в Татарії.

Доречно згадати, що перед олімпіядою 1980 року політичних з Володимирського централу перевели в Татарію – подальше від Москви. Як і табір «особого» режиму з Мордовії у березні 1980 перевезли на Урал в Кучино.

Щодо портретних характеристик, які Симчич надає декому з наших спільніх табірних знайомих, маю дещо відмінну думку, хоча усвідомлюю, що кожен має право на своє бачення. Торкнуся лише тих місць, де виразно простежується свідоме формування певної легенди про особу, легенди, що, як на мене, нічим не виправдана і никому не потрібна.

Гадаю, що опис Симчичом постаті поета Таракса Мельничука є, у більшій мірі, видавання ним бажаного за дійсне. «Відвагою і мужністю з-посеред невільницького люду вирізнявся Таракс Мельничук», «На зоні Таракс не пропустив жодної групової голодівки, жодного разу не відмовився поставити підпис під актом протесту», «Мельничук зумів у неволі написати на цигарко-

вому папері десятки віршів, які дружина Марія умудрилася передати до Канади» і таке інше.

Я був в ув'язненні в той же час, що й Тафас Мельничук, а прочитавши це, подумалось: може я не з тим Тафасом сидів? Зателефонував днями Зиновію Антонюку (бо цей чоловік уже точно брав участь в усіх масових табірних акціях протесту) з питанням щодо великої громадянської активності в зоні Мельничука, бо щось не пригадую. Відповів, що також не пригадує такої. Згадали, що Мельничук один раз дійсно отримав штрафний ізолятор. Здається, за те, що погиркався з майстром на роботі. А потім дійшли відомості, що там у кафцері він вдалив в обличчя Гілеля Бутмана (щось там за квартиру зайшлося – відчиняти чи не відчиняти). Мені за цей його вчинок було соромно. У нас з єврейськими націоналістами в зоні були щонайкращі стосунки. Власне, так як і з естонськими, литовськими, вірменськими та іншими. Повне порозуміння, і немислимо було, щоб вдаватися до рукоприкладства між собою.

Задирача, або те, що у побуті називають хуліганством, в екстремальних умовах не завжди ототожнюється з героїзмом.

Ніхто не ставить під сумнів поетичний дар Мельничука, і не обов'язково добрий поет мусить бути ще й героям. Але саме спроба Симичча ліпити з нього ще й незламного борця розбігається, як на мене, з дійсністю і спонукає до певних коректив за принципом – «Платон мій друг, а істина – дорожче».

Тарас Мельничук отримав три роки. Це найменший термін з-посеред усіх українських полтв'язнів, засуджених за художню творчість. Не пригадую, щоб хтось мав менше. А в зоні, запам'яталося, він мав постійну заклопотаність з часом — бігав після роботи з «чифефбаком». Не знаю, може такий стимул потрібен йому був для творчості? Може.

Бувало підходить до мене Ігор Калинець і показує пів учнівського зошита, списаного віршами: «Миколо, це сьогодні написав Тарас Мельничук. Серед усього тут є і кілька геніальних речей, мусите їх переписати», — і відзначив галочкою, що треба. (Малося на увазі переписати на цигарковому папері, мікропочерком для подальшої передачі за зону).

— А чому Тарас не може зробити це сам, ще ж його вірші?

— Миколо, ви що не знаєте Тараса? Він зараз цим зошитом буде чифер заварювати.

Вони йому не потрібні, а шкода — пропадуть же гарні речі.

І я, ховаючись у якийсь закуток, переписував. Думаю, що після моого виїзду на заслання робили це інші, але не сам Тарас. Маю підстави так стверджувати, бо якось (десь у 80-х роках) отримав вістку від Зиновія Антонюка, де він оповідав, що дістав розпечатливого листа від Мельничука, що на той час сидів уже на кримінальній зоні на Вінниччині, з проханням повернути йому його вірші, якщо вони в нього є, бо він не хоче, щоб вони були десь оприлюднені, і що

він має намір писати покаяльну заяву, оскільки такого життя у тамтешньому таборі він не витримає.

З цього роблю висновок, що Мельничук здогадувався, що в Антонюка можуть бути його вірші, оскільки Зиновій у таборі також займався конспіративним випуском табірної хроніки.

Мельничук таки написав якусь-там покаяльну заяву. Не буду роз tłumачувати, як це розцінюється навіть не серед дуже талановитих і не дуже геройських в'язнів. Але, що це не героїзм – це точно.

А оце якось у Києві зустрів надзвичайно симпатичну мені людину, поета Івана Малковича, і він каже, що мусить бігти додому, бо має господя: «Приїхав земляк Тафас Мельничук, завтра йому вручатимуть національну премію з літератури, але муши його притильнувати, щоб хоть на цей день був тверезим».

Мельничук заслужено отримав цю премію – він обдарований поет. В історії світової культури такі випадки є непоодинокими, коли геніяльні люди часто у побуті мали нездорові пристрасні, і про це, здебільшого, не прийнято говорити. І я скильний з цим погодитися, за умови: якщо не говорити цього, то й не героїзувати. Це я щодо вималюваного оповідачем портрету у Вашій книжці.

Можна було б у цій ситуації і мені промовчати про справді доброго поета Тафаса Мельничука, якби у той же час десь тут поруч не карався Василь Стус, для якого Слово і громадянська гід-

ність справді були нероздільними. Чи поет Іван Сокульський («дніпропетровчанин») – великий страдник за Слово, чи Ігор Калинець – втілення української інтелігентності у неволі. Власне, оце відчуття, що в ув'язненні були поети і поети змусило мене розставити деякі крапки. Точніше – змусив Мирослав Симчич.

А опис портрета Івана Світличного дає мені підстави вважати, що Симчич не знаходив у таборі часу для особистого спілкування з цим чоловіком, бо тільки за таких умов міг виринути спогад (сторінка 662), де окрім схвально-го: «Добрий стратег, інтелектуал-розумах», вимальовується постать такого-собі табірного самітника – «... тримався відособлено, спілкувався лише з окремими в'язнями, не мав тісного контакту з масами, хоча й давав розумні поради, загал його особливо не визнавав». Не знаю, що мав на увазі Симчич під поняттям «загал», і чи належав я до цього загалу, але мое бачення цілковито розбігається з описаним. Я знав Світличного – товариського, надзвичайно комунікабельного з усіма в'язнями (підкреслю «з усіма» – хто цього хотів), відкритого у таборі абсолютно для усіх, а не лише для українців. Для переконливості пропоную кілька прикладів зі спогадів про Світличного саме не українців (книга «Доброокий»).

Гілер Бутман (1970–1979 відбував ув'язнення за «спробу захопити літак». Мешкає в Єрусалимі) у спогадах про Івана Світличного, зокрема, скаже: «Чоловік зовсім не владолюбний, він,

ніколи не підвіщуючи голосу, непомітно став моральним лідером табірного опору, і слово його багато важило не лише для українців. Він по-братерськи ставився до товашишів у боротьбі й у відповідь дістав таке саме братерське ставлення».

Семен Глузман (лікар-психіатр, відбував покарання у Пермських концтаборах): «Якось само собою вийшло, що неформальним лідером став Світличний. (...) Обережність, мудрість, земний здоровий глузд, великий життєвий досвід якось непомітно для нього самого зробили його людиною, до слів якої прислухалися всі, чия поведінка в таборі визначалася моральною позицією опору злові й брехні».

Леоніда Світлична у своїх спогадах про 35-й табір, який називала його «творчим Парнасом», про свого чоловіка в ньому, між іншим, скаже: «Іван для усіх був вимогливим редактором і дбайливим наставником. У листах до мене він надсилає багато віршів, своїх і чужих, українською і російською мовами, авторизовані переклади з інших мов».

І ще не можу, щоб не зацитувати одну людину з цієї книжки спогадів – Григорій Герчак (стрілець УПА, 25 років концтаборів, у якійсь мірі соратник Мирослава Симчича) у своїх спогадах про Світличного скаже: «Іван Світличний був одним із тих політв'язнів, які нелегально переправляли за зону, чи, як казали зеки, «у велику зону», різні заборонені записи: табірні репортажі, вірші, публіцистичні статті... Потім

ті матеріали різними шляхами передавали за кордон і там друкували. (...) Пам'ятаю, Світличний учив мене, як поводитись і орієнтуватися в місті, як «замітати» за собою сліди. Він був нарисував мені детальну схему, як самому дістатися до квартири, де мешкала Надійка. Я ту схему запам'ятив до дрібниць. Перед виходом на волю я «наївся» тих записок, перейшов обшук, зайхав до Києва й усе доручив Світличній».

Хоч я, Микола Горбаль, в якійсь мірі, був серед довірених у табірних конспіративних спра-вах, цього епізоду не знав – мене на той час уже не було в таборі. Тут заінтригувала інша річ: ми завжди з належною шаною ставилися до своїх старших друзів – людей зі збройного опору, уже за те, що вони такі є, й не важливо, чи розуміють нас, підтримують, а чи працюють по дві зміни, вдома залишились малі діти. Вони перед Батьківчиною і народом уже доказали свою велику місію. I вважали б аморальним наражати їх на якусь нову небезпеку. Я абсолютно переконаний, що Світличний не міг отак просто підійти до Герчака і сказати: «Чув, що через кілька днів звільняєтесь, то доручаю вам конспіративно вивезти із табору нелегальні матеріали». Вони мусили бути близькими друзями, і лише сам Герчак міг запропонувати свої послуги. Власне, це і є відповідь на питання, чи мав Світличний «тісний контакт з масами». I ще цим хотів підкреслити один нюанс, що у таборах були в'язні, а були в'язні.

Людина тільки-но відбула 25 років неволі й

дуже добре усвідомлює, що ії очікує вразі провалу акції з вивозом «ворожих» матеріалів. Грицю, знімаю перед Вами шапку, схиляю голову!

І наостанок ще про одну неточність, що вкравлася в текст спогадів – на сторінці 664 Симчич згадує: «Всі ці «операції» розробляв і планував Світличний, втілювали в життя невгамовні Сверстюк, Пронюк, Мафченко, яким нерідко допомагав Антонюк з Волині, прилучалися інші в'язні». Уточню, що Сверстюк і Світличний ніколи не були разом в одному таборі. Кагебісти не могли дозволити, щоб ці дві великі постаті в українському опорі були поруч. У той день, коли Сверстюка з 36 табору привезли у 35-й, Світличного вивезли з 35-го у 36-й. На жаль, Симчич таких нюансів не зауважив.

Друже Михайле! Ще раз вдячний Вам за Вашу працю. Надіюся, що мої зауваження не залишать якогось негативного осадку у Вашому творчому настрої, а сприймете її справді як дружню пораду. Не знаю, чи є письменник, який після виходу у світ його книги не знаходив би у ній якихось похібок чи недоробок. Як зауважили – у першій частині моїх спогадів «1 із 60» я уже власно руруч в кожний примірник вклеював карточку з поправками виявлених похібок і неточних дат (зараз бачу, що це ще далеко не все). Це ранить, але мусимо намагатися бути максимально точними. Наведу Вам приклад з однієї неточності в моєму життєписі, об яку боляче спотикаюся кожен раз. В усіх моїх метриках, паспортах, вироках, посвідченях і т. д. значиться, що я народився 6

травня 1941 року. А з часом з'ясувалося, що це не зовсім так.

Як знаєте, у нас в Галичині колись не святкували дні народження, але день іменин. То й байдуже було, коли ти там народився. На Миколая (19 грудня за старим стилем) і було мое свято. А потім, коли прийшла мода на «день народження», то якось мені матуся каже: «Та ні, Миколю, ти не в травні народився, бо пригадую, що то було у вересні, десь перед самим святом Усікновеніє глави». Отже – 10 вересня. А історія неточності така: коли нас виселяли з Лемківщини, то єдиним документом для цілої сім'ї був так званий «евакуаційний лист», де було вказано склад сім'ї і дату їхнього народження. Коли на новому місці проживання (у с. Летячому) згоріла наша хата, то згорів і цей папір. А потім (при потребі) свідоцтво про народження у т. зв. Загсі вдавали за заявкою батька. Чомусь матусьо звелів бути мені молодшим. А вже зовсім недавно отримав з Міністерства праці копію довідки евакуаційного листа, з якого видно, що я ще й не того року народження, матусьо записав мене на півроку молодшим.

Змінювати зараз усі документи – не малий клопіт, та й нема сенсу. Але надалі в усіх своїх біографічних довідках пишу: «Народився 10 вересня 1940 року (за паспортом – 6 травня 1941)».

Уявляєте, скільки такі уточнення викликають непорозумінь? – пояснюй кожному чому це так. Можна було б змовчати, бо й справді на

сьогоднішній день це уже не має ніякого сенсного значення, але знову ж оте – «Платон – мій друг, а істина дорожче».

А вже завтра напишу листа Мизаку.

Несторе Степановичу, привіт!

Називаюся Микола Горбаль. У той час, коли Ви були ще на Борщівщині школяріком, я був учителем музики в Борщеві, але не довго... Про це Вам може детальніше розповісти мій добрий приятель Іван Балан. Я був приємно вражений, що Ви разом з цим надзвичайно порядним чоловіком творчо співпрацюєте.

Цього Великодня був у себе в селі Летяче, і сестра Марія дісталася для мене (точніше – позичила на кілька днів) книжку «За тебе, свята Україно». Я Вам вдячний за велими важливу дослідницьку роботу історика. Через обмаль часу не мав можливості скрупульозно проаналізувати Ваш труд, але навіть поверхово зауважив кілька недоробок, що, власне, й спонукало мене написати цього листа. Зважаючи на великий попит на Ваш твір, надіюся, що буде їй друге видання і, якщо вважатимете за потрібне, можна б внести деякі корективи.

1) Не знаю, якими архівними джерелами Ви користувалися, але відсутність будь-якої згадки у Вашій праці про Григорія Герчака, повстанця із села Солоне, мене здивувала. Ще у мої дитячі роки про цього хлопця ходили легенди. Ви даєте таблиці виселених, засуджених по кожному селу Заліщищчини, а про цього чоловіка ні словом. (?) Адже цього чоловіка більшовицька система за

його подвиги у збройному опорі у віці 21 рік уже засудила до смерті. Сім місяців Гриць просидів у камері смертників з хвилини на хвилину чекаючи виконання вироку. І лише смерть Сталіна та розстріл Берії врятували життя Григорію Гірчаку – замінили на 25 років катофи.

I під час довголітнього ув' знення цей чоловік зарекомендував себе як найкраще. До речі, директор Товстенської загальноосвітньої школи Данило Онищук у місцевій районній газеті «Колос» написав цікавий нарис про цю людину, копію якого надсилаю Вам. Одна неточність, якої допустився автор це – «Я кваплюся написати про Гриця Гірчака, бо чимраз меншає людей, які знали його. А сам він про себе вже ніколи й нікому не розкаже, тому що недавно помер у далекому заокеанському місті Торонто».

Розкаже і, надіюсь, багато розкаже. Чутки про смерть Гірчака виявились дещо передчасними. Гірчак місяць тому приїхав до Києва і ще місяць буде тут. Друже Несторе, якщо виявите бажання з ним побесідувати, зателефонуйте мені, і я вас сконтактую. Тим паче, що Григорій мав можливість читати Вашу книгу в Канаді і також має до неї купу зауважень.

У тому бою в селі Буряківка, про який Ви описуєте, брав участь і Григорій Гірчак (але Ви про нього чомусь не згадуєте). Саме цей юнак зумів вирватися з оточення, коли енкаведисти окружили хату, в якій він був разом з районовим провідником. Провідник намагався вискочити через вікно в сад і був скошений автоматною

чергою. Герчак затаївся за дверями у сінях. Старший лейтенант НКВД Богданов, штовхнувши двері ногою, увірвався у сіни і тут же був прошитий автоматною чергою. Герчак, відкинувши автомат, бере його на руки і босий в калісонах виносить його на подвір'я. Енкаведисти обступають: «Товаріщ лейтенант, товаріщ лейтенант...». Герчак мефте тіло кладе на підводу, що була поруч. Енкаведисти скупчилися навколо воза, а Герчак за цей час зникає в яру за городами. Запізніле «держи бандеру, держи бандеру!» – уже було ні до чого.

2) Хочу уточнити, що масове виселення українців із Лемківщини в УРСР у 44–46 роках – це не була акція «Вісла», як Ви пишете. У ці роки українців із Закерзоння вивозили в УРСР за т. зв. Угодою між комуністичним урядом СРСР та прокомунистичним польським Комітетом національного визволення про т. зв. «добровільний обмін населенням». На скільки він був добровільним, це уже справа інша. На ст. 157 Ви описуєте спогад: «Під час операції «Вісла» батька і матір поляки виселили в Україну». Депортаційна акція «Вісла» була здійснена польським урядом у 1947 році проти тих українців, що залишилися у Польщі після виселення в Україну, а це біля 150 тисяч, і розселені на захід і північ Польщі на т. зв. «землі отискані» і ніяк не в Україну. Наші лемки часто самі плутають ці поняття – акція «Вісла» і депортація в УРСР – але історикам це не дозволено.

3) На сторінці 163 Ви згадуєте Леоніда Маці-

борку із села Нирків. Я пам'ятаю цю мерзенну постать. Можливо, він промишляв і в Ниркові, але він родом із села Летяче, і саме тут мені запам'яталась його юдина робота. Це яскраво виражений колаборант, ходив у військовій формі енкаведиста із погонами старшини і проявляв виняткову жорстокість до національного руху визволення. І звати його було не Леонід, а Лев Маціборка.

4) І ще кілька орфографічних зауважень. Як Ви вважаєте, чи міг український повстанець давати собі псевдо у російській транскрипції? Наприклад, назвати себе замість «Грім» «Гром». Сумнівно. Але у Вас саме так. На сторінці 148 – «Повідомив, що Гром воює в УПА і незабаром повернеться». Гадаю, що – «немає Грома, але повернеться Грім».

Для усіх «нових українців», що донедавна послуговувалися мовою колоніального режиму існують граматичні проблеми із чергуванням голосних в українській мові. Оскільки в російській мові такого чергування не існує (конь – коня, вол – вола). А звідси і пішли гуляти вульгарні кальки в сучасну українську мову. Чорновіл – Чорновіла (замість Чорновола). І навіть «великий» послідовник Чорноволового Руху Геннадій Удовенко каже «Чорновіла», хоч сам Чорновіл ніколи так не сказав би на себе. З цієї ж черги і «Білокіня, Білозіра», замість Білоконя, Білозора. До речі, на сторінці двісті восьмій (а не вісімнадцатій) Ви вживаєте – «Зір», «Зіра». Дарайте, але мене справді коробить, коли прем'єр-міністр

говорить «маємо проблеми з трубопровідом», чи спортивний телекоментатор — «...з її невеликим зрістом», «...вісімна перемога» і таке ін. Але чого тут дивуватися, коли мене якось привітали з новим рІком. Не кажучи, що повальною стала мода виключати з української мови кличну форму, і звертаються в називній формі, на кшталт російської чи англійської. Та менше з тим. А, загалом, я Вам вдячний за Вашу роботу. У будь-якій роботі похибки неминучі. Не помиляється лише той, хто нічого не робить.

По-правді сказати, не зовсім для мене є прийнятною і сама назва книжки — «За тебе, свята Україно». Це патетично, але... Святість не передбачає вбивств і кровопролиття. Україна боролась за свою свободу за тими правилами, які їй нав'язала безбожницька більшовицька система — правила війни, — а це далеко не святість. Не будемо тут згадувати про міжусобиці князів, про зраду Кочубеїв та ін.

Україна на стільки свята, на скільки й грізна. Коли в 70-му році мене арештувало КГБ, деякі добрі мої приятелі по роботі уже були завербовані на співпрацю з цим сатанинським органом. У кожному селі були десятки сексотів, які співпрацювали з ворогом і, як історик, Ви про це добре знаєте і таких було тисячі. Але сьогодні це «цілком пристойні» громадяни незалежної України, бо щось не чути публічних розкаянь. А більшість з таких сьогодні можуть стояти у церкві у першому ряді зі свічкою перед іконостасом, так і не зізнавши у своєму падінні,

чи ходити на парадах в одностроях УПА. Хоча загальновідомо, що зрада завжди була антиподом святості. (Юда – яскравий Біблійний приклад цьому). Думаю, що зараз не менш важливо писати книжки і про падших синів і дочок України, а не лише про героїв. Думаю, для науковців має бути не менш важливим досліджувати анатомію зради. Адже для майбутніх поколінь важливо не лише знати як треба, але і не менш важливо – як не треба.

Григорія Герчака здала чекістам «некая» Мафуся із Цаповець (тепер с. Поділля), провокатор з НКВД. А, між іншим, вона була двоюрідною сестрою повстанця Степана Стадника (про якого Ви також у книжці чомусь не згадуєте), котрий відбував багатолітній термін ув'язнення разом з Герчаком (в той час, коли сестричка була енкаведистською підстилкою). На жаль – така-от святість України.

Друже Несторе! Окрім цього листа надсилаю Вам сьогодні ще й свою книжку «1 із 60» та книжку Богдана Чорномаза «Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині у 1941 – 1945-х роках».

Богдан Чорномаз свого часу був політв'язнем і мав щастя сидіти разом із Григорієм Герчаком. А коли Герчак звільнився після 25-річного ув'язнення і йому було заборонене проживання в Західній Україні, Богдан Чорномаз запросив його до себе в Умань. Хоча Богдан з цього приводу мав купу погроз від КГБ, Гриць таки жив у нього. Гадаю, що знайомство з цим істориком буде

Вам корисним.

*Будьте здорові! Передавайте вітання Івано-
ві Балану та його милій дружині.*

P.S. Ще цього ж літа я своїм привіз Гриця Герчака з Києва у його рідне село Солоне. Разом з нами тоді подорожували Надійка Світлична та Ніна і Євген Обертаси. Були всі й в мене в Летячому, це десь за десять кілометрів від Солоного. Гриць колись був в захоплені від малюнків брата Богдана. Ходили на його могилу. Він похований поруч тата і мами (*18).

(Червоні серветки)

Сніг падав спокійно і тихо, як забуття. Нарешті.

Олег враз відчув дивну полегшу, так, ніби на засмальцювані масними плямами житейські будні впало очищення. Смуга суцільних розчарувань раптово змаліла за обрієм і зникла. Аж дивно, як так довго міг піддаватися гнітючій апатії, за якої не хотілось за ніщо братися, у нічому не було сенсу...

Раптом – **чогось хочеться**. Перше – бодай виглянути у світ, світ білий і чистий. А може цей стан зумовлений чимось іншим, бо зима – не його пора року. Це не той час, якого чекав з нетерпінням. Але чому так легко на душі?

Якось один чиновник з аграрного міністерства скаржився з екрана телевізора, що в державі уже вимерзло 70 % озимини. Виявляється, що для хліборобів морози без снігу – катастрофа. Холоди почалися десь з початку листопада, а зараз уже кінець грудня. Як не дивно, тоді ця інформація чомусь не вжахнула Олега. Може тому, що вирощування злаків – не його заняття (ніби не усі

залежимо від куска хліба. Боженьку, невже черствію?
— промайнула в нього думка). І все-таки сьогодні, як дбайливий рільник, зрадів снігові. Нарешті... Пухка біла перинка на підвіконню сьомого поверху гіпнотично зваблює визирнути на світ — що ж там робиться?

Вікна помешкання виходять не у двір, не на дорогу, а у простір над Святошинськими новобудовами. Колись тут був дубовий ліс, така собі під-Київська діброва. Але старезні дуби зараз залишились лише окремими острівцями посеред висотних будинків, що ростуть тут, як гриби.

Лишень під самими вікнами Олегового помешкання бовваніли мури якогось занедбаного «довгобуду». Тут колись, ще за радянської влади, планували збудувати чи то комплекс для побутових послуг, чи якийсь великий магазин. Коли хтось з Олегових гостей запитує, що це мало би бути, то Олег робить мудру міну і каже: «Об'єкт», — слово, що нічого не означає.

Більше десяти років тут ніхто палець об палець не вдарив і «об'єкт» без вікон та дверей перетворився на великий смітник, заріс велетенськими будяками, кропивою. На заасфальтованій частині даху безповерхової будівлі повиростали молоді тополі. І це якесь диво: на бетонних плитах, засипаних керамічною пульпою-утеплювачем і залитих зверху смолою повибивалися пагінці тополь. Ну, зрозуміло, — жага до життя, вона проб'ється через будь-яку твердь. Але ж минає рік, другий, десятий, а вони не сохнуть. Он стовбури повиганяли уже товстіші від руки. Кожної наступної весни Олег думає: оце й усе — засохнуть, бо звідки ж їм соків узяти? Ба, ні! Знову листочки... і через тиждень-другий тополі вкриваються таким лапатим, соковитим, аж смарагдовим лис-

тям, що споглядає їх, як неземне диво. Це ж на бетонних плитах! Часом з балкона показує своїм гостям цей гайок на даху, що під нами, але реакція цілком інша, вони не бачать дива: «...ну, захаращено, ну, смітник, позаростало усе, шкода – скільки матеріалів вгрохали, і нема ні кому до цього діла... Хто винен?.. Чому?..» Олег киває головою і розуміє, що розмовляють на різних мовах, що його не розуміють. Йому ця недобудова видається якимсь ще не забагненим символ нашого часу, пам'ятником чомусь, але ніяк не може дати йому виразного означення. Життя на розвалинах...

Влітку тут часто хлопчаки вчиняють галас, гасаючи по необжитих підвалах і залях, і тоді йому здається, що це недобудоване одоробло спеціально задумано для їхніх ігор. Часом вечорами там у підвалах лунають пострили. Чи це ця ж малеча бехкає з петард, чи уже більш доросліші вправляються у чомусь іншому – невідомо. До речі, днями в новинах передали, що почався суд над тими хлопцями з національної самооборони, котрих «добролесна» охорона не допустила у березні до пам'ятника національному поету. Бо Президент також хоче класти квіти до піdnіжжя національного поета, але він це дійство воліє чинити тільки для телекамер і без народу. Бо й справді, нашо йому той народ і ті викрики: «Геть!» «Вбивця!». Має ж бути якийсь порядок.

Хлопці із національної самооборони наважилися натиснути плечима на залізні шеренги захисників такого порядку. А цього робити «нізя». От і мають...

Їх звинувачують у «масових безпорядках»... (у країні «масового порядку», де Президент підозрюється у причетності до вбивства журналіста, а поліцейські «корпли» – у виконанні його злочинних наказів, але... «коні

не винні». Щоправда, тут поліцію називають міліцією, бо від цього у них, здається, гумові кийки м'якші).

Це тільки на перший погляд може видатися, що ця недобудова під вікнами закинута, забута і нікому не потрібна. А як на думку Олега, то вона отримала якесь своє особисте життя.

Зараз люди масово приватизують колись комунальні квартири, і кожен на свій розсуд робить реконструкцію уже своєї хати. Вивалюють цілі стіни. І той бутор з кількох навколошніх будинків не треба кудись далеко вивозити, його просто скидають тут під мури недобудови, як і віконні рами, старі непотрібні меблі і таке ін. Хоч чому «непотрібні»? Якийсь бідолаха затягнув у середину «об'єкту» викинуту, ще цілком пристойну канапу. Напевно, бездомний (Олег не любить абревіатури «БОМЖ» – без определонного места жительства). От йому, небораці, буде там уже і м'якше, і затишніше.

Якось надвечір бачив як якесь дівчисько прошмигнуло туди у середину, а назирці й парубійко. «Ой, боюсь, що саме там вони вперше пізнають велику тайну природи, – подумав Олесь, – і йому враз стало соромно за свої думки: так, ніби вкрадливо підглядає. Зайшов у кімнату.

Хоча за тривалими спостереженнями таки дійшов висновку: «об'єкт» живе якимось своїм особистим життям.

Минулой весни серед ночі коти під вікнами зчинили такий ґвалт, що до ранку уже не зімкнув очей. Вони завивали, виспіували найвищим soprano, шаліли, плакали і стогнали. Подумалось: і звідкіль у цієї маленької тваринки раптом з'явився такий потужний голос, і що це за така вселенська подія має статися, що аж такий ошалі-

лий спів і розпач? І, врешті, – де ж ви до цього, крикливе ви кошаче плем'я, продовжували рід свій, коли не було цього «об'єкту»?

А десь місяць перед тим тут валували пси. Наприкінці зими у собак починається весільний період – тічка. І вони також чомусь вирішили провести цей обряд у «палацах» «об'єкта». Якоїсь суперечки з цього приводу зі своїми споконвічними супротивниками котами не було зауважено. Таке враження, що знаючи важливість моменту, коти толерантно на цей час вирішили посту питися місцем. Розказують, що у пустелі біля водойми можна побачити, як спраглий лев поруч з косулею п'є воду, не рухаючи її. Складається враження, що в життєво важливі моменти у тваринному світі спрацьовує закон порозуміння.

У Києві то тут, то там можна побачити бродячого пса, але що їх так багато, зауважив тільки зараз. Підо зрює, що це тільки з цього кутка. Очевидно, що аналогічні об'єднання на даний час виникли і в інших мікрорайонах. Закон територіального поділу таких собачих «об'єднань» нам невідомий. Але відомо, що викинуті на проізволяще серед великих будівель, потоків машин, натовпу людей ці тваринки таки зуміли створити між собою якусь свою систему самоврядування, оскільки намагаються ще й продовжити рід свій. Через якийсь час можна буде побачити одну із тих самок уже з обвислими сосочками грудей, що сидить край тротуару і своїми великими карими очима, повними вселенської туги, заглядає в очі прохожих. У тому погляді ввижаеться докір. Вона вивела потомство, вона поки що любовно годує їх своїм молоком. Та, що їх, маляток, очікує далі. І все-таки наступного року наприкінці зими на «об'єкті»,

якщо він таким залишиться, знову валуватимуть пси. Життя продовжується.

Але найактивніше обжила територію недобудови все-таки флора, а не фауна. Тут роками ніхто не косив, не висапував, не вирубував. Це – нічийне. Будяки тут просто розкішні. Десь серед літа вони прекрасно розквітають. На вікні є кактус, отої колючий мексиканський будяк, але він у ніяке порівняння не входить з оцими ошатними кактусами-будяками. (Але ж мода на все не наше). Десяткам тутешніх рослин Олег не знає назви: він – дитя міста. Розпізнає хіба що кропиву та лободу – вона тут вигнала вверх більше двох метрів. Зараз усе це вкрито пухнастим лагідним снігом і виглядає просто казково. Усі ті потрощені віконні рами, пагорби іншого сміття під білою ковдрою набрали неземних обрисів, таке можна побачити хіба що у дивному сні, коли душа, на якийсь час покинувши свою земну плоть, блукає по інших світах. О, яке диво!

«Запорожець», що уже декілька років без вікон, дверей та коліс закинutий біля будови обіч дороги, цієї ночі отримав білу шапку і нагадує будиночок гномів. Так, ніби він тут і повинен бути. Казка.

Гноми, напевно, також приємно вражені дивною зміною у світі і сидять у хатці зачудовані, бо поки що ніяких слідів із хатки не видно. ...І лиш у ночі вони підуть прогулюватися просторими залями недобудови. Бо кожної ночі чути, як там хтось собі бубонить, сміється.

Світ якось несподівано змінився, і Олег сьогодні (чує його душа) вийде в цей казково змінений світ.

Відчуття дива не покидає. Раптом згадує, що стало причиною зміни настрою, перший сніг лиш наклався на інший сюжет – прокинувся зі сну з фразою: «Рівняйте

дорогу Йому». Це ще не було пробудження, але вже й не сон, і виразно чує: «Рівняйте дорогу Йому!» Ніякого видіння, лише кимось сказана одна оця фраза. Присів на ліжку – у кімнаті нікого, тільки у вухах почуті слова. Хто? Чому? Що б це означало? Не знає, хто сказав, але від виповнення душі радістю переконаний – це була світла сила. Такого спокою і тепла в душі він уже давно не відчував. Знає – це фраза з Святого письма. Пригадує ким, де і за яких обставин було це сказано. Так казав Іван Предтеча, натякаючи на прихід Месії. Той, кому Іван Хреститель «недостойним розв'язати ремінці сандалів», прийде як рятівник людських душ (а не плоті, яка інстинктивно шукає легких дорожок, а тому й кривих). Він не буде іти нашими кривими дорогами. «Рівняйте дорогу Йому!»

Олег завжди тайком надіявся, що колись таки отримає якийсь знак; не знав, коли це станеться і що це буде, але чекав і вірив. Зараз не піддавав ніякому сумніву – це воно!!! «Рівняйте дорогу Йому!»

Свого часу Олег декілька разів перечитував Новий Заповіт, але саме цим словам ніколи не надавав якоїсь великої ваги, сприймав як абстракцію. Тільки зараз почав задумуватись над конкретним значенням.

Життя заплутане кривими дорогами, людина воліє обходити гострі кути: там заплющить очі на щось неприємне, там промовчить на неправду, щоб не ускладнювати собі життя. Але саме це потім обтяжує душу. Людство напрочуд добре навчилося придумувати міфи, що виправдовують криві дороги. Але у цьому світі нічого не минає даром – за віру в фальшиві міфи і препаровані до них легенди потім розплачуються цілі покоління. (Карма народу – заплутаний клубок, який однаково при-

їдеться комусь розмотувати). Рівняйте...

Світає. На підвіконні білий і чистий сніг. На душі святково. Залишається дивуватись, чому ж так марудно і незатишно було впродовж останнього часу. Рівняйте дорогу Йому! – **Життя набрало сенсу.**

21 листопада. Сьогодні – Михайла. У нас в Летячому – храмове свято. Не дивлячись на пізню осінь, на дворі досить тепло. Напевно спочатку треба забігти на пошту послати сестричці вітальну телеграму з празником, а потім уже... Телефонний дзвінок: «Помер Олександр Шумилов, похорон сьогодні, відспівувати будуть у Володимирському соборі...» Звістка видалася непорозумінням – сорок років це ж... У трубці ще щось говорили, але уже нічого не сприймав.

Напевне, мое мовчання затягнулася, бо з того боку поклали слухавку. Короткі гудки ще якийсь час розставляли у моїй свідомості крапки, знаки питання, знаки оклику, а потім і я поклав трубку.

Того дня, окрім пошти, ще кудись мав іти, щось мав робити, але все це раптом якось віддалилося, змаліло, здалося мізерним і непотрібним.

«На тринадцяту у Володимирському соборі». Ще три години... А він уже поза нашим часовим виміром.

Напевно, кожен знає, що колись має померти, але більшість з нас поводиться так, ніби воліли би про це не знати.

Якось у бесіді з Сашком він сказав: «Є три шляхи у людини – або зреクトися світу й своєї людської природи, як закликають східні метафізики

і буддисти, або служити Мамоні, або служити Богові». Поза сумнівом – Сашко обрав останній, третій шлях. І Богу видніше, чому він раптом забрав його. Ми ще не скоро навчимося з належною пошаною ставитися до смерті. Зокрема і я. От і зараз ловлю себе на думці: Господи, ну чому саме він? Толерантний, делікатний, знаючий, товарицький. Він робив цей світ кращим. Чому Ти уже зараз забрав його до Себе? Адже нам його також не вистачатиме. Чому Ти забираєш з-посеред нас найкращих? Я теж не так вже й багато маю друзів, з якими легко, яким віриш, на яких можна покластися.

Смерть близьких людей завжди щось змінює у власному світі. «Не питай, по кому дзвін – це дзвін по тобі».

Пригадую, йшла весна 1988 року, нас у камері двое – я та естонець Енн Тарто. Відчиняються двері, заходить наглядач, заносить пошту: я отримую якусь газету, Енн – поштівку. Будь-яка вісточка з волі скрашує тюремне життя. Газети теж стали цікавішими – «перестройка, демократизація». Часом у «Ізвестіях» читаєш таку «антисоветчу», що мимоволі приходить думка – і чого це вони мене тут ще тримають, адже я і половини такої «крамоли» не сказав, за яку тут караюся?

Щоправда, нашого брата почали потихеньку випускати. Як правило – по одному, з певними інтервалами. Збагнути їхню логіку не можливо: чому того, а не іншого, чому тільки зараз, а не раніше? На даний час нас у політичному таборі особливо суворого режиму залишилось менше

десятка в'язнів. Чому, питаеться, не взяти та не випустити нас усіх разом, демократизація ж, невже садизму так важко розставатися із своєю жертвою. Хоча кожен із нас у душі таїв, що не довго уже нам тут сидіти.

Тарто лежить на нарах (за це зараз перестали карати) і щось надто довго перечитує свою поштівку. Потім повертається до мене, якийсь час мовчки дивиться, а потім каже: «Помер Гунар Астра». «Як? Не може бути?!» – я аж скрикнув.

Латиша Гунара Астру звільнили десь місяць-півтора тому. Це був здоровий, більше двометрового росту чолов'яга, спокійної нордичні вдачі. Важко поєднати поняття – смерть і Астра. Про таких кажуть – йому зносу немає.

Він близкуче знов англійську, добре французьку, прекрасно орієнтувався в геополітиці, знов ціну російському великороджавію, і в час національного становлення Латвії ця постать доконче була потрібна своєму народові. Він усе своє свідоме життя чекав того часу, коли його народ повстане. Саме за таку віру його карали. Латвія бурлить, Латвія піdnімається. Страдник за її волю повернувся у свою збурену Батьківщину. І ось такий злий фатум. Те, що його не стало саме зараз є незбагненим і абсолютно алогічним.

Він міг бути винятковим міністром закордонних справ для своєї Латвії, та, врешті, він і без цього уже був національним героєм.

Його «с вещамі на етап» забирали з нашої камери. Ми підозрювали, що це уже на звільнення. Обнялися з ним усі по черзі. Виступили слю-

зи. Природу таких сліз пояснити важко.

Він був славний син свого народу. Словосполучення «помер Астра» – не вкладається в голову. Тарту про цю незрозумілу смерть сповістили рідні з Естонії. Хтось із них їздив на похорон.

Астра мешкав у Ризі. Там, де Даугава перетинає місто, посеред ріки є острів, і на цьому острові він мав особняк. За багато років його ув'язнення дім без господаря прийшов у запустіння. Очевидно, що свобода і порядок для цього латиша були поняттями невід'ємними. Він гарячково уявлявся наводити порядок, насамперед, у власному домі. Дістав запалення і помер. З огляду на пережите Астрою, на вивіреність життєвих координат екстремальними випробуваннями – ця смерть, як на мене, була безглуздям.

Але на усе Божа воля. Здається, я тоді сказав співкамернику: «Пане Енн, якби Астру не випустили, а залишився б з нами отут у тюрмі – був би живим». Незбагненими є путі Господні.

Сьогодні ховатимуть Олександра Шумилова, і у мене, грішного, знову таке ж відчуття – ця смерть є безглуздям. Але, Господи, хай діється воля Твоя.

З Сашком ми познайомилися у двотисячному році. Це був час, коли кожна мисляча людина починала розуміти, що Україна іде кудись не туди. То тут, то там появлялись цікаві аналітичні статті-застороги. З'ясовувалось, що є багато людей, яких болить одне і те ж, але їхні зусилля – голос у пустелі. Хоча кожен окремо усвідомлював, що треба б зібрати цих мудрих людей

докупи, бо лиш тоді це буде голос народу, а не вигук індивідів. І ще одне, що усвідомлював кожен окремо із цих розумних особистостей, це дивний парадокс теперішнього українства – в Україні проживає 80% українців, і уже третій раз вони вибирають (у більшості своїй) антиукраїнський парламент. Для будь-якої спільноти це є аналогічним – голосувати проти себе самого. І ось раптом в одному із журналів бачу, що цю складну і затяжну хворобу нації цікаво простежив якийсь науковець Олександр Шумилов у статті «Містичний ключ до України», що з'явилася друком напочатку 1999 р. Діагноз був напочуд вмотивованим. Я за будь-яку ціну вирішив запіznатися з цією людиною.

Кажуть, що у цьому світі немає нічого випадкового. Якось телефонує мені Олександр Сугоняко, це був здається кінець 1999 р., що хотів би зустрітися. Прізвище мені відоме, він був народним депутатом України першого скликання, але особисто ми не були знайомі. З'ясовується, що він зараз – президент Асоціації Українських банків. Це мене дещо насторожило, бо не маю ніякого відношення ні до фінансів, ні до банків. Але мене переконують, що справа йтиме якраз не про це, а радше про проблеми суспільні. Виявляється, що цей чоловік також розуміє, що Україна іде (власне, її ведуть) кудись не туди, але, на відміну від мене, він воліє не лише констатувати факт, але й вважає за потрібне втрутитися в процес. «Не може бути, щоб нація, що має таку потужну інтелектуальну еліту, спостерігала мов-

чки, коли на шию народу сіла жменька злодюг і пройдисвітів», – було сказано щось у цьому ключі. Це мені заімпонувало. Я запитав, хто ще повинен бути. Назвали більше десятка прізвищ: Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Михайлина Коцюбинська, Юрій Андрухович, Василь Овсієнко, Михайло Горинь, Максим Розумний, Анатолій Дністровий, Олександр Шумилов... На цьому я перестав сприймати подальший перелік, виявляється, Шумилов помічений не тільки мною. Стало страшенно приємно, що цього чоловіка зараховують до такого пристойного товариства і, врешті, я зможу його побачити. Інтригуючим виявився для мене і сам підбір постатей. Щось у цього Сугоняки таки є неординарного, коли він відслідковує, хто є хто в Україні. Поза сумнівом, зібрати таке позитивне товариство докупи, щоб порадитися – має сенс. Адже цих людей президент Кучма «впритул» не бачить. Його радниками є Рабинович і Волков. Я погодився прийти. Про подальші зустрічі з цими людьми, проведення конференцій, оприлюднення заяв та ін. я дещо детальніше описав у книзі «Один із шістдесяти» – першій частині спогадів, що вийшла друком у 2001 р.

«Громадянська позиція» – так тоді умовно ми назвали об'єднання того славного товариства. А ось, чи відбулося воно і чи виконало свою місію, вище про це уже згадував. Одно безсумнівне – я зустрів нових цікавих молодих людей. Відтепер у мене не було ліштого співбесідника на теми людської сутності, моралі, Бога як Сашко.

Олександр Шумилов був економістом за фахом, кандидат економічних наук, але у спілкуванні з ним ми ніколи не зачіпали суто економічних питань. У збірці моїх поетичних рефлексій «Деталі піщеного годинника» є така строфа: «Мені здається, що ти молишся, бо такі чисті у тебе очі. Як святково зустріти людину, що вміє говорити зі своєю совістю». Це про таких, як він.

Десь було у мене кілька Сашкових паперів. Ось проект його однієї заяви на злободенну тему:

Заява об'єднання «Громадянська позиція» з приводу початку утворення виборчого блоку «Наша Україна»:

За десять років новітньої державної незалежності Україна знала чимало виборчих кампаній. Як президентських, так і парламентських. Незлічима кількість обіцянок, закликів і промов прозвучала віршовж цих перегонів. Кожен – в міру свого розуміння і щирості – обіцяв кращу долю. А життя, тим часом, у нашій молодій незалежній державі не покращувалося. Соціально-економічний та морально-психологічний занепад суспільства йшли пліч-о-пліч і були щільно переплетені між собою.

Відтак, слова більшості політичних діячів та народних обранців усіх рівнів чимдалі більше знецінювалися, втрачали вагу і сенс. Ці слова втрачали своє значення не тільки тому, що розходилися з практичними справами. Вони почали ставати звичайними засобами обману пересічного українця.

Божественне Провидіння подафувало Україні незалежність на зламі історичних епох, сторіч і тисячоліть. Саме ця проста і водночас надзвичайно глибока істина доволі важко йде у серця людей. Її треба усвідомити не тільки розумом, але й серцем. Більшою мірою серцем. Ця істина має стати наріжним каменем нашої державності, нашого суспільного життя, наших індивідуальних дій. Без Бога, як найвищого суспільного пріоритету, без Бога, як найвищої індивідуальної цінності, не можлива ні справедлива, ні щаслива Україна. Врешті, не можлива Україна як така. Ця аксіома є укоріненою у незмінних законах буття, і її не можливо спростувати. Натомість саме життя повсякчас підтверджує її як у позитивному, так і в негативному сенсі.

Віктор Ющенко чи не першим із сучасних провідників української нації не тільки прийняв серцем цю істину, але й зважився голосно проголосити її на весь суспільний загал. Знаючи політичні та суспільні реалії сьогодення, можна стверджувати, що це потребувало від нього неабиякої мужності. Але попри все, він зробив цей крок. Більше того, Ющенко показав, що йде до влади як самостійний і зрілий політик. Іде до влади, щоб докорінно змінити і її, і всю країну на краще. Можливо, як людина, Ющенко і не прагне влади, але суспільні обставини змушують його зробити цей непростий вибір. У цьому поході за Ющенка віра в Бога і позитивні результати його попередньої діяльності. З ним – моральна підтримка значної частини української люднос-

ті. Ющенко говорить зовсім відмінною від більшості політиків мовою. В його мові принципово інша стилістика. Проста, дохідлива й водночас глибока. Він повертає словам утрачений було первинний зміст і вагу. І йому віриш. Є, щоправда, люди, які не вірють чи не бажають вірити Ющенку, люди, що не сприймають його. Але це не є бідою Ющенка, це є бідою тих людей.

В сьогоднішньому Українському суспільстві Ющенко є випробуванням на зрілість, щирість і справжність. На сьогодні він є свічкою української надії.

Щоб Україна мала своє добре майбутнє, всім, хто такого майбутнього прагне, усім, хто має громадянську позицію, треба, об'єднавшися, прокрити її своїми долонями від дії ворожих вітрів. *I тоді ми здобудемо свою історичну перемогу. З Вірою, Надією і Любов'ю ми здобудемо її в ім'я Бога і людей, в ім'я прийдешньої величини нашої Батьківщини.*

Цей текст тоді, здається, так і не набув оприлюднення – хтось зауважив, що він занадто філософський, хтось мав інші зауваження. Сашко скромно не наполягав... Цей чоловік непоказно і щемко любив цю землю та глибинні моральні істини українського люду.

Тисячі таких непоказних сашків у цілій Україні безпретензійно «прикривали своїми долонями» цю істину «від дії ворожих вітрів» і блок «Наша Україна» (попри бурі адміністративного Кучмівського свавілля, лукавства і цинізму) таки виграв парламентські вибори. І коли уже у парламенті

Ющенко програв усе, що можна було програти¹, я якось зателефонував Сашкові: «Ну, що, Олександре, «Ющенко, Ющенко» – це ж прояв абсолютної безвульності. Бандократія поступає цинічно, але саме цим вона вкладає у підсвідомість українства: «не рипайтесь! Однаково буде так, як ми хочемо!», а Ющенко не лише не зумів скріпити віру простого люду в своїй можливості, а, боюся, що своєю політичною делікатністю лише підсилив масові розчарування – «голосуй, не голосуй, однаково буде так, як бандократи хочуть» і, боюся, що уже важко буде їх переконати в протилежному».

Знаю, що Сашко не дуже сприймає такі метафори як «бандократи», але я насправді був настільки розчарованим останніми подіями у Верховній Раді, що це викликало природне обурення. Бо як це так, та ж у будь-якій країні світу та політична сила, яка на виборах домоглася довіри більшості свого народу, зобов'язана диктувати свої правила гри.

У трубці мовчали.

- Ви мене чуєте, пане Олександре?
- Чую, чую, пане Миколо. Мене це також бентежить, але я можу зрозуміти Ющенка: йому

¹ На парламентських виборах 2002 р. блок «Наша Україна», очолований Віктором Ющенком, вперше в постсоветській Україні набрав найбільше голосів – 110, до цього найбільше набирали комуністи. На цих виборах комуністи отримали лише 63 депутатських місця, посівши друге місце. Найбільш розрекламована прокучмівська партія олігархів СДПУ(о) набрала найменше. Не дивлячись на те, їхній представник став заступником Голови Верховної Ради, а голова партії – Головою Адміністрації Президента. Їхня фракція вже після виборів (методом переманювання, підкупу і шантажу) збільшилася з 35 місць до 39. Блок Ющенка лише за перших два місяці після виборів втратив 8 депутатських місць (перейшли в інші фракції). Головою Верховної Ради став Голова пропрезидентського чиновницького блоку «За єду», що на виборах зайняв лише третє місце.

запропонували правила гри, за якими він не може і не вміє грati, і добре буде, якщо він і не прийме таких аморальних правил. Вони обрали дію на підступі і ненависті. Вони не можуть виграти.

— Ой, ще як можуть. Уже виграли.

І тут він зачитував мені якогось іноземця: «Обираючи дію, засновану на любові, ви досягаєте більшого, ніж виживання, більшого, ніж виграш; ви досягаєте більшого, ніж успіх».

Я відповів йому, що це щось надто філософське. Він спростував: «Це не філософське, а Боже».

Домовилися поговорити на ці теми докладніше при зустрічі.

Уже не переговоримо... Це тіло, до якого я зараз маю піти попрощатися, це уже не він.

До мертвих у мене якесь особливe ставлення. Не те, щоб жахався мерця, але я усвідомлюю, що ця холода, нежива оболонка — це уже не та людина, яку я знов. Та, яку знов, може бути десь тут поруч, але уже в іншій якості. Тому в таких ситуаціях мені завжди важко визначитися, до кого ж я, врешті, прийшов?

До власного тіла не маю якогось особливого захоплення. Найбільше клопотів у цьому житті завдає мені саме плоть. Часом мені дорікають, що не зовсім уважний до своєї зовнішності. Але я й насправді не святкую себе, тобто плоть свою. Може тому в мене викликає певну відразу особа, що надто любується собою. Не заперечую, що людина має бути гарною, і усе в ней має бути гарним. Але ж так багато надивився цю роблену

гарність. Знаю людей, що нічого не встигають зробити – стільки мають клопотів зі своєю зовнішністю. Це якась кара Господня.

Якось Ісус Христос попросив одного чоловіка іти із ним. «Не можу, – відповів той, – мушу поховати батька». «Залиш мертвих мертвим, – відповів Христос, – і ходи зі мною». Мені й до нині є не зовсім зрозумілим цей коротенький діалог. Очевидно, що прах рідних треба належно віддати землі. Але у небожителів на цю проблему інша логіка.

Біля станції метро «Університет» купив букет квітів – так належиться. Їх у такому випадку має бути парне число. Але осінні квіти, що впали в око, були цілими кущиками – годі перерахувати. Я й не рахував.

Володимирський собор завжди відчинений. Там будь-коли серед дня можна зайди помолитися, поставити свічечку чи подивитися розписи.

Тіла ще не було. На подвір'ї стояла якась жінка з букетом квітів. Запитав, чи вона часом не на прощання з Олександром Шумиловим. Так, підтвердила. Чекали не довго – через кілька хвилин під їхав невеликий автобус з ритуальної похоронної служби. З нього вийшли з півтора десятка людей. Очевидно, рідні. Занесли домовину до собору. У ній і справді лежав уже чужий Сашко. До мене підійшов якийсь чоловік і сказав, що із квітів краще б зняти целофанову обгортку перед тим, як класти в домовину. Не знав куди її діти, почав запихати в кишеню. У величній тиші собору зім'ята целофанова обгортка так шурхотіла, що усі звернули на мене увагу. Відспівував молодий

священик, і мені здалося, що він вперше у своїй духовній практиці здійснює такий обряд — щось забував, кудись оглядався. До мене підійшов ще один чоловік і запитав, чи я Сашків колега по роботі.

— Ні, ми були просто приятелями, — відповів я.

З цього зрозумів, що тільки я тут чужий — усі решта знаються між собою.

— Я батько Сашка, — сказав чоловік. Обняв його за плечі:

— Прийміть мої співчуття, ви втратили розумного і доброго сина. Але така Божа воля.

Я до цього ніколи не бачив Сашкових батьків, але знову, що він з великою шаною ставився до них. Він, здається, був у них єдиною дитиною, і важко уявити їхню втрату. Мені будь-які слова у такій ситуації видаються недоречними, але щось же треба казати.

Потім домовину занесли знову в невеличкий спеціальний автобус. Людей було не багато, але мені здалося, що більше, ніж там може вміститися. На цвінтар я не поїхав. Ось і усе, друже Сашко...

День був погідний, сонячний. Я вирішив, чомусь, обійти навколо собору. Поки обійшов, автобус-катафалк уже від'їхав.

Немає Сашка. Він був доброю людиною, добрим громадянином. Вірив в Бога і в Україну, вірив у прихід чесних провідників народу. Але «проводники» про це не здогадувалися.

На цвінтар, як дізnavся потім, прийшов попро-

щатися з тілом ще Олександр Сугоняко зі своїми друзями.

Ось і усе, Сашуню...

Цього дня (21 листопада 2002) Прем'єром України став представник Донецького клану.

P.S. Через півроку за сприяння «Громадянської позиції» вийшли окремою книжкою найбільш змістовні праці Олександра Шумилова – «Містичний ключ до України». Це – трепетне вболівання за Україну і її моральну чистоту. Це, врешті, якесь містичне повернення Шумилова до Шумила (саме таке прізвище носив його прадід).

Власне, це – книга, де на прикладі долі однієї людини відбувається містичне повернення України до України.

Недавно з якоюсь офіційною делегацією їздив до Америки Євген Пронюк¹, привіз від Надійки конверту для мене. У ній кілька брошурук. Це матеріали Григоренківських читань; *Нью-Йорк; 2001 рік*; брав у них активну участь; зібрали матеріали і видала Надія Світлична.

Перед текстами виступів – фотографія виступаючого. (Фотографувала Надійка). А також коротенька довідка

¹ Євген Пронюк – Голова Товариства політв'язнів і репресованих.

про кожного автора тексту.

Надійка просить передати один примірник історику Русначенку. Він тоді був в Америці і теж виступав на слуханнях. (Зателефоную, зустрінуся, передам).

Слухання проходили в рамках 25-річчя Української Гельсінської Групи, членом якої був і генерал Петро Григоренко. (Григоренко останнім часом представляв інтереси Групи за кордоном). Свою фотографію тут не поміщаю – надто офіційна, за трибуною. А усе решта – без змін.

Микола ГОРБАЛЬ

Нафродився 1940 р. на Лемківщині (Польща), звідки в 5-річному віці депортований з родиною в Україну. Поет, композитор, багаторічний політв'язень (загальний термін – 16 р.), звільнений одним з останніх в СРСР – 23 серпня 1988 р. Член Української Гельсінської групи від 1980 р., після звільнення – секретар УГСпілки. Депутат Київради (1990-94), народний депутат України другого скликання. Від 1999 р. – Президент благодійного фонду «Галерея Богдана». Мешкає в Києві.

СВІЙ СЕРЕД СВОЇХ

Мав честь знатися з усіма цими людьми, що на портретах. (Фронтальна стіна в залі НТШ оформлена портретами 14-х членів Української Гельсінської групи, що відійшли у вічність). Доля була прихильною до мене: з одним запізнався в неволі, з іншими – на т. зв. волі. Це було товариство, близьке мені по духу. В УГГ я був свій серед своїх.

Виступаючи переді мною, д-р Русначенко зауважив, що всі вони були гуманітаріями. Висновок мав

би спонукати до узагальнення, що саме це зблизило тих людей. Не думаю, що це так. Почуття громадянського обов'язку і жертовність – ось що було спільним знаменником цих особистостей. Біблійне – «Якщо не я, то хто? Не тепер, то коли?» – зблизило їх.

В Україні ніколи не припинявся спротив поневоленню. У найважчі часи тоталітарної ночі то тут, то там з'являються нелегальні, підпільні групи, про що докладніше згадував у своїй доповіді історик Анатолій Русначенко. На жаль, коефіцієнт корисної дії таких формувань у роки брежнєвської стагнації був дуже невисокий. Як правило, їх виявляли й арештовували ще до того, як вони встигали якось структурно оформитися і заявити про себе дією. Був хіба що один позитивний показник такого спротиву: українців-політ'язнів у советських концтаборах завжди було найбільше, що давало підстави для обнадійливо-го – «Ще не вмерла Україна!»

Українська Гельсінська група відрізнялась від усіх попередніх формувань своєю легальністю, тим, що її члени відкрито заявили про себе і про свої претензії до режиму. Для багатьох тоді така діяльність здавалася наївністю, романтизмом. Я знов людей із старшого покоління, причетних до збройного опору, які особисто мені казали: «Цих бандитів стріляти треба, а ви їм заяви та протести пишете. Плювати вони хочуть на ваші заяви». Я згоден злагнути емоційний резон таких тлумачень, спричинених позитивістським світоглядним консерватизмом, але, на жаль, не спроможним побачити переміни, що відбулися на той час у співвідношенні світових ідеологічних систем.

Про створення Української Гельсінської групи вперше почув, перебуваючи в Сибіру на засланні після свого першого ув'язнення. Був приємно вражений появою в Україні нової форми опозиції тоталітарному режимові.

Пригадую, як у концтаборі на Уралі інженер з Києва Зиновій Антонюк, арештований під час «покосу» 1972 року, переповідав один цинічний монолог свого слідчого: «После етого десять літ буде спокійно». Кагебісти, очевидно, знали, що національну ідею навряд чи вдасться вбити остаточно, але ці арешти (1972 року) мали їм гарантувати притлумлення національного спротиву бодай на 10 років. І ось на тобі: не минуло і 5 років, як появляється УГГ. Для нас, політв'язнів, це також була приємна несподіванка. А я для себе визначив, що мое місце після звільнення – серед цих людей.

Правозахисний рух ставив Систему перед фактом порушення нею її власних законів. Це можна було ігнорувати всередині країни, але не на рівні міжнародних домовленостей, і горстка відчайдушних це добре усвідомила. Ми знали, що нас чекає, але навіть факт наших арештів був доказом злочинності совєтської системи. Хтось мусив узяти це на себе. («Як не я, тоді хто?»). Українська Гельсінська група винесла український національний визвольний рух у загальноєвропейський контекст. До цього для світу існував тоталітарний СРСР (Раша), де Україну бачили тільки як регіон. Тепер до Польської «Солідарності» й Чехословацької «Хартії-77» долучилася українська опозиція в особі УГГ. Ми писали заяви і звернення, не приховуючи своїх імен, тому нас знали поіменно. Так – ми були сіллю в оці імперії, і вона не могла нас терпіти.

Це й справді була невеличка група, як казав Василь Стус, «мало нас, малесенька копта». Коли після звільнення я приїхав до Києва, голову Групи Миколу Руденка вже було арештовано. На суд до Миколи Матусевича і Мирослава Мариновича мене не пустили, але я вже був з ними.

Користаючи з нагоди, що після заслання офіційно на мене не було накладено адміністративного нагляду,

я якось спонтанно став кур'єром Групи – туди щось занести, там передати, звідтіль узяти інформацію і т. ін. Найголовнішою функцією правозахисного руху, власне, й було збирання інформації про порушення прав людини і нації та намагання зробити цю інформацію доступною для народів і урядів, що підписали Гельсінські угоди. А це остаточно викривало фальш і облудністьsovєтської системи перед світовим співтовариством. При тотальному стеженні КГБ це не завжди було легко робити, де часто вимагало певної конспірації. Більша частина інформації з України у світ потрапляла через Москву, адже тільки там були іноземні представництва, корпункти і т. ін. У цьому процесі важко переоцінити ролю члена УГГ генерала Петра Григоренка, який довший час жив у Москві.

Оскільки сьогоднішня наша зустріч проходить під знаком Григоренківських читань, дозвольте мені трохи детальніше розказати про цього соратника в правозахисті.

Спершу оповім, як я познайомився з цим дивним чоловіком і про те, як оцінюю його внесок у нашу державницьку незалежність.

Мені було не вдивовижу зустріти національно свідомого галичанина, але завжди приємно дивувала і захоплювала зустріч із такою людиною із тоталітарно-денаціоналізованого Сходу України. Для мене донині лишається таїною, як у простого хлопця з Донеччини Івана Дзюби виникла потреба зібрати звинувачувальний матеріал проти Системи – «Інтернаціоналізм чи русифікація?», де виразно порушив питання захисту інтересів людини і нації, що стало інформаційною бомбою для спраглих правди в Україні і в світі. А постать Івана Світличного (народився і виріс на сході Луганщини)? Це навколо нього формувалося усе столичне (якщо не всеукраїнське) шістдесятництво. А Василь Стус із Донецька, а киянин Валерій Марченко?...

У Московське помешкання Григоренків уперше я заїхав десь наприкінці 1976 року, їduчи із Сибірського заслання у відпустку. Це було порушенням адміністративного «маршрутного» листа, яким аж ніяк не було передбачено таке відхилення. Але я не міг відмовити собі у задоволення зустрітися з цим дивовижним чоловіком. Зателефонував, що хочу зустрітися. У відповідь почув доброзичливе запрошення.

Двері відчинив високий, кремезний чолов'яга у цивільному й українською запросив: «Заходьте, заходьте!» Це й був Петро Григорович Григоренко. Розмовляли недовго, він мав невідкладну роботу: «Пишу передмову до книжки Миколи Руденка «Економічні монологи». Пречудова книжка, повне заперечення марксистської ідеології», – емоційно сказав генерал.

Потім ще з годину зі мною розмовляла його дружина Зінаїда Михайлівна. Навіть роки не могли приховати її колишньої вроди. Вона була уважна і допитлива. Дотично я дізнався, що вона – росіянка, і що Петро Григоренко – вже другий її чоловік, першого розстріляли як «ворога народу». «Думала, ск豪华 за широкі плечі генерала, – каже Зінаїда Михайлівна, – та й цей чоловік виявився правдолюбом». Ця деталь досить багато дала мені для з'ясування феномену опального советського генерала. Чи не ця жінка посіяла в ньому сумнів щодо непомильності Сталіна і навчила уважніше придивлятися до «найдемократичнішого в світі суспільства»? У советській армії були десятки тисяч українців-офіцерів, але чи аж так багато з них дійшло до усвідомлення злочинності советської системи і спротиву їй? Чи не завдяки досвідові дружини, що пережила жахіття репресій, Григоренко почав задумуватися над сенсом життя, своїм походженням і долею свого українського народу? Мені невідомо, щоб Зінаїда Михайлівна колись дорікнула Петрові Григоровичу за його потяг до українства. Їхнє мос-

ковське помешкання завжди було відкрите для всіх гнаних і переслідуваних тоталітарним режимом, і не лише українців.

Репресований народ – кримські татари, вважають генерала Григоренка не лише своїм захисником, а й національним героєм. Пам'ятник Петру Григоренкові в Сімферополі, який спорудили кримські татари, страшенно не до вподоби російським шовіністам.

Українському війську сьогодні дуже бракує генерала-патріота Петра Григоренка. Перед цьогорічним Днем Незалежності я давав інтерв'ю для радіо «Свобода», в якому сказав, між іншим, що не маю бажання іти дивитися на військовий парад. Я не вірю в патріотизм війська, що розмовляє мовою колонізатора. Я не вірю у боєздатність війська, в якого немає чітко розробленої військової доктрини, де було б виразно сказано, хто його потенційний супротивник. А я вважаю, що російський імперіалізм і надалі залишається найнебезпечнішим ворогом Української державності.

Військо, яке вміє лише злагоджено марширувати Хрестатиком (під хитрувату посмішку Президента Росії Путіна, що стоїть на трибуні поруч з Президентом України), здатне, як на мене, тільки для злагодженої капітуляції, а не відпору агресорові. Оті ракети, що на навчаннях влучають то у власні будинки, то в пасажирські літаки, – лиш додаткове підтвердження моого скепсису.

Дуже бракує зараз Україні генерала Григоренка. Лишається ще раз подякувати долі, що звела мене з цим відважним чоловіком, із цим завзятим козарлютою Петром Григоренком, що без вагань став членом-засновником Української Гельсінської групи і створив та очолив її Закордонне представництво. Опинитися серед такого славного товариства мав за честь і не міг втратити щасливої можливості.

Дякую.

Надзвичайно цікавим на цих читаннях видався виступ Ніни Самокиш.

З нагоди її 80-ліття написав про це в газеті «Наша віра». Не можу знайти зараз тієї газети.

Коротко з пам'яті:

родом Ніна Самокіш з Холма; член ОУН; на Заході стала на бік тієї частини організації, що відмовилася від програми подальшої силової боротьби за незалежність, як безперспективної в післявоєнний період. Цю фракцію ОУН назувати – «Двійкарі»¹. Вони, згодом, активно підтримають шістдесятників, а потім і дисидентський рух в Україні.

¹ «Двійкарі» – ОУН за кордоном (ОУНз), під тією назвою «двійкарі», оформилась в лютому 1955 р. в результаті конфлікту в Закордонних Частинах ОУН (ЗЧ ОУН), який почався в цій організації ще в 1945-46 роках. Конфлікт виник між спеціально висланими Проводом ОУН і Президією УГВР на Захід – Миколою Лебедем, Дарією Ребет, о. Іваном Гриньою, Мирославом Прокопом, Євгеном Врецьоню та ін. з одного боку та лідерами ОУН, що вийшли з німецьких концтаборів і в'язниць – С. Бандерою, Я. Стецьком, О. Тюшкою й ін. з другого боку. Представники Краю уже керувалися програмними змінами, які прийнято на Великому Зборі Українських Націоналістів (ІІІ НВЗУН) в серпні 1943 р. в Україні, які змінили дотеперішню платформу ОУН – від інтегрального до демократичного, антитоталітарного націоналізму.

Натомість, С. Бандера і його прихильники в ЗЧ ОУН, які на Заході були чисельно більшими, стояли і дальше на позиціях інтегрального націоналізму (щоправда, серед т. зв. «екацетників» були теж такі, що прийняли програмні зміни – Лев Ребет, Володимир Стаків, Роман Ільницький та інші).

В серпні 1948 р. на т. зв. Міттенвальдській Конференції в Баварії Провід ЗЧ ОУН на чолі з С. Бандерою позбавив представників ОУН і УГВР з України їхніх мандатів і повідомив про це Провід ОУН і Президію УГВР в Україні. Керівництво визвольного підпілля на Рідних Землях відкинуло це рішення ЗЧ і повернуло мандати своїм висланникам.

Тим не менше, конфлікт продовжувався. Незгідних з рішеннями ОУН в Україні очолив Бандера, а тих, що погодилися на програмні зміни, очолило двоє – Л. Ребет та З. Матла, звідси – «двійкарі». Головами Політичної Ради ОУНз були Богдан Кордюк, Лев Ребет, Роман Ільницький, Дарія Ребет, Анатоль Камінський. Членами Політичної ради: Іван Бутковський, Іван Гриньох, Роман Ільницький, Анатоль Камінський, Ірина Козак, Богдан Кордюк, Зиновій Марциюк, Богдан Підгайний, Дарія Ребет, Модест Ріпецький, Володимир Стаків і, дещо пізніше, Василь Маркусь. (Автор не приховує своєї симпатії до цих людей і водночас з прикрістю констатує – в усі часи серед провідників нації не бракувало також геніїв деструкції та розбрата).

Коли Григоренко прибув до США, Ніна Самокіш виявить бажання бути його особистим секретарем. Уточню, що серед української політичної еміграції ставлення до генерала-правозахисника було неоднозначним. З цього приводу на Григоренківських читаннях пані Ніна скаже: «У цій залі свого часу деякі наші патріоти бойкотували, освистували генерала Григоренка, але ці ж самі люди, у цій же залі зустрічали оваціями іншого генерала. Котрий в той час, коли Григоренка мордували по божевільннях, сидів у люксусових кабінетах КГБ і вислужувався перед Москвою. (Йдеться тут про генерала КГБ Євгена Марчука, якого на президентських виборах активно підтримала ОУН(б) – бандерівська фракція).

18 лютого 2003 – не стало Леоніди Світличної. Померла в лікарні після другого інсульту. Відспівували в церкві Св. Миколая Чудотворця на Аскольдовій Могилі. Поховали на Байковому цвинтарі, поруч з чоловіком – Іваном Світличним.

Настоятель церкви отець Ігор попросив написати для парафіяльної газети невеликий спогад про цю жінку – вона ходила до цієї церкви, «тут потужна енергія», – казала Льоля. Здається, вона мала здатність відчувати це. Пригадую, одного разу біля Флорівського монастиря вона привела нас на одне місце: «Ось тут була могила матері Івана Мазепи, – показує Льоля на бруківку – відчуваєте, яка енергія іде на цьому місці?» Поправді сказати, я нічого не відчув – не дано мені. Льоля щось-таки на цьому зналася. Її мама була дуже

набожною, а сестра її мами, здається, була монахинею. Якийсь час юне подружжя – Іван з Льолею – жили на території Флорівського.

Щось був написав про неї для газети, на кшталт: Леоніда Світлична – подруга, соратник, вірна дружина Івана Світличного. Після ув'язнення Івана поїхала до нього на заслання (Алтай), щоб бути поруч. Коли Іван там тяжко захворів – була його сестрою милосердя. Після відходу Іvana активно займається його творчою спадщиною.

Текст цього некрологу в мене не зберігся. Щоправда, у книзі спогадів про Івана Світличного «Доброокий», виданої Льолею, є інший мій текст.

ВОЛОДАР ДУХУ І КОРОЛЬ СПОКОЮ

І почув я голос із неба, що до мене казав:

– Напиши: блаженні ті мертві,

хто з цього часу вмирає в Господі!

– Так, – каже Дух, – вони від праць своїх заспокоються,

бо їх діла йдуть за ними слідом».

(Об'явлення св. Івана Богослова, Євангелія, гл. 13)

Мені належить написати короткий спогад про Світличного.

Ми з Іваном зустрілись і запізналися в ув'язненні і були разом близько двох років у гулагівській пастці. То й спогади, очевидно, можуть бути лише на тлі тюремного буття.

Десь на дні серця тюремна тема мені глибоко

осоружна. Тому так важко взятися за перо. Але ж Льоля змусить, не відступить... У її наполяганнях (в даному випадку видавничо-творчих) є щось суто Світличнівське, і цього не можна не шанувати в ній.

Пригадую, як Іван у таборі часто дорікав собі за те, як багато було втрачено можливостей у час хрущовської відлиги. Мовляв, і це можна було видати, і те можна було надруковувати, і такі-от наміри були, і можна було їх реалізувати, але ж – ні! Оте наше хохляцьке «та колись пізніше, та ще встигну». А потім в один прекрасний день такі можливості обірвалися – «власть помінялась».

Як на мене, то саме Світличний на ці докори не заслуговував. Бо він чи не найбільше встиг зробити в той короткий проміжок просвітлення серед тоталітарної ночі.

Пізніше збагнув: Іван ніколи не дорікав іншим. Він волів картати себе і в отакий делікатний спосіб спонукати інших до праці. Видно, така метода впливу на оточення власним прикладом не оминула і його рідних. Хоч у Льолі це категоричніше: «Давай пиши... давай пиши». А Надійчине (його сестрички) щоденне, копітке, непретензійне порання самотужки на українській забур'яненій ниві, чим пояснити?

Коли настануть кращі часи для України (а вони настануть!), і молодь шукатиме серед лицарів українського духу взірців для наслідування, то по дорозі до величного храму для скромних і працьовитих юнаків великим навчителем ста-

не особистість Івана Світличного. За гасло там буде – праця для свого народу за будь-яких обставин, без ремства, без очікування нагород і похвал.

Пригадую, Іван часто вживав фразу: «Життя прекрасне!» І це – в концтаборі, і це – без крихти іронії, а так щиро й усміхнено на запитання «Ну, як життя-буття?» відповідав: «Життя прекрасне!» – розводячи руками, як для обіймів. Навіть коли він вийшов із штрафного ізолятора, змарнілий і зарослий, і я запитав: «Як чуєтеся, Іване?» – почув звичне: «Попри все, Миколо, життя прекрасне». Який повчальний внутрішній спокій! І яка невибагливість у побуті!

Або таке – від Івана в мій лексикон перейшло слово «амброзія». Коли до тюремного чаю перепадала ще цукерка-подушечка, то Іван, відсьорбнувшись чаю, вдоволено заплющував очі і після довгого блаженного «М-м-м» виголошував: «Амброзія – напій богів». А коли влітку вдавалося з кропиви, або молодої кульбабки чи з іншої убогої концтабірної рослинності приготувати нехитру приправу до їжі, яку дражнили баландою, то ніби зараз чую Іванове: «Смакота-а!»

Можливо, такі буденні дрібниці можуть видатися й недоречними при спомині про цю світлу постать, але цим хотів лише підтвердити, що з Іваном було завжди легко й просто. З ним було добре і в тюрмі... Він був володарем свого духу і королем спокою.

Кажуть, що ролю короля грає його поcht, його оточення. У цій ситуації було інакше – Світлич-

ний із інтелігенції шістдесятих років, не покладаючи рук, готував почт для її величності королеви, ім'я якій – Україна. Хоч, може, про це й не думав.

Згадуючи про Івана – Івана, що вже належить вічності, Івана, близького й лагідного для всіх, хто зустрічався з ним хоч раз, – найбільше не хочеться, щоб ці спогади творили з нього монумент.

Свого часу, опинившись, з ласки долі, в орбіті Івана Світличного, мое життя від цього стало остаточно визначенним, конкретним і послідовним. Гадаю, що так сталося не тільки зі мною, а з кожним, кого заполонила Іванова притягальна сила.

Колись я вже писав коротенький спомин про Івана, власне, загалом про феномен цього милого сімейства Світличних. Спомин так і називався – «Світличні» і був опублікований у газеті «Свобода», що виходить у США¹. При цій нагоді пропоную їх читачеві з незначними скороченнями.

СВІТЛИЧНІ

Серпень ще не докотився до свого краю, а синіми ранками уральські смерекові пагорби вкривали срібляста паморозь. Упродовж дня м'якеньке сонечко заходилося фарбувати березові листочки позолотою, і, коли надвечір небо ставало високе, берізки, в обрамленні вперто зелених смерек, виглядали по-царськи ошатними. Далебі, ця місцина цілком підійшла би під райський куточек, якби з волі сатани тут не возвели концтабір. З колючими дротами, «запретками», парканами,

¹ Газ. «Свобода», чч. 230, 231 від 4-5 грудня 1992 р.

автоматниками, собаками, наглядачами, стукачами та іншою видатною атрибутикою зла.

Був звичайний табірний день, яких у простого советського зека тисяча попереду і тисяча позаду.

Ген, за високими парканами «запреток», на горизонті між розпадинами гір, маліючим сегментом тонуло червоне сонце. У прозорому повітрі окрики наглядачів відляскували батогом, а сіру бушлатову колону окутував притлумлений гамір: перша зміна 53-ї політичної зони поверталася з роботи. «Поотрядно», «побригадно», «по п'ять у шеренгу», як в усіх інших тaborах «необъятной» імперії. Бо саме так велить Устав.

При «сьёме», на відміну від «развода на роботу», гамір колони був дещо жвавіший: передчуття відпочинку, сну, надія на лист із «волі», сподівання на добру вістку – додавали мажорних ноток. У глухій ізоляції від світу зона – це завжди як велика, чутлива мембрана.

Тільки-но перші «п'ятірки» увійшли за браму «жил zoning», як між в'язнями пронеслося: «Світличного привезли!» «Світличного привезли!» Збудження сколихнуло колоною, хвіст якої ще у «промзоні».

Ім'я Івана Світличного – комусь більше, комусь менше – було відоме в таборі вже всім. На той час ми знали майже все про повальні арешти інтелігенції, що прокотилися Україною 12 січня 1972 року. По кручинці: то з офіційної преси про «запроданців», то з покаянних заяв тих, хто «усвідомив хибність своїх поглядів». Та, врешті, до

зони вже прибували й перші «рекруті» нового набору.

Будучи, за іронічним висловом кагебістів, «бунтарём-одиночкой», хлопцем з периферії, я до того не знався з ніким із столичних «шістдесятників», тому по-справжньому був радий нагоді побачитися з кожним. А що місце зустрічей вибирав не я, — цей процес був позбавлений будь-якого смутку чи трагізму, і я справді відчував якесь внутрішнє піднесення. Хоча, здавалося б, чого тут тішитись — людину привезли в концтабір. Та є в цьому глибокий підтекст: значить, людина готова продовжувати боротьбу, навіть якщо ціну визначено найвищу — власне життя. Чи не тому якимось гнітючим мовчанням, ба навіть пекучим соромом сприймали в'язні покаянні заяви в пресі тих, хто не витримав.

«Світличного привезли!» (Отже переміг, отже витримав, отже не зрадив) — жвавий гамір війнув колоною.

«Привезли» — не означає, що зараз же й зустрінемось. Побачимося, власне, лише через два тижні, бо саме стільки кожного новоприбулого ізолюють у т. зв. карантинці. Але він уже тут...

Табір набирає іншої ваги, він поповнюється новою величиною. Від цього й гордість.

Про Світличного я вже трохи наслухався від його друзів і знайомих. Знав, що він — літературознавець, поет, перекладач. Знав, що через його київську однокімнатну квартиру на вулиці Уманській пройшла чи не вся поетична молодь новітньої хвилі відродження (*19). Знав, що ту одну кімнату

як «антирадянську пропаганду». А було так: у цей день Надійку, запрошену в КГБ буцімто для розмови, так і не випустили звідтіль, об'явивши рідним, що вона арештована, а після цього рідні не застали в дитячих яслах і маленького Яремка. І ніхто нічого не знов... де він? Лише через два тижні сліз і розпачу вдалося знайти його у Ворзельському сирітському будинку.

Уже потім у Івана Світличного я прочитав вірша, присвяченого малому Яремі Світличному, де запам'яталася строфа:

*Ти – мужчина? Ти – справжній мужчина? Прекрасно.
Хай вітфи, хай шторми, хай дев'яті вали –
Стій, мов скеля, й пильнуй наш девіз, наше гасло:
«Як не я, тоді хто? Не тепер, то коли?»*

У вірші-присвяті вразили, як струмом, слова «...наш девіз, наше гасло...» Ось, виявляється, який він – девіз Світличних. Ключ до розгадки феномену цієї родини!

*«Як не я, тоді хто?
Не тепер, то коли?»*

Біблійне, Боже, предковічне, що спонукає до святого чину:

«Якщо не ти, то хто тоді? Якщо не тепер, то коли?»

Звідкіль хлопець з Луганщини дізнався про це?

... Зустріч новоприбулого в'язня – це завжди своєрідна табірна вроčистість. Буде заварений традиційний, збережений для такої оказії чай, буде колом гурт українства і в центрі – Він, новоприбулий, до якого уважно придивлятимуться, якого

уважно слухатимуть, виважуючи кожне слово. А все загалом, з мовчазних їхніх поглядів мало би означати: «Нічого, витримаємо. Ми твої друзі, і на нас можеш покластися». Через таке прийняття свого часу пройшов і я.

Гурт вітальників Світличного був несподівано великий – прийшли не тільки українці. Виявляється, серед демократичного руху в імперії він був відомий далеко поза Україною. Тут варто нагадати, що справжній інтернаціоналізм був саме в таборі. Саме тут було справжнє братерство, братерство поневолених народів. З появою в зоні Світличного ця приязнь не лише поглибилась, а й набула цілеспрямованої активності.

*Жити не для свята і помпез параду,
У мільйонних митях жити, як в одній.
Пити, як балъзам, терпку перфуму правду
І вростати цупко в сухожилля днів.*

Ця строфа з Іванового вірша – найкраще підтвердження принципу, за яким жив її автор і до чого спонукав інших.

На той час політичні табори були офіційно діючою політичною опозицією системі. Заяви, протести, голодівки – ось ці постійні форми спротиву. Попри глуху ізоляцію концтабору, багато чого з тамтешнього побуту стало відоме світовій громадськості. Офіційній комуністичній пропаганді ставало дедалі важче брехати. Це її бісило, тиск посилювався.

Працьовитість Івана була дивовижною. Навіть за найгірших умов він щось робив, бодай удосконалював французьку, чи продовжував складати

словник синонімів української мови. «Ах, этот Светличный!» Він навіть у слідчій камері Київського КГБ примудрився написати збірку сонетів, яка потім називатиметься «Гратовані сонети». Один – «Моя свобода» вивчив і я:

*Свободу не втікати з бою,
Свободу чесності в бою,
Любити те, що сам люблю,
А не підказане тобою,*

*Свободу за любов мою
Хоч і накласти головою,
А бути все ж самим собою,
Не проміняю на твою,*

*Ліврейську, жебрану, ледачу,
Вертку, замацану, як здачу,
Свободу хама й холуя.*

*Несу свободу в суд, за грата.
Мою від мене не забрати –
І здохну, а вона – моя.*

Цей високоінтелігентний чоловік з лагідною усмішкою, тихим доброзичливим голосом та велими крихким здоров'ям отримав за свою громадянську порядність усе, що можна було за ст. 62, ч. 1 – сім років таборів сурового режиму і п'ять заслання. Відбув усе.

Під час заслання у високогірному Алтаї захворів і переніс тяжку операцію на мозку. Повернувся додому інвалідом. Доконали, мерзотники! Добрий, всепрощаючий Іван у сонеті вдячності скаже:

*Я не клену своєї долі,
Хоч кожен день мені взнаки:
І гне мене, і мне боки,*

*I перемелює поволі.
Мої надії і роки
Що буде з того? Кремінь волі?
Чи слина і квиління кволі?
Що? – хліб святий чи глевтяки?*

*Щось буде. Буде щось. А – буде!
Ні сліз, ні ремства, ні огуди,
Ні роздратовання, ні зла...*

*I слава Богу, що сподобив
Мене для гарту і для проби
На згин, на спротив і на злам.*

Кінець вісімдесятих і початок дев'яностих років знаменні тим, щоsovетська імперія, як болючий, гнійний нарив на тілі планети, прорвались. Політв'язні виходять на волю. Україна вирує. Сотні синьо-жовтих знамен волі полоще вітер над Хрещатиком, багатотисячні колони скандують: «Слава Україні!» Стою збоку і ловлю себе, що шепчу пророче Іванове: «... Щось буде! Буде щось. А – буде!»

Іван прикутий до ліжка і вже безмовний. А поруч тільки Льоля, вірна Іванова дружина Леоніда Світлична. Це вона всі ті невільничі роки, забута світом і цькована владою, несла торби на Урал з передачею для чоловіка і ще з одним речовим мішком на плечах, щоб на зворотному шляху заїхати в Мордовію на побачення до Надіїки Світличної. О, якою мірою виміряти цю віданість і печаль?

«Слава Україні!» – лине над Хрещатиком, незрозуміле і насторожуюче для вчораших, окрилююче для спраглих волі.

Якщо ви завтра почуете про цю демонстрацію по радіо в передачі, яка закінчуватиметься словами: «*Надія Світлична. Радіо «Свобода», Нью-Йорк*», то ви не помилитесь – так, це та сама Надія Світлична, яка продовжує говорити світові про Україну, про її болі і надії.

Яким світлим іменем нарекла доля цих людей – Світличні.

Київ, 1994 р.

P.S. Для повноти картини, коротенький спогад зі щоденника:

Наши звернення в різніsovетські юридичні установи щодо полегшення умов праці Івану Світличному через його покалічені руки несподівано дістали позитивний результат: Івана таки перевели на легшу роботу – бібліотекарем в табірну бібліотеку. Вже потім дізнається, що кілька таких листів усе-таки попали й на Захід. До тих листів тоді ми долучили аркуш з обведених олівцем обох кистей Іванових рук (на яких бракувало по кілька фаланг на багатьох пальцях – нещасний випадок в дитинстві). Думаю, резонанс у світі допоміг справі. До цього Івана змушували працювати то прибирачником в цехах металообробки (тачки, вила, совкові лопати – все це й справді важко вдавалося Іванові з покаліченими руками), то у компресорній з її надпотужним гулом, що для Івана виявилася просто згубною. Новому переводу зрадили ми усі. Очевидно, вже найближчий час бібліотеку було не впізнати – наведено належний порядок, бібліотека стала місцем наших зустрічей. Але хотів тут сказати інше – Іван-бібліотекар розробив дуже цікаву систему зв'язку з ізольованими у ПКТ (помещеніс камерного тіна). Запрограмення в ПКТ – одна із форм покарань.

Про нюанси цієї табірної конспірації знато дуже обмежене коло в'язнів, я належав до них. В'язень у

ПКТ мав право користуватися бібліотекою: раз на тиждень замовлені книжки приносив наглядач. При повернені книжок у бібліотеку наглядачі акуратно перевіряли кожну книжку, щоб не було там передано якоїсь записи чи написана на них якась інформація. З Іваном було домовлено: закреслюючи леді помітно олівцем одну-дві потрібні літери на сторінці, починаючи з передостанньої сторінки книжки знизу вверх з чергуванням сторінок – 1, 3, 5, 3, 5 і т. д. Між тими сторінками можна було також позначити якусь літеру, на всякий випадок, щоб збити з толку, але текст читався саме так: передостання, потім від неї на третій сторінці, потім від неї аж на п'ятій, потім знов на третій, потім знов на п'ятій. Такий зв'язок через бібліотеку був двостороннім.

За п'ять місяців до закінчення моєго ув'язнення на вечірній перевірці зачитують постанову про покарання мене ПКТ на півроку (? – до закінчення залішилось 5 місяців). Порушень, власне, ніяких. Щось там зачитували: «за систематическе пререканія с представителями адміністрації».Хоч якого дідька я мав би з ними «пререкатся»...

Раптова та несподівана ізоляція мала б їм гарантувати, що перед відправленням на заслання, уже ніхто не зможе мною щось передати, чи переказати. Очевидно, КГБ уже вирахувало, що я міг мати якесь відношення до таких передач. Два наглядачі від мене уже не відходять. Під їхнім наглядом збираю речі. Знаю, що у зону уже не вернуся. Не пускають з ніким попрощатися. Помахав друзям рукою: «Бувайте!» Повели.

Через місяць-півтора пишу домовленім способом Іванові: «Є ампула¹. Перекину з дворика². Насвистування мелодії /такої-то/ – це я. Почули – насвистуйте те саме. Отримаєте – двічі кашлянути».

¹ Тут «ампула» – тексти, написані мікрошрифтом, загорнуті в целофан і запаяні, що й справді нагадує невелику ампулу.

² Прогулочний дворик – клітка в кілька квадратних метрів, з якої видно тільки небо. У даному випадку – за двориком був ще високий паркан і «запретка». У ПКТ дозволялася (здатсья, півгодинна) прогулянка.

Уже на другий день, після повернення книг в бібліотеку, коли вивели мене на прогулку, і наглядач замкнув за мною дворик, переконавшись, що він не підглядає у вічко на дверях дворика – насвистую; з-за парканів та ж мелодія. Кідаю. Звідтіль: «Кахикаки».

Ес! Ес!!

Не знаю, чи існує прилад для замірювання емоціональної напруги радості – тодішню радість, здається, мені ні з чим у житті порівняти. Тебе закрили в концтабір, щоб ти мовчав; тебе в концтаборі закрили в клітку, щоб ти й не писнув, а тільки що ти зламав ці мури. – Yes! Yes!! – підскакую від радості.

Усе це завдячуючи спокійній, непоказній роботі Івана Світличного – словом ламати мури тюрем.

Хоч цю «ампулу» ще десь треба Іванові переховати на зоні (це при постійних обшуках), а потім знайти можливість передати її на «волю», а звідтіль – у світ широкий. Але перший крок уже зроблено. Ес! Ес!!

Надійка не встигла на похорон Льолі, прилетіла на другий день. На девятий день зібрала близьких друзів у Льоліному помешкані. Потім був ще сороковий день. Цього разу була довго в Україні. Працювала над Івановим архівом, їздила на Соловки, брала участь у творчих вечорах.

Потім, уже з Америки, отримав від неї листівочку:

«Дорогий куме! Нарешті посилаю копію пашпорта (2 пр.) і копію бюрофратичної відписки «по интересующему вас делу»¹.

Щойно прочитала Твій відгук на кн. Дністрового в ч. 1 «Сучасності». Гарно. На жаль, книжки я не читала і не бачила. Але згадала

¹ Цитата з відповіді СБУ. Йдеться про клопотання перед СБУ повернути Н. Світличні документи, вилучені з часу КГБ. Цією процедурою Н. Світлична попросила зайнятися М. Горбала (ред.).

ситуацію чверть сторічної давності, коли книжка О. Гончара «Собор» видалася мені блідою і безталанною, а «Собор» в рештуванні Є. Сверстюка став самовистачальним твором. Може це подібна ситуація?»

А мо' їй справді?

МІСТО УПОВІЛЬНЕНОЇ ДІЇ

Новий роман Анатолія Дністрового «Місто уповільненої дії» отримав досить широкий та барвистий спектр відгуків. Тільки в «Книжнику-рев'ю» зауважив чотири рецензії на цей твір: Кароліни Куліш з її дотепними, іронічними, а місцями й категоричними спостереженнями («Ми безповоротно втрачаємо українську молодь. Невже на всій Західній Україні не залишилось кілька крутих молодиків, які не люблять супермаркетів чи складають погрози бажаючим отримати «гепен-card»?», – бо у романі «пошук подій дорослими дітьми неминуче закінчується перманентними сценами злягання та матюкання. Але, крім страшної правди, є й надія: телевізор дивитися – погано, книги читати – добре»); Богдані Матіаш («одним із «плюсів» роману є, не в останню чергу, саме природне живе мовлення його персонажів. Саме так говорять. Саме так лаються. Таким є лінгвістичний бунт знаків...»); Олега Солов'я («цей роман про чергове «втрачене покоління», про наркоманів та алкоголіків, малолітніх шльондр та іншу асоціальну погань, що поповнює вітчизняні тюрми та псує міжнародний імідж країни, потрапляючи за кордон». Але «цей роман – про звичайну живу людину, яка, погодьтеся, не так часто потрапляє на сторінки художніх творів»); Івана Андрусяка з його переконаністю, що «на цьому романі ще захищатимуть дисертації».

Зрозуміло, описуючи світ «малолітніх шльондр

та іншої соціальної погані», було б фальшивою цнотливістю ставити крапки на місці вульгарної лексики, бо, власне, й тексту не було б. І оте «природне живе мовлення», що досі було лише на стінах громадських туалетів та на парканах, автор виносить на сторінки роману, бо «саме так вони говорять», бо «саме так лаються». І, що характерно, читаючи роман, це не викликає якогось внутрішнього спротиву, оскільки кожен день чуємо це у міських дворах з уст «шпанюків». Така дійсність. І автор не схибив проти істини. Інша річ – чи варто це оспівувати. Напевно, чи не у кожного в дитинстві чи юності було щось таке, за що соромно до похилого віку, що хочеться витерти з пам'яті й забути. Бо це муляє. Як муляє на зморщеній руці у літнього і поважного чоловіка дурнуватий татуйований напис. Ти вже не такий, ти інший, але ж цей вічний напис на руці з часів пришелепуватої юності... («Я більше не вузьколобий!», «Я змінився, змінився!!!» – кричить у розpacії головний герой роману, але в це не вірять).

На презентації книжки Анатолій Дністровий, вмотивовуючи вибір теми, скаже: «Я не міг переступити через цей період моого життя. Мусив вихлюпнути, щоб «закрити цей файл».

«Закритий файл» плюхнувся в українське літературне середовище і пішов колами відгуків. Складається враження, що мотивацією для більшості з цих роздумів став не так заголовок роману, як єдина художня ілюстрація в творі: на всю обкладинку книжки – стрункі дівочі ноги, що лиш зверху куценькою спідничкою прикривають те місце, звідкіль ростуть. За логікою книжкового дизайну на обкладинку мав би виноситься якийся знаковий образ, що слугував би ключем до прочитання твору чи символом для його узагальнень.

Якщо людська фізіологія є матрицею для вмістулища духовних енергій (так звані чакри), то цією ілюстрацією (тільки нижня частина тіла) оформлювач обкладинки Інокентій Вировий впевнено натякнув, що в книзі йтиметься не про енергію, розташовану на рівні серця чи розуму, а радше про ту енергію, що базується нижче пупа. Очевидно, саме так оформленувач прочитав цей роман, і даремно...

Вважаю, що ключ для прочитання твору треба шукати у його назві – Місто уповільненої дії, бо саме цей код винесений на обкладинку автором. В голову зразу ж спливає поняття за аналогією – «міна уповільненої дії».

Що хотів сказати цим Дністровий?...

Великі міста України уже біля чотирьох століть за сутністю своєю є антиукраїнськими. Московська імперія, заселяючи великі міста сходу України, своєю колоніальною адміністрацією робила все можливе, щоб вихолостити з них щонайменший дух українства. Це ж саме у містах західної України робила Польща. Україна стала власністю інших держав, і будь-яке декларування національної окремішності розцінювалося як прояв ворожості до існуючого режиму і переслідувалося. Найменші об'єднання української інтелігенції в містах України були не офіційними, а радше мали статус нелегальних (Кирило-Мефодіївське братство у Києві, Руська трійця в Галичині й т. п.). Носієм української культури і українського духу залишалося село. Великі українські міста, через століття експансії в них господарів-чужинців, витворювали цілком іншу культуру й ментальність, що в основі своїй несли погорду і зневагу до тубільного населення. Ще й нині можна почути «от кореннова кіевляніна» обурення, що «понаезжало зде́сь у Кіев усякіх жлобов із села».

На сході України для міських жителів українські

селяни це – «жлоби», у Галичині, за Анатолієм Дністровим, – «бандерлоги».

Для з'ясування таких нюансів, на рівні композиції автор досить вдало обрав два міста по різних векторах України: одне в Галичині, де народився і жив головний герой (назвімо це місто умовно Тернополем), а інше – у східній Україні, куди герой роману Олег Зуєв вступив учитися на історичний факультет: «в одній помийній ямі аж за Києвом» (назвім умовно це містечко Ніжином). Дністровий свідомо уникає топонімів міст, у яких розвиваються події роману, бо це не так важливо для нього. (Київ названо лише як символ виміру, як серединну домінанту між двома ментальностями України у новітній її історії). Здається, автору важливіше з'ясувати, чи ця розчленована колись Україна стане, нарешті, єдиним цілісним організмом, йому цікаво спостерігати, як ці частини з певною настороженістю, але й цікавістю сьогодні придивляються одна до одної. До прикладу, наведу діалог головного героя роману західняка з мамою його подруги-східнячки: «Матір Олі розпитує в мене про наші краї, наших людей і звичаї. Хвалиться, що в молодості проїздila через мое місто і воно їй дуже сподобалось, особливо озеро, а ще в нас хороший український язик, даже в магазінах жінщіни говорять по-українські, красіво.

– I люді у вас такі є хороши, порядні.

– Да, – відповідаю їй».

Русизм «Да» автором роману введено в текст також свідомо: це як печатка в устах «западенця» Олега Зуєва, головного героя з російським прізвищем. (При цьому відкидаю щонайменші натяки на автобіографічність роману, а розцінюю це лише як вдалу знахідку автора для значно глибшого аналізу духовності (чи бездуховності) постсовєтського українства).

нського міста засобом занурення в її молодіжне середовище – покоління на зламі епох: вчилися у школі, керованій комуністичною партією і ленінським комсомолом, а в університеті дізналися, що Ленін був катом України). Автор не уточнює, як його герой Зуєв описився в Галичині, хто його батьки. За текстом роману, є тільки мама, яка вболіває за свого сина й бажає йому щасливої долі. Олег звертається до неї дещо на французький манір «Маман», і автор це слово у тексті роману завжди пише з великої літери. Хто вони, чий вони ці діти? Яка ж загалом повоєнна історія галицьких міст, бодай того ж таки Тернополя? Це важливо розглянути ширше, для глибшого прочитання «Міста уповільненої дії».

До 1939 року фактор українства проявлявся тут здебільшого як опозиційний до колоніального польського режиму, а не як пануючий у себе вдома. Напрямок розвитку освіти, духовності, культури й господарського укладу диктувався з Варшави.Хоч, усе-таки, були українські господарчі кооперативи з гаслом «Свій до свого по своє», існували національна Просвіта, спортивні товариства й т. ін. І хоч усі вони були під пильним контролем влади, Польща, на відміну від більшовицької Москви, все це якось терпіла. З приходом більшовиків усе це було винищено фізично, включно до комуністичної партії Західної України як національної за сутністю. З раптовою агресією Німеччини у 1941-му, втікаючи, більшовики усіх українських патріотів, які ще перебували в тюрмах Львова й Тернополя, поспішно порозстрілювали в камерах і на подвір'ях тюрем. Коли ж відкрили тюрми, то жах оціпеніння охопив перших очевидців – подвір'я і камери були завалені трупами.

Нова німецька влада не менш жорстоко розправилася з тими, хто виношував ідею незалежної України.

їни – націоналістично настроєна українська інтелігенція зазнала арештів, концтаборів, розстрілів. Молодь, вихована Просвітою, почала збройну боротьбу з більшовицькими й німецькими загарбниками (в УПА).

З цією Українською Повстанчою Армією Москва ще матиме клопіт до 1955 року (10 років після закінчення Другої світової війни), до повної її ліквідації. Уесь цей рух буде названо советами «бандерівським» (Москва завжди воліла загальнонаціональний рух українців за свободу обмежити біркою якоїсь окремої особи – «мазепінець», «петлюровець», «бандеровець», звідси пізніші іронічні – «Бандерштат», «бандерлоги»). Усіх, помічених у причетності чи в симпатіях до національного опору, буде вивезено до Сибіру. Сотні ешелонів «пособників бандеровських банд» цілими сім'ями відправлять у холодні краї імперії. Пригадую спогад однієї жінки, що детально описує жахіття усіх цих етапів, із запакованими в товарні вагони малими дітьми й немічними перестарілими людьми. Покидаючи Україну, – згадує жінка, – якось увесь вагон заспівав «Заповіт» Тараса Шевченка. Раптом поїзд зупинився, з трюкотом розсунулися двері, увірвався конвой, і їх примусили замовкнути. Був складений рапорт про покарання – не видавати кілька днів воду «за распеваніє бандеровських песен». Так послідовно Україну ставили на коліна. Додаймо до цього, що все духовенство Галичини за рік після закінчення війни буде «нейтрализоване» (ліквідація Української Греко-Католицької Церкви), усіх, хто не піддався колаборації, буде винишено або вивезено до Сибіру. Після такої страшної масакри залишається лиш думати: а хто ж залишився у тих містах жити?

В опустілі Львів і Тернопіль масово заселялися нові господарі. Уся місцева адміністрація формувалася з росіян та зі зденаціоналізованих східняків. Усіх їх

направляли на роботу у «бандерівський край», як на фронт. Вони й витворювали тут свій новий уклад людських взаємин, побудований, як правило, на спротиві місцевій духовності і культурі, відтепер – «бандерівської». Так створилася атмосфера, за якої найменша декларація своєї традиційної українськості розцінювалась як антирадянська діяльність і каралася. Всі мусили підатися ідеології формування «нової общинності». Власне, герой роману Анатолія Дністрового є дітьми чи онуками цього нового радянського етносу; що ця «шпана» не є продовжувачами бурсацьких традицій часів гетьманщини чи скаутського пластового руху першої половини ХХ-го століття в Галичині – очевидно. Суцільна колективізація сіл Галичини наприкінці сорокових років остаточно закріпачила селян. Вони були безпаспортні, а отже, не мали права на зміну місця проживання без особливого дозволу нової адміністрації. Тільки десь із середини шістдесятих до Тернополя чи Львова почали переселятися з районних містечок і сіл місцеві. І це, як правило, були діти містечкової партійної знаті та надто довірених спецслужбам селян. Для нових советських «місцьких» вони хоч і видавалися неотесаними одороблами-бандерлогами, але ця хвиля усе-таки привнесла в місто фактор масовости української мови, з простої причини – іншої не знали. Усі ті матюки й іншу «феню» з якимось часом вони сприймуть за милу душу, але поки що вони інші.

Головний герой Олег Зуєв якось скаже: «Все більше муляє самотність і почуття галімої безпорадності. Пригадую фільм про старого індіанця... Блукаючи зранку рідним містом, я раптом згадав цього індіанця, а незнайомі обличчя людей, що потрапляли на очі, ще більше викликали розчарування: не бачу тих, кого знов, наче колишніх мешканців звідси виселили і заселили незнайомими бандерлогами».

Вони, ця «местная маладьож», ходять вулицями рідного міста, які раптом отримали нові назви: Симона Петлюри, Йосипа Сліпого, Степана Бандери, Євгена Коновальця... як у якомусь химерному сні, бо це уже якесь інше місто, це уже місто «бандерлогів». Головний герой якось роз'яснить своїй черговій подругі-східнячці, що це таке.

«Таня каже, що у дитинстві приїздила до нас, на захід, і була в моєму місті, гарне у нас озеро, мабуть, є де відпочивати.

— Да, — лініво погоджується з нею, глибоко затягуючись, — тільки якби ще кудись бандерлогів подіти.

— А хто такі бандерлоги? — здивовано запитує, дивлячись на мене своїми розширеними оченятами, і я бачу, що мало не рече.

— Бандерлоги — це мешканці Бандерштату.

— Ясно, — сміється вона. — У вас всіх називають «бандерлогами»?

— Ні. Тільки окремі види.

— Які?

— Ну, такі кумедні, незgrabні, з лохматими головами, золотими зубами... які ще? — із засмаглими мордами, у дешевому турецькому чи китайському шматті...».

Це, власне, й є ті селюхи, ті «окремі види», котрі в силу різних обставин не були остаточно виселені й якось пристосувалися до нових реалій в Україні, але так і не стали «своїми» в цих реаліях. І Дністровому дуже виразно вдалося це проілюструвати. Загалом новий роман Дністрового скомпонований як цілковито аполітичний твір, але саме у цій позірній аполітичності і закладена загадка «міста уповільненої дії», яка залишає дуже багато місця для роздумів.

В містах України сьогодні живе більша половина населення держави — хто ж вони, ці громадяни? Якою

вони бачать свою державу? Яким бачить своє майбутнє молодь?

Чи, може, автор справді хоче сказати, що українські міста вже стали тією міною уповільненої дії для українського етносу, що має поволі роз'їсти його іржею байдужості, пережувати вульгарними іклами бездуховності й виплюнути за непридатністю? Бо якщо побачити в романі тільки «перманентні сцени злягання і матюкання», то справді хочеться повторити подив рецензентки Кароліни Куліш: «Невже на усій Західній Україні не залишилось кілька крутих молодиків, які не люблять супермаркетів чи складають погрози бажаючим отримати «green-card»?» (Очевидно, це стосується й наївної орієнтації східної України на схід). Шевченко свого часу в аналогічній ситуації віднайшов таки бодай одного козака, здатного на спротив, бодай в «Юродивому» вивів такий образ: «Найшовсь таки один козак із міліона свинопасів, що царство все оголосив: сатрапа в морду затопив». Бо інакше це й справді «нове втрачене покоління».

Суспільство й без того переповнене розчаруваннями. Щораз більше згасає та іскра надії, що, було, засвітилася у серцях людей на початку дев'яностих, з часу офіційного виходу з СРСР. З'ясовується, що недостатньо було вийти з нього, треба було ще витерти ноги, струсити порох минулого фальшу. Але замість того новітньою владою витрачалася маса енергії на потуги вступу в так зване есенге, аби лише підтвердити, що в українському суспільстві особливо нічого не буде мінятися, а тому витирати ноги не обов'язково.

Десять років утрачено задля сумнівних факірських маніпуляцій «багатовекторністю» перед очима розгубленої спільноти, щоб непомітно захомутати налигачем і потягнути знову до Москви, цього разу в її ЄЕП.

Тут не важко й цілковито зневіритись. Єдина

надія на оту приховану внутрішню енергію народу, що мусить вибухнути власною національною гідністю, отією містичною енергією уповільненої дії, що вже не раз в історії виявлялася в критичний момент. Очевидно, що саме такий нюанс мав на увазі автор, даючи назву своєму творові.

І хоча політичні питання в «Місті уповільненої дії» наче й не заторкнуті в цьому підкresлено аполітичному романі, проте вони випирають через проблеми міської молоді, атмосферу, в якій та молодь живе. Кожен мірою свого розуміння будує свій завтрашній день. Вийшовши з «безшабашної» юности, хтось із них навернеться до Бога, хтось виїде в село і заведе пасіку, хтось сяде у в'язницю, а хтось таки вступить до університету. Але всі вони залишаться в очікуванні чогось світлішого й кращого, і саме в цьому, гадаю, найголовніша сутність роману.

Колись мій добрий приятель сказав, що нація це те, що народжується кожного дня. Україна народжується сьогодні з усіх пережитих жахіть двадцятого століття.

Якою ж є молодь сьогоднішніх українських міст, чи здатна вона на переосмислення минулого і що в горнилі ХХІ століття з неї виплавиться, чи стануть українські міста тією міною, хоч і сповільненої дії, яка, нарешті, вибухне своєю українською національною сутністю, чи ця міна таки стане купою лайна, в яке ненароком вступить Булавка, Тюля а чи Циркуль (персонажі роману Дністрового), тягнучи труп тільки-но ухайдоханого ними блондина (бандерлога)?

Дністровий своїм романом поставив масу запитань і залишає їх відкритими, в чому й виявляється позитивне кредо майстра. Залишаю за собою право на прочитання цього твору саме у такому ключі. Думаю, що під аналогічним кутом побачив його Йван Анд-

русяк, сказавши, що за цим твором ще писатимуть дисертації. Бо Дністровий і справді дуже делікатно і ненав'язливе залишає надію, що ніхто із виписаних ним геройів уже не хоче бути чиємось свинопасом у своїй країні.

Було б надто наївно думати, що заслуга твору тільки в його матюках.

А щодо надмірного захоплення деяких рецензентів тим, що, мовляв, нарешті Дністровий у своєму романі увів в обіг наш національний молодіжний сленг, то це для мене є сумнівним. Бо який він з біса національний? Свого часу всі словесні емоції пролетарія-енкаведиста, присланого у «Западную Україну с Пітера для встановлення советской власти», могли бути висловлені одним-єдиним словом із трьох літер, видозміненого у сотнях різних варіантів, але це ніколи не було характерним для українського живого мовлення. А якщо цим лексиконом послуговуються й герой роману Дністрового, то це в автора радше є печаттю минулого, а не утвердженням нового. Очевидно, що в українській мові колись також було своє означення цієї частини тіла, але «пуцька», вибачте на слові, хоча й була сороміцьким словом, ніколи не використовувалася в лайках, на відміну від російського аналога із трьох літер.

На щастя, й український гумор, і український сленг існують і поза цим, варто лише уважніше прислушатися до простолюду.

Днями почув в автобусі: «Наш президент оп'ять веде нас куда-то в ЄЕП¹ твою мать...» – близкучий натяк на розмовну лексику того етносу, до якого нас хочут знову прив'язати.

А мій добрий приятель, прочитавши ці мої мірку-

¹ ЄЕП – єдиний економічний простір, пропонована московськими ідеологами структура, що мала бстати на постсоветському просторі новим аналогом СРСР. Кучма ратував за таке об'єднання.

вання, зауважив: «Ти тут вживаєш слово «лайно» з, як зараз кажуть, невнормованої лексики і напевно не знаєш, що за новими правилами останню літеру в цьому слові треба брати в дужки – ЛАЙН(О)». Чи не блискучий натяк на абревіатуру однієї з політичних партій?

Так що все нормально в Україні й з власним сленгом, і з гумором.

P.S. Продовження листа Н. Світличної:

«Миколечку, знаю, що Ти закружений різними клопотами, але хочу накинути Тобі (чи, може, делікатніше – вдатися до Тебе) іще з одним своїм: 18 лютого, як знаєш, річниця Лъолиної смерті, У зв’язку з цим треба б замовити панахиду за спокій її душі, в будь-якій церкві Києва. А друге – сконтактуватися з Миколою Малишком¹ і попросити, щоб він викарбував на хресті напис: «Леоніда Світлична (Терещенко) 2 квітня 1924 – 18 лютого 2003²»

Хочу слухати Лемків Києва³. Як ви там? Вітання від хлопців. Цілулю. Надія 28.1.2004».

А тоді, в 2003, у Надійки було насычене літо в Україні, і не тільки... були ще Соловки, Біле море, Карелія. Вирішила пройтися дорогами етапів розстріляного відродження «Бо не знаю, чи ще випаде колись така нагода», – сказала Надійка. Після

¹ Микола Малишко – Київський скульптор, що виготовив хрести на могилах В. Стуса, Ю. Литвинова, О. Тихого, І. Світличного, І. Гончара, Оксани Мешко на Байковому Цвинтарі та хреста на місці розстрілу української інтелігенції в урочищі Сандармох в Карелії (ред.).

² Леоніда Світлична похована на Байковому цвинтарі поруч зі своїм чоловіком Іваном Світличним. Йдеться, щоб на хресті І. Світличного викарбувати також вказаний текст (ред.).

³ «Лемки Києва» – чоловічий вокальний гурт, про виконавську майстерність якого Н. Світлична достатньо високої думки.

відвідин Сандармоху (урочище в Карелії, де більшовики розстріляли цвіт української нації; вище про це у «Пси імперії» – М.Г.), Надійка так переїметься спорудженням там пам'ятника, що, повернувшись в Америку, оголосила збір коштів на це. Її внесок у цю справу є чи не найвагомішим.

А 2 вересня 2003 року Надія Світлична була в Будинку вчителя на презентації книжки Марії Савчин («Марічки») «Тисяча доріг». Був і я там. Вщерть переповнена молодіжна зала. У запрошені, розданим видавництвом «Смолоскіп», значиться: «Автор спогадів Марія Савчин («Марічка») дружина полковника УПА, провідника ОУН Закерзонського краю Василя Галаси («Орлана»), з 1944 по 1953 роки перебувала у підпіллі на Львівщині, Закерзонні, Поділлі, Волині, Карпатах. Виконуючи відповідальні доручення, не раз потрапляла в трагічні ситуації. Про бачене і пережите Марічка розповідає на сторінках своєї книжки.

Після закінчення програми запрошуємо на гостину в сусідній кімнаті

На «гостину» я не ходив. Не знаю, чи була на ній Надійка, думаю – також ні. Щось по кафкіанськи моторошного було у цій презентації. Представляючи автора книжки, видавець Осип Зінкевич між іншим скаже: «Цій жінці двічі вдалося обдурити КГБ».

Мені важко поєднати два поняття: згода на співпрацю з КГБ і «обдурити КГБ». Чи дурив я КГБ? Пригадую слова слідчого: «Горбалъ, ви ж інтелегентний чоловік, а говорите неправду. Ми ж знаємо кому ви давали це читати, і чиєю рукою

зроблені оці правки у вашому зошиті, а ви брешете – «не давав, не знаю».

Мені, телепню, таки не вдалося їх обдурити – мене посадили. Марію Савчин (це ж КГБ) із камери Київського слідчого ізолятора конспіративно переправить за кордон. Її чоловік («полковник УПА Орлан»), невідомо теж за які заслуги, отримає помешкання у Києві і буде працевлаштований.

На презентації, чисто випадково, сів біля молодого історика Ігора Гирича. «Ігоре, вона ж агент КГБ, а ви – презентація, квіти, овація». «Ну і що такого? А ви гадаєте, що Грушевський не викручувався і не ішов на співпрацю, – мене обдало потом, – та й, врешті, скільки вас таких несхитних – Світличний, Сверстюк, Стус?»

Щось пробував казати: «Не тільки, не тільки...», але відчув – втрачаю дар мови. Хіба так можна ставити питання? Хіба... хіба... хіба...

Овації, квіти, вітання. Обняла «Марічку» Агата Пашко (вдова В'ячеслава Чорновола): «Дорога подруго....,». Відчув, як по спині десь аж за пояс потекла капля поту. (У залі видалося надзвичайно душно). Вийшов на вулицю. Дихнуло свіжістю. Ніби прокинувся з химерного сну. Смеркало. Будинок Центральної Ради (він же – Будинок учителя) поглинув у собі браурний сон презентації.

Грушевський зняв капелюха, присів на лавочці. Хтось до піdnіжжя йому поставив букет квітів. Я побрів на метро «Університет», домів...

Десь у щоденнику потім появиться запис:

Колишнє приміщення Центральної Ради

тепер – Будинок учителя. Центральна Рада дорівнює (=) Будинок учителя. Усе міліє (знецінююється, девальвує) у цьому світі. Не відомо, чи й справді цей Будинок зараз має хоч якесь відношення до учителів, бо часто можна бачити, як у вестибулі влаштовують торгові ярмарки. Велика бронзова таблиця з написом, що в таких-то роках тут працював найвищий законодавчий орган України заставлена взуттям, колготами та іншим крамом. Щоправда, зали приміщення періодично здаються в оренду під різні конференції чи презентації книжок, як от сьогодні. Ринок диктує свої умови. Правда, кілька років тому праворуч біля будинку зробили досить пристойний скверик і поставили пам'ятник Михайлові Грушевському. З пишною бородою, з паличкою в руках, зняв капелюха і присів на лавочку відпочити. (Допитливий турист мав би здогадатися, що цей поважний пан мусів мати якесь відношення до будинку поруч).

До підніжжя хтось поставив букетик квітів. Таке враження, що саме на нього зосередив свій погляд Михайло Сергійович.

Десь приблизно у цю ж пору 77 років тому (15 вересня 1926 р.) академік Сергій Ефремов зробив у своєму щоденнику запис: «Ще вчора, приїхавши, поміж іншими листами застав друковане за підписом П. Тутківського (голова) та Ф. Савченка (секретар) повідомлення: «Українська Академія наук взяла на себе ініціативу організувати урочисте святкування ювілею 60-літнього дня народження академіка Михаїла Сергійовича

Грушевського...» ...Як можна святкувати громадську діяльність людини, що заплямувала себе доносами, підлізництвом, підступними вчинками, інтригантством? Серед широкого громадянства про це мало, звичайно, знають... Святкування Грушевському свій ювілей тепер – значить якраз не шанувати свого минулого. Адже про цілу смугу своєї діяльності, 1917–1923 рр., він не сміє говорити при більшовиках. Правда, він не раз вже публічно наплював був на цю минувшину, коли з тієї самої трибуни, де колись головував у Центральній Раді, говорив облесні компліменти робітничо-селянському Урядові. Невже це хоче зробити і під час свого ювілею?»

Чи було щось у цих записах неправдиве? Не думаю. Чи потрібна нам така правда? Не знаю.

(Тут доречно уточнити, що Єфремов був заступником Голови Центральної Ради, але за час його наукової діяльності при більшовиках не зауважено, щоб він публічно засуджував свою роботу в Центральній Раді). Боже, яка це була симпатична постать – Сергій Єфремов. Як боляче його ранила будь-яка фальш. Він, напевно, був совістю землі української. Згодом, людину, що не мала «зерна неправди за собою» засудять. Півтора місяці тюремної ізоляції виявилися достатніми, щоб Єфремов почав погоджуватися з абсолютно надуманими звинуваченнями. (?) Про методи ведення слідства чекістами цікаво свого часу оповів професор Віктор Петров у своїх спогадах про репресованих неокласиків у збірці «Безсмертні»: «Кожну фразу, кожен рух,

жест, думку взято на облік І людину анатомізували. Анатомізація свідомості стала досягненням більшовицької юрисдикції... Це страшна система витонченого садизму»¹.

Під час арешту, ГПУ (Главное політическое управление) вилучить щоденник Єфремова. Приватні записи стають уже не приватними. Окремі уривки зі щоденника підкидатимуть у середовище залишків української інтелігенції.

Письменник Микола Хвильовий в одній зі своїх статей, між іншим, скаже: «Процес «СВУ» остаточно розвінчав божка старої гопаківсько-шафоварної України. Він показав усю його нікчемність, допотопність і всю його огидну без силу ненависть до робітників і селян. Щоденник усе це стверджує. Щоденник ще раз показує нам справжнє обличчя «совісті землі української», через щоденник ми ще раз бачимо, на якому низькому інтелектуальному й моральному рівні стоять недобитки української контрафеволюції».

Ницо! Важко повірити, що це написано Миколою Хвильовим. Що робить з людиною страх².

У такий спосіб Хвильовий, очевидно, надіявся захистити себе від арешту, відмежуватися. Не помогло. Плата за волю для цього талановитого письменника виявилася морально надто великою, непосильною: через деякий час він, зачеканий спецслужбами «робітничо-селянської влади», пустить собі кулю в скроню.

¹ За вироком суду в справі т. зв. СВУ Єфремов отримав 10 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадянських прав. За офіційними даними помер 10 березня 1939 р. в одному з таборів ГУЛАГу (за декілька місяців до звільнення (?)). Місце поховання не відоме (ред.).

² Про ці листи Хвильового написано у книзі Юрія Шаповала «Людина і система» (авт.)

Сьогоднішня презентація «Тисячі доріг» викликала в мене розгубленість. У повній залі овацій і патріотичного збудження я геть спотів. Прийшов додому змorenim і пригніченим. Перше що – хотілося вимити руки. Враження: ніби маїв щось липке й непристойне. Зайшов у ванну. Відчув як крутко пахне потом сорочка. Тут же зняв і під краном в умивальнику намочив. Віправ. (До ранку висохне на сушилці для рушників). Кажуть, що запах поту в кожної людини інший. Мільярди відтінків. Щось неймовірне. Не може бути, щоб це було передбачено природою лиш для того, щоб нас по запаху зміг знайти собака, чи при потребі той же пес зміг розпізнати з-поміж багатьох. Г'ємо воду однакову, а потом вона виходить уже у кожного інша. Ходимо, бігаємо, працюємо й не передбачаючи, що в організмі постійно працює якийсь інструмент, що надає волозі індивідуального ферменту. (Щоб не сказати – кожен має смердіти по-своєму). Як і те, що не має на руці людини рисунку ліній, щоб були подібними з рисунками в інших *homo sapiens*. Мільярди – і ні одного подібного рисунку. Щось неймовірне. Не думаю, що це передбачено Богом лиш для того, щоб поліція могла робити відбитки пальців. (Ціла наука, виявляється, є з цього приводу – дерматогліфіка). Очевидно – ми якимось вищим розумом запрограмовані бути різними. Точніше – ми кожен є окремим космосом. Це заспокоює. (Яке мені діло до того, що десь там є космос, який крутиться за іншими параметрами). Лягаю спати.

Десь на початку весни 2004 року отримав бандеролю від Ніни Самокіш. Вислава три десятки брошурок, виданих 64-м відділом Союзу Українок Америки «Про одну з тисячі доріг «Марічки» з таким супровідним листом:

*64. Відділ Союзу Українок Америки
Лютий 2004 р.*

Члени 64 Відділу СУА в Нью-Йорку, прочитавши уважно книжку «Тисяча доріг» Марії Савчин (Марічки), звернулися до Головної Управи СУА з проханням стиматись із врученням нагороди за книжку на Конвенції СУА у Філадельфії. Наше прохання не задовольнили, а з Марічки зробили героя.

Ми знаємо, що в історії УПА бували люди, що пішли на співпрацю з ворогом, але ніхто з них не домагався героїзації.

Презентація книжки в Україні і її шкідливий вплив на виховання молоді – спонукала нас ще раз повернутися до цієї теми.

Наши погляди не збігаються з думкою цілої Організації СУА, а фінансові кошти не обтяжують нашого Відділу. Хоч не йдеться про гроши, а про мораль.

На Ширших сходинах членки 64 Відділу одноголосно прийняли рішення видати цю брошуру. Будемо вдячні за будь-які Ваші завваги.

УПРАВА ВІДДІЛУ

Ніна Самокіш просила, «для врівноваження ситуації», роздати ці примірники серед української інтелігенції. Брошура скомпонована за усіма

правилами демократичного діалогу: друкуються як зауваги учасників збройного опору, про моральну недоцільність геройзувати тих, хто погодився на співпрацю з КГБ, так і аргументи їхньої опонентки на користь такої геройзації. (Гадаю, видавництво «Смолоскип», для плюралізму думок та можливості утвердження виразних моральних засад у наступних поколінья українців, мусило б видати і цю брошуру бодай таким же накладом, як «Тисячі доріг». Адже у ній (брошурі) – голос правди колишніх в'язнів совєтських таборів, що сиділи у цих же слідчих камерах, що й Савчин та Галаса, а потім на багато років пішли в концтабори: «Хто попадав у їхні лабета, не виходив на волю, хіба що підписувався співпрацювати, доносити, нищити своїх братів по боротьбі за волю України»; «У таборі ніхто не зустрічав ні Галаси, ні Кука. Вони спокійно проживали в столиці, м. Києві і працювали на високих посадах»; «Обоє були архітекторами зради»; «18 травня 1954 року розстріляли члена проводу ОУН закордонного представництва Василя Охрімовича за те, що не пішов на співпрацю з КГБ. А Савчин, Галаса у цей час здобувають у Слона¹ волю»).

Особисто я ніколи не дорікнув би ні Галасі, ні Куку за їхній вчинок – Бог їм судя. Кожен вибирає свою життєву дорогу сам. Роман Шухевич і Василь Охрімович во ім'я України пішли у вічність, а Кук і Галаса у той час поспішили на роботу у радянські установи. Кожному своє – вони «пішли по бублики».

Ліна Костенко близкуче описала сценку сва-

¹ Слон – прізвіще тодішнього заступника Міністра Держбезпеки УРСР (ред.).

тання Тараса Шевченка до дівчини-українки Ликери, що була служницею в одного пана в Петербурзі: «Коли безсмертя впало на Ликеру, вона якраз по бублики пішла».

У брошуру для мене виявився надзвичайно цікавим один документ під заголовком «Діяльність ОУН – злочин проти українського народу». Розповідь колишнього оунівського провідника Галаси Василя Михайловича (Із книги: *I. Басига, В. Галаса. За величчям совісті. – Видання Товариства культурних зв'язків з Українцями за кордоном, Київ 1963 р., ст. 15–25*).

Заситую тільки шматочок: «І от тепер, після відbutтя покарання за ворожу українському народові діяльність (Галаса має на увазі утримування його та його дружини М. Савчин у слідчому ізоляторі КГБ – М.Г.), після довгих роздумів над своїм минулим і глибокого ознайомлення з радянською дійсністю, з життям українського народу, я, колишній кадровий український націоналіст, прийшов до остаточного і безсумнівного висновку. Діяльність ОУН – то злочин проти українського народу, а моя участь в ній – трагічна помилка. Сумління моє обтяжене всім учиненим українськими націоналістами».

А тепер кілька фраз із книжки М. Савчин «Тисяча доріг». На ст. 480 розмова Марії з чоловіком Василем, під час влаштованого їм побачення: «Треба щось робити, аби вийти з відси... Ось уже рік минув, як ми сидимо в ізоляторах, і ні в кут, ні в двері. Подумай, чи не можемо якось зарадити». Сторінка 485: «Очевидно, мені слід було

писати заяву. Вона була моєю перепусткою через тюремну браму».

Згодом КГБ вивезе Марічку на Захід «в середовище УГВР» (треба було ламати націоналістів не тільки в Україні, але й деморалізувати там).

14 вересня 1988 року в Києві на спільній пресконференції МЗС та СПУ (Спілка письменників) КГБ розсекретила свою конспіративну операцію під кодовою назвою «Бумеранг». Ось як про це пише політичний аналітик Анатоль Камінський¹ у своїй книзі *«Від насильної до мирної революції» Передмова доктора Мирослава Прокопа. Видання Політичної Ради Організації Українських Націоналістів за кордоном (ОУНз)*.

Нью-Йорк – Лондон – Сідней 1966

«Бумеранг», (стор. 116, 117)

Стратегія мирної революції

Із закінченням збройної підпільної боротьби в першій половині 50 рр. постало запитання – що далі? Тобто, якою має бути дальша боротьба народу за його національне і соціальне визволення і якою має бути стратегія цієї боротьби. Конкретно – чи помимо свіжої програної і величезних втрат, що їх поніс під час і після війни народ і сам визвольно-революційний рух та після певної передишкі, ця боротьба має продовжатися в нових умовах революційним шляхом, тобто шляхом класичної, насильної революції, а чи потрібно

¹ Анатоль Камінський – член ОУН з 16 років. Народився на Збаражчині. Доктор права і професор міжнародних відносин. Голова ОУН за кордоном від червня 1991 р. і Голова Політичної Ради Середовища УГВР від квітня 1995 р. 1994 у Києві став лауреатом премії ім. Пилипа Орлика «За значний внесок в демократизацію українського суспільства».

шукати якихось нових заходів, засобів і методів боротьби. Іншими словами, якою має бути боротьба і її стратегія в сучасних обставинах і на майбутнє.

Прихильники «перманентної революції» вважали, що вона й надалі має бути єдиним шляхом, на якому можливим буде успішне завершення визвольного процесу. Тобто тільки відновлення підпільної боротьби і її поширення пізніше з політичної теж у збройну площину, є одинокою реальною стратегією визвольної політики.

На еміграції речником такої політики і стратегії були ЗЧ ОУН (ОУНб), які весь час намагалися відродити, зложити і розбудити підпільну мережу в Україні, незважаючи на те, що в нових умовинах радянської дійсності, в обставинах масової пенетрації і контролі суспільства органами безпеки, перспективи і шанси такої революційної діяльності були мінімальні, а то і ніякі. Дехто із експертів в ділянці безпеки вказував на те, що в загальному майже кожний шостий дорослий громадянин в Радянському Союзі мав таке чи інше відношення до агентурного нагляду збоку органів. Якби воно не було, реальним фактом залишався стан суспільства, при якому воно було під повсюдним «пильним оком» безпеки. Нічого дивного, що в таких обставинах треба було завжди рахуватися з тим, що всякі спроби розбудувати ширші антирежимні підпільні мережі, скоріше чи пізніше, спенетрує і брутально знищить режим.

Це з одного боку, а з іншого: безпосередньо після знищення підпільного збройного руху в

50 рр. і загального змучення населення терором органів безпеки, психологічно не було практично ґрунту для розбудови підпільної революційної мережі, а у всякому разі не було перспектив для того рода боротьби.

Ба більше: відновлення підпільної революційної боротьби в таких обставинах грозило не скріпленим, а навпаки дальшим послабленням національного потенціалу, посиленням процесів психологічного вичерпання народу і використанням тих факторів для дальшої інтенсифікації своєї політики утиску, закабалення і русифікації з боку Москви.

Коротко: в цих умовинах стратегія «перманентної революції», тобто насильної революції, була недоцільною і треба було шукати нових методів боротьби. Підтвердженням того були спроби ЗЧ ОУН (ОУНб) розбудовувати свої підпільні структури в Україні, які, як правило, падали жертвою пенетрації і контролі та ліквідації органами совєтської безпеки. Серед них на окрему увагу заслуговує афера лікаря Святослава Панчишина у Львові, найбільша своїм масштабом.

14 вересня 1988 р. в Києві на пресовій конференції МЗС УРСР і Спілки письменників України (СПУ) КГБ розкрив свою контрозвідочну операцію «Бумеранг», що її на спільку з польською безпекою (УБ), він проводив проти ЗЧ ОУН 20 років. Весь цей час КГБ і польський уряд безпеки (УБ – Ужонд безпеченства) організовували і керували «націоналістичним підпіллям» ЗЧ ОУН, яке діяло в Україні і частинно в Польщі, що його очо-

лював лікар С. Панчишин, співробітник КГБ. Він і вдержував «постійні зв'язки» з Проводом ЗЧ ОУН через Польщу і безпосередньо. «Підпілля» так успішно працювало, що за «проблемну величезну революційну діяльність» С. Панчиниша назначено членом Проводу ЗЧ ОУН, Головою Організаційного Суду і керівником СБ (Служби безпеки) в Україні та нагороджено «за заслуги» Золотим хрестом ОУН. Так само, за видатні заслуги Т. Білінського, який між іншим, стрічався з Іванченком в Польщі, рівно ж нагороджено Золотим хрестом і срібною медаллю ім. С. Бандери.

Як писала газета «Ізвестия» з 15 вересня 1988 р.

«два десятиліття 'буремна діяльність' ЗЧ ОУН в Україні була не просто фікцією – вона контролювалась тими, хто відповідав за державну безпеку. Були виявлені і нейтралізовані понад 20 емісарів, які прибули до нас з пашпортах громадян США, Англії, ФР, і Франції. В надійні руки попала 'література' і 'техніка', грубі суми радянських грошей і валюти...»

Коли на початку девяностих Слава Стецько (представниця «революційного крила ОУН») повернулася в Україну з гаслами півстолітньої давності і почала створювати під себе партію, я відреагував на це статтею «Ще ріvnіші». (Була надрукована в Американському тижневику «Свобода» та у газеті Тернопільських республіканців «Тернистий шлях»).

Я й справді вважаю, що досвід політичної

боротьби минулих поколінь треба знати, але також переконаний, що бездумне перенесення його на сьогоднішні політичні реалії не лиш не дасть користі, а девальвує колишні досягнення ОУН. Залишаюсь на думці, що присутність пані Слави Стецько (нехай з Богом спочиває) в нинішньому політикумі України багато в чому спричинила не стільки піднесенню ролі колись геройчного ОУН, як перетворення його на фарс.

ЩЕ РІВНІШІ.

Останніми днями передчуття комуністичного перевороту загрозливо витало в атмосфері.

Невже візьмуть реванш? Невже ті, хто приніс стільки горя народам, прийдуть і потоплять знову усе в крові?

Не прийдуть! Не той вже час. Не переможуть, якщо не матимуть підмоги.

Не варто й переконувати, бо це доведено історією, що для свободи України і насьогодні найнебезпечнішим залишається російський імперіалізм. У нашого північного сусіда не все так просто. Хочеться перед світом виглядати демократами, але ж імперські амбіції беруть гору. Їм зараз однаковими українськими націоналістами бачаться як Кравчук, так і Горинь, як міністр Морозов, так і Корчинський. І скільки б ми не говорили про партії, рухи, політичні течії, в Україні насьогодні чітко вимальовуються дві сили: патріотичні, державницькі і антидержавницькі, антиукраїнські. На щастя, політичні реалії у світі і час працюють на Україну. Визвольний процес утвірджується. І щоб його зупинити імперії замало буде опертися на свою велими чисельну агентуру в Україні та ревнителів імперії з КПУ, але й братиме собі в спільнники постстаті і з нашого боку баракад, що з різ-

них причин не сприяють консолідації державників.

Хто вони – несвідомі патріоти чи свідомі недрugi? Власне, про них сьогодні мої міркування.

У більшості своїй вони ніби й патріоти. Але ідеалістично-жертовний патріотизм спроможний проявлятися здебільшого тільки в екстремально важкі для народу часи, а в благодатний період для відродження і розвитку нації цей жертовний патріотизм можливий лише у непоказній наполегливій щоденній праці громадянина, кожного на своєму місці.

Все решта – галас, популізм, іржа.

Коли два роки тому крига скресла, і все природним шляхом почало тріщати під тиском самих обставин, на поверхню, раптом, випливло багато «принципово непримирених». Про таких у народі кажуть: «вони не стільки люблять Україну, як себе в Україні».

Якось іду з приятелем по Хрещатику, а назустріч один з таких новоявлених «непримирених», щось на кшталт супернаціоналіста, відвернув голову і не вітається.

Що це він? – запитую.

Вважає нас, республіканців, ворогами. Напевно за те, що підтримуємо часом Президента у його державотворчих змаганнях. Казав, що вішатиме нас першим, а вже потім комуністів, бо ми «вороги приховані».

Очевидно, у цьому є більше позерства і зарозумілості, аніж якоїсь громадянської позиції. Та все ж, прости Господи, подумалось: от мерзотник, він уже знає кого і за що вішати. I таке враження, що готовий це робити. Кажуть, що на хворих не ображаються, але якщо це навіть не хвороба, а лише симптом, то симптом цей страшний, то тепер вже і я не подам йому руки.

Не вірю, що щось путнє можна побудувати лиш на одній ненависті.

Чи от, розповідають, що на пленумі письменників України один із ще не дуже відомих письменників наголову розбив усіх «маститих писак» і зразу став дуже відомим. (Вибачте за невігластво – прізвище нової зірки не запам'ятав. Нікчемна звичка запам'ятувати літераторів через їхні твори).

Не можу дати належну оцінку тому виступу – на пленумі не був, бо не належу до тієї Спілки – але недобрий дух відчув уже через кілька днів, як на шаплятах деяких газет почався «виніс трупів». Хто він, цей новий геній? Було б зрозумілим, якби він у письменницькому ставку був тією щукою, щоб кафась не дрімав, щоб не запливали жиром «маститі». Але коли за цим відчувається не творче зухвалство, а щось інше, більш приземленіше, що починається від безткності і потреби когось принизити, до політичного бахвальства.

Побутує думка, що серед людей з претензіями на вожаків існує категорія, котра за природою своєю запrogramована на скандал, і якщо їх не носити на руках і не прихвалювати – окрім капостей нічого від них не очікуйте.

Відомо, що більшість знаменитостей в світі утверджилась через власну працю, власним життєвим прикладом приваблювала до себе, а вже через свою особу принесли славу своєму народу. Та кому не відома категорія тих, котрі, щоб стати відомими, вважають, що досить працювати ліктями, аби возвиситись – варто принизити іншого.

Пригадую, як під час третього з'їзду Руху один новоспечений вожак, здається із Полтавщини, діставши трибуни, усвідомивши, що на нього дивиться чи не вся Україна, відчувиши свою зоряну мить, почав

розносити Голову Руху Івана Драча. (Відчуваєте стиль?) Відомий письменник Оруел в одному із своїх романів вустами свого героя сказав: «Хоч у лісі всі звірі рівні, але є ще рівніші». Потоптавшись по Драчеві, ти доводиш, що ти не лиш йому рівня, а що ти ще значно рівніший, і, взагалі, «хто він такий, цей Драч?» А якщо прихопити по ходу ще й Павличка, то ти вже й на стратега мітиши. Варто, правда скромно промовчати, що два роки до того хвиля цього ж таки Руху формувалася у кабінетах цих же Драча і Павличка при Спілці письменників. Це було єдиних дві кімнати у столиці, де в будень і в свято, вдень і вночі товклася вся Україна. Та крикливому патріоту зараз не до цього. «Так ім і нада драчам, павличкам, філафетам. І ч куда іх понесло».

Хтось, із загадково невідомою біографією, вважає за потрібне принизити через газету Михайла Гориня. Просто так, із злості, що сам не відбувся у цьому світі як особистість. Щоб показати, що ти не просто рівня йому, а «ще рівніший».

Ось днями з'явилася стаття у газеті «Хрець-тік» за 16 січня 1993 року «Хто такі «слуги народу» і як вони «воюють» за демократію». Автор, депутат Київради О. С., витратив за три роки депутатства купу енергії, щоб просунутися хоч у якісь «можновладці» – не поталанило. Буває й так, хоч ніби і знаючий чоловік... Отака прикрість – не зауважив демблок особистості. Тепер начувайтесь «горіні, павлички, драчі». Зараз, якщо вірити С. – усі біди від демократів. Знайоме гасло, еге ж? Не примирили, що він «ще рівніший», то пропались ти пропадом така Україна. С. чекає бунту і перевороту.

На жаль, не тільки він.

Таке вже обличчя сьогодення: виліплене з поміркованості і нетерплячки, жертовності і захланності,

любові і ненависті. І формують сьогодні громадську думку не лиш ті, хто щоранку встає з молитвою за Україну. Отже, сформовані так русла і течії можуть нести як благодатну вологу, так стати і згубним потопом. Чи не тому так насторожено вдивляємось у кожну громадську близькавку, вслуховуємось у кожен суспільний рух і звук.

«Ви чули – вчора весь Борщівський Рух і УРП вступили в КУН?» – зателефонували мені якось вже пізно увечері з Тернополя. (Борщів – районне містечко на Тернопільщині – фед.).

У голосі пана, який відмовився назватись, прикрившись, – «Ви мене і так не знаєте», я так і не вловив – з ноткою здивування, розгубленості, а чи з іронією було це запитання.

Поза сумнівом, пан, котрий телефонував, був обізнаний, що його респондент зараз очолює республіканців Києва і Київщини, що в минулому мав причетність до Борщева і багатьох там знає (оскільки до початку свого дисидентства працював там), бо чого б це раптом ні з сього ні з того серед ночі... Врешті, хтось і з якоюсь метою дав йому мій телефон... Позаяк на той час ще не зовсім звикся з новоявленою абревіатурою – зараз чи не кожен день з'являються нові громадські утворення, – то слово «КУН» на той вечір нічого мені ще не говорило. Тому, напевне, не дуже доречно перепитав: «Куди, куди вступили?»

У Конгрес українських націоналістів!

Признаюся, я й справді якусь мить не знайшовся на відповідь, поки зі слухавки не змусили: «Ну то що ви на це скажете?!»

«Скажу, що це їхня справа!»

На цьому наша розмова закінчилася. А що, власне, можна було ще сказати. Хіба я не за те змагав,

щоб кожен в Україні мав право створювати громадські чи політичні об'єднання і вступати в будь-які з них? І все-таки ця коротка розмова залишила якийсь дивний, ба навіть неприємний осадок. Відчувалась у всьому тому неприхованна інтрига, елемент нездорового протистояння, а може, й гріховної гордини.

Можна б на це махнути рукою (мало кому серед ночі не спиться) та подія у Борщеві не така вже й ординарна, щоб тут же її забути.

Пізніше мав розмову на цю ж тему з депутатом від Тернопільщини Левкомом Горохівським, з яким доля звела мене свого часу у Мордовських концтаборах. Згодом говорив з колегою Іваном Польовим, головою республіканців Тернопілля. І знову десь у повітрі зависло – на цей раз уже не лукаве – «Ну то яка твоя думка з цього приводу?»

Дуже поважаю обох цих моїх краянів за негаласливу працездатність на національній ниві, то хоч і з запізненням, але, врешті, зібрався на свою «думку з цього приводу».

Я й справді трохи обізнаний з політичними процесами на Тернопільщині. Знаю про їхні міжконфесійні негафазди і знаю, ким вони інспіровані. Знаю, що Тернопіль як місто прогресивної молоді та інтелігенції обрало депутатську Раду міста у більшості своїй демократичну. А оскільки колгоспно-кріпацька система і в Галичині виплодила своїх феодальчиків, тому обласна рада у більшості своїй представляє саме їх клан. Але там, де свідомі громадяни у районах зуміли структурно об'єднатися і противставити себе комуністично-колоніальній адміністрації, при певній наполегливості вони перемагали. Переміг і Борщів.

Там була найчисельніша в області організація УРП і разом із Рухом вони домагалися цих успіхів.

У Тернополі також свого часу під натиском УРП та Руху було знято Голову облради – представника від комуністів – і обрано демократичного представника. Він же обійняв і посаду лідера Руху на Тернопільщині. Але, як виявляється, бути висунутим від демократів і бути демократом за переконанням – не одне і те ж.

Раптом виявляється, що хтось тобі може вказати на недоліки, хтось – розкрити неблаговидний вчинок, з'ясовується, що за таких умов зовсім є небажаними інші точки зору, тим паче – інші партії. А коли подібні тенденції (мати собі свою власну партію) почалися і на вершині республіканського Руху, мовляв мій Рух – сам собі партія, і не треба нам інших партій в Русі, то п. Бойкові самою долею велено мати собі свою власну слухняну партію, а всіх решта з Руху повиганяти.

У Борщеві не схотіли з цим погодитись. Не хотіли ділитись, не хотіли сваритись. То, як кажуть, ні вашим, ні нашим, і всі гамузом перейшли в КУН ну що ж. Нехай. Лиш би Україні від цього було краще.

І все-таки, чому в КУН?

Принесли, Рух мав свої неприємності з п. Бойком, але при чому тут УРП? Партія, що започаткована ще з правозахисного руху сімдесятих років, із певним досвідом політичної боротьби, пройшла випробування репресіями, з чіткою програмою на розбудову незалежної держави. З чим же не згідні борщівці? Чи не притаманне і тут те ж саме: хоч ви лук'яненки, горині, горохівські, горбалі і рівні, але ми тут у Борщеві «ще рівніші». Щось таки від цього тут є.

І коли голова Тернопільської обласної організації УРП якось аж розгублено запитав: «Що ж робити у Борщеві?», я цілком впевнено відповів: «Іване, я

знаю цей край – варто щоб в УРП у цьому районі прийшло кілька десятків негаласливих, інтелігентних, поважних людей (тут слово «поважний¹» читати не як іменник, а як прислівник), і державотворча робота там піде ще краще.

А тепер мої міркування щодо КУНу. Поза сумнівом, до двох десятків партій в Україні додається ще одна. Добре це чи погано, не беруся судити.

Оскільки менш-більш активна частина суспільства в нашій державі вже заангажована в громадські структури, то КУН, очевидно, формуватиметься за рахунок відрибу людей від вже існуючих (зрозуміло, не від комуністичних і зросійщених). То добре це чи погано? І загалом, чи є потреба відтворювати наново політичну структуру, яка вже зіграла свою належну історичну роль.

Часом доходить до курйозів, коли політичні реалії п'ятирічної давності бездумно накладаються на сучасні процеси.

Десь чотири роки тому, на початку новітньої хвилі відродження у славнозвісному будинку на Музейному провулку, 8 підходить до мене підліток і, напевно, побачивши синьо-жовтий значок на лацкані, подає руку і вітається – «Слава Україні!»

- Слава, слава, юначе! – відповідаю.
- То Ви не знаєте, як треба відповідати?
- Як?
- Треба казати: «Героям Слава!»

Я розсміявся, обняв його і кажу: вибачте, пане герой, за таке невігластво. Отаке-то.

Очевидно, коли повстанці-партизани заходять у хату і вітаються «Слава Україні!», то за цими словами щось стоїть – вони пішли на смерть за Україну, і коли їм селяни відповідають – «Героям слава!», то вони також знають, що кажуть. А зараз хіба це

¹ Гра слів. Євген Поважний – голова КУН у Борщеві (М.Г.).

не фарс?

Особисто побажав би ініціаторам створення нової партії, чи пак відновлення старої, за доцільніше влитися їм в уже існуючі в Україні партії і зі своїм великим політичним досвідом помогти їм триматись державотворчого русла. Тим паче, що не знаю, наскільки є правомочними установчі збори Конгресу українських націоналістів, позаяк представляли тільки одну фракцію розколотої і розсвареної ОУН. Якби всі фракції зібралися там в діаспорі, дійшли порозуміння, і вже як Конгрес приїхали в Україну, то це було б зрозуміло і виправдано. Але переносити на материковий ґрунт чвари піввікової давності є не лиш недоречними, але й шкідливими.

А може, я помиляюсь?

Та й за святого жертовного правила члена ОУН – «Побудуєш незалежну українську державу, або загинеш у боротьбі за неї» – не знаю, хто має сьогодні право від їх імені говорити, але вже точно не ті, хто не дотримався цього правила.

Тепер кілька слів щодо термінів «націоналізм», «націоналіст». Гадаю, не варто переконувати, що при союзській тоталітарній системі будь-який прояв національного патріотизму (окрім російського) розцінювався як націоналізм і класифікувався як явище вороже. Наслідки таких класифікацій з окриком «Встать! Суд ідьот» мав можливість не раз відчути й на собі.

Націоналізм пригнобленої нації для мене завжди був синонімом вищого патріотизму. Але якби хтось намагався створити «Партію Патріотів», для мене це було б незрозумілим. Щось у цьому було б від гордості, попахувало б зафузмілістю.

Коли потреба стати на захист своєї мови розцінювалася як націоналізм, то я – націоналіст! (І

Богу дякувати, що мені вдалося це довести власним життям). Коли захист своєї культури і віри – націоналізм, то що ж – доводилося ним бути. Хоч ніколи таким себе не називав. І не тому, що боявся. Але тут аж язык свербить запитами краян з Борщева: чом би вам не назватися Конгресом націоналістів ще 15 років тому? Чи тоді потреби мати власну державу не було, що тепер аж наввипередки – хто з нас патріотичніший, «ще рівніший»?

Здається, важливіше – не ким тим себе називаєш, а ким ти є, що ти робиш. І навіть не ким тебе хтось називає. Бо міняти таблички чи чипляти їх іншим – це також ціла наука.

Російський шовінізм постійно нівелював і всяко затушовував всенациональну тягу українства до свободи і державності, а радше волів приспівати це окремим постатям, причепивши їм якусь ганебну табличку. Окрему постать легше дискредитувати, а через неї – і саму ідею національного визволення.

Український визвольний рух під час шведсько-російської війни зведений виключно до постаті Мазепи. Адже, зробивши його зрадником, всіх, хто усвідомив історичний момент як можливість визволитися з-під російського гніту, буде названо зрадниками-мазепинцями, а отже «кучкою отщепенців і предателей», яких буде знищено «потому как весь народ малоросійський за батюшку царя». І співатимуть сотні років в церквах України прокляття національним визволителям, а з ними і всьому, що могло би асоціюватися з національною окремішністю українців з їх потребою визволення. Ну, то як вам стиль, метода, стратегія?

Будучи в Мордовських та Уральських політичних таборах, я запізнався і подружився з десятками тих, кого називали «бандеровцамі». Прості сільські

хлопці, які з такою незламною гідністю переносили 25-річну катаргу, старіючи у неволі. Бо свого часу, відчувиши історичний момент, повстали проти тиранії, повстали зі зброєю в руках. (Цей подиву гідний масовий геройзм українства ще належить осягнути свідомості світу). Вони називали себе повстанцями, співали повстанських пісень, тужили за Україною, але їх із дня в день привчали до нового імені – «бандеровець». Ніби й заперечувати ніяк, бо й справді Бандера – визначна історична постать. А коли ще й твою святу справу називають «бандеровщиною», ну то що ж – я бандерівець. Та шовініст знає, що робить. Більшовицька пропаганда поруч з іменем Бандери поставить слово «бандіт». І щоденно, десятками років отруюватиме свідомість українства, що «бандеровци – то те, котирое режут младенців і бросают іх в колодци». Слово «бандеровець» повинне було стати чимось більшим, як приниження чи лайка.

Через рік-два на великих просторах імперії серед зросійщеного загалу українська мова уже буде – «бандеровський язик», наші пісні – «бандеровські пісні». Логіка та ж сама: прив'язавши до окремої особи національно-визвольний рух, легше дискредитувати не лише ідею, але і весь народ, змусити виправдовуватись, що ти не «бандіт». А коли так, то як ти можеш їх любити – «ти ненавідіш бандітський язик і бандітські пісні». Механізм випробуваний і у мільйонах випадків спрацьовував.

Пригадую, як у Сибіру якийсь зденаціоналізований перевертень з татар чи калімків, видаючи себе за справжнього совєцького, на «общепонятном» обзивав українця «хохлом» за його ще не зовсім закінчену зрусифікованість. А той йому: «Да, я – хахол і етім гаржусь!»

Ніби і радіти б за нього, але все-таки – які ми

«моголи», як швидко зживаємося з прізвиськами. Коли ж ми будемо гордитися, що ми УКРАЇНЦІ?

Незабутній Антоненко-Давидович, який до останнього подиху щоденно щось робив для України (щоправда, ніколи не називаючи себе націоналістом), якось розповідав, як один кагебіст дорікнув йому: «Ви же петлюровець, ви же служилі в петлюровській армії!...»

«Ні, я служив в українській армії, — відповів Борис Дмитрович, — я ж не кажу вам, що служите в троцькістській армії, тільки тому, що червону армію організував Троцький».

Яка мудра й дотепна відповідь! Але ж для цього потрібно бути великим інтелігентом, щоб не дати заплутати себе в лукавих словесах шовініста.

Мені не хотілося б, щоб мої роздумування хтось витлумачив як нешанобливе ставлення до визначних історичних постатей українського визвольного руху. Гадаю, ні Мазепа, ні Петлюра, ні Бандера не мали потреби в тому, щоб я називав себе мазепинцем, петлюрівцем чи бандерівцем. Вони віддали життя, щоб «моголи», «малороси», «хохли», «русини» нарешті усвідомили, що ми всього-на-всього — українці. Хіба це не достатньо — бути сьогодні просто українцем, не «гнилою колодою», не пияком, а українським Громадянином з почуттям відповідальності перед минулим і нащадками.

На цьому тлі вдалося-таки трохи незрозумілим, коли чільний лідер ОУН, виступаючи на святі Незалежності на центральному майдані України біля святої Софії, проголосила: «...представляю тут ОУН-бандерівців».

Справді, як за Оруелом: «Хоч ви тут всі звірі і рівні, але не забувайте, що є ще рівніші».

То що це — хіба не ще один кур'йоз, коли реалії

п'ята десятирічної давності штучно накладаються на наші дні?

І все-таки – навчи, поможи, Господи, прощати винуватцям, не введи у спокусу і визволи нас від лукавого.

Одну замітку із брошури «Про одну з тисячі доріг «Марічки» заситую повністю. Це відповідь Надії Світличної старшому науковому співробітнику інституту історії НАН України Ярославу Дзири та його братові на їхню статтю в газеті «Шлях перемоги». (Стаття Дзирив у брошурі також подана повністю).

Надійка ніколи не любила про себе розказувати, а тут була змушена. Тому цей матеріал виявився мені цікавим.

ВІДПОВІДЬ НА РЕПЛІКУ ЯРОСЛАВА ТА ІВАНА ДЗИРІВ «НЕСПОДІВАНЕ ТЕРНЯ НА ШЛЯХУ «ТИСЯЧІ ДОРІГ» ДО ЧИТАЧА»

Репліка, опублікована в газеті «Шлях перемоги», потрапила до мене випадково через пару років після її появи. Перед цим хтось із моїх знайомих згадував про неї в телефонній розмові, але я впевнено сказала, що репліка стосується не мене, передусім тому, що я ніколи не писала з приводу одіозної книжки Марії Савчин, хоч від самого початку, як тільки прочитала її, поділяла критичне ставлення певної частини української діяспори і не приховувала цього.

Що репліка адресована якійсь іншій Надії Світличній, я думала ще й тому, що таке трапляється досить часто, коли одним людям приписують авторство інших – однофамільців. Мені, скажімо, зна-

йомі вже кілька разів присилали газетні вирізки (чи не з «Радянської України» кінця 1950-х рр.?) із заміткою про Клуб творчої молоді в Києві, підписаною моїм ім'ям і прізвищем, хоч я в той час ані мешкала в Києві, ані писала до жодних газет. Ба більше, в той час іще не було в Києві відомого і славного Клубу творчої молоді. Виявляється, в замітці моєї тезки йшлося про якийсь заводський клуб, де молодь збиралася на танці.

А скільки разів знайомі присилали мені публікації віршів Івана Світличного в переконанні, що то – братові вірші, а насправді їх автор – наш земляк, поет Іван Світличний з м. Старобільська на Луганщині, який, крім імені і прізвища, не має нічого спільногого з моїм братом.

Однак, діставши копію репліки Дзирів у «Шляху перемоги», я одразу побачила, що вона адресована таки мені, а не якійсь іншій Надії Світличній. Хоч мені й далі було незрозуміло, на яке інтерв'ю посилаються автори, адже я ніколи ніякого інтерв'ю газеті «Час» не давала. Щойно отримавши, на своє прохання, згадане число «Часу» за 15–22 січня 1999 р., я побачила, що то був передрук із газети «Наша віра» моого інтерв'ю, де я, між іншим, згадала героїзацію вчинків «Марічки» і її чоловіка, – вчинків, що по суті були зрадою. Згадала я це, між іншим, як приклад моральної неперебірливості, що, на мою думку, запанувала в сучасному світі.

Першим моїм бажанням було, природно, відповісти одразу авторам репліки, з якої виходило, що я недооцінюю, принижую визвольну боротьбу в Україні 1940-х – поч. 1950 рр. Однак, від опу-

блікування репліки минуло чимало часу, адрес авторів я не мала. (Хоча з одним із них – Ярославом Дзирою – ми знайомі і були в нормальніх взаєминах; тим більше мені було дивно, що він пішов до преси як співавтор репліки, не лише не спробувавши безпосередньо з'ясувати щось у цій справі, а навіть *post factum* не ознайомивши мене з публікацією). Знов-таки, це не перший раз мені приписують те, чого не було насправді. Свого часу (теж зі спізненням на кілька років) я прочитала в журналі «Вітчизна» спогади Олександри Черченко про її чоловіка – генерала КГБ, де авторка, описуючи обшук Івана Світличного, цитує діалог генерала про Василя Симоненка з сестрою І. Світличного Надією (тобто зі мною). Те, що я не пам'ятаю такого діалогу, можна було б списати на мою погану пам'ять, але я добре знаю, що на жодному обшуку в свого брата я ніколи не була.

Усе викладене вище – затягнений вступ до основної теми. Тепер по суті репліки в «Шляху перемоги». На початку репліки читаємо: «Марія Савчин погодилася на удаване співробітництво з КГБ і 1954 року була переправлена на Захід». «Не розуміючи, що таке «співробітництво» з окупантами було лише тимчасовим тактичним ходом досвідченої підпільнici, Світлична звинувачує авторку книжки за співпрацю з ворогом і засуджує її з морального боку». І трохи далі: «Пані Надійка, як мати, котру кагебісти також намагалися позбавити природного права виховувати свою дитину, як в'язень сумління, повинна була б добре зрозуміти долю «Марічки».

Думаю, що розумію «Марічку», і ніколи не засуджувала авторки спогадів навіть за її співпрацю з ворогом. Я взагалі нікого не засуджу — навіть тих, хто допомагав кагебістам позбавити мене «природного права виховувати свою дитину». Бог їм судя. Та ще власне сумління. Я можу їм хіба співчувати.

В одному з тюремних сонетів І. Світличного є такі вистраждані рядки:

*«Та Господи, не доведи
З розпуки, з відчаю, зі страху
Покласти честь свою на плаху —
Вже краще голову клади».*

Дякую Богові, що не дав мені в найдраматичніші моменти життя, «з розпуки, з відчаю, зі страху покласти честь свою на плаху». Під час слідства 1972 р. від мене вимагалося небагато: визнати, що на шлях «антирадянської діяльності» я стала під впливом свого брата. За таке визнання обіцяли не тільки волю і можливість виховувати 2-річну тоді дитину, а й помешкання, якого я перед тим не мала, і працю. При цьому підкреслювали, що своє «визнання» я можу дати навіть не через пресу. Насамоті, в слідчій камері, я тяжко торгувалася сама з собою. Який там героїзм? Я просто калькулювала: братові світить максимальний термін за ст. 62, ч. I КК УРСР — 12 років (ув'язнення і заслання). Чи з моїм «визнанням», чи без нього. Брат зрозуміє, що своє «визнання» я зробила заради найсвятішого — дитини, і хоч як йому буде прикро, — він не засудить мене. Та ж заради дитини можна піти на все! (До речі, значно пізніше я

довідалася, що брат просив «опікунів», аби мої звинувачення — і відповідно призначене покарання — додали до його, щоб не сиротити дитини).

Уява несла мене далі: а як інші сприймуть мій учинок, якщо я піду на таке удаване співробітництво? Мабуть, по-різному, але й це можна переступити заради дитини. А я сама? Та й себе можна закреслити — знов-таки заради дитини. Коли ж я в своїх спекуляціях дійшла до майбутнього дитини — раптом спіtkнулася: а що як син, заради якого, здавалося, можна все принести в жертву, виросте морально стійкішим і не прийме такої жертви? Це мене протверезило, і я тяжко збагнула, що не на все можна йти навіть заради можливості виховувати єдину дитину.

Випробування сумлінням — найтяжчі і одвічні. Валерій Марченко прожив 37 років і вже 20 років, як помер у неволі. Ale на всі часи для заблуканих душ може бути маяком його вистражданий лист до матері, писаний після побачення, на якуму мати умовляла його написати кляте каєття, як усі, — щоб бути з нею... Ось фрагменти листа В. Марченка до матері від 20.X.1977 р.:

«Мамо, пробач мені! Я часто гнав від себе думки про те — як ти мене любиш? Що я значу в твоєму житті? бо тоді б мое життя перетворилося на пекло. Я гнав від себе ті думки і от зараз уперше, зненацька відкрито, як рвану рану, побачив тебе в сльозах і повір, що подібної муки я не зазнавав, відколи пам'ятаю себе. Я повернувся до камери і запитав у Бога: навіщо весь цей світ, якщо страждає така людина, як ти? Наві-

що тоді існую я, щоб завдавати болю найкоханішій істоті? Це прокляті питання, на які сам я не здатен відповісти. I я мордуєсь над ними і ще одним: як зберегти мою повагу й любов до матері, як не занапастити себе в ім'я наших пре-гарних взаємин? Я не хочу приєднатись до тих численних, котрі, не витримавши випробувань і збочивши з путівця моральності, вдаються до рятівного аргументу «не ми одні такі». Ти в мене – єдина, і я не бажаю нікого, нічого слухати, що задля біологічного буття біля матері можна перекреслитися духовно. Сподіваюся, ѹ ти по розважливому обміркуванню погодишся зі мною. Невже матері потрібен моральний покруч?...»

Перериваю цитування. Можете знайти продовження цього щемкого листа на ст. 254 посмертної книги В. Марченка «Листи до матері з неволі». Повертаюсь до своїх «баранів». Якби кагебісти були кращими психологами і, відчувши мої тодішні вагання, почали возити, як «Марічку», на екскурсії, та зваблювати при цьому ілюзорною волею, – може, і я б, як вона, не витримала, прикриваючись усілякими аргументами, на зразок, «не ми одні такі», «заради дитини» тощо. Бог милував, спасибі Йому. До речі, пізніше, наприкінці свого 4-річного терміну ув'язнення, я теж двічі їздила під конвоєм майора Отставного та його колег із КГБ в Луганськ – до Краснодонського музею Молодої гвардії і до Лисичанська з відвіданням музею Володимира Сосюри. Там навіть запропонували зробити запис у книзі відгуків, і я

скористалася, підписавшись «Політв'язень Надія Світлична». Наскільки можу розуміти мету цих «експурсій» – вони не дали катебістам очікуваного результату. Але це – деталі, яких, може й не варто тут згадувати. Бо, повторюю, з мого боку це не був жоден героїзм, як і все інше, що випало на мою долю. Колись І. Дзюба зауважив на одному з вечорів В. Симоненка, що в наш деформований час звичайну порядність часом підносять до рівня героїзму. Що ж до удаваного співробітництва Марії Савчин з КГБ – за моїми уявленнями, панове Дзири, – героїзмом, ба навіть звичайною порядністю там навіть і не пахло.

«Марічка», не вагаючись, робила все, аби вирватися на волю, і вирвавшись ціною зради (вибачте, але в «удаване співробітництво з КГБ» не можу повірити) – трактує саме цей свій учинок як героїзм. Такого зміщення критеріїв я не сприймаю.

Ви зауважуєте, що *«Надія Світлична, жаль, поверхово знайома зі специфікою боротьби ОУН і УПА з 30-50-х рр.»*. Не знаю, на чому базоване Ваше твердження, але маєте рацію: я не брала участі в тій боротьбі, бо народилася пізніше, і не була безпосереднім свідком тієї боротьби, бо виростала на Слобожанщині. Я й довідалась про неї щойно в 1963 році, опинившись у Карпатах серед учасників і свідків. Пізніше доля звела мене з учасниками героїчної боротьби ОУН і УПА – в Мордовських таборах. Мені пощастило застати в таборі Дарку Гусяк, що досиджувала свій 25-річний термін ув'язнення, Марійку Пальчак, яка про-

стрелила собі голову, щоб не потрапляти живою до рук ворога, але її врятували від смерті, щоб дати максимальний тоді 15-річний термін ув'язнення, Ірину Сеник і Оксану Попович, які прийшли туди за другим, «нашим» призовом 1972 р. Багато чула про легендарну Катрусю Зарицьку (познайомилася пізніше) і її не менш легендарного чоловіка Михайла Сороку, Олю Ільків та її забраних до сиротинців дітей, Юрка Шухевича, багатьох інших.

Звільнившись в 1976 р., зустріла також Григорія Герчака, який тепер живе в Канаді, відбувши 25-річний термін ув'язнення. Колишній учасник підпільної боротьби, він, до речі, розповідав, як їхню групу захопили, розклавши зсередини співробітниками КГБ (не знаю, правда, наскільки «удаваними»), як засудили його до смертної кари, як він пережив у камері смертників коло 8-ми місяців. І як він ішов одного разу з камери, переконаний, що вже ведуть на розстріл. Старший виховник-співкамерник благословляв його на смерть «заради України», а в ньому, 19-річному, клекотіло всередині: «яка Україна, я ж іще не жив на світі!» Він розповідає про це без патосу, і йому не можна не вірити. Це зовсім не применшує його жертовності і, якщо хочете, героїзму.

«Марічка» розповідає піднесено, і Ви, панове, маєте рацію, що «неупередженого читача не може не вразити обсяг опрацьованого матеріалу, кількість використаних автором прізвищ, псевдонімів і географічних назв». Та все ж тяжко позбутися «упередження»: як могла вона, рядовий

учасник підпільної боротьби, знати всі ті прізвища, псевдоніми і біографії стількох людей – за умов суворої конспірації і жорстокої дисципліни підпілля? А вона ж одразу по приїзді на Захід запропонувала свої спогади керівникам ЗП УГВР. Хто допомагав їй зібрати «унікальну інформацію про форми, характер і методи діяльності вищого керівництва національно-визвольного руху»? Чи то були безпосередні працівники КГБ із зібраними (забраними) архівами, чи згадане останнє вище керівництво в особі В. Галаси, В. Кука і їм подібних, – питання відкрите, та й не має принципового значення. Зрештою, це керівництво мало змогу так підчистити архівні матеріали, що правдиву картину останнього акту трагедії може й не вдасться ніколи відтворити. А як Ви, шановні, сприймаєте «Відкритий лист...» Василя Кука і «сповідь» «Марічиного» чоловіка Василя Галаси – де вони справжні, а де – удавані?

Не можу погодитися з Вашим закидом, що я не сприймаю української визвольної боротьби. Хоча Марічка й заявляє, що «підпільна боротьба – це я» (див. її лист до редакції газети «Свобода» за 21 червня 1996 р.), – для мене, як кажуть, «котлети – окремо, а мухи – окремо».

Тут, на Заході, мені вдалося зустріти чимало людей, які були давніми легендами, прочитати багато творів, недоступних раніше, вдома. Зокрема, на теми репресій в СРСР – сотні, а то й тисячі назв. В одному з таких творів – «Сад Гестиманський» І. Багряного головний герой, опираючись пропозиції покаятись у нескоєніх злочинах, на

якийсь момент думає, що, може, справді варто погодитися з абсурдним звинуваченням, дати їм фікцію, аби скінчилися нестерпні муки слідства? Та його спиняє усвідомлення, що «*від фікції шлях іде до не фікції, і тоді не можна вже з нього звернути, тоді все пропало...*». Мабуть, усі, хто зіткнувся з тією сатанинською системою, винесли таке саме переконання, бо все інше – від лукавого.

Продавши душу дияволові, і Кук, і Орлан, і Марічка мусили платити не «удавані» кошти за здобуту в такий спосіб волю. Не випадково ж після того, як Марічка перший раз «обдурила» кагебістів і пішла від них назад до бункеру, криївки підпільників почали одна за одною потрапляти до рук ворога. Зовсім не хочу цим сказати, що Марічка повідомляла про них кагебістам, але як же вона, досвідчена підпільниця, могла вірити у відсутність «хвостів»? Не випадково й В. Кук, який видає себе сьогодні за активного участника ще й наступного етапу визвольної боротьби, ходив у 60-х роках до відомих правозахисників і намовляв припинити правозахисну діяльність так само, як і в своїх публічних зверненнях до Я. Стецька, М. Лебедя, Д. Ребет, І. Гриньоха та інших своїх колишніх колег. (Вам як історикам, напевно ж, відомий його відкритий лист, виданий у 1960 р. брошурую). Усе це – звичайна плата за своє звільнення. Але й у цьому я не беру на себе ролю судді, боронь Боже. Тільки не можу збегнути, як можна з погляду здорового глузду представляти цих людей у героїчному світлі?

Що спонукало мене саме тепер відповісти на
репліку в «Шляху перемоги»?

У серпні 2003 р. в Києві відбулася презентація в Україні книги спогадів Марії Савчин «Тисяча доріг» (вид-во «Смолоскип») із доданим авторським епілогом. Ця моя відповідь уже надто розрослася, тому не буду, хоч як просять коментувати епілог із спогадом авторки про її зустріч з головою Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради Миколою Лебедем, про її взаємини з американським урядом і українською діяспорою в Америці. Підкresлю інше. Я була на презентації книги в Будинку Вчителя – у переповненій залі, з оваціями, ентузіастичним вставанням, активністю молодих і старших, з участю авторки, ажіотажем...

Та найбільше мене вразила презентація, що відбулася в тій самій залі наступного дня. Зацікавлених прийшло разів у 10–15 менше, ніж напередодні (попри те, що учасником презентації був В. Ющенко); атмосфера була дійова, спокійна, як і належить при такій оказії. Презентували видання Василя Стуса «Палімпсест. Виране».

Як кажуть американці, по comment.

Надія Світлична

P.S. Поставивши крапку в кінці своєї відповіді, натрапила на один актуальний щоденниковий запис Василя Захарченка – людини подібної до «Маріччиної» долі, і не можу стриматись від бажання процитувати:

«Совість – це твій порох. Підмочи її – і вже ти обеззброєний, і з тобою можуть зробити що

загадно.

Бережи совість. Тому простіше, хто її одразу безоглядно продав. А як тому, хто дозволив її згвалтувати негідникам на його очах? Як йому потім жити наодинці із згвалтованою?

Не надійся, що потім удастся примусити совість мовчати. Вона не мовчатиме. Вона постійно докорятиме тобі за твою теперішню слабкодухість».

(ж. «Дзвін», ч. 8, 2003 р., ст. 36).

Чи докоряє «Марічці» її підмочений порох? З книги «Тисяча доріг», тим більше з її образливо-зухвалих відповідей опонентам – цього не видно. Але можна ж припустити, що її агресивність на адресу опонентів (М. Лебедя в епіозі книги, О. Кузьмович та ін. – у пресі) – може, ці вибухи засліпленої люті до всіх, хто не сприймає її співпрацю з КГБ як геройський чин, – якраз від докорів сумління за збочену з тисячі доріг криву стежку?

Правда, мої близькі відповіли на таке припущення ляконічно: «Ти – ідеалістка».

H.C.

Текст подаю повністю ще й тому, що Надійка, пишучи це спростування, ще не здогадувалася, що згодом і сама отримає «образливо-зухвалого» листа від Марії Савчин. (Нижче відважуся, усетаки, його оприлюднити).

Від себе скажу: спогади Марії Савчин написані емоційно, читаються. І якби там було ще бодай зо дві сторінки тексту – яку ціну заплачено за сво-

боду (скільки людських життів коштувала її свобода і така довіра КГБ), хто ті Московські агенти, з якими мала контактувати в Америці і т. ін. Тоді це була б сповідь. Цього не сталося. Союзянки з 64 відділу виступають не проти писання книжок-спогадів, а проти героїзації зради. І ще: Марія Савчин, як член збройного підпілля давала присягу, де, між іншим, є і такі слова: «Коли я порушу або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу». Марічка ж хоче почестей, а про покарання суворого закону загалом воліє забути.

Світлична не давала ні кому присяг, отже при будь-якому поступкуaprіорі не могла бути клятвовідступницею. Від неї КГБ навіть не вимагав написати покаяльної заяви (про співробітництво з КГБ і мови не могло бути) домагалися одного: підтвердити, що на її світогляд мав вплив брат Іван, і зараз вона відмовляється поділяти ці погляди. Надійка усвідомлювала, що брат з розумінням поставився б до такого її поступку, але сумління не позволяло їй і цього зробити – вибрала тюрму.

На щастя, й у наш час є ще люди, для яких втрата людської гідності є страшнішою від смерті.

Пригадую, як на одній з наукових конференцій, приурочених УГВР (Українська Головна Визвольна Рада), колишній активний член опору Євген Стаків дорікнув Василю Куку, що він не має права репрезентувати тут УГВР. Кук зреагував приблизно так: «А хто ти такий? Я був полковни-

ком УПА, а ти простим посильним, – зал загудів, незадоволений реплікою Стхіва. – Може в Америці я вам там і не потрібен, але я потрібен Україні», – продовжив Кук. Реакція залу була такою, ніби щось нечесне зробив Стхів, а не Кук.

Нинішня позиція Галаси, Кука, Савчин є намаганням стерти грань між зрадою і честю. Очевидно, тисячам колишніх стукачів і провокаторів в Україні вони потрібні, потрібна в такий спосіб «реабілітована зрада». Для себе зробив висновок: народом, що не пройшов очищення люстрацією, верховодитимуть й надалі колишні стукачі, провокатори і зрадники.

Колишній дисидент Леонід Плющ у своїй статті щодо проблем люстрації, зокрема скаже: «Колишній офіцер КГБ може бути лояльний до України. Провокатор КГБ – ні, бо він на гачку в ФСБ. Чому вчорашні агенти НКВД в УПА, хоча б ті, хто переодягався в упівські однострої й різали людей, не проявлени офіційними документами СБУ, й можуть сьогодні репрезентувати УПА й ОУН на високих патріотичних форумах?»

В інших народів також були і зрадники, і колаборанти, і якщо їх не піддали покаранню, то про почесті для них й мови не може бути. У крайньому випадку до них ставляться, як до історичного антикваріату. Наш «антикваріат» не хоче таким себе вважати. «Ми потрібні Україні», – кажуть зрадники.

Якось по телефону Надійка, між іншим, сказала, що отримала лайливого листа від Марії Савчин.

Сказав, що мені було б цікаво мати цей текст, попросив щоб вислава. Через тиждень отримав.

Вересень, 2005 р.

Наводячи порядок у своїх папках, попала мені в руки брошуро-паквіль, підготовлена і редакторана Світличною в минулому році.

Брошуро настільки огідна своїм змістом, що переходить межі всякої журналістичної етики. Людина, яка має хоч дрібку самоповаги, не спустилася б так низько, на саме дво підлості. Бо обзванти прізвищами фразами обрану собі жертву, зневажати її і вигадувати прямо фантастичні БРЕХНІ, робити НАКЛЕПИ, здібна тільки людина, яку, просто, розносить дика, звіринча лоть і ненависть. Таким людям ЗАЙВО ЩО-НЕБУДЬ ДОКАЗУВАТИ, ПЕРЕКОНУВАТИ ІХ, БО ЗЛО – ЦЕ ЇХНЯ ПРИРОДА. До такої породи людей належить Світлична.

Чого вона вже не затішала від часу, коли появилися мої спогади. Бунтувала членок СУА проти призначененої мені нагороди, при всіх нагодах критикувала мою підпільну діяльність (по яку НІЧОГО НЕ ЗНАЄ), часто до людей, які й не чули про мене, полюкала їм мозги, намоалляла, переконувала їх, щоб писали до преси знесправжочні мене листи, сама в пресі обливала мене брудом, навіть рилася в архівах сл.п. Строжатої і т.п. А коли вже вазбирала замовлені нею оті жалюгідні, часто напівграмотні дописи, тоді “зліпила” ошо брошуру й порозсилала її не тільки в діаспорі, але й по всіх кутках України. Подіялило її невтомні “труди”, живлені ненавистю. Враз із тим дикую Богомі, що створив мене не такою, як вона.

Таке потерча могла “вродити” тільки людина, в якої зовсім НЕМАЄ СУМЛІННЯ – ні підмоченого, ні підсушеного.

Отже повертаю тобі Світлична оце потерча назад, до місця його “народження”, щоб не занечищувало мені повітря в хаті. Ен joy it!

Марія Пискар (Савчин)

Mr.

Отой гачечок під листом – рука М. Савчин, її

підпис. Слова – «Марія Пискір (Савчин)» – рука Н. Свіличної. У конверті з цим листом була також виріочка, з текстом молитви отця Климентія.

МОЛИТВА ВРАНІШНЬОГО НАМІРЕННЯ ОТЦЯ КЛИМЕНТА

Господи, дай мені зустріти з душевним спокоєм усе, що принесе мені цей день.

Дай мені цілковито віддатись на волю Твою святу.

Які б я не дістав (-ла) вістки сьогодні, навчи мене прийняти їх зі спокійною душою і твердим переконанням, що на все Твоя свята воля.

У всіх ділах моїх і словах керуй думками моїми і почуттями.

У всіх непередбачених випадках не дай мені забути, що все Ти послав.

Навчи мене просто і мудро ставитися до всіх людей, нікого не ображаючи, ані засмучуючи.

Господи, дай мені силу переносити втому й усі події цього дня.

Керуй мосю волею і навчи мене молитись, вірити, надіятись, терпіти, прощати і любити.

Амінь.

Гадаю, що надісланий текст молитви – відповідь на мої запитання і пропозиції в попередній телефонній розмові, де я питав, чи не хотіла б вона цього листа оприлюднити та написати своє

спростування. «А навіщо? Це проблеми «Марічки», а не мої, — відповіла Надійка, — Бог їй суддя». З цієї молитви збагнув — яким є ставлення Надійки до листа Савчин.

Надійчине життя — це подвиг, воно говорить само за себе, і його не можливо збезчестити, навіть якщо ти найправніший мастак у такій ділянці. Надійки уже немає, вона дісталася цього листа будучи важко хворою. Вважаю, що й тут вчинок Савчин носив холодний розрахунок — вдарити найболючіше. І все-таки від імені Надійки хочу запевнити пані Савчин, що Світлична не мала ніякого відношення до збору матеріалів для брошюри. Їх зібрала Ніна Самокіш, членкиня ОУН з юначих років, яка й на Заході опинилася за Завданням ОУН, а не КГБ. Самокіш також вислава мені, Миколі Гобалю, ці брошюри до Києва. Надійка не «рилася в архівах сл. п. Строкатої», Ніна Строката заповіла свої архіви Надії Світличній для Музею шістдесятників.

Надійка отримувала й інші листи, чи не десятки щодня — сердечних, теплих, добрих. А скільки телефонних дзвінків з добрими порадами й підтримкою, гори квітів — був тому свідком. Часом навіть старався обмежувати такі візити, щоб не перевтомлювати її. Телефонує один пан: «Я з України, прошу тільки на хвильку, глянути на цю мужню жінку. І залишу їй листа вдячності. Тільки на хвилинку». Я дозволив. І справді, окрім квітів приніс листа. Я зробив собі відбиток з нього.

5 червня 2006 р.

Вельмишановна і дорога наша пані Надіє Світлична, дружино Павла Стокотельного!

Від імені усього свого покоління, знайомих, близьких, друзів, родини, від імені цілого Українського Львова, складаю Вам доземний уклін за Ваше високе, світле життя, за Ваші думки, слово і голос, які пробуджували у нас віру і вселяли надію на те, що ми українці ще будемо жити по-людськи, що не вмре наша жива душа, що перетриває усі лихоліття український дух, надію на те, що всі великі пожертви і кров нашого народу задля свободи не пропадуть намарно, у безвісти неправди, олжі і невігластва, а засніютъ над світом на наших знаменах.

Наша Надійка, – так говорили про Вас шестидесятники, ваші однолітки, друзі, для кого Ви були подругою, сестрою, милосердям, опорою і даром у житті, для кого Ви є і будете нашою Надією, у кого Ваша свята віра в майбутнє пробуджувала і леліє надію на краще.

Так, саме як наша Надійка прийшли Ви й до моого покоління (подумки називаю його загубленим, але все ж не цілком втраченим).

Ваш голос завжди молодий, впевнений, переконливий, твердий і лагідний, часом тривожний і зворушений, як голос Касандри, через етер у найчорніші роки безнадії пробивався до кожної свідомої української родини і підтримував нас на силі.

Саме від Вас довідувалися ми про долю геройів України – Вашого світлої пам'яті брата Івана,

Василя Стуса, Али Горської, Олекси Тихого, Вячеслава Чорновола, братів Горинів, подружжя Калинців, Стефанії Шабатури, Левка Лук'яненка, О. Романюка, Валентина Мороза, Петра Григоренка, Юрія Шухевича та інших, хто поклав свої життя і свободу задля Вітчизни.

Ваш внесок у незалежність України є неоцінений. Вашу журналістську, літературну, наукову працю з порятунку духовних скарбів української діаспори у Світі, зокрема в Америці, важко переоцінити. Повернені документи, врятовані архіви, фото і твори мистецтва є значною частиною Вашої жертовної патріотичної праці.

Ще 30 років тому, під впливом Ваших слів ми хотіли організувати у Львові новий підпільний університет молоді, у якому мали б викладати вчені і творці – Карло Звіринський, Юліан Редъко, Ярослав Дашкевич, Лев Щур, Лариса Крушельницька, Віра Свенцицька. Але цю ідею категорично заперечили наші старші товариші і вчителі, бо саме тоді відбувалася хвиля арештів – на початку семидесятих. Але тоді, коли було найчорніше, саме тоді по радіо світлим промінчиком надії звучав Ваш голос на «Свободі». Саме тоді неймовірними для нас звучали слова моого вчителя Карла Йосиповича Звіринського, що вже незадовго розпадуться мури імперії зла, бо наша нація має таких як Ви. Ми маємо Світличних і будемо мати Вас завжди. Ви вічні у нас, у Ваших і наших дітях і правнуках. З великою любов'ю – Юрій і Тарас Волощаки – члени товариства Лева і товариства «КіШ».

Щоб сказати це Світличній, чоловік приїхав за сто миль, мав потребу передати свої світлі думки людині, якої до цього ніколи не бачив, але на прикладі якої ріс. Хтось має іншу потребу. У романі Булгакова «Майстер і Маргарита» Воланд, що уособлює собою темні сили, своїм діянням також находив виправдання: «Чи можливим було б світло Христа, якби не було тьми?»

Десь під ту пору прочитав роман Василя Слапчука «Сліпий дощ»: наш час, політичні перевертні, вовкулаки, і приреченість у цьому світі однієї світлої душі. Вирішив написати рецензію. Була надрукована у журналі «Сучасність».

Сліпий дощ у світі цьому

І почну про нього з уточнень: сліпий дощ – це дощ, що раптом починає падати ні з сього ні з того з ясного неба. І ще так називається новий роман Василя Слапчука – «Сліпий дощ». Очевидно, що тут йтиметься не про метеорологічні загадки природи, а, радше, про загадки людських доль, але також на рівні незбагненному, містичному.

Якщо в повісті Валерія Шевчука «Декоративна жінка» є тільки натяки та здогадки, що головна геройня знається з якоюсь нечистою силою, то в «Сліпому дощі» вродлива, пишногруда Оксана апріорі – відьма.

Вдаватися до тем зі сфери містики в українській літературі не є новим. «Конотопська відьма» Квітки-Основ'яненка з'явилася далеко не на порожньому місці. Європа вже шість століть до того офіційно боролася з нечистою силою (чаклунами, чародіями, ворожками, відьмами, єретика-

ми). Офіційна советська статистика стверджувала, що інквізицією було знищено п'ять мільйонів людей, запідозрених у таких діяннях. Цю цифру можна поставити під сумнів, але що люди в той час таки дійсно жили в атмосфері усвідомлення, що світ навколо них виповнений таємничию для них силою, духами (і не завжди святыми), що можуть зашкодити їхньому господарству, їхньому здоров'ю (і вони цього таки боялися) під сумнів важко поставити через масу публікацій на цю тему і не лише художніх, як от «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського чи «Майстер і Маргарита» М. Булгакова, але й дослідницьких праць – «Колдовство в юго-западной Руси» Селецького (1886), «Суд над відьмами» Єфименка (1883), «Колдовство» Антоновича (1872) та ін. Природно, що така присутність потойбічного світу в цьому світі не могла пройти повз увагу майстрів пера. Але з приходом до влади більшовиків ця тема в літературі раптом начисто щезла на цілому великому континенті¹. Чому? Влада, що відкинула існуван-

¹ Винятком є твір М. Булгакова «Майстер і Маргарита», що вийшов при Сталіні. Чому? Адже Булгаков, судячи з роману «Собаче серце», ненавидів більшовиків. Чому і твір, і сам Булгаков влаштовували Сталіна? На мою думку, тут є кілька причин. По-перше, за образом Воланда вгадувався Йосип Джугашвілі, і це Сталіну імпонувало – «темна сила, що робить добре справи»; «чи можливим було б світло Христа, якби не було тьми?» – каже Воланд і т. ін.; сіренка, нещасна Маргарита стає царицею балу, і це так привабливо, що прекрасна частина більшовицької Росії (в червоних косинках) «не прочь» стати відьмами. По-друге, твір вийшов на початок масових репресій, і це можна було подати як очищення суспільства від «перегібів», від усякого роду Швондерів, і тут Булгаков наче б то сам собою ставав соратником вождеві. По-третє, Булгаков не приховував своїх великородзинних імперських амбіцій (роман «Белая гвардія»), а на той час уже навіть серед частини білогвардійської еміграції побутувала думка, що саме при Сталіні Російська імперія може стати найбільшою і найпотужнішою (то чи не варто толерувати Сталіна?). «Белая гвардія» – відверто антиукраїнський твір. Хитрий грузин добре відчував такі нюанси. Булгаков жив у Києві, але «в притулі» не бачив України.

ня Бога – «Бога нєт!» – чомусь ні словечком не обмовилася, що Його антиподу (нечистої сили) також «нєт». Очевидно, знали, бісові діти, що вони таки є.

Напевно, мав рацію Євген Сверстюк, аналізуючи якось «Мертві душі» Гоголя, коли сказав, що усі ті (мертві) душі, що оточували письменника, були демонами, і що Хлєстаков – найяскравіший образ лукавого. Але в 1917 хлєстакови і йому подібні таки очолили департаменти в Зимовому палаці, а вони-то уже знали кого можна опльовувати, а кого «нізя».

І те, що у сьогоднішнє українське красне письменство плеснула ціла хвиля творів з елементами містики (лиш за останніх два роки – Юрій Винничук «Книга бестій», Василь Шкляр «Кров кажана», Юрій Андрухович «Дванадцять обручів», Тарас Прохасько «Непрості» і, нарешті, Василь Слапчук «Сліпий дощ») тільки підтверджує, що хоча б у цьому, в літературі, хлєстакови з Москви нам уже не указ. Час змінився. Але чи пощезли із нашого часу духи зла, усі ті нечестивці з минулого? І чи має суспільство імунітет проти цього, чи здатне розпізнати їх серед суєтних буднів, чи існують кордони для нечистії?

У чудово композиційно побудованому романі В. Слапчука питання так навіть і не ставиться: відьми і вовкулаки у його творі поруч, серед нас.

Простий містечковий лікар, в силу незбагнених життєвих обставин стає вбивцею-маніяком. (Виріс не в благодатній сім'ї – виховувався здебі-Винниченко, Петлюра, Грушевський – незрозуміле йому непорозуміння).

льшого у бабусі, де «Для Тихона баба, хоч і була селянкою, уособлювала диктатуру пролетаріату з притаманними йому експроприяціями та класовою ненавистню. Вона примушувала хлопчину завчати вірші про народних вождів Леніна й Сталіна (інших баба не визнавала), а вечорами декламувати ті вірші перед їхніми портретами». Чи саме таке виховання спотворило душу лікаря, в романі не уточнюється. Але факт: по селах міліція порозклєювала листівки з портретом маніяка.

Загнаний у безвихід, Тихін погоджується на пропозицію Оксани стати вовком (доля приводить його, скоївшого смертні гріхи і ставшого інструментом зла, чомусь саме до неї).

«Ніколи раніше не почувався так чудово, шалена радість охопила новонародженого вовкулаку, він вибрикував, піскакував, перекидався через голову... А коли вгомонився, відчув, що голодний».

Події в «Сліпому дощі» розвиваються в наш час в одному з пересічних районів України, десь на Поліссі, де — «Представник Президента у Криничанському районі, недавній голова Ради того ж таки району і останній перший секретар райкому партії Петро Володимирович Кулик...», що ходить по тому ж самому кабінету, лиш на цей раз кабінет з порожніми книжковими шафами — «Колись на її полицях красувалося повне зібрання творів В. І. Леніна, нині ж, поки не знайдено належної заміни, порожні полиці припадали порохом. Був Ленін, тепер заступить його Бандера чи хто інший, це ролі не грає. Бо з Леніним чи

без нього, а *вони* були й далі будуть, стояли і стоятимуть. Петро Володимирович не помітив, як почав думати про себе у множині, і не дивно, бо ж не один він у полі, їх багато...» Він уже й завчив нову риторику на кшталт: «Тоді, як усі свідомі громадяни суверенної, ага, незалежної нині України працею відстоюють здобуту волю, наш район підігрує всякого роду політикам...» і т. п.

Сьогодні Петро Володимирович зібрав увесь актив району (ЧеПе!) – у районі з'явився вовк, вбиває худобу, загризає людей, «район паралізувала паніка», і з діловитістю колишнього партійного секретаря Кулик формує загони мисливців, назначає старших, відповідальних – «Це ж нонсенс!... Щоб через якогось вовка ми не зібрали урожай!» А по району вже повзуть чутки, що ніякий це не вовк, а перевертень, вовкулака. Цікава розмова мисливців з цього приводу: «Я десь читав недавно, – вступив у розмову зовсім ще юний парубійко, – що вовкулаками стають ті, хто не молиться Богу, неходить до церкви, із людьми не вітається, цурається народних звичаїв... Мисливці переглянулися. Якщо молодик каже правду, то кожен із них потенційний вовкулак».

Серед персонажів роману мимохідъ проскочить і образ місцевого неугомонного борця з минулім: «Свідомий і переконаний рухівець Степан Криця запропонував скористатися тим, що зібралася така численна громада, і провести несанкціонований мітинг, висловивши повну недовіру урядові». Впродовж роману цю постать більше ніде не буде згадано, але його присутність

залишиться відчутною, як знак доби – «рухівець». Він завжди десь в гущі людей. Ось вони скандують «Слава! Слава!», в іншому випадку: «Ганьба! Ганьба!», а на якісь забаві громогласне і злагоджене – «Будьмо! Будьмо! Гей-гей-гей!», і цією злагодженістю у вигуках вони дуже пишаються. Оце і все, і не більше... бо *тi* «стояли і будуть стояти». Кулик і Криця на різних полюсах, і це також константа нашого часу.

«Сліпий дощ» пересичений колоритними персонажами і в цьому письменник Слапчук показав себе не яким-будь майстром. От по містечку ходить чудернацький чоловік, переконаний, що є свого роду народним інквізитором: «Вибачте, не відрекомендувався, – Ананій. Винищувач відьом другої категорії».

Захоплений ідеєю очищення суспільства від злої сили, цей дивакуватий чоловік раптом гине під колесами автомобіля, здається, так і не здійснивши ні одного зі своїх задумів. Виявляється, що нечиста сила краще поінформована, ніж її опозиція. І що ДТП (дорожньо-транспортні пригоди) – не такий вже й поганий засіб розправи з ними, з неугодними. Але Ананій таки зумів навіяти місцевому інтелігенту Анатолію, що він повинен знищити відьму. І Анатолій знаходить її, але попадає у полон таких зваб, що лише великим зусиллям волі вивільняється. Він нездатен нейтралізувати енергію зла в подобі надто гарної жінки (*i*, по-своєму, нещасної).

Наскрізним світлим образом твору є школлярка Ніна, що й справді світиться «святою чистотою».

тою і непорочністю», але «святість завжди гнітить людей ущербних», і вона таки стає жертвою слабодухості та ницості одних і злії жорстокості інших. Ставши покриткою від вовкулаки, вона піде з дитятком на руках по світу, гнаючи і при-ниженою, піде уже з іменем Катерина. Саме так називатиме її чоловік, що переважно з'являється в хвилині, коли їй найважче. Його появлі завжди передує дощик, навіть якщо це безхмарний день. Він, цей незнайомець, завжди якийсь інший і завжди появляється негадано. Вона деколи вступає з ним в розмову.

— Я уже звикла до імені, яким ти мене назвав.

— Я, Катерино, не даю імен, я їх тільки вимовляю. І на декотрі відгукуюся...

— Хто ти?

— Ангел.

— Ангел охоронець?

— Як для кого.

І ще він переконує, щоб молилася за тих, хто зневажає її: «Тобі це вдається. І це тебе рятує. Це єдине, що тебе рятує».

Напевно, її, Ніни-Катерини, добре серце і є тим резонатором, що спонукає (притягує, настроює) цю дивну постать появлятися біля неї у важку годину в цьому підступному і злому світі.

І ще десь там в селі баба Ксеня в хаті молиться «За тих, хто мертвим народився і мертвим живе. Це ті, що живуть для себе. Бо за тих, які живуть для Бога, Бог сам подбає».

Боюся, що таким вибірковим цитуванням зна-

чи спрощую колізію твору. Невдячною справою є переповідати майстерно створений художній твір. Його треба читати і смакувати самому. Але навмисно тут виокремив два протилежних полюси напруги. Від суспільного, до особистого. Часом дуже важко вгадати їхнє розташування, тим паче передбачити їхнє зіткнення і вибух.

Під кінець твору ці полюси автор зводить критично близько – дитятко на руках і любляча мама. Поторне дитятко від батька-вовкулаки і світла постать його матері, яка безмежно любить свою дитину, бо це ж таки і її плоть. Ким воно буде для світу? Невже і справді буде так, як вигукнула навздогін роз'ятrena тітка Оксана: «Його будуть ненавидіти й боятися, як боялися вовкулаку. Ніяка жінка не схоче йому віддатися. ... Та він усе одно буде їх душити, як це робив його батько. І ти не зможеш зарадити... Ось що тебе чекає!»

Який жах – виколисувати це на своїх руках. Така розпачлива нерозгаданість не може не викликати в читача запитань: невже нема на це ради, невже це не підлягає апеляції? Що переможе – любов матері, чи прокляття відьми-тітки Оксани? Невже і справді зачатий від демонічної сили має виконати на землі свою злу місію? А де ж той омивальний, рятівний дощ, невже і справді він сліпий, не бачить цього? Мимоволі бунтується, нормальній розсудок не сприймає невідворотності зла.

Щоправда, хоч автор не ліпить happy end, але й не позбавляє надії, що несподіваний рятів-

ний дощ таки впаде і, як завжди — неждано, в потрібний час. А потім прийде ангел. Ця постать, постать ангела, акумулюється і матеріалізується там, де б'ється серце, виповнене ласкою і добром. За логікою роману саме таким видається читачеві подальший розвиток подій.

Василь Слапчук не чіпляє ярликів своїм персонажам на взірець: «зла сила», «добра сила», вони просто є у цьому світі, у світі, де за бажання залишатись добрим і чистим треба платити велику ціну, у світі де — «Якщо молодик каже правду, то кожен із них потенційний вовкулака», бо такими витворив їх бездуховний вік тих, що «стояли і ...»

ВІД АВТОРА

На щастя, у рецензії не спокусився давати якихось обґрунтувань «позаприродним» метаморфозам, як то: людина-вовк, жінка-відьма. Твір художній, отже — вимисел. Хоча кортіло. Адже нині ні одна з бульварних газет не обходиться без оголошень: «Ясновідіца», «Гадаю на картах», «Снімаю порчу». Купа всякої чортівні навколо. А десь по світіах це загалом поставлено на широку ногу. Виявляється, ще у 1978 в Боготі цілком офіційно проходив перший міжнародний конгрес відьм. А через рік (в 1979) у Нью-Йорку вже засновано «Міжнародну Асоціацію відьом і чародіїв». Так вимисел усе це, чи дійсність?

Десь під кінець існування Советського союзу по цілому есесері прокотилася хвиля сеансів Кашпіровського, Чумака та інших чародіїв. Цілі стадіони збирали. Що це — шарлатанство, одурачення наївних, чи — своєрідний вид підприємництва, бізнес?

Чи є кашпіровські-чумаки членами тих міжна-

родних асоціацій, чи ні? Якщо там містика, то і тут також, чи це щось інше? Чи й там і тут шарлатанство, а то й бісовщина? Як розрізнати дар Божий від дару цілком іншого?

Не те щоб ці питання аж так не давали спокою, але, живучи у суспільстві, мимоволі задумуєшся, що ж це у ньому котиться. Нещодавно вичитав в одній з газет, що таких ворожбітів-цілителів в Україні біля 10 тисяч. «І вони організовані в справжню мафію... Центр цього синдикату – в газеті «Бульвар» і в київському медичному центрі «Частка», які належать Дмитру Гордону» – пише газета «Україна кримінальна». Почекайте – це ж редактор газети «Бульвар». У редакційну колегію «Бульвару», окрім інших знаменитостей, свого часу (для пущей важності) входив і екс-президент України Л. Кравчук. Газета і справді підкраслено бульварна. Тепер думаю: ще не відомо, для чого Гордон записував Кравчука в редакційну колегію: щоб цим підняти статус своєї бульварної газети, чи понизити цим статус Президента України. Але якби Кравчук не хотів... Свого часу Кравчук погодився ж бути довіреною особою в Григорія Суркіса, коли той балотувався на виборах Київського міського Голови. Якщо Суркіс і справді надіявся у такий спосіб повищити свої шанси на перемогу очолити столицею України (його довірена особа – сам екс-Президент держави), то як екс-Президент зумів погодитися на роль попихача?

З тієї ж «України кримінальної» дізнаємося: «А починав Гордон заробляти гроші з Кашпіровським».

А потім кмітливий Гордон зметикував, що таких «цілителів» він і сам може клепати. Виявляється, знаменитий «контактер-цілитель» лисий Петро (із лисим котом, «подарований космосом») свого часу працював у Гордона садівником, собак годував. А «цілитель»

зі Львова Ільхам служив із ним у війську. «Зараз на Гордона працюють не менше восьми-десяти тисяч «чаклунів», «цілителів», і «контактерів» (у армійських масштабах – ціла дивізія). Вони «працюють» по всій Україні, в кожному райцентрі, в Росії і далеко-му зарубіжжі. Ліцензії для них в Мінохоронздоров'я купував Гордон. І тримає їх у себе, щоб усі ці люди працювали на нього. Це справжній концерн шахрайів. І він приносить серйозний дохід» – констатує «Україна кримінальна».

Після цих публікацій я, Микола Горбаль, очікував скандалу – Гордон намагатиметься заперечити написане. А нічого не було. Ай да Діма, ай да маладець. Зараз Дмитро Гордон на Першому національному каналі телебачення (підкреслення мое – М.Г.) у найкращий телевізійний час (щонеділі, з 18 години) веде програму «В гостях у Дмитра Гордона». Декілька раз вмикав її. Застав «у гостях» барда з Росії Розенбавма, потім Йосиф Кобзон, іншим разом – актор з Росії Борис Мойсеєв, потім народна артистка Росії Валентина Тализіна, Алєгрова і т. п. Невже в Першого національного (виділення мое – М.Г.) вже не існує проблем в національній культурі, невже теми про запрещених в гості до Гордона російських акторів є найважливішими для України? (І для Першого національного!) Гадаю, що й оплачення проїзду, добові, готелі для «гостей Гордона» теж здійснюються за рахунок національного телебачення. Ай да Діма, ай да маладець.

Хтось зателефонував, що у Спілці письменників буде презентація книжки Яреми Ткачука. «Дуже симпатичний чоловік. Приходьте». Прийшов. Купив його «Буревії». Ярема Ткачук – колишній політв'язень. Сидів за участь у збройному опорі. «Буревії» – книга спогадів. У тaborах з

ним не зустрічався, тому особисто не знаємося. Книжка багато ілюстрована фотографіями. Розгортаю на першій-ліпшій сторінці. Читаю: «Сонечко зачервонілося і почало десь за Перемишлем вкладатися до сну. «Лютий» у задумі спостерігав за рухом сонця і пригадалося йому, як в цю пору дня на сіножаті косив команіцю, а мати слідом за ним вправно розбивали грубі покоси. Сьогодні він український повстанець»¹.

Боже, які ж ми сентиментальні. Окупант з матюком іде на Україну, а ми про маму в третій особі, на Ви – «мама розгрібають покоси». Воркута, концтабори, а він – «сонечко», «сінокоси». А хіба я – інший? Хіба спазми не стискають мені горло, коли почую як селяни співають пісню? Чому ті спазми від нашої пісні? Не знаю. Такі ми дивні.

Читаю далі: «Там за Сяном залишилося його дитинство і юність. Зруйнована батьківська хата і здичавілі, зарослі бур'янами поля. Ось що значить не мати своєї держави. Гонить тебе завойовник світами, як вітер перекотиполе і нема тому ні зупинку, ні краю. Розбрелися манівцями сини України, стогне в неволі народ, а ми за кращу долю поволі стікаємо кров'ю зі святою вірою, що наступні покоління таки збудують українську державу».

Патетика? Може й так, якби за спиною цього сільського хлопця Яреми не було двох десятків років поневіряння по концтаборах. Він лиш один із тисяч таких. Для яких у житті була одна доро-

¹ Зверніть увагу – він називає себе повстанцем, це карабісти називали його «бандеровець».

га... (із тисячі доріг).

На презентації «Буревії» в був і Левко Лук'яненко. З Яремою вони зналися в таборах, тому обнялися і жваво балакали.

Левко подарував мені свою нову книгу спогадів – «З часів неволі. Сосновка-7» Це про перше його ув'язнення. На останній сторінці обкладинки гарна фотографія козарюги Левка з пишними вусами і депутатським значком на лацкані. Решту обкладинки зайняла невеличка біографічна довідка з подальшим довжелезним переліком звань і заслуг: посол, академік, почесний доктор, герой України... і т. д. (Видавцям подобається така аргументація. Хоч, здавалося б, ім'я Левка і без цього уже самодостатнє. Але дехто полюбляє це). У біографічній довідці здивувала одна деталь – «Після звільнення оселився в Чернігові (1976), став одним із засновників Української Гельсінської Спілки (УГС)». Це неправда. Тоді такої не було. Була Українська Гельсінська Група. Спілка виникла на 12 років пізніше – 1988. І це історично дві великих різниці – у Групі було усього 40 чоловік, і усі арештовані; у спілці – тисячі, і нікого не судили, час інший. Якщо Левко не зауважує таких історично дуже важливих нюансів, то як вірити усьому решта фактажу, описаному в книжці? Гортую. Спогад про події сорокарічної давності. Діалоги в камері з описом до дрібних деталей, хто яку гри- масу зробив. (В той же час – бути засновником Групи і не відрізняти її від Спілки).

Зрозумів – це художній твір Левка Лук'яненка про Левка Лук'яненка.

Червоні серветки

Цьогорічна зима відходила «відгавуючись» мерзлякуватим березнем та пирсканням крупинками снігу на початку квітня. І все-таки – весна невблаганна. Олег виразно відчув це тільки сьогодні – сонечко пригрівало так лагідно, що на засклениму балконі було значно тепліше, як у кімнаті. Поздирав липучу стрічку на стиках рам і розчахнув балконні вікна. Війнуло прохолодною свіжістю. Дуби на «третій просіці»¹, як поодинокі свідки колишньої Святошинської діброви, стояли ще похмурі, але липи почали уже брунитися.

Кожна весна, окрім тепла і терпкого передчуття оновлення, несла для Олега ще й радісну певність духовних змін – переходу навищий рівень. На душі було тепло і добре. Його уже не дратували суспільні негаразди («дріб'язок»), був вище того. Відчуття присутності Бога зробило його таким утихомиреним, що суспільна суматоха наміколо, зі своїми чварами, заздрощами, підступом, і справді були нікчемним дріб'язком.

Цієї весни, як ніколи, був переповнений відчуттям якоїсь важливої місії – рівняти Йому дороги. («Господь посеред нас, але Він не буде ходити з нами дорогами лукавих»). Рівняти, спростовувати! Робити це без оглядки на когось – така певність виповнила усю Олегову сутність. А кривих доріг ой як багато – тисячі. Не даремно ж Апостол Андрій ішов сюди здалекої Галилеї, щоб проголосити великі істини для цього краю.

Олег не мав ні найменшого сумніву, що на Київських горах таки возсяє благодать Божа, тільки треба поприбирати сміття.

¹ «Третя просіка» – так у середині минулого століття кияни називали вулицю, на початку якої зараз станція метро „Житомирська”, а колись тут був ліс.

У газеті «Наша віра» № 4 за квітень 2004 року під рубрикою «З етюдів на біблійні теми» надруковано мій невеличкий етюд

Старий Йона

Старий Йона був добрим чоловіком. За своєю вдачею він не здатен був когось скривдити, чи, не дай Боже, ошукати ближнього задля власної вигоди, тому завжди був бідний.

У Віфсаїді, у цьому невеличкому містечку на північному березі Галилейського моря, де він жив, йому ніхто не міг дорікнути у непорядності, але кожен знов про його безталанність. З ним ніхто не хотів мати справи, наперед знаючи, що нічого з того не вийде – Йона був не практичним і безпорадним. Його – «а що це дастъ», «однаково це на той світ з собою не забереш» та всякі інші химерні міркування відбивали усяку охоту знатися з ним. Чоловіче добрий, який там «той світ», он глянь, твої хлопці вже попідростали до парубків, а ти так і не зміг постаратися їм на менш-більш пристойну одежину. Чи ти думаєш, що вона тобі, ота одежина, має впасти з неба як манна? Здавалося, що Йона з цього приводу загалом нічого не думає.

Що характерно, його сини були такими ж. Видно дома, у сімейному колі культивувалася нехіть вивершуватися в цьому світі над іншими і якась дивна відраза до накопичення. Хлопці не цурались ніякої праці, але ніколи не торгувалися за ціну, що дадуть – те й добре. Їхня не захланність і упокореність імпонувала багатьом господарям, і вони воліли б мати їх своїми зятями, але такі натяки не мали найменшої реакції з боку уявних женихів. Виглядало, що це сімейство і справді живе в якомусь іншому вимірі, ніж навколошній світ.

Молодший син Симон міг цілими днями бовтатися в морі, щоб спіймати кілька рибин, але це було завжди стільки, щоб можна було вдома прохарчуватися родині, бо ніхто не бачив, щоб він десь-колись продавав рибу. Старший Андрій був сором'язливо мовчазним, ніби у цьому світі йому й справді нема про що сказати. Він з якоюсь шанобливістю вислуховував усіх, але й тільки... В суперечку не встрявав, своїх аргументів не висловлював... Був самітником серед натовпу. Останнім часом його загалом в містечку ніхто не бачив: кудись подався. Кажуть, бачили його в пустелі десь аж за Тиверіядом, потім на тому боці Йордану, аж біля Віфанії. Сидів біля ніг якогось проповідника-пустельника і слухав.

Обвітрений і обпалений сонцем пустельник, голе тіло якого було прикрите лише на стегнах клаптем верблюжої шкіри, говорив речі, що запалювали людський мозок. Його очі на схудлому обличчі світилися дивним вогнем. Його слова не мали ніяких застережень перед сильними світу цього, і це збирало біля нього юрми людей. Як правило, це були знедолені, ті, хто шукав справедливості в світі та ті, що чекали на обіцянного пророками довгожданого месію. Андрій днями не відходив від нього. Важко сказати, що приваблювало його у цьому чоловікові, але щось притягало до нього, його хотілося слухати.

Про пророка в пустелі пішли чутки по всій Іудеї. З Єрусалиму навіть вислали цілу делегацію священиків для з'ясування істини, хто ж він такий.

Іван (так звали пустельника) підтверджив, що не є месією і не є пророком. І ще він сказав, що він лиш сповіщає, що серед нас уже є Той, про кого говорив пророк Ісаї. Дослівно про це потім один з очевидців скаже: «І свідчив Іван, промовляючи: «Бачив я Духа, що сходив як голуб, із неба, та заставався на Ньому.

І не знов я Його, але той, Хто христити водою послав мене, мені оповів: «Над Ким Духа побачиш, що сходить і зостається на Ньому, – це Той, Хто христитиме Духом Святым». І я бачив, і засвідчив, що Він Божий Син.» (Ів. I 32–34). Андрій чомусь беззастережно вірив пустельнику, він не знаходив причини, чому б він мав говорити неправду. Одного разу, коли Ісус проходив поруч, Іван сказав: «Ото Агнець Божий!»

Йониного сина охопив якийсь дивний трепет – все, чого він шукав, чекав, надіявся *сталося у цю мить*. Андрій за якимось незбагненним йому велінням пішов за Ісусом. Він був з Ним лише півдня, але цього було досить, щоб уже наступного ранку піти у свою Віфсаїду за братом: «Симоне, Симоне, ходи, ми знайшли Месію!»

Старий Йона не запитав Андрія, де він був до цього часу, не запитав, куди він кличе Симона, навіть не запитав, хто Той Месія, бо його небалакучий Андрій світився такою радістю і так натхнено сказав «Ходи, Симоне!», що це відібрало в старого мову – він вперше побачив свого Андрія таким відверто щасливим, і це не давало підстави для заперечень. Досі ніщо із земних див не викликало в цього хлопця такого захоплення. Щось мусило статися дуже важливе, якщо Андрій так зворушений.

Йона любив своїх хлопців, сини ніколи не кепкували з його життєвих принципів як усі навколо, а сприйняли їх серйозно, як батькові настанови, і Йона глибоко в душі був їм вдячний за це, тому завжди був певний у їхній людській порядності. Як батько він пишався і тим, що брати з пошаною ставляться один до одного. Знав бо притчу про братів Каїна і Авеля, знав повість і про інших братів, що продали свого молодшого брата Йосифа в рабство, і на тлі цих похмурих прикладів старий Йона світився вдячніс-

тю Богові за дар любові між синами. Андрій сьогодні прийшов (прибіг, прилетів), щоб поділитися радістю зі своїм братом – і як це любо. Та радість охопила і старого Йону. Очевидно, що це ще не від усвідомлення величі благої вісті, що приніс її син, старий Йона ще не готовий був осягнути велику зміну, що сталася у Всесвіту, а радше він був радий, за ще незрозумілу йому радість сина.

І раптом якось пронизливо кольнуло у свідомості, що вони, його хлопці, зараз підуть від нього і, напевно, назавжди. Але так і не знайшов у собі сили заперечити цьому. Чому?!

Він ще не зінав, що не пройде і трьох років, як знайденого Андрієм Месію розіпнуту в Єрусалимі разом з розбійниками (як бунтаря). А сини його будуть визнані спільниками того дивного чоловіка з Назарету. Що Симон, якого світ знатиме під іменем Петро (скеля), згодом буде страчений у Римі, а Андрій загине не менш страшною насильною смертю десь на далекій півночі. Тоді ж вони лиш мовчки схилили голови перед батьком. Старий Йона зінав, що означає цей синівський жест покори. Він доторкнувся губами до скуйовджених синівських голів. Андрій і Симон з вдячністю прийняли батькове благословення, обняли його і пішли...

Чому він без ніякого ремства відпустив їх у невідоме? Чому? Здається – так у житті не буває.

Враз стала порожньою маленька глинобитна хата старого Йони. Вони пішли... Не міг же він, Йона, знати, що вони йдуть у вічність, що ця дорога триватиме тисячі років, що Симон покидає цю глиняну хатину, щоб навіки отримати величний храм у центрі Риму, що довга Андрієва дорога до мальовничих схилів Дніпра увінчується величним йому гранітним пам'ятником. Тоді він, Йона, тільки мовчки доторкнувся губами

тім'ячка синів. Хоч так природно було б запитати: «Куди ж ви, хлопці, йдете? На кого ви мене залишате? Ну, що це таке? – взяли та й пішли!» Нічого не сказав. (?) Невже й справді догадувався, що його, оці прості, нічим не примітні хлопці – вибрані Богом? Таки дивним чоловіком був цей старий Йона.

Десятки тисяч паломників вщерть виповнили майдан Святого Петра, що перед величним храмом св. Петра (названим також на його, Йониного сина, честь). Саме на цьому місці майже дві тисячі років тому розіп'яли уверх ногами апостола Петра. Тут його було й поховано. Тому це місце і вважається своєрідною Меккою християн. Спочатку перші християни тут поставили скромний вівтар-святилище. Згодом була споруджена невеличка каплиця. Через століття на цьому місці було ще декілька, що раз більших культових будівель, аж поки геніальний Мікеланджело не воздвигнув цей величний храм. Кажуть, що центральний купол храму розташований точно над місцем поховання апостола Петра, і що священні гроти Ватикану, у яких ховають усіх померлих пап, також знаходяться під підлогою цього святилища. На Великдень на цьому майдані завше таке велелюддя.

Зараз Перфосвященик вітатиме проchan усіма мовами світу зі світлим святом Воскресіння Христового. Карабінери (так в Італії називають поліцію) – суцільна ввічливість. Їхнє завдання усіляко сприяти гостям із цілої планети. Аж не віриться: невже це нащадки тих, хто за наказом Пілата з таким завзяттям бичували Ісуса?

Якщо храм святого Петра – власність Ватикану (Ватикану, як окремої адміністративної одиниці, зі статусом Держави), то площа перед храмом виходить за межі держави Ватикан і питання, кому вона

(площа) належить уже кілька століть є спірним між Адміністраціями Риму і Ватикану. У крайньому випадку, на площі й сьогодні порядують карабінери, а уже в храмі і далі за ним – вартові Ватикану, швейцарські гвардійці.

У цей же час в іншій столиці Європи тисячі людей зібрались на відкриття пам'ятника апостолові Андрію (рибалці з Галилейського містечка Віфсаїда, сину Йони. Отже, на цей раз пам'ятник не вождеві, не вченому).

Біле полотнище під оплески та звуки оркестру спадає донизу. Великий подорожній, одягнений в тогу і з палицею в руках зупинився у кінці Паркової алеї. Зупинився навіки. На постаменті висічено пророчі слова, що за переказами належать цьому подорожньому: «На горах цих постане місто, і тут возсіяє благодать Божа». Невже тільки для того, щоб принести сюди таку благу вість старий Йона благословив сина в далеку дорогу. І чому він вважав, що це так важливо повідомити? (Слово «Апостол» з грецької – посланик). Таки дивним чоловіком був цей старий Йона, батько двох великих посланників.

Від автора

Виділений вище курсивом текст, з вини редакції не потрапив в газетну публікацію. (Редакція лишає за собою право скорочувати). Як на мене, від цього втрачено часову перспективу, а також паралель між двома столицями, Києвом та Римом. Врешті, два величних пам'ятники одній і тій же людині у столиці України (мармуровий на Михайлівській площі й гранітний на Парковій алеї) споруджених на честь пришельця з далекої Галілеї треба було б чимось обґрунтувати. Якщо й правда те, що прорік апостол Андрій на Київ-

ських пагорбах «...тут возсяє благодать Божа», то про це не лиш треба писати, а й голосити на увесь світ, співати і тішитися – на місто це вказав перст Божий.

Спочатку так і задумувалось написати етюд про апостола Андрія. Пізніше вкрався сумнів: а хіба роль Андрієвого брата Петра в утвердженні в світі нового гуманістичного вчення є меншою? Як писати, то уже про обох. Але і ця ідея виявилась непосильною. Хоч я і ріс в родині віруючих, для такого задуму потрібні значно грунтовніші теологічні знання. Працю Патріарха Йосифа Сліпого «Життя апостолів» не зміг дістати. Книга Елена Уайта «Діяння Апостолів» (The acts of the Apostles) виявилась радше роздумами автора над роллю і подвигом учнів Христових, ніж історичною хронікою їхнього життя. А про апостола Андрія там загалом нічого не згадується. Легшим /безпечнішим/ видався мені образ батька двох апостолів, де «незрозумілість поведінки» старого Йони так і залишиться загадкою, яка наче б то й не потребує пояснень.

Чом Ісус набирав собі послідовників не серед учених, книжників, а серед простих, «випадкових» (так виглядає за Євангельськими текстами) людей? У Євангелії нічого не сказано про метод підбору учнів. Хоча б: «Як проходив же Він поблизу Галілейського моря, то побачив двох братів: Симона, що зветься Петром, та Андрія, його брата, що невода в море закидали, – бо рибалки були. І Він каже до них: «Ідіть за мною – Я зроблю вас ловцями людей!» І вони зараз покинули сіті, та й пішли вслід за Ним. І, далі пішовши звідти, Він побачив двох інших братів, – Заведеєвого сина Якова та Івана, його брата, із Заведеєм, їхнім батьком, що лагодили свого невода в човні, – і покликав Він їх. Вони зараз залишили човна та батька свого, – та й пішли вслід за Ним».

Як це так «...залишили човна та батька свого, та й пішли вслід за ним»? Куди? Ви, що знаєте Його? «...кинули батька свого»? Хіба це серйозно?

Не переконливо. А саме так за Євангелієм від Матвія. За земними поняттями таке можливе хіба що під гіпнозом. Євангеліст Матвій з цього приводу не дає ніяких уточнень.

Євангелист Марко з цього приводу говорить абсолютно все те саме, з однією невеликою відмінністю, додавши одне слово: «...І вони залишили батька свого Заведея в човні з робітниками і пішли...» (Хоч не самого залишили). Розумію, що маю справу з містикою, та все ж таки...

За Євангелістом Лукою ця сцена є більш приземленою, тому й здається переконливішою: «І сталось, як тиснувся натовп до Нього, щоб почути Слово Боже, Він стояв біля озера Генісаретського. І він побачив два човни, що стояли край озера. А рибалки, відйшовши від них, полоскали невода. І він увійшов до одного з човнів, що був Симонів, і попросив, щоб він трохи відплів від берега. І Він сів, тай навчав народ із човна. А коли перестав він навчати, промовив до Симона: «Попливи на глубінь, – і закиньте на полов свій невід». А Симон сказав Йому у відповідь: «Наставнику, – цілу ніч ми працювали, і не вловили нічого, – та за словом Твоїм укину невода». А зробивши оце, вони безліч риби набрали – і їхній невід почав прориватись... І кивали вони до товаришів, що були в другім човні, щоб прийшли помогти їм. Ті прийшли, та й наповнили обидва човни, – аж стали вони потопати. А як Симон Петро це побачив, то припав до колін Ісусових, кажучи: «Господи, вийди від мене, бо я грішна людина!» Бо від полову риби, що зловили вони, обгорнув жах його та й усіх, хто з ним був, також Якова й Івана, синів Заведеєвих, що були спільниками Симона.

І сказав Ісус Симонові: «Не лякайсь, – від цього часу ти будеш ловити людей!» І вони повитягали на берег човни, покинули все, – та й пішли вслід за Ним».

Оце переконливо! Та за таким наставником будь-який завзятий рибалка піде на край світу.

Я ж у своїй оповіді взяв за основу версію з Євангелія від Іvana. По-перше тому, щоб виправдати поняття «Первозваний», бо саме так в Україні знають і величають цього Апостола. (За Євангелістом Іваном з-посеред майбутніх Христових учнів першим побачив Спасителя саме Андрій, і йому першому було запропоновано – «Іди за мною!»). І по-друге – оскільки саме цьому «первозванному» буде роковано бути послаником у землю Українську, то я не міг відмовитись саме від цієї Євангельської версії – Євангеліє від Іvana.

Слова Христа, звернені до Симона: «І Я кажу тобі: ти – Петро, і на камені цьому Я сотворю Церкву Мою і ворота пекла його не подолають». Здавалося б, чому саме Симон має стати тим каменем – петром, – коли при склепенні Христа і катуваннях Його, він проявив таку слабодухість, тричі від Нього відрікся. Хіба це твердість, хіба це камінь? Очевидно, Христос бачив у ньому щось таке, чого простому смертному не дано бачити. Він бачив світло їхніх душ. Частоту їхніх настроєнь. Чому беззастережно, за першим же покликом пішли за Ним? – частота співпадала.

Вдалося з'ясувати, що про подорож Андрія з Херсонеса угору по Дніпру написав Нестор-літописець, де зазначив, що саме на Дніпрових пагорбах, на яких тепер розташований Київ, Андрій сказав до тих, хто його супроводжував: «Вірте мені, що на цих горах засяє благодать Божа, велике місто постане тут і багато церков воздвигне Бог і просвітить святым хрещенням усю землю». Відомо, що у XIX столітті навіть деякі історики Церкви піддавали це сумніву, бо вважа-

ли ці місця на той час пустинними, а отже не міг, мовляв, Андрій проповідувати і пророкувати порожнім горам. Археологія зараз спростувала це остаточно: на території Києва виявлено стоянки людей ще кам'яного віку, що жили 20–25 тисяч (!) років тому. Тим паче, на Старокиївській горі (Кріосний провулок), тобто у центрі міста, розкопано поселення трипільської культури датовані ІІ–ІІІ тисячоліттям до нової ери. Отже, якщо Києва, як такого, на той час тут і не було, то були тут багатолюдні поселення.

Врешті, до написання «Старого Йони» спонукала й загадка: який символ закладено в тому, що двох рідних братів (з під одної стріхи) Боже провидіння поведе одного в Рим, що через тисячу років стане центром католицизму, а іншого – на пагорби, де «...велике місто постане...» Київ, що згодом стане центром іншого відгалуження віри христової – православ'я. Чи не тому, щоб увесь християнський світ ще через тисячу років переконати, що не існує аж ніяких підстав для розбрата – Симон (Петро) і Андрій рідні, люблячі один одного брати, що своїм життям і смертю доказали віданість Христові та глибоку шану один до одного. Справді, Бог заклав гарний символ у братський чин Петра і Андрія, але чи здатне людство це осягнути?

Імперії сваряться і розвалюються, але причому тут християнська любов, проілюстрована *братством* учнів Христових? Чи не був вчинок українського духовенства (четириста років тому) подвигом (йдеться про створення унії), спрямованим на відновлення братської любові Петра й Андрія у душах християн?

Ескізні замальовки до «Старий Йона», що залишилися поза текстом:

12 липня за юліанським календарем – свято Пет-

ра і Павла. (У народі часто складається враження, що вони – брати. Чому не свято Петра і Андрія? Часто близнят батьки називають іменами Петро і Павло, ніби це родинно споріднені постаті). Духовенство пояснює, що просто в цей день апостолів Петра і Павла одночасно було страчено в Римі, тому і святкують ці імена разом. І ще з письмових послань апостола Павла, (колишнього Савла) дізнаємося, що апостол Петро був єдиним з учнів Христа, з яким Павло знався особисто.

Відомо, що Петро з радістю сприйняв вирок про своє розп'яття. Його усе життя мучило сумління за слабодухість, що зі страху зрікся Христа, коли побачив катування Його. Петро попросив, щоб його розіп'яли головою вниз, бо вважав недостойним бути розіп'ятым як Христос. Його прохання задовольнили.

Побутує версія, що Павла не розпинали, оскільки він мав статус римлянина, а закон не передбачав катувань перед стратою своїх громадян. Йому відсікли голову. Не має підтвердження, що їх (Петра і Павла) було страчено в один день.

Апостола Андрія стратили в ахейському місті Патри, прив'язавши на хрест у вигляді літери «Х» (щоб продовжити передсмертні муки). Потім такий хрест називатимуть – «андріївський».

Мій дід – Гнат Горбаль назвав своїх дітей: Андрій, Петро, Марія.

P.S.

Коли етюд «Старий Йона» уже був надрукований в «НВ», у одного з дослідників Євангельських текстів прочитав: «Усі апостоли, яких обрав Ісус Христос, були дуже молодими людьми (Петро був найстаршим)». Я ж в етюді написав, що Андрій старший від Петра. Думаю, спрацював стереотип, закладений в пам'яті родинною хронологією: батько Андрій був стар-

шим від свого брата Петра.

Ще там прочитав: «Усі апостоли, за винятком юдея Юди, були галілеянами. Юда займався грошовими справами їхньої громади. Після його зради замість нього було обрано галілеянина Матвія».

Уже впродовж кількох років у Києві, на лівому березі Дніпра, недалеко від станції метро «Лівобережна» будується катедральний собор Української Греко-католицької Церкви. Він ще далекий до завершення, але цього року уже відбулося офіційне перенесення осідку Патріарха Любомира Гузара до столичного Києва (*20). Ця подія відзначена вроочистою літургією. На огороженій парканом території будови (тут окрім собору мають збудувати ще патріарші палати) для цієї вроочистої відправи зроблено тимчасовий дощатий подіум. Приїхала велика кількість духовенства, десятки єпископів. Недільний день видався погожим. А навколо парканів галас, крики натовпу прихильників Московської церкви. Це протестує партія Наталії Вітренко. Вона, як політик – атеїстка, але воліє, щоб в Україні була тільки одна Церква – Московська. Атеїстів це чомусь цілком вlashтовує. Її в протестній акції підтримують «братьчики» Дмитра Корчинського. На партійному знамені «Братства» – лик Христа. Кричать «благим матом»: «Нет унії!» Я ледво пропхався через цей роз'ярений натовп на територію собору.

(Червоні серветки)

Отець Валерій вважає цю подію знаменною, спеціально приїхав до Києва. У своєму чорному святочному

костюмі він виглядає просто елегантно. Тільки біла смужечка під комірцем сорочки видає його духовний сан. Стояв далеко від подіуму, в тіні майбутнього собору (*21). (Цим бетонним стінам ще належить стати величним храмом). Склав молитовно руки на грудях і зажмурив очі. Таке заглиблення в себе дає можливість відчути присутність Благодаті Божої, чи відсутність такої під час дійства. Обличчя його поволі починає яснішати утихомиреною радістю. Він, можливо, як ніхто тут, має здатність візуально, зорово спостерігати протистояння двох потужних енергій: ту, що випромінюється від молитов за мир у цьому краї, за Благодать Божу для народу українського і ту іншу, галасливу, там за парканом. Згадав, як такі ж «братчики» виштовхували його з храму. Давно уже не звертає увагу на слова, і хто які ідеї декларує, а дивиться, хто яким світлом світиться. Наприклад, енергія, яку випромінює якесь-там прогресивна соціалістка може бути спектрально абсолютно однаковою з енергією якоїсь-там революційної націоналістки.

Сьогоднішня подія для отця Валерія цілком вписується у пророчі слова апостола Андрія «... і багато церков воздвигне тут Господь». Цей храм тільки наруджується, а тому – вже тисячу років, і звернув свій погляд на золоті куполи Печерської лаври (звідсіль їх видно).

Одне знає достеменно – храм Божий має бути виповнений любов'ю, а не бути осідком озлоблених.

Знову зажмурив очі для молитви. Йому було добре серед цих людей.

Від автора

Для мене залишається загадкою, чому Корчинський проти української Церкви в Україні. Знаю цього чоловіка з часів моєго звільнення з ув'язнення (1988).

Він тоді був серед тих, хто відвідував Культурологічний клуб. Часто в своїх націоналістичних переконаннях він був радикальнішим від інших, і це мені імпонувало. На той час він був значно краще обізнаний з працями Міхновського і Донцова, ніж я, і це також, як на мене, заслуговувало на похвалу. В УГС йому було завузько, і він опинився в більш радикальній УНСО. Але усі ці організації якщо офіційно й не декларували, то усяко підтримували ідею автокефалії в Україні, тобто національної Церкви, незалежної від Москви. Дмитро Корчинський зі своїм УНСО активно підтримав у 1993 ідею створення Антиімперського, антибільшовицького фронту. І ось на тобі...

Якось прочитав в газеті, що в Москві міліція затримала Дмитра Корчинського. Приїхав до Едуарда Лімонова на перемовини. Вочевидь, про співпрацю. (Лімонов – лідер російської молодіжної необільшовицької організації. Сталін і більшовизм для них – еталон величі російської імперії. Лімонов тільки-но вийшов з тюрми, де недовго перебував за якісь-там екстремні вчинки). Затримання Корчинського теж було не довгим, вимірювалося одною-двоюма годинами. Що зближує цих людей, яка енергія, яка амплітуда? Сьогодні Корчинський підтримує імперську церкву в Україні. Це дивна метаморфоза чи закономірний процес знаходження внутрішнього балансу.

Недавно я таки купив на книжному ринку роман Достоєвського «Бесы». Знав, що такий роман у Достоєвського є, але за радянських часів його не дуже популяризували, тому в юності й не прочитав. Цей мудрий чоловік (Достоєвський) ще в кінці позаминулого століття намагався простежити, як з жертвових намірів народників виростає щось таке, що потім стане більшовизмом.

2004 рік. Рік президентських виборів. За Конституцією Кучма уже не має права вибиратися – відбув два терміни. Крутиться, як вуж під вилами. Затія з референдумом, яка узаконила б його «всікі» – не вдалася. Щось там Конституційний суд намагався довести, що $1+1=1$, світ засміяв. Змушеній погодитися на вибори без нього. Офіційно задекларував, що своїм намісником бачить тепер чинного Прем'єр-міністра. Шепіт: «Янукович – глава Донецької мафії» чують уже в задніх рядах суспільства. Журналістські розслідування про дві судимості Януковича за розбій і грабунки переростають в іронічний титул – «двічі несудимий кандидат в президенти». Відвертий цинізм влади щодо свого народу набирає критичної маси.

На Співочому полі при велелюдному зібранні представників з цілої України Ющенко заявляє: «Я іду в президенти! І я переможу!» Глава Президентської адміністрації Медведчук офіційно оприлюднює: «Ющенко ніколи не стане Президентом». Щось він знає. Спроба з отруєнням, на щастя, так і залишилась спробою – Ющенко вижив. Спроба підірвати виборчий штаб Ющенка – провалилася. У суспільстві зріє думка – це Божий промисел. Відчуття, що владу лукавого можна перемогти, стає щораз впевненнішим. Поява молодіжного об'єднання «Пора» – не передбачене ніякими політичними аналітиками. Це несподівана нова якість. Влада проти них вдається до усякого роду провокацій та арештів. Активісти «Громадянської позиції» – колишні в'язні сумління – тут же виступили із заявою:

На захист молоді

Про батьків судять по тому, які у них діти і яке у них ставлення до дітей. Так само і про суспільство.

Що може сказати наша молодь про свою рідну державу і владу?

Одні кажуть – «вона ніяка». Другі кажуть – «вона чужа». Треті кажуть – «вона ворожа нам».

Судження молоді гострі і вимогливі. Але правдиві. Молодь хоче жити гідно і чесно заробляти на хліб. Коли навколо беззаконня, хабарництво і злодійство – то це світ, якого не можна поважати і не можна прийняти. Наша молодь окрадена.

Якщо влада не соромиться, якщо вона не вибачається перед молоддю, якій не створила умов для гідного життя, то це влада банкротів і злодюг.

Студентський хід яйцем в Прем'єра, котрий хоче продовжити брудні завоювання злої влади – це велика метафора. Дебелий чоловік упав. Чому? Може, він уявив собі, що на нього летять тисячі яєць і тисячі проклять за те, що він хоче продовжувати злочинний шлях насильства, залякування і брехні? Краще зразу впасти, ніж дочекатися, поки весь народ почне обкидати тебе лайкою, як Кучму!

Україна – край контрастів. З одного боку – рботячий і господарний народ, з другого боку –

ледача, хамовита і продажна челядь, яку вербують до псевдосоціалістичної партії влади.

І ось ця влада і та челядь ненавидять нашу молодь за те, що вона прагне повернути життя на дорогу честі і закону. Хоче лідера, якого буде поважати народ і світ. Вона не хоче обридлих банкrotів, які вже самі собі набридили.

Убивство Георгія Гонгадзе було натяком на державний терор. Багатозначні убивства активних громадян, бандитські вироби без суду, виключення студентів за гідну громадянську поведінку, використання кілерів, інформаційних кілерів і хамовитих «професорів» проти морального опору студентства, арешти, обшуки і побої з залученням молоді, яка служить в міліції, використання засобів масової дезінформації для фальшивих звинувачень, використання судів для розправи з непокірними – яке це розтління, яка це отрута і руйнування народного організму черв'яками, які завтра згинуть безслідно!

Сталін навчив їх обзвивати академіків, професорів і поетів терористами. Але він для переконливості міг розстріляти сотні тисяч. А вони можуть тільки «мочить в сортире». Боягузи і негідники, вони збираються застосовувати хімічні засоби...

Якщо студенти проголосили «Пора», то таки справді пора. Вони хотуть скоротити агонію загнилих від власної злості.

Ми, вчорашні в'язні сумління, радіємо за чес-

ну і сміливу українську молодь. Хто не відстоював своєї часті і гідності, хто не боровся за своє право на порядне життя і не гартувався в нерівній боротьбі, той ніколи не був молодим!

Таких використовують і викидають.

Ми провели свою молодість в боротьбі проти нелюдського комуністичного режиму. Переслідування, тюрми, заслання – це школа, з якої ми вийшли покаліченими, але чесними і вірними Україні. І ми передаємо вам, молодим, естафету обов'язку і честі.

Не падайте духом! Вірте, ваші страждання будуть коротшими. Але єднаймося і будьмо непохитними у відстоюванні закону і принципів правопорядку. На нас наступають потвори вчоращеного кагебізму і сексотів, об'єднані з криміналом, якому мораль чужа. Але війська і міліція їх не підтримають, бо там переважають нормальні люди, які також прагнуть заміни тієї розтлінної влади, що не дає їм чесно жити і працювати.

Правда переможе.

Ви молоді, і вам творити модель нашого майбутнього.

Українські в'язні сумління.

Євген Сверстюк, Надія Світлична,
Василь Овсієнко, Микола Горбалъ, Генріх Алтунян, Зиновій Антонюк, Йосип Зісельсь, Левко Лук'яненко, Мирослав Маринович, Левко Горохівський, Зіновій

Попадюк, Петро Розумний, Ігор та Ірина Калинці та інші.

Ми справді раділи такому природному повстанню чесної молоді. Уже через кілька днів Олександр Сугоняко влаштував нам зустріч з лідерами «Пори». Пригадую, Андрій Юзов сказав: «Тільки за цей тиждень у Києві записалося п'ять тисяч молоді в «Пору».

Хіба це не повстання проти лукавого?!

Уже на другий день ми, шістдесятники, дали спільну прес-конференцію з ними для Українського телебачення.

Газета «Україна молода» про це написала:

«Дисиденти епохи Хрущова й Брежнєва підтримали дисидентів епохи Кучми»

Кампанія «Пора» та «шістдесятники» заявили про спільність принципів

Дисиденти-«шістдесятники» висловили свою підтримку кампанії «Пора». Учора від імені «Пори» та організації «Громадянська позиція», куди входять справді визначні для України постаті – такі як Євген Сверстюк, Микола Горбаль, Михайло Горинь, Василь Овсієнко та багато інших, – було оприлюднено спільну заяву. Дисиденти, які виборювали нашу незалежність, і ті дисиденти, які зараз її відстоюють, заявили «про спільність принципів молодого і старшого поколінь у відстоюванні демократії та правдивого волевиявлення народу під час президентських виборів в Україні».

Один з учасників прес-конференції, на якій було зачитано згадану заяву, Євген Сверстюк причепив до лацкана жовто-чорний значок «Пори». За його словами, це символічно: «Це вогонь наших сердець, який ми передаємо вам».

У свою чергу, активісти кампанії «Пора» сказали, що для них є дуже важливою підтримка «бувалих» борців із режимом. «Це продовження тези про те, що Україна єдина не тільки територіально, що довели останні вибори, — зауважив активіст пори Андрій Юзов, — а й доказ єдності поколінь. Єдності з тим поколінням, якому ми можемо завдячувати здобуттям незалежності».

(Замітка журналіста Івана Дідушка).

Бандитська влада не вірить, що вона може програти. Для тих, у кого мораль — поняття дуже відносне, мати у руках владу і віддати — явища несумісні. Буде задіяно усе: адмінресурс, залякування, підкуп, фальсифікації. Врешті, цілі ешелони «опущених», з пачками відкріпних талонів голосуватимуть десятки раз.

І ось настало 21 листопада. Випав сніжок. У газетному кіоску купив «Ураїну молоду». На цілу першу сторінку вірш Грінченка, як про нинішній день — настав час вибирати свою долю. Зайшов на головпошту. Вислав цю газету Надійці. Щось там дописав на ній. «Сьогодні Архангел Михаїл приїхав в Україну на білому коні, він допоможе нам перемогти». Я ще не зінав, що тепер майже щодня з головпошти надсилалиму їй вістки. Бо вже завтра тут будуть тисячі людей — народ повс-

тане. Потім ці репортажі Надійка перешле до музею шістдесятників, а потім будуть надруковані. Повернеться до мене уже книжкою.

ЛИСТИ ДО НАДІЇ СВІТЛИЧНОЇ З МАЙДАНУ

24.11.04 Привіт!

Валить пухнастий сніг. Заскочив на головпошту погрітися. Усе, що бачу зараз у Києві, навіть у сні важко уявити. Мільйони людей з проясненими обличчями. Усі машини сигналять: та'-та'-та' (Ю'щен'ко'). Вагони метро набиті «оранжевою» молоддю, яка безперервно скандує. На Майдані два великі телеекрані з автономним живленням постійно передають останні новини.

Море плакатів з найнепередбачуванишими текстами від «Христос страдав, але переміг!» до – «президент Ю – будемо в раю, президент Я – не буде ні...», тобто ніц не буде.

В суботу (20.11) вислав бандерольку. Отой колишній міліціонер-росіянин – директор музею Стуса на Донеччині¹ сказав: «Я перечитал всого Стуса и все о нем. Этот человек послан небом. В то время так себя вести и так писать нормальный человек не мог».

Панно,² намальоване художником із Горлівки, він подарував Київській філії музею Стуса. Усі персонажі на ньому він чимось оправдував. Гадаю, одна постать там дисонуюча, нічим не

¹ Федоров Олег Михайлович – Голова Фонду ветеранів МВС України, він же директор музею Василя Стуса в Горлівці. Стус свого часу там учительював (ред.).

² На великому панно, подарованому Горлівським Музеєм Стуса Київській філії цього музею, художник зібраав відомих постатей Донецького краю, серед яких: Василь Стус, Ренат Ахметов, Іван Світличний, Звягільський, Кобзон та десятки інших, що мало б демонструвати консолідацію нації (ред.).

оправдана – Кобзон – трубадур совєтської імперії, що залишається таким і нині.

Телефонував Плахотнюк¹, сказав, що сьогодні 9 днів, як померла Оленка Тереля². Не знав – вічна їй пам'ять! Дав Миколі телефон отця Ігоря³, казав, щоб послався на мене з проханням упом'януть молитвами душу усопшої.

На Майдані скандують: «разом нас багато, і нас не подолати!»

Будьмо! *Ваш (один із багатьох) Микола*

Привіт! Трохи руки закоцюбли і ноги промокли – знову зайшов на головпошту. Сьогодні вже написав вам коротенький репортаж з Майдану⁴ – тут і зараз народжується нація. Таку гарну листівку розклєює «Пора». Вирішив вам вислати і пару слів черкнути. Тільки-но на трибуні (з двома великими екранами) виступав полковник укр. війська: «Армія не піде протів свого народу!»

Володимир Кличко: «Ми переможемо!» Якщо чемпіон світу з боксу з нами, то кого нам боятися?

Ведучий на трибуні Голова Комітету Верх.

¹ Микола Плахотнюк – колишній дисидент, на даний час Голова правління Музею шістдесятництва в Києві (ред.).

² Олена Тереля – дружина колишнього дисидента Йосипа Терелі. Останнім часом жили в Канаді. Олена Тереля разом з Плахотнюком свого часу вчилася в медінституті (ред.).

³ Отець Ігор – настоятель храму Св. Миколая Чудотворця на Аскольдовій Могилі (ред.).

⁴ Цей лист або не дійшов до адресата, або Світлична його не передрукувала. Там було повідомлено про оголошення загальнонаціонального страйку, закликано усім учителям закладів від школ до університетів припинити навчання. Перший з таким закликом на майдані звернувся ректор Києво-Могилянської Академії Брюховецький, тому-то уся студентсько-учнівська молодь Києва хлинула на Майдан (М.Г.).

Ради зі свободи слова М. Томенко: «Багато депутатів нашого парламенту ховаються сьогодні від свого народу, але нас прийшли підтримати депутати інших парламентів». Депутат шведського парламенту: «Ви достойні чесної влади! Шведський народ і його парламент з вами...»

Депутат Канади: «Сьогодні на вас дивиться увесь світ, і ви переможете...»

Зачитують лист до Кучми Героя України Івана Дзюби:

«...Вийдіть, Леоніде Даниловичу, на вулиці і площі Києва, подивіться людям в очі. Якщо Ви підете проти свого народу, то він прокляне Вас». Переказую по пам'яті, бо не занотовував. Сьогодні масово молодь хлинула на Майдан.

Ось іде колона інституту журналістики: «Ми за Ющенка! А ви?

Журналісти – не козли!¹»

Іде колона університету, скандують: «Зека на нари –

Тоді підем на пари!²»

Студенти технічного інституту скандують: «Ющенко – так!

Янукович – мудак!»

А це мабуть якісь петеушники скандують: «Ківалов, Підра-хуй!»

(Ківалов – голова Центрвиборчкому. Щось явно не клеїлось у нього з підрахунком голосів).

Майдан насправді став «плацдармом» гумору й дотепів. Варто було дружині Януковича на

¹ «Козли» – найбільш вживаний вираз Януковича у характеристиках своїх опонентів (ред.).

² Натяк на кримінальне минуле Януковича.

мітингу в Донецьку «зморозити» щось про буцім-то наколоті наркотиками апельсини і гори американських валянок, як уже на другий день біля одного з наметів був великий плакат: "Пункт обміну американських валянок на наколоті апельсини. Ходив і я мінятъ... (*22). Дуже шкода, що ви не можете бачити усього цього.

Цієї ночі у мене очувала повна хата людей (із Самбора). Сьогодні піду додому трохи скоріше, бо знову прийдуть очувати, треба приготувати вечерю. І так доти – поки не переможемо!

Будьмо!

25.11.04

Сьогодні мороз. Зранку – -15° . Сонечно. Майдан почав день з молитви. (Священики УПЦ КП, УГКЦ та УАПЦ). Зворушливо. Вчора створено Комітет національного порятунку. Тільки-но зачидали перші розпорядження. Створено комітет самооборони, національну службу безпеки і ще декілька структур.

Сьогодні блокують міжнародні автошляхи. Штаб КНП розміщено в Українському домі (Хрещатик, 2). Тілько-но об'явили, що будинок Профспілок (напроти поштамту) переходить також у підпорядкування КНП. Ренегат Стоян¹ «намилився».

Підходила до мене якась жінка, пропонувала бутерброди. – Дякую. Я місцевий. (Кияни несуть

¹ Олександр Стоян – Голова офіційних профспілок (тих, що «школа комунізму») був другим у виборчому списку «Нашої України», будучи депутатом зрадив – перекинувся до провладної фракції.

їжу, каву, чай). На огорожі напис: «Путін Вова, ти ведешъ себя хреною!» Якась російськомовна жінка робить зауваження: «Хреново? Это еще мягко сказано!» На одному з наметів напис: «Этнические греки за Ющенко». Дайте про це знати Раї¹, бо якась її родичка з Донбасу її обізвала, «что мы обливаем грязью ихнего земляка».

У наметі «Кам'янець-Подільський» виявив нашу Олюню-манюню – у такому запалі, як Жанна д'Арк. Біля консерваторії – військові польові кухні. Народу не меншає. На площі біля пасажу виставили бітуалети.

Шотландський уряд не визнав результатів виборів в Україні. Телефонувала Алла²: «Як ти думаєш, це не з подачі нашого Андрія?» Вчора на мобільний потелефонував з Шотландії Андрій: «Ну, що там, тату?» Шкодує, що не тут.

Показували по 5-му каналу демонстрацію українців у U.S.A. А також звернення до українських прочан Папи Римського.

У засніженому Києві оранжевий колір виглядає особливо тепло.

Будьмо!

Привіт! 26.11.04. Температура на Майдані – -2° (показує на башті профспілок), у Святошині – -8°. Дивна різниця. Очевидно, що мільйонне зібрання створює не лише у політиці, але й у природі свій мікроклімат. На багатьох будинках Хрещатика з'явилися написи за стрілкою → «Пункт обігрі-

¹ Раїса Мороз – дружина колишнього політв'язня Валентина Мороза – грекиня за національністю (ред.).

² Алла Марченко – мати Андрія Горбала (ред.).

ву».

Характерна ознака Хрещатика – гори нанесеного одягу і продуктів. Вчора зателефонувала Олюня-манюня: «Чи не можна занести свої речі до Вас, бо тьотя Оля любить довше поспати, і я така обляпана». Вчора вона обслуговувала польову кухню, і справді плащик весь обляпаний тією зупою. Хтось їй презентував нову дублянку з магазинною біркою. Вона не встигла й запам'ятати того доброчинця. Приніс, надягнув на неї і пішов. Прояв жертовності й безкорисливості стає масовим проявом. Щось велиcodушне пробуджується в людях. Дивно, як народ здатен самоорганізовуватися – на Хрешику вже є стоси дров, бензопили, саморобні обігрівачі – «буржуйки». Кожен регіон України вважає за потрібне задекларувати, що він за Ющенком – тисячі плакатів. Олюня зранку завезла до мене речі, поверталися разом метрополітеном на Майдан; вагони – суцільне скандування «Ющенко! Ющенко!» Мене це навіть трохи починає дратувати. Але дійшов висновку, що народ так довго мовчав, що має потребу викричатися. Олюня питала: «А Ви чого не скандуєте?» – «Напевно, тому, Олюню, що моя доля скандувати тоді, коли більшість мовчить».

Домовилися зустрітися з нею о 12.00, щоб вона пару слів і від себе черкнула.

Таке враження, що кожне село України хоче сказати, що воно тут на Майдані: «Лисівці за Ю», «Бондарівка за Ю», «Диканська за Ю. Гоголь з нами».

Є плакати з відтінком відплати: «Кучма – Янукович – нари будуть поруч», «бандюкович, ти програв 2:0. Третій бажаєш?» (натяк на третій термін). Розвішано оголошення на взірець міліцейських:

ПОРТРЕТ ЯНУКОВИЧА «Розшукується!
Підозрюваний у скоені особливо небезпечних державних злочинів проти України, двічі суджений Янукович Віктор Федорович. Може видавати себе за Президента».

Матrimonіальне оголошення: «Молодої спране требується президент. Просьба Януковичам іншим не предлагать». На великій пінопластовій плиті напис: «Нам Донецьк не вороги, приходить на пироги».

Підійшов до Олі за листом; питает: «Вас, що усі в Києві знають, що всі вітаються?» – «Та не думаю, щоб аж усі». – «Можна я пройдуся з Вами, щоб і мене знали?». Йдемо на пошту.

Будьмо!

(Ольга Угрин із Кам'янця-Подільського)

Добрий день, мої рідні!

До моєї палатки на Майдані Незалежності підійшов Микола Горбаль, і ми зараз на пошті. Надійко, Павле! – ви такої красоти ще не бачили в житті – це Майдан Незалежності. В Київ з'їхалися люди з усієї України, кожне місто має свою палатку, і коло палатки є транспорант – з якої частини України люди. Ця Революція повертає людям молодість – зараз люди реагують не на зовнішність, а на помаранчеву стрічку. Нас, приїжджих, у Києві: 1) годують; 2) одягають; 3)

запрошуують, щоб ми в них ночували; 4) помагають фінансово. Дуже шкода, що вас зараз немає в Києві, по телевізору ви того не побачите. Дядько Микола Вам напише більше, а я мушу іти до себе, де знаходиться палатка – привезли продукти з Кам'янця-Подільського.

Завтра напишу більше.

З любов'ю Ольга Угрин.

Віктор Андрійович Ющенко – наш президент!
Цьом-цьом.

Привіт! 27.11.04. Свята неділенька. Тільки-но повернувся із церкви. Зараз іду на Майдан (де революція іде). Декілька зауважень із вчорашильного дня, оскільки вчора не склалося черкнути вам пару слів.

Народу напливає щораз більше. Кожен відчуває надзвичайність моменту і хоче бути причетним до нього. Священик у церкві сказав: «Сьогодні народ очищається від бруду і неправди, і це в цілій Україні. Моя дружина з маленького містечка на Вінниччині. Там уже біля ста років, як людей відучили бути людьми – говорити правду і не боятися. Вони сьогодні піdnімаються. Це нечуване чудо Господнє».

Мої гості із Самбора від'їхали, але сьогодні вдосвіта зателефонували з Борщева, що виїжджають до Києва мікроавтобусом. (Єдина надія, що революція буде недовгою). Перебіг політичних процесів не буду описувати – надсилаю вам декілька газет і по екземпляру різного виду вісників, що циркулюють на Майдані, з них усе дізнаєтесь.

Напишу лише те, що в мільйонній столиці може бути не зауваженим.

Оранжевий колір став таким популярним, що раптом виявився дефіцит стрічок і наліпок. На російсько-українській митниці перепинили з Росії вантажівки з оранжевими стрічками — «война війною, а бізнес — бізнесом». Вітрина магазину одягу на Хрещатику раптом уся в оранжевих шалях, светрах, рукавичках. В усіх рукавичках на вітрині два пальці додори — V. Характерно: якщо в магазині синій шаль коштує 50 гривень, то оранжевий (з такого самого матеріалу) 150.

Колони порталу перед головпоштою усі списані. Один пан зауважив: «Как в 45-м на Рейхстаге». Окрім «Тут був...», є там і дотепні речі. Як піду на пошту, то в кінці листа може вам дещо спиши з того. Похабних написів там немає, то може є сенс їм і залишитися. Для відведення душі молодь із організації «Пора» заклеює рекламні щити на Хрещатику великими аркушами білого паперу для всяких автографів, на кшталт: «Януковичу параша — Україна буде наша!», «Україну в Європу, Януковича в жо...».

Вчора зателефонувала Рая Морозиха: «Що ви там робите, нашо вам ті повторні вибори? Ви знову програєте».

— Не панікуй. Все буде добре.
— Що ж там добре, що ж там добре? Знову всіх обдуруть.

— Інформаційна блокада прорвана. Більшість телеканалів дають правдиву інформацію.

.....

- І не панікуйте там. Все буде добре.
- Хто «не панікуйте», як я тут сама.
- То дай мені зараз спокій, бо в мене тут повно людей, - і я поклав слухавку. Я поступив негречно. При нагоді вибачтесь за мене. І хай знає, що «Этические греки за Ющенка» – напис на одному з наметів.

Над цим мільйонним натовпом є справді якась благодать Божа. Вчора по телевізору Юрій Андрухович сказав: «Я годинами ходив між людьми. Неможливо пропхатися, але мене ніхто ні разу не штовхнув. Усі один одному посміхаються. Кожен хоче чимось прислужитися».

Ледве пропхався з метро на головпошту – така маса молоді. Наша молодь таки найкраща у світі: її протест – у посмішках. Вони не перевертають машин, не б'ють вітрин, вони сміються і так скандують «Ю-щен-ко, Ю-щен-ко!», що аж у вухах лящесть.

На одній з палаток прочитав «Моя хата вже не скраю, моя хата на Майдані». Питав, кому вона належить. Сказали: «Или с Луганска... Нет, кажется, с Донецка».

Будьмо!

Ваш Микола.

28.11.04

Надійко, Павле, привіт!

Учора був на відкритті філії музею Василя

Стуса в Києві. Філія музею із Горлівки.

Якесь диво! – Музей ініціював там росіянин, представник із МВД. Випросив касету фільму про цей Музей для музею шістдесятників. Пересилаю тобі.

Ще вкладываю тут дві газети (Зауваж, студенти СБУ 80% проголосували за «Ю» – значить, тільки 20% з них – російські агенти).

Вчора передали мені книжку «Пастка для еліти» з проханням написати рецензію. Автори – колишні кагебісти. На обкладинці анонс:

«Ця книга є даниною пам'яті усіх безвинно убієнних, хто загинув від кривавого молоху радянської доби. Водночас вона є застереженням для сучасної інтелектуальної еліти, яка має брати на себе відповідальність за все, що відбувається в суспільстві, адже злочинні режими відтворюються дуже швидко, і якщо цьому не запобігти, саме еліта нації першою втрапляє в пастку».

Перегорнув – книжка прецікова. Рецензію вишлю.

Микола.

30.11.04.

Привіт. Холодно і сиро. У Святошині -7° , на Хрещатику -4° . Прийшов сюди тільки з полудня, бо щось себе не конче добре почував. На Майдані можна пропхатися легше – порідшало люду. Більшість із них – біля Верховної Ради – це зараз чи не єдиний легітимний владний орган. Там теж свої трансформації: дурні дурнішають, боягузи –

сміливішають. Маса людей стоїть біля Верховного Суду й Адміністрації Президента. Чуюся дещо втомленим. Хочеться вірити, що ті сотні тисяч на майданах Києва не така розмазня, як я. Бо таки так! Уже 9 днів народного повстання. На сходах біля Київради чоловік з великим плакатом:

*«Залишились на подвір'ях
діти та собаки
Навіть жінки з рогачами
пішли в гайдамаки.*

Т. Шевченко»

Хрестатик скидається сьогодні на якийсь великий циганський табір: намети, багаття, дим. Більшість київських жебраків із бездомних також сьогодні тут – можна пойти і зігрітися, ніхто не відмовить. До мене підійшов типовий бомж: «Я з Донецка. Меня сюда привезлі, а денег на білет обратно нет». Знаю, що бреше, але дав п'ятірку за те, що «голь на выдумку хитра». Бачить, що з оранжевою стрічкою, то не відмовить дати на білет електорату Януковича.

Зауважив деякі свіжі оголошення:

«Янукович, сдавайся, мы привезли яйца».

«Янукович голубой, будет Путину женой».

На біотуалеті великими буквами: «Резиденція Януковича».

Тільки сам Майдан незалежності і дальше день нощно вирує прапорами, піснями і посмішками людей.

Іду додому готувати вечерю – маю повну хату людей з Борщева. На Майдані їх не знайшов, та тут і важко когось знайти, напевно, пішли під Верховну Раду. Голова В. Р., здається, також відчув важливість моменту і справді останнім часом поводиться як державний муж.

Щось трохи знобить. Піду домів.

Будьмо! *М.Горбалъ*

Привіт!

1 грудня 2004. Потепліло. Вчора була спроба захоплення народом Верховної Ради. Гадаю, що це не стихійна акція, а делікатний (поки що) натяк для деяких депутатів-дурнів.

Сьогодні пішов до Верх. Ради¹. Окрім звичайної охорони, усі входи і коридорні переходи підкріплени військовими. Усі парадні входи наглухо зачинені, вікна на першому поверсі заблоковані шафами. Депутати і журналісти пропускаються народом через приміщення Комітетів В.Р. з вул. Садової. Народу море. О пів на першу отримано першу перемогу: відправлено у відставку уряд Януковича і ухвалено постанову про формування Уряду Народної Довіри. Цього вдалося досягти за умови зміни регламенту на таємне голосування. (Знято страх деяких залежних від влади депутатів). Завтра мої Борщівчани напевно вже поїдуть, бо обіцяли вистояти бодай до першого кроку перемоги.

За неофіційними даними, тільки з Тернопільщини зараз у Києві більше 60 тисяч народу.

¹ Автор як колишній парламентарій має право входу у приміщення (ред.).

Перед відкриттям сесійного засідання Голова В.Р. звернувся до народу з проханням дати можливість В.Р. нормальню працювати. Сьогодні вони (у річницю референдуму про незалежність) справді працювали нормально.

Будьмо!

Про все це ви давно вже будете знати, поки прийде цей лист. Але не можу не поділитися про цей успіх з вами. У вестибулях В.Р. журналісти, дипломати, гості, депутати обнімаються, вітають одне одного.

То обнімаю і я вас.

Микола Г.

2 грудня 2004.

Вітаю!

Не переконаний, чи короткими моїми писульками здатен передати духовний стан України нинішньої. Тут на Майдані пульсує її серце. Пульсує у добром ритмі. Великі телеекрані цілодобово інформують про стан справ пробудженого українства. Транслюють засідання Верховного Суду – небачена досі річ. Розміри фальші влади Кучми вражаючі, все це показують якщо не повністю, то уривками три телеканали. Отже, інформаційна блокада прорвана остаточно, і це не може не мати своїх позитивних наслідків. Якихось активних акцій сьогодні не передбачено. Вчора отримано першу перемогу – відправлено у відставку уряд Януковича. Всі в очікуванні вердикту Верховного Суду.

Погода пом'якшала: у Святошині – 0°, на Майдані – +3°. Останніх поверхів готелю «Україна» не видно – окутані димкою від багать на Хрещатику. На естраді зараз співає Петриненко. Кожен митець, що з народом, має за честь тут виступити. Мої гості сьогодні зранку поїхали, але приїздять інші. Тепер для кожного очевидно, що тут треба стояти до остаточної перемоги. Характерно, що ця українська акція привернула увагу постсоветських республік.

Вчора з трибуни Верх. Ради Мороз зачитав листа від російської інтелігенції, і це не лише жест солідарності, але й вдачність за приклад, як можна боротися з тоталітаризмом і власним страхом, боротися за правду проти брехні. Є тут кілька наметів юнаків із Білорусі. Вони з надією дивляться на наші перемоги. Вчора по 5 каналу виступав відомий російський тележурналіст Доренко, котрого при Путіні відсунули від телебачення. Він вважає ганебним і принизливим для Росії підтримку Януковича. Є на Майдані молодь із Польщі, Чехії, Німеччини, їм це дуже цікаво, вони тут відкривають для себе Україну.

Коли весною приїдете в Україну, це вже буде інша держава. Хоч, власне, весна України почалася зараз.

Будьмо! Ваш Микола Г.

Страшенно шкодую, що не маєте можливості почути гомін Майдану, і як пахне дим Вітчизни.

4 грудня 2004.

Вітаю!

Заходжу на пошту, щоб трохи перепочити. Ноги гудуть — уже третю годину лажу поміж люди. Вчора Ющенко пообіцяв великий феєрверк, що мало б означати, що загальнонаціональна акція отримала перемогу. Суд визнав вибори недійсними і назначив переголосування другого туру. Сьогодні ВР має зробити поправку до Закону про вибори президента, бо там не передбачено такого переголосування. У ВР зустрів декого із своїх колишніх соузників. Ремстують: «Півтора мільйона протестуючих тільки у Києві, а тут чогось очікують...». Руки сверблять.

У Харкові йде засідання Рад східних регіонів. Колись такий з'їзд «рабочих і крестьян» у Харкові отримав перемогу на довгі роки. Гадаю, що на цей раз це закінчиться фарсом. Надворі пасмурно, +3°, Хрестатик, Майдан Незалежності забитий людом. Інститутська — повна народу. Адміністрація Президента заблокована. По Грушевського і біля ВР море народу. На пагорбі у парку навпроти Кабінету Міністрів — музика дивного оркестру. Завезені в Київ металеві бочки, розрізані навпіл для імпровізованих огрівачів, де палять дрова, у даному разі використовуються не за призначенням — їх більше трьох десятків виставлено в ряд як барабани. Є тут і диригент. Звучить потужно, ритмічно і моторошно. Біля проходу у Кабмін — великий напис: «Ворюги із Кабміну розікraли Україну».

Здається, що проблема оранжевих стрічок вирішена остаточно. Різних за змістом і форма-

том роздають без обмежень. Вздовж по Грушевського аж до Укр. Дому суцільна людська лавина і насторожуючий звук барабанів.

Зараз, напевно, піду додому. Феєрверк і «лікованіє» буду дивитися по телевізору. А завтра піду до церкви.

Будьмо!

Ваш Микола Г.

Вітаю! Електронний годинник на вежі Будинку профспілок показує 6 грудня, понеділок, Т +4°, 14:45. Кожну хвилину на табло різні гасла: *Так! Ющенко / Слава Верховному суду України* (хоч, здавалося б, за що слава? – він зробив свою роботу, але в країні свавілля це – подвиг) / *Зараз нас багато – нас не подолати / Україна – єдина країна / Крим, Луганськ, Донбас, приєднуйтесь до нас / Свободу не спинити / Схід і Захід разом /*. Власне, усі ті слогани, що звучали на Майдані, зараз висвітлює електронне табло. Моросить дощ. Людей порідшало. Тротуари чисто прибрані.

Сьогодні о 18 має бути узгоджувальна рада керівників фракцій ВР. Обіцяють, що завтра на сесії мають вирішити усі питання щодо змін Закону про вибори президента, щодо тих пунктів, маніпуляція якими призводила до масових фальсифікацій. Отже – до завтра!

Павлові надсилаю копію одного паперу, може нагадає йому його офіцерську військову службу в совєтській армії.

Ваш «рядовой – не обучен»

Микола Горбаль

7. 12.04.

Привіт!

Цілий день просидів у Верховній Раді. Зволікання, перерви, узгодження, перемови, які, врешті, так до нічого і не привели. Перед цим міжнародні посередники сиділи до 2 години ночі – вмовляли Кучму. Цитую з «України молодої» за сьогоднішнє число звернення лідерів «Пори»: «...Також «локомотив революції» заанонсував пікетування третього туру переговорів Кучми з президентами Польщі й Литви та спікером Держдуми Росії. «Пора» звернулася до інших країн із закликом «припинити переговори зі злочинцями, які заплямували себе спробою здійснення державного перевороту в Україні. Ми не розуміємо, чим ці діячі відрізняються від інших авторитарних диктаторів, як-от Слободан Мілошевич, Олександр Лукашенко, чи Саддам Хусейн?»

Пригадую, кілька днів тому у програмі «Виборчий марафон» на 5 каналі виступав якийсь актор і щодо подібних переговорів навів такий приклад. «Це подібне до того, якби я прийшов у магазин і попросив продати мені ковбаси. Заплатив гроші й дивлюся, що кишка напхана якоюсь трухою. Починаю обурюватись: що ви мені дали? Я просив ковбаси, а це чорт знає що!

– А ви не кричіть.

– Та як не кричати? Я заплатив гроші за товар, а ви мені що підсунули?

– Будь-ласка, не проявляйте екстремізму. Давайте сядемо за стіл переговорів.

– Яких переговорів?!.....»

По телевізору показують кадр, де на переговорах міжнародних представників з Кучмою (за участю Ющенка і Януковича) на прощання Ющенко тисне руку і Януковичу.

Можливо, по-християнськи це й виправдано, але люди на Майдані якось ніяковіуть від цього. Мовляв: ми тут протестуємо, мерзнемо. А вони там ручкаються.

Така се ля ві. Будьмо! До завтра.

[На звороті – ксерокопія газ. «Новини від Гала радіо», вип. № 20 / грудень 7, 15:00]

9.12.04.

Вітаю!

Вчора ввечері феєрверком закінчилась помаранчева революція. На імпровізованій сцені – лідери опозиції: Ющенко, Тимошенко, Мороз, Кінах, Плющ і ще з півтора десятка активістів. Серед них і Ющенкова Катерина з двома донечками. Вони у помаранчевих шапочках з написом «Так! Ющенко» і тягають тата за поли. А тато виголошує вдячну промову і закликає зробити останній крок 26 грудня.

Вчора ВР проголосувала поправки до виборчого закону, що мінімалізують можливість фальсифікацій. ВР послала у відставку ЦВК і обрала нову. Послала ген. прокурора (у відставку). Вчора проголосовано і т. зв. «Конституційну реформу», за якою Україна стає не президентсько-парламентською, а навпаки. Ця норма вступить в силу з вересня наступного року. Так що майже

рік президент Ющенко (а це буде саме так!) буде ще мати можливість розчистити завали.

Голосування у ВР проходило майже без заминок у т. зв. «пакеті», за принципом «ви нам – ми вам», щоб протягнути «Конституційну реформу». Блок Ю. Тимошенко не голосував за «пакет». Юля вважає, що Ющенко і так виграв би, і без підтримки «Конст. Реформи». Юля заявила, що в Регламенті ВР взагалі не існує такого поняття, як голосувати пакетом. «Це мені нагадує Советський Союз, коли в магазині тобі могли продати кілограм масла, але за умови, що ти ще купиш пластмасове відро», – каже Юля.

Серед дня Майдан і Хрещатик не був велелюдним, але на вечірню вроčистість зібралося поверх 200 тисяч. Гадаю, що це – більшість кияни. Ющенко особливо дякував киянам за їхню підтримку і розуміння, а також меру столиці Омельченку. І це справді диво: усі ці дні (17) кияни несли їжу, одяг, забирали людей на ночівлю. Чергова у нас в коридорі, побачивши мене з оранжевою стрічкою: «О, і ви з нами?». (А я, найвний, думав, що я завжди був з ними). Більше десяти років живу в цьому будинку і не знав, хто є хто.

Тепер хто йде зі стрічкою – вітаємося.

Потім Пономарев заспівав гімн. Усі взялися за руки. Потім Тарас Петриненко – «Україно, Україно», Марічка Бурмака та якась рок-група дві пісні, що народилися на Майдані – «Нас багато, нас не подолати», «Ми пробивали непробивні стіни». І над пам'ятником Незалежності дивні самоцвіти феєрверків. Оля Угрин воліла б, щоб

революція не кінчалась. Приходить пізно. Майже кожен вечір зі свіжою трояндою. Хтось її проводить аж під двері.

Зараз піду на Майдан і занесу цього листа на головпошту. (Очевидно, це – моя остання депеша із революційного Майдану). Скоро він (Майдан) стане звичною часткою міста. Кожне свято колись кінчачеться. А це справді було величне свято українського духу.

Ніхто з лідерів опозиції і представити собі не міг про такий загальнонаціональний вибух. Вони знали, що треба закликати людей проявити протест проти цинічної наруги над людськими правами, але ніхто з них не мав гарантії, що застрашений народ готовий це зробити. Величезну роль тут зіграла молодіжна «Пора», залишивши поза грою всі псевдонаціоналістичні організації.

Вчора лідери «Пори» на прес-конференції заявили, що на цьому вони свою діяльність не припиняють. Зараз їхнім завданням є інформаційне розблокування Сходу України. Та ініціювання політичних вертепів у тих регіонах. Славні хлопці.

Сцена на Майдані залишиться до виборів і мінімалізована кількість наметів «Пори» також. Сьогодні в мене на серці спокійно! Трошку хвилює оте масове похмілля, чи пак запаморочення голови, що цілком можливе після раптового припливу свіжого озону свободи.

Будьмо!

Ваш М. Горбалъ – учасник помаранчевої революції.

P.S. Ви зауважили, що Ющенко намагається підписуватися так, як я? (У конверті була листівка «Звернення до міліції» з підписом Ющенка. Він і справді подібний на розчерк Горбала).

P.P.S. Наметів на Хрещатику не поменшало... Побільшало імпровізованих лотків для продажу помаранчевих шалів, стрічок, шапочок, рукавичок, парасольок. По тротуарі Хрещатиком пройшла процесія з хоругвами, хрестами, іконами «Української» Православної церкви Московського патріархату з портретами і прапорами Януковича. Не думаю, що це лише руські бабушкі – це і наші забамбулені тітоньки. Жертви...

Усі ці дні заходив біля торгових столів коло Головпошти, хотів привітатися з Ганею Коваленко¹. (Вона торгує національною символікою, але ошаліло виступає за Януковича, як ото Лариса Скорик і Тарас Чорновіл). ЇЇ тут за час революції не було ні разу, хоч, здавалося б, дуже вдалі дні для торгівлі.

Завтра 10 грудня (день прав людини) маю запрошення на 9:00 на радіо (Неля Даниленко).

В арці, при вході у двір телебачення, масивне графіті на «фені» (мовою Януковича): «1+1» – «Тому що: В натуре конкретний й за базар отвечает» (донедавна «1+1» був повністю провладним). По дорозі побачив ще один блатний слоган: «Янукович нам не друг, потому что он петух». Гадаю, що усі такі образливі написи про Януковича – народна реакція на цинізм, з яким його команда вдавалася до фальшування виборів.

Будьте здорові! [підпис]

¹ Ганна Коваленко – знайома Надії Світличної (ред.).

[на звороті – ксерокопія газ. «Знаю!» за 9
травня 2004 р.]

Ці листи були надруковані у «Смолоскипівському» альманаху «Молода нація» № 1 (34) 2005. Спецвипуск ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ.

Якось зателефонувала співробітниця видавництва «Смолоскип» Павлівна Бондаренко і попросила дозволу надрукувати листи з Майдану до Світличної. «А звідки вони у Вас?» «Побачила в Миколи Григоровича, вони дуже лягають у наш спецвипуск».

Виявляється, Світлична передрукувала їх і надіслала Миколі Плахотнюку до Музею шістдесятництва (Микола Плахотнюк – Голова правління Музею, Павлина Бондаренко – його внучка). У такий спосіб листи попали у видавництво, хоч, явно, не для цього писалися. Врешті, якби знаття, що будуть оприлюднені – уважніше ставився б до підбору цитат, та й загалом... З листами я надсилав Надії й Павлові ще й усі інформаційні бюллетені Майдану, листівки, спецвипуски Майданних газет, Світлична ж не долучила їх до надрукованих текстів, а без них уява про ситуацію є не повною. Не вважав тоді за потрібне описувати в листах про деяких диваків Майдану, а тепер відчуваю, що було б доречно.

Наприклад: на гранітному парапеті, при виході з підземного переходу до Головпошти, стояла молода жінка з піднесеними до неба руками. Зранку стойть, приходжу сполудня – стойть з піднесеними до неба руками. Гарна із себе молодиця. (Це не опереткова баба Параска, обвішана з голови до ніг помаранчевими стрічками). На другий день приходжу – стойть

з піднятими до неба руками. Когось питают: що це вона робить? «Очевидно, якийсь контактер з космосом», – отримую відповідь. Вірити, чи сміятися? Але жінка стоїть. Потім у «Книжник ревью» (№ 12–13 2005) читаю Костянтина Диканя «Помаранчевий телескоп та оранжевий мікроскоп», рецензія на книжку «Новели Помаранчевої революції», видану в Дрогобичі видавництвом «Відродження». Пропоную один пасаж з Диканьової рецензії:

«16 жовтня 1990 року над площею Жовтневої революції в Києві зависла «літаюча тарілка». Внизу добігали кінця студентські акції протесту. НЛО сканувало територію та раптом невспівущі фахівці ГРУ ССР з секретного об'єкту «Чорнобиль-2», які довший час забезпечували контакти союзського ВПК з інопланетянами, зафіксували прийом «тарілкою» зворотнього сигналу. Відлуння цього зафіксувала й 305-метрова антена радіотелескопу в Африсібо (Puerto-Rico). Над розшифровкою ламають голови й досі; єдине в чому сходяться всі експерти – сигнал форматовано в оранжевій частині спектру». Далі Дикань пише: «Так починалася українська помаранчева революція. Навіть упереджені супроти минулорічних помаранчевих подій оглядачі відзначали надзвичайну активність дітей та молоді: вони складали чи не третину Майдану. Доходило смішного: страйкували дитсадки і школи. Міносвіти вимагало від учителів і вихователів повернути дітей у заклади, та марно. Прихильники «Я» (Януковича – М.Г.) бідкалися, що не можуть застосувати силу до дітей. Звідки така політактивність юні? Відповідь проста, як і все таємне. Частина екіпажу того, з 1990-го, НЛО не повернулися на борт. З технічних причин

чи експериментальних – не знати, як не знати технології спорудження мегалітів, пірамід, залізних стовпів, фігур у пустелі Наска й багато чого ще, до чого прикладали руку прибульці. Так чи інакше, а Київ поступово наповнювався антенами, які слали й слали щось у простір (й отримували відповіді!), та після розвалу советського ВПК це уже никого не цікавило. Чому? (?) ці таємничі антени розташувались не у промислових районах столиці, а поблизу житла і дитячих об'єктів. Через те, що найвразливіші до електромагнітного випромінювання – діти?»

Далі Дикань дає наукове обґрунтування цьому (щось ніби зі сфери наукової фантастики):

«Якщо когерентність променю співпаде з власним електромагнітним коливанням біологічної клітини, можна сягнути резонансу, котрий здатен зруйнувати найміцніші зв'язки. На «дрібницю» – вирахування різниці потенціалів мембрани клітини українців – пішли роки. Агенти впливу підбирали частоту коливань – ключ до української душі – півтора десятки років. За цей час вони спромоглися намалювати інтерференційну картину накладання численних некогерентних коливань завдяки цьому – опанували можливість створювати ефект масового резонансу та управляти ним. Це – в теорії. На практиці виходило не все. 1995-го на Софію (пригадуєте «чорний вівторок»?) зібрали людей не вдалося. 2000-го (акція «Україна без Кучми») люди зійшлися, та не склалося з імпульсом: виявився заслабим. Нарешті восени 2004-го все збіглося: сотні тисяч людей вийшли в місто, ім було задано необхідний ритм і спрямовано енергію біологічно-клітинного резонансу на суспільні цілі. Підсилювачем слугував помаранчевий колір – той самий, на хвилі якого вівся радіообмін

1999-го. І революція перемогла – попри всю непродуманість, спонтанність і хаотичність дій її ющенківських «організаторів». Батьки ж «революції» залишилися поза кадром».

Отакої! Виявляється, що це був не наш біль і наші надії, а, всього-навсього, хтось на клітинному рівні маніпулював нашою свідомістю. Добре, якби Дикань ще з'ясував, хто цей Хтось і хто такі «агенти впливу»? Цілком допускаю, що усе це чистої води Диканьова фантазія. Але та жінка таки стояла днями з піднятими руками до неба, на виду у тисячі людей.

І ще один нюанс (не думаю, що кимось зафікований, але у мене в пам'яті залишився): літня жінка з двома торбами якихось лахів ходила повз намети і голосно щось балакала. Явно хвора. Так голосно до нікого балакають люди з признаками шизофренії. «Архістратег Порошенко. Архістратег Порошенко». Цьому лепету хворої людини можна б не приdatи значення, якби вона також не викрикувала: «Ваш Ющенко єщо буде предлагать Януковичу бить прем'єром». Комусь із хлопців ці бредні надоїли, і він погнав хвору жінку: «Іді отсуда, коза драная! Не каркай». Я бачив як «коза драная» і наступного дня ходила повз намети і «каркала». Ніколи не знаєш, де починається, а де закінчується людське божевілля. Якби знаття, що Ющенко й справді запропонує Януковича

на Прем'єра, то уважніше прислухався б тоді до «каркання» ненормальної людини, може ще щось цікаве дізнався б, а то лиш дві фрази запало. З першої так і не збагнув чи це архі стратег, тобто великий стратег, чи архістратиг, як ангельський чин. Те, що Порошенко далеко не ангел – точно. Хіба що – чорний. Колись уже дійшов був висновку, що божевілля – це повернення у майбутнє.

Літо 1991. Власне, перша половина року, ще совєтський союз. Деякі громадські об'єднання, що називалися – «неформали» (форомальним до цього була лише КПРС), удостоїлися вже офіційного статусу, серед них «Товариство української мови». У Києві Товариство навіть отримало в оренду приміщення – *Музейний провулок, 8*. Це був занедбаний двоповерховий будиночок, але майже на Хрещатику, дуже вигідно – у центрі. Там днями й ночами тлумилися з усьої України оті, що відважувалися носити на лацканах різні, кустарного виробництва, синьо-жовті значки. Багато з них тут вперше побачили комп'ютер – українська діаспора подарувала. Функція цього апарату тут зводилася до двох операцій: друкування текстів і множення їх.

Віктор Лінчевський¹, що відав тією мудрою технікою, якось запитав: «Пане Горбаль, ви не

¹ Віктор Лінчевський – один з активних громадських діячів Києва кінця 80-х середини 90-х. Член «Культурологічного клубу», УГС, Руху, потім кореспондент радіо «Свобода» (працював під творчим псевдонімом Березанець. Родом Лінчевський з м. Березань Київської обл.). На Фото № 3 у першому ряді другий зліва.

проти, якщо ми випустимо невеличку підбірку ваших невільничих поезій. У мене є ваша збірка «Деталі піщеного годинника» (хтось з туристів подарував йому), що вийшла в Америці. Але ж це в Америці, а тут про неї ніхто і знати не знає. Я тут зробив підбірку з неї, а з нашими технічними можливостями випустимо невеликий тираж».

Мене зацікавило, що ж він там навибирал і як скомпонував. Адже збірка, що вийшла в «Сучасності» все таки мала якусь свою композиційну завершеність. Правда, вона макетувалася без моєї участі — я тоді ще був в ув'язненні. У збірку ввійшло усе, що зуміла назбирати Надія Світлична — деякі мої вірші, поетичні рефлексії та дещо з моїх пісень. Були там довершені твори, але були й слабші. Цікаво, що ж понависмикував з цього Лінчевський. Здивувала рефлексія, виведена епіграфом:

В бараках
по кутках
сиділи навпочіпки
і сміялися тихо
до себе
про себе
з усього
вони вже вільні —
Боже
вільні.

«А чому вирішили дати саме цей текст епіг-

рафом, — питую Лінчевського, — як його розумієте?» «Ну, пане Миколо, це ж поезія, вона не пояснюється, вона відчувається». «На жаль, пане Лінчевський, у даному випадку — це чиста проза, жорсткий натуралізм ГУЛАГу». І розказую, що в совєтському концтаборі не всякому таланило зберегти душевну рівновагу, не з'їхати з глузду. Багато людей відвивали покарання нізащо, десятками років. Не усяка психіка спроможна це витримати. Майже у кожному бараку був хтось, ото так, як у цій рефлексії, хто, як зараз кажуть, уже не адекватно сприймав дійсність. І їх тримали в ув'язненні, хоча людина у такому стані уже є непідсудною, але їхнього вироку ніхто не скасовував. Їх не лікували, не відправляли в лікарні. Отак сиділи напочіпки по кутках, щось собі бубоніли і сміялися з усього. Уже сміялися... За те в психіатричних лікарнях утримували і «лікували» цілком здорових, як от генерала Григоренка, Миколу Плахотнюка, Леоніда Плюща і сотні інших. А у неволі божеволіли люди... і розповів один випадок.

Десь наприкінці 1973 року в Пермський політичний концтабір ВС-389/35 привозять молодого чоловіка з України, родом здається з Львівської області — Михайла Яришина (прізвище з етичних міркувань змінено — М.Г.). Статний, небалакучий, гарний з себе юнак. Не пригадую його справи, знаю, що не організація — один по справі. Віро-

гідно, заступився за правду, чи написав якийсь протест, а цього достатньо.

Запам'яталась одна деталь з його розповіді, коли суддя надав йому останнє слово – «Що би ви хотіли сказати суду?», Михайло відповів одним реченням: «Якби моя воля, я знищив би двадцять тисяч комуністів».

Фраза врізалася в пам'ять алогічністю – по-перше, не вірилося, що цей чоловік здатен когось нищити (зрозуміло, допекли, але ж нищити?), по-друге: чому саме двадцять тисяч, адже комуністів мільйони? Можливо, за підрахунками Яришина саме двадцять тисяч є стовпом імперії зла (політбюро, цека, секретарі обкомів, райкомів), а решта баласт, пристосуванці (відсепарувати тих двадцять тисяч, «к нохтю», і спокій голові). Не уточнював Михайлову арифметику, але, що він міг так на суді сказати, я під сумнів не ставив – він був не балакучим, прямим і в чеснотах категоричним. Правдолюб!

Пригадую, одного разу він отримав 10 (чи 15) діб карцеру – заїхав майстрові в пику. Посада майстра на концтабірному підприємстві – робота «суча», як правило, такими були «ставшиє на путь ісправлення» колишні німецькі поліцаї. Не пригадую, чим тоді допік шахраюватий майстер Яришину, але той довго не роздумаючи заїхав йому по писку. Думаю, було за що, інакше цього б не сталося.

Михайло був дуже акуратним в побуті. Табірне підприємство – металообробка: токарні, фрезувальні, свердлильні верстати, а це – олива, мазути, емульсії. І як би ти не старався не забрудни-тись... Мені також видавали рукавиці, але як сьогодні бачу Михайліві руки – вони завжди були чистими, і під нігтями – ніякого «чорнозему», і як йому це вдавалося? Я свої тер, тер деревнimi опилками... (Уточню, що у промзонівському вми-вальнику для такої процедури завжди був кусок чорного господарчого мила і ящик з деревною тирсою).

Спочатку Михайло не цурався нашої компанії (Світличний, Калинець, Антонюк, Марченко, Мамчур та ін.), але у полеміку не встрявав, волів мовчати. Якось побачив його з книгою Гегеля, щось виписував звідтіль. Склалось враження, що відчуває брак освіти. Читав багато, але безсистемно. Став усамітнюватися.

Зауважив: з ніким не листується і йому ніхто не пише, а в зоні це переноситься важко. Щоб не відчував себе самітнім я всяко намагався залучати його до нашого гурту. Якось написав матусі листа, щоб на ім'я Михайла Яришиного вислава бандероль (в концтаборі дозволялося отримати дві бандеролі на рік вагою до 1 кг). Просив вислати дві пари вовняних шкарпеток і ще там щось – до кілограма (до в'язничного одягу входили «портянки» – онучі, але шкарпеток не видавали, хоч носи-

ти їх не було заборонено). Знаю, що це лишній клопіт для матусі, але так хотілося щось приємне зробити цьому самотньому чоловікові. Через якийсь час Михайло отримав бандероль.

«Чого це ви раптом вирішили, що мені потрібні шкарпетки і чого саме мені?» – було його запитання. «Бачу, Михайле, що шкарпеток не маєте, а перете онучі». «А що тут поганого?» – «Нічого. Просто шкарпетки вигідніше носити. Врешті, друзі повинні один одного підтримувати, і я абсолютно переконаний, що ви так само поступили б щодо мене, якби у цьому була потреба».

Склалось враження, що мої аргументи не лише були для нього переконливі, а загалом до моєї затії з бандероллю поставився з підозрою. Саме після цього випадку я почав зауважувати, що з Яришиним щось котиться недобре. Може це почалося в нього ще раніше, але я почав зауважувати саме з цього епізоду. Цурається товариства, на самоті розмовляє сам із собою. Своїми підозрами я поділився з Володимиром Буковським (Буковського ще студентом запроторили в божевільню, за якісь-там протести в Москві. За два роки надивився там всякого. Добре розумівся в психіатричних діагнозах), а він абсолютно спокійно каже – «у парня криша поехала». – «Так треба його рятувати, треба щось робити!» – «А нічево, Микола, не здѣлаєте, працес пашол. Ви посмотріте єму в

глаза». Буковський навіть сказав, що через стільки-то місяців він буде спати в позі ембріона, а ще через стільки-то часу він їстиме свій кал. Я якось найшов можливість подивитися Михайліві в очі й справді зауважив, що у нього дуже розширені зрачки, майже на усе око, і видались мутними. Розказав про це Славі Глузману, він все ж таки за фахом лікар-психіатр. Глузман висловився, що хлопця терміново треба бкласти в клініку, «але чи ви, Миколо, не знаєте, що Система не зацікавлена в нашему здоров'ї, а навпаки зроблять усе, щоб його не вилічити, а доконати».

Усе-таки якогось колективного листа на ім'я начальника колонії майора Долматова з проханням порушити справу про комісування Яришина написали. Ініціював листа Іван Світличний. Пізніше Глузман скаже: «Краще б ми того листа не писали», — через пару днів засудили Буковського на «критку»¹, «чтоб в зоне не умнічал». А незабаром з черговою партією в'язнів до Володимира відправили і Михайла Яришина.

Стало відомо, що якийсь час його тримали в одній камері з Буковським. Так що Володя мав можливість бачити весь процес божевілля. Коли почалася стадія з екскрементами, Яришиного забрали в іншу камеру. Кажуть, що в такому стані їх прив'язують до залізних нар. Більше Буков-

¹ «Критка» — тюремний режим. Для усіх політичних в'язнів СРСР така тюрма була у м. Володимирі, т. зв. Володимирський централ.

ський¹ з ним не бачився. Подальша доля цього чоловіка не відома. Така-от поезія – *вони вже вільні, божевільні.*

Не знаю чому люди в бараках сміялися (*«тихо, про себе, до себе»*) коли, здавалось би, плакати треба... невже бачили жертвами тих, хто у пагонах, а не себе.

Уже п'ятнадцять років як я на свободі (Василь Овсієнко у річницю свого звільнення навіть зібрав гостей «на чай», назвавши цей ювілей Днем свободи. /Василя випустили на два дні раніше від мене – 21 серпня 1988/. 23 серпня 2003 прийшлося і мені відзначити «День свободи» (*23), але думка про тиху радість тих, що сиділи напочіпки у куточках бараку навідується.

Часом і сам шкодую, що під час першого суду наді мною відчував себе пригніченим, а треба було реготати над ними.

– Встати, суд іде!

– Хто, хто іде? Суд? Ха-ха-ха! Це ви кого, холуйчики, збираєтесь судити? Парламентарія незалежної України?² Ха-ха-ха! Це мені дано вирішувати кого милувати, а кого судити³. Ха-ха-ха!».

¹ До речі, Буковського з тієї камери вивезли в Англію – Емністіїнтернешенел домоглася його обміну на Генерального секретаря компартії Чілі Луїса Карвалана. Це було якраз коли генерал Піночет силовою зброєю повалив прокомуністичний режим. Карвалана арештували. На клопотання емністіїнтернешенел Піночет погодився на обмін, хоч Буковського він знати не знав. Мовляв, беріть собі свого Карвалана... Врешті Буковський у Чілі і не поїхав. Зараз живе в Англії.

² З 1994 по 1998 М. Горбаль був депутатом Верховної Ради (ред.).

³ М. Горбаль – член комісії при президентові України (В. Ющенку) з питань помилування (ред.).

— Іменем Української Радянської Соціалістичної...

— Ха-ха-ха! Якої, якої республіки? Ха-ха-ха!

Очевидно, це було б божевілля. Божевілля — це повернення в майбутнє.

У контексті вищенаведеного за час помаранчової революції інтригуючими видавались мені ще дві постаті: Сергій Тігіпко і Тарас Чорновіл. Було не зрозумілим, як інтелігентний і, за моїми даними, чесний фінансист Тігіпко погодився бути головою виборчого штабу Януковича. Коли після вердикту Верховного Суду він склав свої повноваження, стало зрозумілим — він сів не у свої сані. Але коли після доказової бази судом усіх позаправних дій команди Януковича штаб цих баламутів очолює Тарас Чорновіл — що це за патологія?

Свої міркування з цього приводу (в делікатній формі) виклав у статті : «Повстання проти лукавого». Була надрукована в якісь із газет.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЛУКАВОГО

«... не введи у спокусу
і визволи від лукавого...»
(з молитви до Отця Небесного)

Здається, за всю історію України до неї ще ніколи так масово не була прикута увага світу, як за 17 днів, наприкінці 2004. Несподіване явище отримало купу

означені: «помаранчева революція», «народження нації», «зміна геополітичних координат», «торжество національного духу» і т. п. Добавлю тут ще своє, – «Повстання проти лукавого».

Бо й справді останнє десятиліття в Україні можна ознаменувати як епоху торжества лукавого. Слово правди було розтоптано. Більшість телеканалів скуплено нечесними скоробагатьками, і журналісти стали слугами лукавого. Тих, що не хотіли продатися – вбивали. І хоч відомо, хто замовляв їх знищення, винних не покарано, бо винні – це влада. За умов, що Генеральний прокурор, Міністр внутрішніх справ (поліції), Голова СБУ є ставлениками цієї влади і її слухняними виконавцями, а суди в Україні вже давно привчені не перечити владі, народ виявився заручником бандитів і був приречений на мовчання. Відчуття безкарності лише помножило в узурпаторів зухвальство й цинізм у методах залякування, підкупу, брехні й фальшування. Коли владі не вдалося провести референдум, де «іменем народу» мала бути узаконена вічність їхнього панування, коли не вдалось через Парламент провести т. зв. «Конституційну реформу», за якою ця ж влада залишалася б при владі, вони пішли на президентські вибори, ані капельки не сумніваючись у виграші свого ставленника. За припущеннями режиму Медведчука – Кучми – Януковича «населеніє» України мало б бути не здатним на якийсь масовий опір (проковтнуло ж фальшування президентських виборів 1999, змирилося ж з розправою в 2002 над обраною народом більшістю в Парламент), причин сумніватися у виграші свого ставленника на президентських виборах у Кучми і іже з ним не було аж ніяких. І ось на тобі... мільйони громадян України вийшли на майдани. Повстання проти Лукавого.

Очевидно, що Повстання мало своїх предтеч. Це і

масове формування молоді (що не захотіла жити в суспільстві брехні) в громадське об'єднання «Пора», це й протестне голодування співробітників цілого телевізійного каналу (за спробу закрити їм рота), це й відмова окремих журналістів говорити неправду (з підвладних телеканалів). Щораз більшими стали випадки відмежування від лукавого. Особливо знаковим на цьому тлі є вихід із партії СДПУ(о) віце-спікера Верховної Ради Олександра Зінченка.

Очоливши тимчасову комісію Верховної Ради із розслідування фальшування на виборах Голови міста у Мукачеві, вжахнувся. Безчинства робилися під орудою СДПУ(о) у зміцні із кримінальними злочинцями. Відзначимо, що Головою соціал-демократів об'єднаних є Глава Адміністрації Президента Віктор Медведчук. Бути в такій партії є аморальним. Зінченко перейшов на бік правди, і така трансформація є зрозумілою дляожної нормальної людини. Сьогодні він очолює виборчий штаб об'єднання «Сила народу».

У суспільстві стали очевидними признаки процесу очищення.

Тому є абсолютно незрозумілими і такими, що не піддаються поясненню поодинокі метаморфози в зворотному напрямку. В даному випадку йтиметься про особу, що останнім часом очолила виборчий штаб висуванця від злочинної влади.

Тарас Чорновіл з'явився на українському політичному горизонті радше за спадковістю, ніж за хистом — мабуть, не тільки я не чув раніше про якісь там його мистецькі чи наукові досягнення, про успіхи в підприємницькій чи фінансовій діяльності. Такий собі пересічний галицький хлопець, патріотизм якого в розклеюванні листівок — «Бандитам тюрми», і таких хлопців у Галичині тисячі. В той час, коли тисячі цих хлопців стояли на майданах з помаранчевими відзна-

ками і скандували «Банду геть!», один з-посеред них дійшов висновку, що бандити все-таки мають залишитись при владі.

Після фатального відходу з політичної арени В'ячеслава Чорновола дехто з його оточення, як дань шані останньому, підштовхнув Чорновола-молодшого до Парламенту. Львів'яни, з таких же моральних міркувань – підтримали.

Напочатках деякі незалежницькі кроки Чорновола-молодшого в Парламенті навіть імпонували, мовляв, не хоче бути лиш мовчазною батьковою тінню в колі його пристаркуватих друзів, шукає власного місця. На жаль, не завжди дітям відомих батьків вдається з достоїнством вивергнитися самому. В намаганнях творення власного «Я» часто вчвороють щось несусвітнє, і цьому можна найти бадай якесь виправдання, мовляв – проста людська амбітність. Але виступ Тараса Чорновола на 5 каналі телебачення з коментарем «яєшного скандалу» в Івано-Франківську уже змусив задуматись, де межа між здорововою амбітністю та зрадою чи маразмом. Він відкрито заявив, що переходить на підтримку тих провладних сил, яких ще недавно сам звинувачував у вбивстві свого батька. Бо так його бідолашного, бачте, вразив «фашизм» кинутого яйця, кинутого, зазначу, не в людину-Януковича, а в представника морально збанкрутілої влади.

Можна б повірити у вразливість тонкої натури Т. Чорновола, якби він з таким же обуренням виступив кілька днів перед тим, коли кинули з натовпу яйцем у відомого політика Юлію Тимошенко. (Напевно, це було для Т. Чорновола не фашистське яйце?) Чомусь я не почув його обурень, коли молодчики Корчинського обкидали пакетами з майонезом та яйцями гостя України відомого у світі мецената Джорджа Сороса. Т. Чорновіл у цьому сканальному інциденті,

здається, теж не побачив ніякого фашизму.

Очевидно, що негарно кидати в людей яйцями, але це не вигадка Франківського студента, бо, як бачимо, не тільки він вдався до такого прояву емоцій, і стається таке не тільки в Україні. Коли в американського губернатора штату Каліфорнія відомого здорованя Арнольда Шварценгера хтось з натовпу кинув яйцем, то він лише віджартувався, вказуючи пальцем на винуватця: «Ти мені ще будеш винен бекон, бо я люблю яєшню з беконом». Наш же здоровань, що мітить в президенти, від одного виду розбитого яйця закотив очі до неба і гепнувся на землю. І хоч це породило в народі купу анекdotів і цілі рубрики – «Веселі яйця», сердобольному Тарасові Чорноволу це не завадило, щоб об'явити про свій остаточний перехід в табір збанкрутілої влади. Кажу «остаточно», бо вже й до цього були ознаки дрейфування його в тому напрямку.

Знаємо, що він свого часу вийшов із фракції «Наша Україна», але тоді я ще не сприйняв це осудно, оскільки фракційна дисципліна і вимога одностайності не завжди до вподоби непідлеглі особистості (знаю по собі), і цьому ще можна найти вилучання. Навіть тоді, коли почув, що Тарас Чорновіл є якимось-там радником прем'єр-міністра Віктора Януковича, подумав, а чому б і ні? Адже мусить хтось Януковичу сказати правду, дати добру пораду, сказати бодай щось таке: «Дорогий Вікторе Федоровичу, якщо ви й справді хоч трохи патріот України, мусите відмовитися балотуватися в Президенти, бо хто в світі поважатиме державу, що обирає собі президентом двічі судженого за кримінальні злочини?

Користуючись узурпованими державними засобами масової інформації як інструментом тотального обману та адмінресурсом, ви можете стати Президентом, але тоді ви в очах світової громадськості опусти-

те усю націю. Тільки ненавидячи свій народ, можна зважитися на такий вчинок. Побійтесь Бога! За законом не можна претендувати навіть на посаду простого міліціонера, якщо той мав покарання за кримінальний злочин. То якими ж моральними критеріями має керуватися рядовий охоронець правопрядку у цій державі, де президентом є колишній кримінальний злочинець? Портрет Президента висітиме в школах, і які аргументи виховання матиме вчителька для переконання, що не можна з перехожих красти шапки і виривати сумки. Уявляєте весь жах ситуації?

Вас підтримує Росія, але там сплять і бачать, як би знову Україну затягнути в свої «обійми». Здається, що їм вигідна будь-яка дискредитація Української державності. Дивіться, мов, чого вартий цей народ, що не знайшов з-поміж себе достойнішого, як обрати собі президентом колишнього зека. Ви не підозрюєте, що вас цинічно хочуть використати недруги України? Якщо поважаєте свій народ, мусите зінатися – «Я – не достойний!»

Зрозуміло, ті ваші прогріхи були в далекі безрозсудні юначі роки, але хіба не в нашему народі кажуть – «Шануй честь змолоду»? І кожен юнак має знати, що як не дотримуватиметься цього правила, то ніколи не матиме належної пошани в суспільстві, а не те, щоб мріяти про президентство. Ви не задумувалися над цим, Вікторе Федоровичу? Чи вважаєте, що вам вдасться заперечити цю народну мудрість?

І чи міркували ви, чому саме вас бачать своїм наступником теперішня наскрізь корумпована злодійська влада? Бо вона має вас за свого. І ви, на жаль, цього не спростовуєте. Чому?

А кажуть, що ви були непоганим директором ремонтного підприємства в Донбасі. Не виключено, що ви були непоганим губернатором найбільш кримі-

ногенного регіону України (знаючи добре справу зсередини), але ціла Україна – значно більше, як тільки Донбас...», – щось таке мусів би радити Януковичу радник (зі здоровим глуздом) Тарас Чорновіл. Але тепер бачимо, що колись не радив цього, а, ставши керівником його виборчого штабу, не буде й поготів. Він перейшов у табір лукавого, де безсорою послуговувалися держаними важелями для власної користі, де цілі ешелони людей направлялися з пачками відкріпних талонів, цинічно порушуючи виборчий закон. А якщо і це не рятувало ситуацію, то уже після закриття виборчих дільниць було просто дописано провладному кандидату більше мільйона голосів.

І хоч вища судова влада переконливо доказала усі ці злочини (що само по собі є також безпрецедентним і свідчить про моральне очищення судової влади), юного Чорновола це не засоромило. Він вирішив подвоїти зусилля у досягненні перемоги свого покровителя. Причина появи його в тому таборі може й сьогодні комусь видаватися загадковою. Але скидається на те, що усі його попередні кроки в тому напрямку уже носили на собі печать ренегатства. І, очевидно, – яйця тут ні при чому. Він виявився не тим політичним танцюристом, якому вони могли заважати. Тарас Чорновіл оголосив про підтримку тієї політичної платформи, яка задекларувала введення в Україні статусу другої державної мови, про введення подвійного громадянства, що я розцінюю як зраду національних інтересів і вірю, що таку оцінку цьому дав би і його покійний батько.

Пригадую, як теперішній Тарасів покровитель на зустрічі з Президентом Росії після закінчення Олімпійських ігор з жалем відзначив на Російському телебаченні, що якби Україна була в складі Росії, то за кількістю олімпійських медалей Росія була б на першому місці (приплюсувавши туди й українські). Завважте,

це говорить Голова Українського національного олімпійського комітету В. Янукович, чим, власне, ставить під сумнів саму доцільність Української державності. І цю людину Т. Чорновіл хоче бачити Президентом України.

Український націоналізм, який так обурив Чорновола-молодшого («зомбування», «фашизм», «жах» – його епітети до цього слова), чому не стосувався кандидата в президенти від українських націоналістів (і, як на мене, цілковитого провокатора – бо щось за совєтської влади я не чув про такого націоналіста Романа Козака). Не чіплявся Тарас і до свого близького родича, кандидуючого в президенти (який теж вирішив попаразитувати за чужі гроші на прізвищі «Чорновіл»). Не бачив він каламутної гри з «благородними гаслами» націоналіста Богдана Бойка чи якогось там Нечипорука і усіх тих решта кандидатів від лукавого, бо всі вони були запрограмовані перешкодити «Нашій Україні», блокові «Сила народу». Виявляється, усі противники «Нашої України» – його друзі.

Тараса не муляє сидіти на теледебатах поруч з українофобом – Кичигіним, чи глашатайкою за Советський Союз Наталкою Вітренко і опонувати «Нашоукраїнцям». Його чому не насторожує, що навколо Януковича гуртується усі недруги Української державності.

Якийсь великий розлад мав статися в свідомості людини, якщо він саме в тому оточенні знайшов затишок. Жаль, але це чимось нагадує трагічний феномен Галана. Але що тут вигадувати, існують же в словнику такі епітети як: зрадник, перекінчик, ренегат, а вже як стають такими – справа інша.

Ще під час первого туру виборів Тараса Чорновола найбільше обурювало, що блок Віктора Ющенка «так веде свою кампанію, ніби, якщо вони не вигра-

ють, то й України не буде». Буде, Тарасе, буде! I ваш Янукович уже сказав, яка вона буде. I ведучий 5-го каналу Роман Скрипін скептично уточнив – «існує ж Білорусь». До речі, цей ведучий вигідно вирізнявся, Тарасе, на вашому тлі і чесністю, і громадянською гідністю. Бо ваша тирада про важкі предмети, які летіли в Януковича, яких, окрім вас, не зафіксувала жодна відеокамера, і ніхто із свідків їх не бачив, як і про поранення, яких ніхто з очевидців також не бачив, і ніхто із лікарів не зафіксував, окрім вас – усе це дуже схоже на брехню. I це «добрий» початок вашого лукавого захисту свого патрона.

Зараз найвагомішим аргументом Чорновола на користь Януковича є те, що його протеже, мовляв, піддається трансформації, і з нього ще може вийти національний лідер європейського масштабу. Тільки навіщо такі експерименти українському народові. Це надто дорога плата за науку навіть дуже здібного і перспективного пахана. Україна уже втратила десять років на виховання одного малороса, який п'ять років не зізнав, що йому будувати і куди іти. I лише на десятому році його осинило, що «Україна не Росія». Але в українцях він так, бідняга, і не побачив нації, аж поки той народ мільйонноголосо на майданах йому не заявив: «Кучму теть!»

Сьогодні з екрана телевізора Янукович висловився, що він продовжує справу В'ячеслава Чорновола. (?!) Отакої! (Напевно, присутність у його команді Чорновола-молодшого дає йому підстави для таких заяв).

Саме це й змусило мене взятися за перо, бодай як колишнього соратника В'ячеслава Чорновола з дисидентського руху і розставити деякі нюанси.

Народ за цих три тижні став настільки просвітленішим, що ніякі химери лукавого, навіть з посиланнями

на авторитети, його уже не зіб'ють зі шляху. І лише Тарас Чорновіл цих блаженних перемін очищення не зауважив.

Кожен вибирає собі друзів і дорогу сам.

Хоч дуже сумнівно, чи на дорозі лукавого бувають друзі.

Микола Горбаль

Народний депутат України
II-го скликання

16 лютого 2004

(Червоні серветки)

На час Помаранчевої революції Лядине товариство чи не кожного вечора збиралося в ній. Радість, збудження, захоплення, обговорення новин, передбачення подальшого розвитку, обговорення виступів лідерів і дискусійних статей – суспільство скидало з себе одежину страху, і це відчуття було надзвичайно радісним, хотілося іти й усіх цілувати.

Її батько, отець Валерій, загалом усі ці дні жив у ній. Це був час духовного піднесення народу, і отцю Валерію це було особливо цікавим. Він не завжди поділяв таке бурхливе захоплення Лядиних друзів, але ніяким чином не хотів завадити їхньому духовному піднесенню.

Коли вечером лідери революції усі разом виходили до народу на революційний поміст Майдану, отець Валерій зауважував, що на декому із них тільки шаль сонячного кольору, а світяться вони цілком іншим світлом. На щастя більшість із них усе-таки випромінювали те саме світло, що й колір національного повстання, і це було обнадійливим.

Сьогоодні в центрі уваги товариства була стаття Миколи Горбала «Повстання проти лукавого». Особли-

во запальним у цій дискусії виявився Петро Забарилло: «Зделікатничав тут Горбаль, зделікатничав. Треба було сказати просто – свинтух цей малий Чорновіл. І не лиш тому, що зрадив своїх виборців, він дескредитує саме ім'я – Чорновіл. Його батько – засновник Руху, лідер нації, а цей свинтух подався в шестьорки до пахана».

«Дозволь, Петре, невеличке уточнення: В'ячеслав Чорновіл не був засновником Руху», – тихим голосом втрутився Олег Петrusяк. (Останнім часом Олег загалом балакав дуже тихо, спокійно й виважено).

«Ти що плетеш, рухівець, як-то Чорновіл – не засновник? Та запитай нині будь-якого школяра на вулиці, і він тобі скаже, що Чорновіл – засновник Руху», – збунтувався Забарилло. «Коли був перший установчий з'їзд Руху, Чорновіл був на ньому простим делегатом від Львівщини, сидів у залі, – продовжив Олег. – І не мав ніякого відношення ні до творення програми, ні до статуту цієї нової структури. Він на той час був секретарем іншої організації – УГС. Головою Руху на першому з'їзді було обрано Івана Драча».

Ця інформація ніяк не лягала в теперішню світоглядну конструкцію Забарилла, він готовий дати голову на відріз, що Чорновіл і тільки Чорновіл засновник, натхненник і лідер Руху. Причому тут Драч? Петрові друзі скульптори запрошували його аж до Золочева на встановлення пам'ятника **лідеру Руху**, він брав активну участь в переіменуванні вулиць його імені, йому уже замовили кілька портретів Чорновола, і загалом вимальовувалася така творча перспектива, а тут на тобі... «Не городи фігню, Олеже! Як це так: нація – без лідера?» І тут Забарилло, як художника-оформлювача, можна зрозуміти.

«Це уже справа інша, – продовжив Олег, – коли

через півроку зібралася на свій установчий з'їзд УГС, до речі, створена справді за активної участі Чорновола, він на нього просто не прийшов. По-перше, він був непевний, що його оберуть там головою; по-друге – відчув, що десь поруч народжується щось значно потужніше і, як амбітний політик, уже мітив себе там. Так що не треба нападати на Тараса, він також побачив, що з тими кен-дзорами (вислів Тараса Ч.) він себе не проявить».

«Ти що, оправдуєш вчинок Тараса Чорновола?»

«Не оправдую. Просто кажу, що яблуко від яблуні... Тебе, Петре, не дивує, що після того, як УГС на установчому з'їзді назвала себе УРП і повним складом увійшла в нього, а серед них усі колишні соратники Чорновола по ув'язненнях – це і брати Горині, Горохівський, Горбаль, Овсієнко, Лук'яненко, Набока, Пронюк, Ребрик, Хмара, Шевченко. Чому Чорновола немає серед побратимів по дисидентському руху? Це я, Петре, до того, що «свинтух Тарас» – за твоїм висловом, опинився деінде і проявляє там неабияку активність. А згадаймо, що на другому з'їзді Руху В'ячеслав Чорновіл уже був там також найактивнішим. Робилося усе, щоб бути на перших ролях. Оскільки причин для зняття Драча не було – було внесено ідею про інститут співголів Руху. Обрано трьох – Драча, Чорновіла, Горинь. А уже на другий день від однієї з голів пішли кпини: «що це за триголовий змій, в організації має бути один голова і т. ін.»

Через рік так і сталося. Потім в прискореному режимі Всеукраїнське громадське об'єднання Рух перетворюють на політичну партію (свою), де в статуті зазначать, що членами партії Рух не можуть бути члени інших партій. Це був найдеструктивніший крок політика В'ячеслава Чорновола. В одну мить купу своїх прихильників

перетворює в опонентів. До цього часу члени Просвіти, республіканці, демократи і ще з десяток об'єднань національно-демократичного спрямування – усі вважали себе рухівцями. Тепер мимоволі усіх їх «виставлено за двері». Організації, що опинилися поза Рухом, вимушенні створити нову надпартійну структуру для координації своїх дій – Конгрес національно-демократичних сил (КНДС), функцію якого до того часу виконував Рух. Чорновіл до цього поставиться гидливо. В його лексиконі появляться принизливі вирази: «каендеесики», «партийки». Мала бути одна партія, одна думка, один лідер (який – відомо). Є категорія політиків, які не мислять себе на других ролях і не терплять інших думок. Щось подібне український політикум уже пережив в кінці сорокових. Де сьогодні вони? Де сьогодні Рух? Але сьогодні є партія, за яку голосують чи не пів-України, що набирає на виборах найбільше голосів, і чого ви дивуєтесь, що Тарас Чорновіл саме там. Не захотів же його батько свого часу залишатись в УГС, хоч і створював її».

«Рухівець, ти щось таке плетеши, – втрутився Забаріло, – я їйбо думав, що ти мудріший: та ж В'ячеслав Чорновіл усе-таки – націонал-патріот, а Янукович хто?»

«Чого мені це кажеш, піди скажи це Тарасу Чорноволу. Петре, я не схвалюю поступок Тараса і не ґаню його батька. Я не маю на це ні потреби, ні права. Я лиш хотів продемонструвати, як народжуються міфи.

Ось ще один міф про те, як Чорновола зрадили найближчі його друзі і розвалили Рух. На одному з засідань депутатської фракції Руху дійшли висновку, що фракція майже не готує законопроектів, і така пасивність депутатської фракції має об'єктивні причини – не може одна людина встигати усе робити: бути головою партії й реда-

ктором партійної газети і очолювати депутатську фракцію. Кожен день у Верховній Раді гора законопроектів, їх треба перегорнути, в них треба вникнути, а в голови партії, очевидно, не вистачає на все часу. Давай, В'ячеславе, ти, як голова партії, й дальше присвячуєш уесь свій час партійній роботі, ну й, зрозуміло, редагування газети за тобою, а фракційною роботою нехай займається хтось із нас окремо. Ось хоча б Юра Костенко. Ти знаєш, що цей чоловік добре володіє законодавчою базою, сам же ж ти його пропонував на міністра.

Славко трохи розгубився, а потім усе-таки погодився на такі резони. Майже одностайно фракція за це проголосувала. А уже на ранок – «Зрада!» «Зрада!»

Ти можеш лягати кістями за демократію, але якщо така демократія, демократично проголосує проти тебе, то, виявляється, це уже зрада. Ти, Петре, віриш, що Ігор Юхновський, Іван Драч, Павло Мовчан, Володимир Яворівський, Іван Заєць – підлі зрадники? Мовчиш... Але ж міф працює: «Вони зрадили Чорновола».

«Хло-опці, кава стигне», – проспівала Роксоляна.

Отець Валерій в бесіду не встравав, уважно слухав. У нього певний респект до Олега. Його судження позбавлені будь-якої кон'юктури, він позапартійний, але свого часу пройшов усіма сходинками становлення громадянського суспільства і добре обізнаний з ситуацією.

А що до «яблуко від яблуні далеко на котиться», то цілком можливо, що амплітуда амбітності батька і сина могли бути абсолютно однакими. Зараз порівняти це не можливо. Найвірогідніше, що при живому батькові цей хлопець й далі клеїв би листівки «Бандитам тюрми», а так...

В третьому, додатковому, турі Янукович не мав шансів виграти, але вважалося, що набере набагато менше голосів. Щось таки є незбагненним для мене у цьому суспільстві, якась опущеність чи патологічний страх.

Відчуття, що мафія не відчуває себе в програші ставало щораз очевиднішим. Тут не йдеться про особу Януковича, а про ті угрупування (спрути), які за ним стоять. Суспільство мало можливість стряхнути їх з себе. Очевидно, глибока опущеність частини суспільства не позволила зробити цього різкого жесту. Переможці теж не проявляли рішучості – надто довго любувалися перемогою. Зусилля Юлії Тимошенко часто-густо блокувалися не так опонентами, як «любими друзями». (А у вересні 2005 цей політ загалом був перерваний). Суспільство, ще так недавно просвітлене і обнадієне, почало замулювати розчаруванням.

Весною, після президентських виборів, приїхали Надійка з чоловіком. Павло побув лише кілька тижнів, його чекала робота. Надійка була ціле літо, мала намір навести лад в братових архівах. Не знаю, чи багато зуміла – щось не конче добре почувалася. Помагав їй, чим міг. Я страшенно зобов'язаний цій жінці. Під час другого моого ув'язнення вона, будучи там в Америці, зуміла зібрати мої поезії і пісні й випустила окремою збіркою – «Деталі піщаного годинника». А відчуття, що вона нагадує світу про таких, як я, давало сили переносити неволю.

(З щоденникового запису)

Загони, що працюють в каф'єрі, виводять на роботу в першу чергу. Таких «каф'єрних» загонів у Новоданилівській зоні чотири. Це більше півтисячі в'язнів. Між командою «падйом» (о шостій годині ранку) і «строїтса на завтрак» (десять хвилин на сьому) майже не залишалося часу на «нужди туалета», тому більшість цю процесуру здійснюють уже на робочому місці, тобто в каф'єрі. А зараз – «Бистрей, бистрей! Бегом, бегом!» Наш «васьмой атряд» (так воно звучить мовою режиму) – одна суцільна кімната-секція, барак, у якому шістдесят залізних нар, в два яруси. Кожен квапиться швидше «зарівіть спальнє место» (команди подаю мовою режиму). Мое місце нижнє, я – «дед», оскільки значно старший від своїх сусідів по нарах.

Застеляючи, краєм ока зауважую, що біля входу стоїть група «шерстяних». Так у цій зоні називають блатних, через те, що усі вони одягнені у сірі суконні куртки. Ці куртки, як спецодяг «в зоне носіть не запреєщено», вони належать електрозварникам, але ті бідняги і дальше працюють у своїх зеківських робах, а в іхніх куртках «фарсят на зоне» ті, хто загалом не працює. Спиною відчуваю, що всі вони чомусь дивляться на мене. Чого б це раптом? Мені нема чого боятися, я з ними не маю ніяких справ, отже «разборок не буде». Й справді, підходять цілою групою.

«Ви Мікола Горбаль?» – «Так». – «Там о вас і о нашій зоні всю ночь радіо свобода базарі-

ло по голосу амєрікі». Зрозумів, що хлопці явно путають радіостанцію «Голос Америки» і «Свобода», але щось-таки мало статися, як вони з такою цікавістю розглядають мене, ніби інопланетянина. «А як ви про це дізналися?» — «Сідім ночю в каптюркі карти іграєм, слухаєм транзистор. Вдруг: 93 зона, Новоданіловка... Ми все соскочили. Бля! Ето же о нас! Фамілії ментов — ну всю как єсть на самому делі. Ви маладець, Мікола. А как вас па отчеству?» — «Андрійович». — «Ви молодець, Андрієвіч. Так ім казлам і нада»¹.

Очевидно — це Надійка Світлична, радіо «Свобода». О, дорога Надієчко, ти навіть не уявляєш, як такі вісточки скрашували наше життя і піднімали на дусі.

Десь місяць-півтора тому мені вдалось передати на волю статтю «Життя в кримінальному таборі». Отже, Богу дякувати, вона дійшла. Потім я цю статтю бачив у газеті «Українське слово», що в Паризі. Кагебісти підшили її до моєї чергової справи. Це була велика стаття в двох номерах газети про рабську невільницю працю в'язнів, з поіменним переліком табірного начальства, про корупцію і про їхнє свавілля. I про це почув світ. Зрадів — «Так ім казлам і нада».

Потім прокурор Миколаївської області зі злобою і ненавистю мені заявить: «Я працював на пузі до Берліна, і чищо теперъ какая-то фразъ на весь мир разказывала, как мы здесь живиом».

¹ Згодом усі в зоні до мене звертались чомусь тільки по батькові — Андрієвіч. Позаочі називали «ето тот, что по украинскі базаріт». «Базаріт» (в'язничний жаргон) — розмовляє.

А тоді я подякував хлопцям за добру для мене вістку, спішив — прозвучало по внутрішньому гучномовцю: «Васьмой атряд строїтса на утренюю поверку!»

«Не тарапітесь, Андреєвіч. На роботу ви не пойдьомте, ми вам місячну норму закроєм, єщо не хватало, чтоб ви пахалі на етих казлов»¹. Я відмовився від послуги: «Дякую, хлопці! Це, що проходить вам, мені не пройде. Думаю здогадуєтесь, що я під пильним оком КГБ, вони лиш чекають, щоб десь спіткнувся. За невихід на роботу я тут же буду в кафцері». — «Вонше-то, правільно. Возмітє от нас, как жестування», — і дає мені кілька великих банкнот рублями. — «Дякую, хлопці, я не візьму». — «Беріте, Андреєвіч, я етой ночю столінік дал менту за то, что он на атасе стоял, когда мы в кафти іграли, так это же казляка-мент (варто уточнити — місячна плаття директора школи тоді була до сто рублів). Беріте». — «Дякую, не візьму. По-перше — я вас не знаю, по-друге — не хочу бути від когось залежним²». — «Вонше-то, може правільно. Может вас хто-нібудь в зоне обіжаєт? Здесь мразі всякої хватает. Скажіте, ми башку вміг скатінє отшибом». — «Дякую, хлопці, поки що Бог милував». — «І всьо-такі, може нужна буде какая-то помощь, обращайтесь». — «Якщо щось

¹ «Закрити норму» означало заплатити «вольнонайомному» майстру 25–30 рублів, і він закривав наряд, буцімто свою місячну норму ти виконав і за домовленістю майстра з табірною адміністрацією на роботу міг і не виходити. Хтось із в'язнів за пачку-другу чаю, принесених йому майстром, мусів працювати і «за того парня», пачка чаю на той час в магазині коштувала до 50 копійок.

² Мати в'язню в табірній зоні готівкові гроші було заборонено і суверо каралося. Також не мислимо, щоб хтось мав транзисторний приймач. Але все тут купувалося і продавалося, включно до свободи.

буде потрібно, то звернуся. Ще раз дякую за добру звістку». Вони усі по черзі, з явною пошаною потисли мені руку, і я побіг.

Увечері біля моєї тумбочки стояв мішок вщерть чимось наповнений і зверху зав'язаний. Я запитав шниря¹, що це таке і чий це мішок. «Ето вам». — «Хто приніс?» — «Мне не велено казати».

Попробував зверху руками. Це були консерви, пачки мафгаину, чаю, цукерки-подушечки. Власне, усі ті продукти, що можна було раз в місяць придбати на безготівкових сім рублів у табірному ларку. Але товару тут було, напевне, на весь той «стольник». Оскільки це було зроблено інкогніто, без зворотної адреси, а сталося це, поза сумнівом, завдячуючи радіо «Свобода» і Надійці Світличній, я прийняв це як її подарунок. Дякую, голубонько! Були тобі вдячні й інші лупателі скали, «кар'єристи васъмова атряда» — в таборі не прийнято не ділитись.

Одного разу я таки підійшов до одного зі «шерстяних». Попросив, чи не міг би він посприяти, щоб хтось за зоновою вкінув у поштову скриньку листа. «Андреєвіч, какую скриньку. Завтра ж з ганцом будем в Києві. Адрес єсть?»

Так і сталося.

Це ув'язнення (79–84 рр.) було чи не найпродуктивнішим в сенсі профіву через ґрати та залізний занавіс: здається, 1980 в Лондоні виходить моя стаття «Право на захист»; 1981 в Торонто дитяча книжечка «Коломийка для Андрійка»; 1983 в Нью-Йорку під редакцією Надії Світлич-

¹ Шнір (жаргонне) — днівальний — в'язень, що працює черговим в бараку.

ної (Ох, ця невтомна Надійка!) виходить збірка пісень та поезій «Деталі піщеного годинника»; і у цьому ж році в Парижі – уже згадувана стаття «Життя в кримінальному таборі».

Нагадаю, з цього ув'язнення мене не випустили. За кілька годин до звільнення прокурор приніс санкцію на арешт.

Зайшли з Надійкою в гості до Ірини Козак. Вона завтра відлітає до Німеччини. Пані Ірина винаймає помешкання з вікнами на Майдан Незалежності. Перед цим в магазині «Український хліб» набрали якихось булочок, я узяв пива, купили квіти. Пані Козак за квіти подякувала, а від пива відмовилася. «Алкоголю не вживаю». – «Що ніколи?» – «Я ж пластунка». Отака-от партизанка – «ніколи ні краплі». Страшенно симпатична людина. Надійка сфотографувала нас (*24). Довго в неї не затримувалися, бо пані Ірина ще мала кудись бігти, збиратися в дорогу. Я не знов, що вони з Надійкою такі близькі приятельки. Обнялися. Не знали, що бачаться востаннє.

Через два тижні Надійка відлетіла «до своєї Америки».

Слава Богу, здається цілком став індефирентний до політики. Правда, весною, перед парламентськими виборами, знову перемкнуло. Було соромно, мусив щось сказати.

Соромно

Написати цього листа змусило відчуття сорому. Але по порядку...

При виході з метро – півдесятка агітаційних наметів. Передвиборна кампанія в розпалі.

Агітаційних паперів «Регіонів», «Ми – Литвин», комуністів-Вітренко не беру – цеaprіорі не моє. У наметі «Нашої України» дають газету «Наша столиця». На чверть сторінки колаж, де портрет Юлії Тимошенко з написом «Справедливість є, за неї варто боротись!», посередині обличчя перекритий іншим плакатом (з підковою і знаком окулику) та написом: «Не зрадь Майдан!»

Не зрозумів. На що натяк? Хто кого зраджує?! Хіба Юлія винна, що гасло Майдану – «бандитам тюрми» так і залишилось гаслом, хіба вона підписувала домовленість про співпрацю з колишніми шахраями виборів?

А те, що вона поставила під сумнів газові домовленості «нашоукраїнців» з Росією, то не треба бути великим патріотом, щоб розгледіти в них зраду національних інтересів, що Російський шантаж переміг.

У ті критичні дні я з нетерпінням чекав виступу Президента, де за логікою речей мала б бути сказана своєму народу правда: «Нам об'явлено війну! Нас хочуть поставити на коліна!» І я переконаний, що таке звернення до народу було б сприйняте з розумінням. Ніщо так не консолідує націю, як спільне горе, а підступність наших недоброзичливців ще ніколи не була такою очевидною, як зараз. Наш Президент не захотів чи не зумів стати українським Черчілем (мається на увазі, коли нацистська Німеччина почала бомбити Англію, то Прем'єр-міністр Черчіль регулярно

виходив з радіовисиланнями до нації, що небачено консолідувало британців до геройського опору і зробило його улюбленим народу і справжнім батьком нації). Переконаний, що нашу принциповість у важкий час випробувань зрозуміли б і підтримали б у всьому світі. Не сталося.

Коли підірвали газопровід на кордоні з Грузією, і держава два тижні в пекучі морози залишалась без газу й майже без електроенергії, Президент Грузії Саакашвілі не побоявся сказати чиїх рук це справа і заявити по національному телебаченню: «Вам не вдастесь грузинів поставити на коліна!». А у нас і трьох днів вистачило, щоб треті особи побігли «налагоджували стосунки з Росією», що й донині народ толком не знає, з ким і про що домовлено.

Може, це – надто суб'єктивне судження, але Івченко на тих переговорах нагадував чимось (за «дипломатичною манерою») Романа Козака. Пригадуєте, був такий кандидат у президенти від ОУН, що не так прагнув стати президентом, як насолити Ющенку, а отже *de facto* працював на прокучмівського кандидата.

Думаю, не впала б з Президента шапка, якби він у злощасні газові переговори включив і Юлію Тимошенко. Але, очевидно, наближені до першої особи шептуни не могли позволити цього – тільки не Юля!, хай краще постраждають інтереси України.

Якщо чиєсь власне стоїть вище інтересів держави, то який це в дідька патріотизм? Якби жінки-політики так поводилися щодо Юлії Воло-

димирівни, то хоч якесь цьому пояснення можна б
дати – жіноча заздрість: лідер, до неї прислухову-
ються, за нею ідуть, але ж це чоловіки, державні
мужі! Срамота.

Пригадую перший публічний виступ Тимошен-
ко у парламенті, це був, здається, 1997 рік (Тимо-
шенко весною 1997 року на довиборах прийшла
у Парламент), де вперше з найвищої трибуни
держави було заявлено про злочинність режиму
Президента Кучми. Це було сказано відважно і
переконливо! (Хтось інший з нині помаранчевих
лідерів на той час представляв інтереси Президен-
та Кучми у Верховній Раді).

Коли згодом Ющенко запропонував канди-
датуру цієї жінки віце-прем'єром з паливно-
енергетичних питань, то я розцінив це як мудрий
крок нового Прем'єр-міністра. Це був вдалий
вибір. Саме вона спромоглася перекрити усі зло-
чинні канали розкрадання у цій сфері, що дало
можливість розрахуватися з багаторічними забор-
гованостями по зарплаті, погасити велику частку
кредитів. Це, зрозуміло, не могло не добавити
їй ворогів, а для Кучми вона загалом стала воро-
гом №1. А хтось інший з нинішніх помаранчевих
лідерів у той час хвастався Президенту Кучмі, як
він ревно намагається умовити Ющенка викинути
Тимошенко з Уряду («Ta здай ти ету дуру, і буде-
т спакойно», – із записів Мельниченка). Здавалося
б, нашкодив, то мовчи, так ні ж... Народна муд-
рість стверджує, що ніщо так не дратує людську
ущербність, як порядність інших.

Пригадую, як ведучий «Епіцентр», нині один

з найбагатших журналістів України, що став таким за рахунок усердного обслуговування нечесного капіталу, влаштував їй зустріч з Суркісом. По добре розробленому сценарію планувалося «прив-
селюдне побоїще», атака з двох сторін – з одного боку Славік (так Суркіс по-дружньому називав ведучого), а з іншого – ображений Суркіс. Не пригадую деталей, але запам'яталось, з яким достоїнством ця жінка реагувала на образи, приниження й провокації. Запам'яталась фраза: «Я вип'ю і цю гірку чашу, але я доведу свою справу до кінця». Не довела, не дали. А потім були арешти, роки переслідувань... Не може не захоплювати її віра в правоту. Її присутність відчувалася в усіх протестних акціях проти злочинного режиму, апогеєм чого стала Помаранчева революція і... перемога.

«...доведу свою справу до кінця» – збулося, юридично злочинний режим усунуто від влади. То чому ж Юля знову не влаштовує і тих, кого перемогли і тих, хто переміг? Адже не секрет, що ця жінка була емоційним мотором Майдану. Не секрет, що її вклад у перемогу Ющенка є чи не найвагомішим.

Пригадую її виступ на всуціль ворожому до помаранчевих Донецькому телебаченні, і як їй вдавалося розтоплювати лід упередженості. Сумніваюсь, чи хтось з її теперішніх помаранчевих недругів зумів би цього досягнути.

Не можу забути одну фразу з її емоційного та переконливого виступу у Верховній Раді під час призначення її Прем'єр-міністром, де окрім програмних зasad розвитку країни вона скаже:

«Ми ніколи не встанемо з колін, допоки не впадемо на коліна перед Богом!» Більшість, можливо, не придали цьому реченню особливого значення, але для мене остаточно стало зрозумілим, що ця тендітна жінка – із Богом у серці. Людина, котра мислить такими категоріями, не може жити власним інтересом. На щастя, наш люд також здатен розрізняти хто є хто, можливо, недаром на річницю перемоги цю жінку народ до сцени ніс на руках.

Президент Ющенко також не може не бачити, що уся її діяльність як державного діяча є проявом відданого соратника.

Так, місцями вона радикальна, але чи не Майдан вимагав навести лад у державі, якою до того правили злочинці? Можливо не усі, т. зв. вільні економічні зони були осереддям обкрадання України в мільярдних розмірах, але чи ставить хтось під сумнів, що у тій сфері таки треба було наводити порядок? Можливо, не усі підприємства були приватизовані з порушенням закону, але, що цей «дерібан» треба було детально переглянути, гадаю, сумнівів також у нікого не викликає. Складається враження, що якби вона, будучи Прем'єром, нікого не рухала, то залишилася б на посаді.

Цілком логічно, що на час розслідування, звинувачених у корупції Президент відсторонив від обов'язків. (У *народі* з іронією цей процес назвали – «декумізація влади»). А за компанію відправив у відставку йувесь Уряд Юлії Тимошенко. Саме – за компанію. Бо за логікою речей ніяких

підстав для цього на той час не було – два тижні тому в своєму виступі (на День Незалежності) Ющенко схвально оцінив роботу Уряду Тимошенко. Що ж такого катастрофічного сталося через два тижні?! Звинуватили Порошенка в корупції? Але при чому тут Юля? Шептуни перемогли.

Наперед зазначу, що я не є членом партії «Батьківщина», – позапартійний, не являюсь суб'єктом теперішньої політичної гри, але, на жаль, не позбавлений відчуття справедливості. Іду по житті за принципом – «Не сотвори собі кумира», але ж існують реальні істини... Мені соромно за державних мужів (чоловіків), що обрали собі об'єктом боротьби тендітну жінку, жінку-патріота.

Можна б промовчати, але, слово честі, образливо, коли здорові мужики навіть в розколі помаранчевих готові звинувачувати саме Юлію Володимирівну й, загалом, вішати на неї усіх собак. Соромно.

В уже згаданій газеті з колажем, великими літерами заголовок – «Блок «Наша Україна» на 7% випередив БЮТ у загальнонаціональному рейтингу».

Така радість, така радість! Так це, чи не так – справа інша, але декларують радість, що подолали своїх соратників. Складається враження, що «Нашій Україні» вже немає з ким більше боротися, окрім БЮТ. Хіба це не нагадує злорадство? Соромно!

Журналістка Тетяна Коробова з цього приводу сказала: «А іспит своїм Майданом «нашоу-

країнська» влада не витримала. Вона через свій Майдан не перейшла. Вона на нього нагадила». Соромно.

Микола Горбаль

Член Української Гельсінської право-захисної Групи з 1979 року, багато-літній політв'язень, Народний депутат України другого скликання.

Дав статтю Андрійку, щоб скинув кудись на сайт – він на тому розуміється.

(Була оприлюднена на двох сайтах і в кількох газетах).

Більше ніяких листів, ніяких заяв. Баста. Ніякої політики, сідаю за роман.

Скільки раз твердив собі: усе, що робиться – то на краще. На усе Божа воля. Спокій і ще раз спокій.

У Молодіжному бюлетні «Смолоскип України» прочитав замітку Надії Світличної

...З великим зворушенням довідавшися про те, що Василь Стус через 20 років після насильницької смерти зібраав таку кількість зацікавлених його життям, творчістю і смертю-бессмерттям, вітаю Вас усіх з-поза океану, з Америки, куди він посылав-передавав свої Палімпсести.

За цих 20 років, що кафедрально змінили нас і особливо нашу країну, виросло нове покоління, для якого Василь Стус – певною мірою асбтрація, відгороджена висотою його таланту. Попри

солідні видання, Стуса ще не відкрито для сучасників. Ще багато тем чекають дослідників: ще досі закрита тема ролі В. Медведчука в долі і смерті Стуса; ще не вивчено палімпсестності невільницької творчості В. Стуса, не проаналізовано його в'язничних записок, переданих із герметично закритого табору. Ще не досліджені архіви з музею шістдесятництва й інших архівних збірок.

Для нашого покоління, яке мало щастя жити в одній із них атмосфері, Василь Стут вивищився як борець за людську гідність і як літератор – талановитий і сумлінний. А водночас він лишився в пам'яті доброю і вразливою людиною з цілком земними слабкостями і чеснотами.

Для нашої родини (передусім для Івана Світличного) він був і лишився побратимом, братом, нероздільною душою. Як згадувала наша мама, Іван (уже хворий і безсилій) якось містично відчув загибель Василя ще до того, як стало відомо про його смерть. А Василь мріяв у своєму зеківському листі: «Молю Бога, аби стрітися колись з Іваном, схилити за дружнім тихим столом свої сиві чуприни, відчути джерельний голос Сверстюка – і померти можна, їй-Богу».

Тепер Іван і Василь стрілися, за Іриною Жиленко, «в Києві небеснім, за золотими вікнами зірок», де «Стусові і вічність тіснувата».

Думаю – це остання прижиттєва публікація Надії Світличної. Тепер вже й вона з Василем та Іваном «в Києві небеснім, за золотими вікнами зірок».

Хочу привернути увагу до однієї фрази з цієї невеличкої замітки: «Як згадувала наша мама, Іван (уже хворий і безсилій) якосъ містично відчув загибель Василя ще до того, як стало відомо про його смерть».

Як добре, що маю це Надійчине підтвердження. Присвячуючи цей твір Світличним, я мусив би згадати про цю деталь. Але не знав, у якому контексті це подати. Тепер наважуся.

Думаю, це був кінець серпня 1988 року, через кілька днів після моого звільнення. Я пішов до Івана, вони ще жили на вулиці Уманській. Іван тоді й справді був хворий, ходив з милицею, але не думаю, що на той час цілком – «безсилій», як про це пише Надійка. Вони жили на п'ятому поверсі, без ліфта. Іван ще сам поволі виходив на двір. Сиділи на лавочці, розмовляли. Не пригадую про що – не бачились 14 років. Але одна фраза врізалася в пам'ять настільки, що можу її переповісти дослівно. Вона була поза межею моого сприйняття.

Видно, щось говорили про Стуса, і раптом Іван каже: «В той день, коли Василя не стало, ми з ним бачилися. Він сказав, що пішов із життя по власній волі». Не важко уявити мою розгубленість. Як це так «бачились» – Стус помер в карцері на Уралі, а Іван – в Києві?

Свідчу, що на той час в Іvana була цілком нормальнa психіка. Іван, мабуть, побачив мою розгубленість, бо добавив: «Не дивуйтесь, ми з ним духовно дуже близькі». Ми ще про щось говорили, але ця фраза приголомшила. Ми з Іва-

ном ніколи не говорили на теми не від світу цього. Він за сутністю своєю не міг бути атеїстом, але аж так... Пригадую у таборі бачив у нього книжку П'єра Тейяра де Шардена в перекладі на російську «Феномен человека» з підзаголовками на обкладинці – преджизнь жизнь мысль сверхжизнь. Побачивши мою зацікавленість, він мені її подарував, але я й донині не подолав її. Не маю підтвердження про якісь духовні вправи Івана. Хоч такі речі напоказ, напевно, не робляться. Якось сказав Надійці про ту фразу. Відповіла: «А я знаю, він про це й мамі розказував». (*25)

Коли Василь відійшов у вічність, на той час я був у Казанській тюрмі на пересилці. До цього табору мене привезли через три тижні після того, як Василя не стало. Всякі нюанси потім довідувалися від друзів-в'язнів. Леонід Бородін (писменник з Москви) казав (він сидів з Василем в одній камері), коли Василя після зачитання постанови про покарання карцером привели з «козлодворки» в камеру за «кружкої і ложкої», Бородін запитав: «На скільки діб?» Василь відповів: «На завжди». Василь Овсієнко оповідає, що серед тієї зlossenасної ночі чув якусь біготню ментів у коридорі, і Новицький (наглядач) комусь-там кричав: «Ножа бистрей, ножа». Овсієнко це тлумачить як розіграння сцени, щоб збити в'язнів з пантелику. Я знаю цього наглядача, це для нього засклавдна роль.

Не треба боятися, коли людина в лабетах ворога свідомо іде на смерть – це геройство. Коли спалювали себе, протестуючи проти тиранії, це ж

не розцінюється як слабодухість. Він свідомо, як протест тиранам, поклав своє життя на вівтар Свободи. Запевняю тих, хто вмів «дурити КГБ», будь-якого дня, варто було Стусу написати три слова: «Каюсь, більше не буду», і його випустили б.

І ще беру на себе сміливість сказати, що в середовищі шістдесятників були постаті, що носили на собі печать святості.

8 серпня 2006 року о восьмій годині ранку, за Київським часом, зателефонував з Америки Ярема Світличний: «Годину тому не стало нашої мами» (*26).

Вона прибула до Києва, так як і хотіла – у вишиванці. Її ховали велично, з шаною.

Тут поруч і Василь, і Льоля, й Іван.

Рум'яними китицями звисає горобина з двох боків останньої дороги, пурхають зграйками горобці й скубуть спориш, десь там за деревами чути гул великого міста.

Раптом відчув, що мені вже так багато років. О, треба ж якось той роман дописати.

Червоні серветки

Про нинішнього автора Василь мав дуже скупу інформацію. Знав: композитором він так і не став, політиком бути не хоче, але відсидів купу років у тюрмі. Саме

останній штрих звабив прийти на нинішній захід. (Що ж воно таке?) Всілися з Ляною в останній ряд.

Зараз – час, коли будь-кому можна писати про будь-що. Але, як і тисячу років тому, правда сприймається не однозначно. Та й донині – в кожного своя правда.

Тепер народження нової книги супроводжується цілим ритуалом, і ці «хрестини» книг зараз називають іноземним словом – presentation. (В українській транскрипції – *презентація*). Презентацій у Києві багато. Кожен спішить засвідчити свою присутність в суспільстві (в житті, на планеті). Чи хтось колись ще буде читати цю книгу – справа друга.

Ляна особисто знайома з автором. Від неї Василь дізнався, що книга називається «Презентація життя».

Малюнок Богдана Горбала

Під час виступу в Тернопільській філармонії:
І. Ткачик, М. Горбалъ, М. Некеруй, І. Легкий

2 *Лариса Лохвицька, Сергій Набока,
Леонід Мілявський, Інна Чернявська.
22 травня 1984 року.*

3 *Активісти УКК. 1988 рік.*

2а

* * *

Безпосередній досвід волошковий
В очах твоїх. Невранішня зоря
Сягає променем ув усміх вечоровий...
Кав'яння затишна — хтось поруч про царя,
А я про гетьмана — розмова нетипова
Для Києва — і ця жахлива мова:
«Ну, це, простіте, ви, канешна, зря» —
Мене вже не дратує, як раніше.
Я Київ п'ю. І каву. І людей.
І ми разом. У книгу доль хтось пише
Щось-то про нас. І співрозмовник цей,
І вечір цей, і гомінка цятиша
Влаковуються в пам'ять ще щільніше...
І світло над усім — твоїх очей.

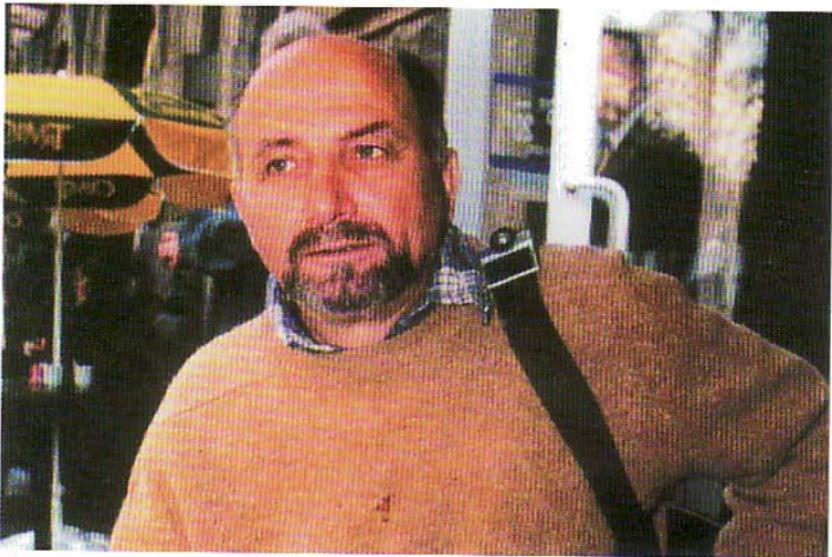
Березень 1984 р.

3а

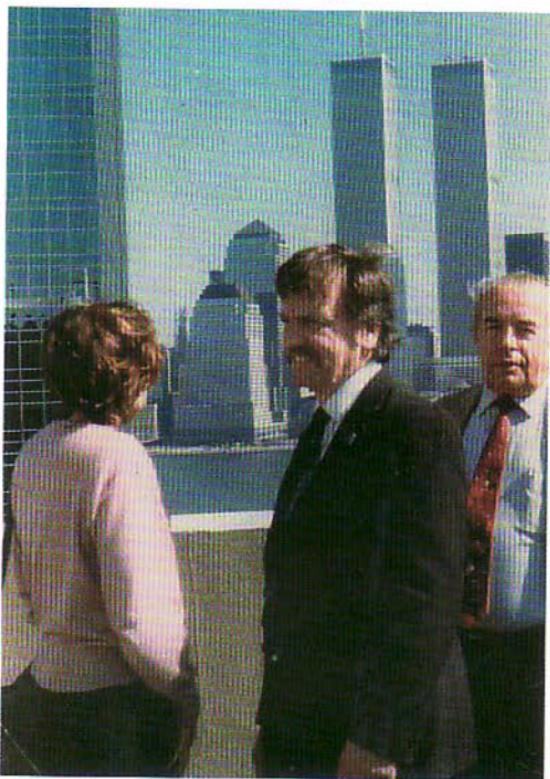
* * *

(Перед причастям)

Одним-одне для нас — прогрішна втіха...
Нас не ляка, що клусом йде зима,
Нас не лякає вже і те, що нас нема, —
Лише пекельний космос без керма,
Де навіть цвінтар в очі смертю диха
Й довкола все — пітьма, пітьма й пітьма.
Занедбана душа щось мимрить стиха,
Мабуть, вона передчуває лихо,
Та плющить очі їй незгойна пиха
І сам собі прощаєш все. Дарма!
Дарма, дарма. Бо здавна знаєш ти
Осклілий страх пагінців зелених,
І безнадію, сковану в антенах,
І сум в очах та сміху навіженість,
І смертний жах — як падають хрести
З церков на землю.
В серці — чи у генах? —
знання вкарбоване, що прийде час іти
До сповіді. Й згоріть без суєти,
Прийнявши з Неба краплю чистоти...
Чи вмерти з спрагою безвірників хрещених.

4

5

6

7

9 листопада 1976

25 річниця

створення Української Громадської Групи
сприяння виконанню Гельсінських угод

8

9

10

11

Сидять: Євген Маланюк, Юрій Шевельов. Стоять: Василь Бафка,
Улас Самчук, Ігор Костецький. 1946 р. Автобургзі, Нілеччина

13

14

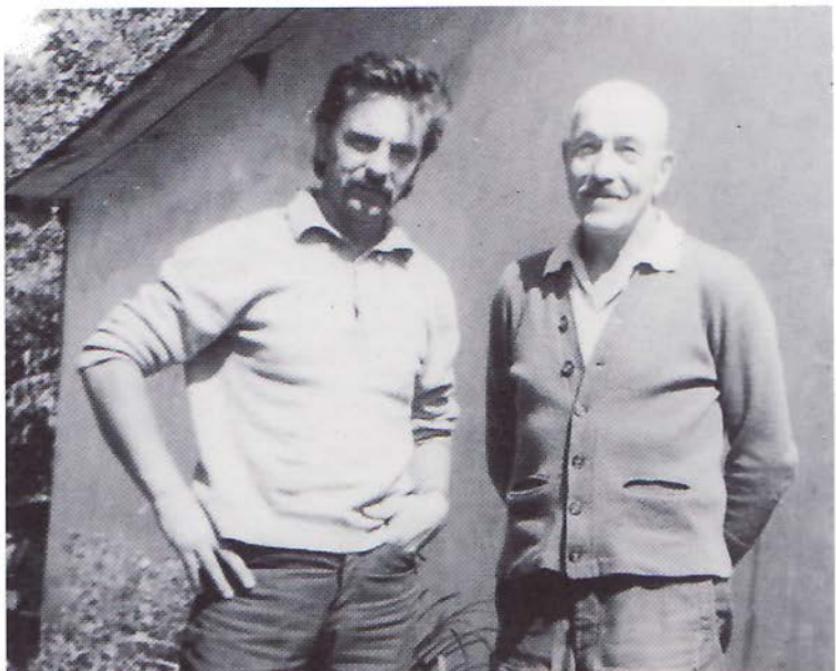
Після перегляду новорічної Юркомедії

15 Ярема та Іван з мамою і батьком та вуйком Миколою

16 Зліва направо сидять: Б. Горинь, М. Коцюбинська, Е. Сверстюк, К. Матвіюк, С. Бабич, Б. Равчук, Н. Мащенко; стоять: М. Коц, П. Січко, О. Заливаха, К. Семенюк, А. Сугоняко, М. Мафмус, В. Овсієнко, М. Горинь, Б. Чорномаз, Я. Микитко, П. Розумний, М. Плахотнюк; третій ряд: А. Криштальський, Г. Приходько, А. Мошківський, М. Горбаль

17

18

*Ніна Обертас, Григорій Герчак,
Микола Горбаль, Надія Світлична*

19 Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Іван Драч,
Іван Світличний, Ліна Костенко, Євген Сверстюк

21

22

23 Сидять: Євген Сверстюк, Надія Світлична, Василь Овсієнко, Ольга Стокотельна; стоять: Олександр Сугоняко, Микола Горбаль, Мойсей Фішбейн, Микола Мушинка, Євген Обертас

24

... і Сергій Білокінь

25 Іван Світличний після заслання з мамою

26

Літературно-художнє видання

Микола Горбаль

Презентація життя

(версія роману)

В авторській редакції

Малюнки
Богдана Горбала

Художнє оформлення та оригінал-макет
Сергія Шкільного

Коректор
Олена Онищак

Технічний редактор
Людмила Васильківська

Керівник проекту
Ростислав Онищак

Підписано до друку 05.Х.2006.
Формат 83×110/32. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 1000 прим. Зам. 6–686.

Видруковано з готових діапозитивів
у ВАТ «Поліграфкнига»
вул. Довженка, 3, м. Київ, 03057.

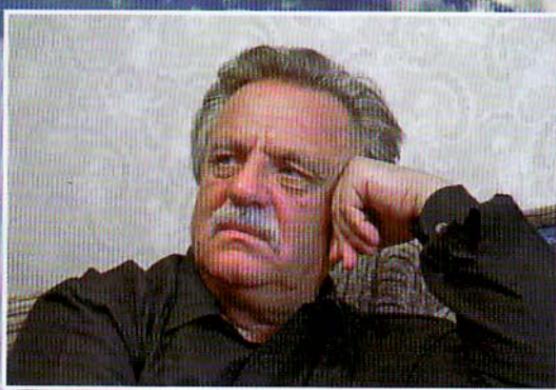

«Це – нерукотворний пам'ятник Душі шістдесятництва – світловому сімейству Світличних».

Анатолій Дністровий

«Про нинішнього автора Василь мав дуже скупу інформацію. Знав: композитором він так і не став, політиком бути не хоче, але відсидів купу років у тюрмі. Саме останній штрих звабив прийти на нинішній захід. Що ж воно таке?»

(із папки «Червоні серветки»).

Белетристика музиканта. У багатоплановому творі композитора-дисидента через хащі густої поліфонії подій пробивається світлий промінь Оди шістдесятництву. У повстанні проти лукавого зіткнення сил проходить на лінії честі. Персонажі роману – лише інструментальне підсилення глибини теми. «Презентація життя» – яскравий приклад української модерної мемуаристики.

(з анонса до твору).

«Анатомічний розтин національного тіла – це боляче. Але без цього не одужати».

Ростислав Онищак

«Композитором Миколою Горбалем скомпоновано драматичний поліфонічний твір, жорстку симфонію нашого часу – «Повстання проти лукавого».

Соломія Горохівська

ISBN 966-631-851-2

9 789666 318513 >